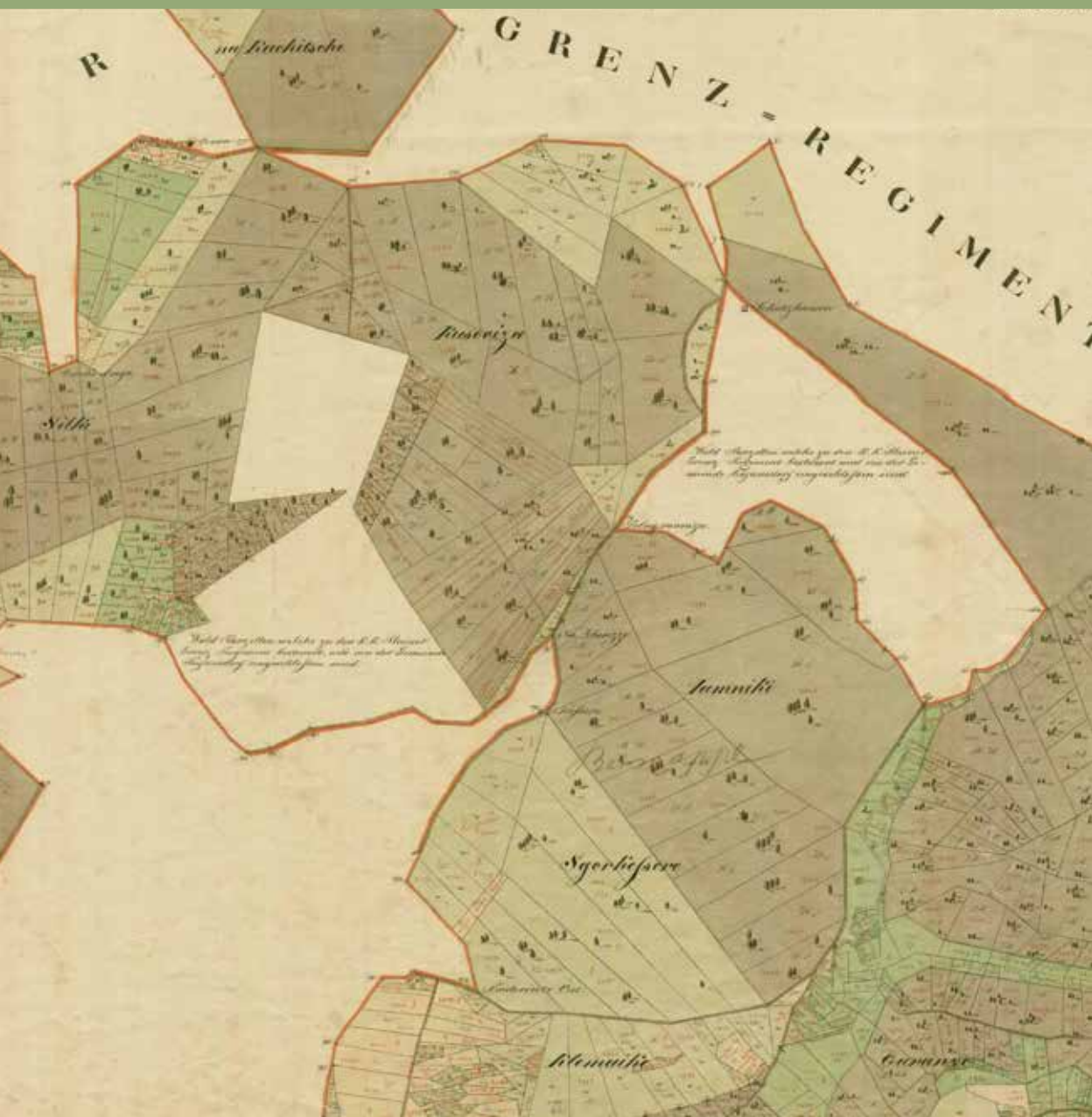

USTVARJANJE SLOVENSKO-HRVAŠKE MEJE

USTVARJANJE SLOVENSKO- HRVAŠKE MEJE

**UREDIL
MARKO ZAJC**

Ljubljana 2018

ZALOŽBA INZ

Odgovorni urednik dr. Aleš Gabrič
ZBIRKA VPOGLEDI 19
ISSN 2350-5656

Marko Zajc (ur.)
USTVARJANJE
SLOVENSKO-HRVAŠKE MEJE

Recenzenta dr. Rok Stergar
dr. Bojan Balkovec

Jezikovni pregled Katarina Gomboc

Oblikovanje Barbara Bogataj Kokalj

Založnik Inštitut za novejšo zgodovino

Tisk Medium d.o.o.

Naklada 300 izvodov

Izid knjige je podprla Javna agencija za raziskovalno dejavnost
Republike Slovenije

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.4:497.5)
341.222(497.4:497.5)(091)
327(497.4:497.5)(091)

USTVARJANJE slovensko-hrvaške meje / uredil Marko Zajc. -
Ljubljana : Inštitut za novejšo zgodovino, 2018. - (Zbirka Vpogledi,
ISSN 2350-5656 ; 19)

ISBN 978-961-6386-91-3
1. Zajc, Marko, 1975-
297618944

© 2018, Inštitut za novejšo zgodovino

Vse pravice so pridržane. Brez predhodnega pisnega dovoljenja izdajatelja je prepovedano reproduciranje, distribuiranje, dajanje v najem, javna priobčitev, objavlanje, predelava ali katera koli druga oblika uporabe tega dela ali njegovih delov, bodisi s fotokopiranjem, tiskanjem, snemanje ali shranitvijo in objavo v elektronski obliki.

VSEBINA

Marko Zajc, <i>Obsedena meja: Predgovor</i>	5
1. Dediščina habsburške monarhije	13
Marko Zajc, <i>Ustvarjanje upravnih meja v Beli krajini</i>	15
Jernej Kosi, <i>Slovenski nacionalni prostor na Ogrskem: ustvarjanje zamisli o slovensko-hrvaški mejji v dolgem srednjeevropskem 19. stoletju</i>	29
Filip Čuček, <i>Regulacija štajersko-hrvaške meje v 19. stoletju</i>	47
2. Dediščina Jugoslavije	67
Aleš Gabrič, <i>Ustvarjanje meje v jugoslovanski državi</i>	69
Zdenko Čepič, <i>Ozemlje – ljudstvo – oblast: dogajanje na slovensko-hrvaški mejji po drugi svetovni vojni</i>	89
Bojan Godeša, <i>Slovensko-hrvaški odnosi med drugo svetovno vojno</i>	117
Nevenka Troha, <i>Ustvarjanje meje z Italijo in vloga popisov prebivalstva</i>	165
Aleksander Lorenčič, <i>Slovensko-hrvaški (obmejni) ekonomski odnosi v Spodnjem Podravju</i>	189
3. Mejne reke v krajini in reprezentacijah	205
Matija Zorn, Mateja Breg Valjavec, Rok Ciglič, <i>Kartografski viri in viri daljinskega zaznavanja ter njihova uporabnost za spremljanje dinamike rečnega toka – na primeru mejnih odsekov Drave in Dragonje</i>	207
Viri in literatura	231
Imensko kazalo	255
O avtorjih.....	265

Obsedena meja: Predgovor

Zakaj je meja obsedena? V klasični grozljivki *Eksorcist* (1973) starodavni hudobni duh obsede dvanajstletno deklenco Regan iz Washingtona. Pričnjejo se dogajati čudne in strašljive stvari: deklenco se obnaša nenavadno, krade, preklinja in zmerja. Starši se sprašujejo, kaj naj storijo, končno se obupani obrnejo na eksorcista.¹

Tudi slovensko-hrvaška meja se je nedolgo po vzpostavitvi neodvisnosti obeh držav pričela obnašati, kot da bi jo nekaj obsedlo. Do tedaj benevolentna razmejitev med dvema jugoslovanskima republikama je postala poligon za kričanje, zmerjanje in očitke po kraji ozemlja.² Vloga naddržavnega eksorcista pa je bila v prvem desetletju novega tisočletja zaupana Evropski uniji. Pod njenim pokroviteljstvom sta 4. novembra 2009 Slovenija in Hrvaška podpisali arbitražni sporazum.³ A pokazalo se je, da je izganjanje mejaških duhov za voditelje obeh držav in Evropsko unijo prevelik zalogaj. Arbitražno sodišče je svojo razsodbo izreklo 29. junija 2017, vendar (v času priprave knjige) Republika Hrvaška razsodbe ne priznava zaradi prisluškovalne afere slovenskega arbitra v letu 2015.⁴

Zakaj je v naslovu knjige ustvarjanje meje in ne oblikovanje, premikanje, postavljanje, širjenje/krčenje, prestavljanje? Avtorji v knjigi upravičeno uporabljajo vse naštete izraze. Pojem oblikovanja, ki se običajno uporablja v zgodovinskih opisih o mejah, je preširok in pove premalo: oblikujejo se tudi kapniki v jamah, pa zato ne potrebujejo človeka. Meje se lahko nedvomno premikajo v fizičnem prostoru, a da bi se premikale, morajo najprej obstajati. In četudi obstajajo, se z

1 Jones, *The Rough Guide to Horror Movies*, str. 82.

2 Mihelič, *Piranski zaliv: nekoč sobivanje, danes prepir*, str. 120.

3 Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Slovenia and the Government of the Republic of Croatia.

4 Zajc, *The Border Monster Refuses to Die*, str. 119–130.

vsakim premikom spremenijo. Včasih (v primeru slovensko-hrvaške meje pogosto) se spreminjajo tudi brez premikanja. Izraz postavljanje meja predpostavlja tistega, ki postavlja, vendar je ozek in uporaben predvsem pri opisu konkretnih primerov. Glagolnika širjenje in krčenje običajno označujeta ekspanzijo/krčenje politične enote in sta pogosto ideološko obremenjena pojma. Ko se razpravlja o prestavljanju meja, se – med vrsticami – samo po sebi razume, da so meje od nekdaj kot reke in drugi geografski elementi in se jih lahko prestavi, kakor se prestavi kamen. Izraz ustvarjanje predpostavlja akterje, ki z načrtovano aktivnostjo ustvarjajo mejo tako v političnih konceptih, diskurzih, ideologijah kot tudi v prostorskih reprezentacijah, krajini in uradnih evidencah. Mejo ustvarjajo tako ideologi, ki si – včasih povsem arbitrarno – izberejo določeno reko ali gorsko verigo za »pravo« mejo, kot tudi geodeti, ki s pomočjo naravoslovnih znanosti mejo vrisujejo v karte in označujejo v krajini. Poleg tega že sam izraz »ustvarjanje« namiguje na dejstvo, ki je zgodovinarjem meja že dolgo znano: »delanje« meja je ustvarjalno delo. Pojem ustvarjanja se uporablja predvsem v gospodarstvu in umetnosti: ustvarjanje meja je hkrati tehnologija in umetnost.

Pred tremi desetletji so prebivalci Slovenije ob odpravljanju na Jadransko morje, na počitnice v Istro, Dalmacijo ali otoke bolj premišljevali o kolonah na poti, ki so bile najresnejša ovira na poti do cilja, kot pa o sami meji.⁵ Ljudje, ki so živeli ob meji, so vsakdanja opravila, pot v službo, obisk zdravnika, nakupe ali servisne storitve poiskali v bližini, ne glede na to, na kateri strani meje je bila rešitev na voljo. Iz reportaže o slovensko-hrvaški meji, ki jo je revija *Mladina* objavila dan pred plebiscitom o samostojni Sloveniji (22. decembra 1990), je razvidno, da se prebivalci ob »novi« meji niso obremenjevali, pod katero državo bodo spadali. Starejša ženica iz hrvaške vasi Brest je novinarjem zaupala, da ji je vseeno, ali živi v Sloveniji ali na Hrvaškem: »Važno mi je, da mož prinese domov denar iz Divače, kjer dela.« Nekateri informatorji so novinarjem zatrjevali, da razmejitev spoh ne bo mogoča, spet drugi so izražali upanje, da bo bodoča meja čim bolj odprta.⁶

Vzpostavitev dveh samostojnih držav, Slovenije in Hrvaške, ni prinesla zgolj prekinitve pred tem utečenih tokov, temveč na novo opredelila mejo tudi v razmišljanju in pogledih ljudi z ene in druge strani meje. Kjer je bila meja prej bolj navidezna, kjer je pomenila notranjo mejo znotraj iste države – navkljub različnim predpisom v eni ali drugi republiki – je nov položaj postavil nova pravila igre.

V središču dogajanja smo se znašli tudi zgodovinarji – oblasti so nenadoma zahtevale pojasnila: Kaj se dogaja? Kje je prava slovensko-hrvaška meja? Kmalu se je izkazalo, da odgovori ne morejo biti preprosti. Zgodovinarji prave meje med

5 Poč, *Milijoni Italijanov po polžje na dopust*, str. 8.

6 Štamcar, Sever in Kacin, *Meje prijateljstva*, str. 20.

Slovenijo in Hrvaško ne moremo najti ali dokazati, lahko pa jo bolje razumemo, če raziščemo naravo predhodnic današnje meje. »Pravo mejo« lahko najde senzacionalizem, ki se pretvarja, da je zgodovinopisje, za dokaze pa uporablja samo tiste elemente iz preteklosti, ki mu najbolj ustrezajo. Odgovor na vprašanje, kaj je obsedlo slovensko-hrvaško mejo, pa je kljub medijski vročici mučilo tudi zgodovinarje, skeptične do nacionalističnih razlag na prvo žogo.

Metafora mejnih duhov ni naša pogruntavščina. Koncept fantomskih meja je razvila mednarodna interdisciplinarna raziskovalna mreža Fantomske meje v Vzhodni Srednji Evropi (www.phantomgrenzen.eu) s centrom v Berlinu. Pojem fantomskih meja naj bi obsegal nekdanje politične meje, ki še vedno strukturirajo sodobni svet. V mnogih primerih historični prostori (npr. habsburška monarhija, otomanska država, Nemško cesarstvo) vztrajajo oz. se »vračajo« v obliki socialnih praks, volilnih geografij, infrastrukturnih mrež itd. Tvorci koncepta še zlasti poudarjajo vlogo akterjev v prostoru. Koncept fantomskih meja je tesno povezan s sistemskim pogledom na družbeno procesnost prostorov (in njihovih meja).⁷ Ustvarjalci teoretskega orodja so se naslonili na triado družbenih prostorov, ki jo je zasnoval francoski marksistični filozof in sociolog Henri Lefebvre (1901–1991).⁸ Poudarjajo interakcijo med tremi komponentami: doje-manje prostora (*Raumimagination*), izkušnja prostora (*Raumerfahrung*) in oblikovanje prostora (*Raumgestaltung*). Čeprav koncept fantomskih meja vsebuje besedo »meja«, pa je pojem zasnovan kot »pripomoček« za raziskovanje prostorov, prostorskih praks in akterjev v prostoru. Meje kot politične ločnice, evidentirane v prostorskih projekcijah, opisih in krajini, niso v središču zanimanja.

Za razliko od avtorjev koncepta fantomskih meja pa so v središču našega zanimanja »realne« upravne meje v krajini in prostorskih projekcijah. Da bi lažje ujeli historično večplastnost in procesnost administrativnih meja, smo sodelavci na projektu – tudi pod vplivom historičnega empiričnega raziskovanja – začeli razvijati pojem administrativne dediščine. Gre predvsem za ostaline v obliki dokumentov, ki jih hrani uradna registratura. Administrativna dediščina je tesno navezana na razvoj moderne države. V našem prostoru je ena izmed najbolj pomembnih delov administrativne dediščine katastrska občina.⁹ Katastrske občine so bile že od samega začetka veliko več kot le pripomoček davčne politike, brez njih ne bilo države z monopolom ozemeljske oblasti. Država jih je izumila za obvladovanje in »izkoriščanje« prebivalstva: predstavljajo najmanjšo sklenjeno ozemeljsko enoto države in ko so v 20. stoletju države razpadale in se sestavljale na novo, se je nove meje – vsaj načeloma – vleklo po mejah katastrskih občin.

7 von Hirschhausen, Grandits, Craft, Müller, *Phantomgrenzen im ostlichen Europa*, str. 39.

8 Lefebvre, *Produkcija prostora*, str. 54.

9 Ribnikar, *Zemljiški kataster kot vir za zgodovino*, str. 324.

Politične meje lahko preživijo obstoj držav, ki so jih ustvarile. V sodobnih mejah se skrivajo tudi fantomske meje. Če si drznemo razvijati metaforo fantomskih meja, lahko ugotovimo, da imajo sodobne politične meje »telo« (mejni prehodi, ograje, oznake), ki ga lahko obsede historični fantom. Metafore obsedenih meja ne smemo uporabljati preširoko: čeprav so vse sodobne meje zgodovinske, niso vse meje obsedene z zgodovinskim fantomom. Meja postane obsedena takrat, ko se spremeni konstelacija političnih prostorov, oziroma ko nastajajo novi prostori in stari »izzvanjajo« v preteklost. S čim postanejo meje obsedene? »Preteklost«, ki obseda meje, lahko opazimo na dveh ravneh:

- a) **Raven reprezentacij in diskurza (mejno črto obseda historični fantom »od zunaj«).** Nova narava meje (npr. nekdanja meja federalne enote postane državna meja) pogojuje spremembe v reprezentacijah meje. Meja lahko izgublja pomembnost na diskurzivni ravni ali pa jo pridobiva. V primeru slovensko-hrvaške meje se je zgodilo slednje. Izoblikuje se nova historična narativa, ki opredeli mejo v kontekstu novega prostora.
- b) **Raven administrativne dediščine (mejno črto obseda historični fantom »od znotraj«).** Administrativna dediščina je pomembna zaradi legitimnosti in statusa sedanosti. Sodobnim mejam daje legitimnost in smisel zgolj gola evidenca. S spremembo političnega prostora postanejo pomembni tisti deli administrativne dediščine, ki so bili prej povsem banalni, tehnični, celo obskurni. Na primer: slovensko-hrvaška meja na morju v Jugoslaviji ni obstajala, obstajala pa je upravna praksa (federalnega) policijskega nadzora nad vodnimi površinami Jadranskega morja, pri čemer je slovenska stran izvajala kontrolo nad celotnim Piranskim zalivom.¹⁰ Ko se je odprlo vprašanje meje na morju med dvema novima državama, je »delitev dela« policijskega nadzora tehnično postala vprašanje državnih interesov. Pri meji na kopnem pa so postale torišče spora meje katastrskih občin, še zlasti tam, kjer je praksa oblastnih jurisdikcij odstopala od katastrskih meja: ob mejnih rekah zaradi meandriranja reke (Hotiza) in zaradi zgodovinsko pogojenih mejnih sporov (npr. Žumberak/Bela krajina).

Obsedenost zares zaživi takrat, ko se obe ravni povežeta. In ravno to se je zgodilo na primeru slovensko-hrvaške meje. Postopoma smo kolegice in kolegi, ki se ukvarjamo z zgodovino te meje na Inštitutu za novejšo zgodovino, prišli do ugotovitve, da je za velik del »obsedenosti« slovensko-hrvaške meje posredno odgovorna pestra zgodovina upravnih meja na širšem slovensko-hrvaškem mejnem območju. Leta 2011 smo bili uspešni na razpisu Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS) za temeljne raziskovalne projekte s

¹⁰ Kladnik, Pipan, Gašperič, Poimenovanja Piranskega zaliva, str. 70.

predlogom *Zgodovina upravnih meja in mejnosti: Slovensko-hrvaška meja 1800–1991* (J6-4132, 2011–2014, vodja: Marko Zajc). Vzporedno z našimi raziskovalnimi prizadevanji je večina projektne skupine pričela strokovno sodelovanje z Ministrstvom za zunanje zadeve (MZZ) RS glede zagovora pred Mednarodnim arbitražnim sodiščem (*Podskupina za zgodovino pri Svetovalni skupini za arbitražni sporazum na MZZ*). Raziskovalci smo dobili dobro priložnost (redko v slovenskem prostoru), da svoje znanstveno zgodovinopisno delo tudi prikažemo in uporabimo na aplikativen način. Knjiga bi morala iziti že leta 2015, vendar ji ARRS takrat ni namenila podpore, poleg tega se je večina avtorjev posvetila raziskovanju v okviru novega projekta *Fenomen mejna reka* (J6-6830, 2014–2017, vodja: Marko Zajc). Čeprav so nekateri kolegi v vmesnem času prispevke objavili drugje, je imelo odlašanje z izdajo tudi dobre strani: knjiga je bogatejša za prispevek geografov z Geografskega inštituta Antona Melika na ZRC SAZU o kartografskih virih, virih daljinskega zaznavanja in njihovi uporabnosti za spremljanje dinamike rečnega toka. Gre za edini prispevek v knjigi, ki spada v okvir rezultatov dela na projektu *Fenomen mejna reka*.

(Ne)zanimiva meja

Ker slovensko-hrvaške meje niso razumeli kot problematične, je historio-grafske raziskave dolgo časa niso obravnavale. Če po slovenskem bibliografskem sistemu Cobiss iščemo pod gesli »boj za meje«, »mejno vprašanje« in podobno, naletimo večinoma na problematiko oblikovanja slovenske severne meje proti Avstriji in zahodne meje proti Italiji. Nekaj zadetkov nas bo vodilo tudi k problematiki meje z Madžarsko. Na vprašanje razmejitve med Slovenijo in Hrvaško pa nas opozarjajo le zadetki iz obdobja razpadanja Jugoslavije in po osamosvojitvi obeh držav. Slovenski zgodovinarji so se že po prvi in drugi svetovni vojni ukvarjali s tedaj aktualnimi mejnimi vprašanji, nekateri so bili kot eksperti vključeni v različne delegacije.¹¹ Meje med posameznimi republikami Jugoslavije oz t. i. notranje meje Jugoslavije so postale zanimiv objekt raziskovanja; tudi za slovensko historiografijo. V zadnjih letih Jugoslavije so večji interes po spreminjanju meja kazali politiki in tudi strokovnjaki v drugih republikah. Začela so izhajati dela z dokumenti in stališči, s kakršnimi se do tedaj strokovna javnost še ni srečevala. Za delo oz. zbornik dokumentov *Državne granice i unutrašnja teritorijalna podela Jugoslavije*, ki sta ga pripravila Miodrag Zečević in Bogdan Lekić in je izšel v Beogradu leta 1991,¹² bi še lahko ugotavljali, da gre v prvi vrsti za objavljane dotlej manj znanih podrobnosti o razmejevanju med republikami

11 Nečak, Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj, str. 55–68.

12 Zečević-Lekić, *Državne granice*.

znotraj Jugoslavije po letu 1945. V nasprotju s tem je leta 1992 izdana knjiga o spreminjanju jugoslovanskih meja, ki jo je pripravilo Ministrstvo za informiranje Republike Srbije, izrazito politični pamflet, namenjen spodbujanju negativnih čustev do sosedov v funkciji priprave na vojno.¹³ Atlas hrvaških meja, ki ga je proti koncu leta 1991 zasnoval hrvaški zgodovinar Ljubo Boban, je imel sicer očitno vlogo utrjevanja zavesti o hrvaških mejah, vendar se je Boban previdno držal zgodovinopisnih okvirov.¹⁴

Vprašanje meja med republikami razpadajoče Jugoslavije je prišlo na dnevni red ob koncu osemdesetih in v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja. V Jugoslaviji so interes za spreminjanje meja nakazali predvsem v Srbiji, Slovenija pa je vztrajala na nespremenljivosti meja.¹⁵ Vzroke za razlike v odnosu do »notranjih«¹⁶ jugoslovanskih meja ne gre iskati v »prirojeni«¹⁷ demokratičnosti bodoče samostojne slovenske države, ampak v različni predzgodovini in strukturnih razmerjih, v katerih sta se obe republiki (in oba nacionalizma) znašli.¹⁶ Slovenska elita je zaradi relativne nacionalne homogenosti Slovenije veliko lažje poistovetila meje republike z nacionalnimi mejami kot Srbija. Tudi Slovenija se je preizkusila s konstruiranjem meja, čeprav na bolj prikrit način: kmalu po osamosvojitvi so slovenske oblasti iz registra stalnih prebivalcev Republike Slovenije izbrisale 25.000 prebivalcev Slovenije, ki so imeli državljanstvo drugih nekdanjih jugoslovanskih republik.¹⁷

Od slovenskih zgodovinarjev se je v debato odločno vključil Bogo Grafenauer in nakazal izhodišča, ki so se kasneje v veliki meri uveljavila tako v strokovnih kot v uradnih slovenskih stališčih. V Glasniku Slovenske matice za leto 1991 je uvodni pozdravni izjavi Matice ob razglasitvi slovenske samostojnosti sledil Grafenauerjev članek o jugoslovanskih mejah, v katerem je nasprotoval stališčem zagovornikov spreminjanja meja, da so notranje meje zgolj »administrativne«¹⁸ meje. Prispevek je obogatil s preprostim zemljevidom, ki prikazuje starost zunanjih in notranjih meja Jugoslavije, ki jih je opisal od zahoda do vzhoda razpadle države. Grafenauer je nepoznavanje ali ignoriranje zgodovinskih dejstev nekako razumel pri srbskih politikih, kot je bil Slobodan Milošević, zmotilo pa ga je pri intelektualcih, kot je bil Dobrica Ćosić, torej »pri velikem pisatelju in človeku, za katerega sem verjel, da res skuša razumeti srbsko moderno zgodovino, pa je svojo ideologiziranost izdal na tako strašen način.«¹⁹ Grafenauerjeva analiza je namreč pokazala, da je imela zlasti srbska politika največjo željo po

13 Ivanović (ur.), *The Creation and Changes of the Internal Borders of Yugoslavia*.

14 Boban, *Hrvatske granice 1918–1991*.

15 Čepič, *Prizadevanja za ohranitev Jugoslavije*, str. 1312.

16 Dragović Soso, *Why did Yugoslavia Disintegrate*, str. 2.

17 Zorn, *The Politics of Exclusion During the Formation of the Slovenian State*, str. 93.

18 Grafenauer, *Jugoslovanske medrepublike in zunanje meje*, str. 4–10.

19 Prav tam, str. 8.

spreminjanju nekaterih meja z dolgo zgodovinsko tradicijo, to, da je med najmlajše sodila meja med Srbijo in Črno goro, ki za Srbijo ni bila sporna, pa bi lahko ravno uvrstili med »administrativne« meje našega časa. Seveda tudi teh zaradi mešanosti različnih narodov danes ni mogoče spreminjati,«²⁰ je zaključil Grafenauer.

Grafenauer je zagovarjal tezo, da je večji del meje med Slovenijo in Hrvaško med najstarejšimi mejami na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Nastajala je od 12. in 13. stoletja kot meja med Svetim rimskim cesarstvom in Ogrskim kraljestvom, katerega del je tedaj že bila Hrvaška. Kot meja med državama, ki sta v srednjem in novem veku pomembno oblikovali svet srednje Evrope, je postala relativno trden mejnik za prihodnje meje med državami, ki so sledile na tem ozemlju. Od reke Mure na severu do Snežniško-Risnjaškega sredogorja na jugu je v dolgih stoletjih doživela malo sprememb. »Najnovejši« odseki meje so vzhodno (Prekmurje-Medžimurje) in zahodno (Istra) od stare zgodovinske meje, torej na ozemlju, kjer pred 20. stoletjem ni bilo državne meje in jo je bilo zato treba zarisati povsem na novo.²¹ Gotovo ni naključje, da do največjih nesoglasij med Slovenijo in Hrvaško po letu 1991 prihaja ravno na tem območju.

Podleganje izobražencev nacionalistični retoriki je Grafenauerja zmotilo tudi pri hrvaških kolegih. V odprtem pismu profesorju dr. Davorinu Rudolfu je sporočil, da je kot profesor zavezan iskanju resnice, če pa z njo ni seznanjen, pa se je, če o problemu javno razlaga, kot intelektualec z akademsko titulo dolžan z njim seznaniti. Rudolfu je Grafenauer zameril nekompetentno pisanje o slovensko-hrvaški meji v spodnjem toku Dragonje.²² Ob nasprotovanju pregrevanja nacionalističnega ozračja pri drugih narodih iz nekdanje Jugoslavije pa Grafenauer ni pozabil omeniti, da ga moti ista stvar in nespoštovanje mednarodnopravnih načel tudi pri lastnem narodu: »Prav to pomeni seveda tudi zastopanje takšnih stališč pri različnih neodgovornih ljudeh in osamljenih politikih (Jelinčič, Starman et consortes) pri Slovencih.«²³

Grafenauerjev angažma v prelomnih letih je prav gotovo nacionalen, kljub temu se je starosta slovenskega zgodovinopisja trdno držal načel akademskega zgodovinopisja. Z vidika sodobnih komparativne in transnacionalne zgodovine bi mu lahko očitali zagovarjanje slovenskega nacionalnega narativa (ki ga je v veliki meri ustvaril sam), predvsem v točki, ko meje preteklih entitet (dežel, banovin) poistoveti s sodobnimi mejami slovenske države. To je bila tako posledica prevladujoče historiografske paradigme v njegovem času kot tudi njegove

20 Prav tam, str. 10.

21 Glej npr.: Grafenauer, *Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje*, str. 4–10. Glej tudi zemljevide v: *Slovenski zgodovinski atlas*.

22 Grafenauer, *Odprto pismo profesorju dr. Davorinu Rudolfu*, str. 13–17.

23 Prav tam, str. 17.

konceptije slovenske zgodovine in seveda njegove poudarjene slovenske zavesti. Kljub temu tudi najbolj postmoderno usmerjeni zgodovinar ne bi mogel trditi, da sodobne meje niso »zgodovinsko zrasle«. Najbolj zanimivo pri Grafenauerjevi opredelitvi meja slovenskega zgodovinskega prostora pa nista severna in vzhodna meja, ki segata daleč v današnjo Avstrijo in Madžarsko, ampak opredelitev južne meje, ki se v osnovnih konturah sklada z mejami slovenske politične enote, kakor je nastala po drugi svetovni vojni. Grafenauer, ki je verjel, da je »jezik prirodni temelj narodnih skupnosti« in je Slovence opredeljeval kot govorce slovenskega jezika, je južno mejo zgodovinskega »slovenskega narodnega ozemlja« postavil na staro politično mejo. Na tisto mejo, ki jo določa očitna podobnost in mestoma celo istovetnost govorov.²⁴ Mogoče pa je z vidika administrativne dediščine v njegovem prispevku iz leta 1991 najbolj zanimivo zavračanje administrativne narave južne slovenske meje. To je seveda posledica določenega političnega trenutka, vendar se lahko kljub temu vprašamo, na kakšen način je južna meja Republike Slovenije »zgodovinsko zrasla«, če pa zgodovinske tvorbe, ki so mejo ustvarile, ne obstajajo več. Meja je »zgodovinsko zrasla« zato, ker je sodobna meja nasledila administrativno dediščino preteklih meja. Torej je (z našega stališča) slovensko-hrvaška meja »zgodovinska« predvsem zaradi dolge tradicije administrativnosti.

Naša knjiga ni splošen pregled (ali enciklopedija) zgodovine slovensko-hrvaške meje, ampak monografija, ki poskuša osvetliti izmuzljivo problematiko administrativnih meja, njihovih sprememb in pomena za oblikovanje (in vzdrževanje) slovensko-hrvaške meje. Raziskovalke in raziskovalci, ki sodelujejo v knjigi, se niso lotevali samo različnih tem, ampak so uporabljali tudi različne načine. Prepričani smo, da pluralizem pristopov ni slabost, ampak prednost. Nekateri prispevki se držijo okvirov uveljavljene slovenske historične narative, drugi so zastavljeni nekoliko bolj konstruktivistično. Vendar razlike v pristopu – po mnenju urednika – ne ovirajo skupnih ciljev, temveč obratno: različni pristopi osvetljujejo tudi različne plasti fenomena ustvarjanja meja. Predvsem pa dokazujejo preprosto resnico o zgodovinski metodologiji: konceptualnih pristopov je nešteto, viri so omejeni, preteklost, na katero se veže zgodovina, pa je v svoji kompleksnosti ena.

Knjiga ne bi ugledala luči sveta brez nesebične podpore in pomoči urednika Založbe INZ dr. Aleša Gabriča, ki me je spodbujal in vztrajno opominjal, da je potrebno knjigo zaključiti in jo ponuditi javnosti. Podobno velja za to spremno besedo. Iskrena zahvala gre tudi vsem sodelavkam in sodelavcem na omenjenih dveh projektih za vložen trud, raziskovalno vnemo in končne izdelke.

Marko Zajc

²⁴ Kosi, *Konceptija slovenske zgodovine v delih Boga Grafenauerja*.

1. DEDIŠČINA HABSBURŠKE MONARHIJE

Marko Zajc

USTVARJANJE UPRAVNIH MEJA V BELI KRAJINI

Zakaj je slovensko-hrvaška meja severovzhodno od Metlike tako razčlenjena? V primerjavi z ostalimi odseki meje deluje ta del kot motnja. Nesimetrične izbokline spominjajo na grdo pisavo, ne pa na racionalno mejo med dvema neodvisnima državama. Izbokline so na slovensko-hrvaški meji sicer pogoste, vendar jih praviloma najdemo predvsem ob rekah, kjer se zaradi meandriranja nižinskih rek struga neprestano spreminja (to na primer velja za reki Muro in Sotlo). A vendar mimo vasi Brezovica pri Metliki, Radovica, Suhor, Liješće in Brašljeвица ne teče nobena reka. Gričevnat kraški svet prav tako ne determinira tako razčlenjene meje. Kaj je krivo za to anomalijo?

Pravi odgovor na to vprašanje je zgodovina v obliki upravne dediščine. Žumberak je do 1881 spadal k Vojni krajini, za razmejitev s Kranjsko pa so habsburški geometri v 18. stoletju vzeli dejansko stanje privatne posesti. Razčlenjeno mejo z Žumberkom in Marindolom lahko zasledimo že v Jožefinskih vojaških zemljevidih (1763–1787).²⁵ Meja je bila vseskozi sporna, spori so bili tako pogosti, da je ljudska modrost rojevala tragične epe. Legenda o Krvavem kamnu pod

25 Rajšp, *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, sekcije 233, 234, 237, 236, 247.

Trdinovim vrhom/Sveto Gero govori o tem, kako so modri starci žrtvovali dva mladeniča in ju zakopali na mestu, kjer naj bi bila prava meja. Nato je kamen zakrvavel in je ostal tak do danes.²⁶ V dobrih treh stoletjih so oblasti organizirale številne mejne komisije in odbore. Žumberak po ukinitvi Vojne krajine ni pripadel Kranjski, pač pa Hrvaški, oziroma ogrskemu delu monarhije. Čeprav so mejo pogosto »reševali« in »gladili«, se je razčlenjenost v osnovnih potezah ohranila do danes.

Osnovni zaplet pri meji na tem območju je bil deželno-pravne narave: območje Žumberka in Marindola je spadalo pred organiziranjem Vojne krajine v deželo Kranjsko. Kranjske deželne institucije se temu območju niso nikoli odpovedale in so ga v primeru ukinitve Vojne krajine zahtevale nazaj. V prvi polovici 19. stoletja je prišlo do več poskusov reševanja perečih mejnih vprašanj na južni meji Kranjske. V letih 1828 in 1846 se je sestalo več meddeželnih komisij, ki so obravnavale tudi mejo na območju Bele krajine/Žumberka. Spori so imeli dva nivoja: deželno-pravnega (zahteve po »lastništvu« nad Žumberkom in Marindolom) ter upravnega (katera ozemlja spadajo pod Vojno krajino in katera pod Kranjsko). Upravne in lastniško-pravne mejne težave so bile v tesni zvezi z deželno-pravnimi. Ker sta bila Žumberak in Marindol »lastnina« dežele Kranjske, čeprav pod vojaško upravo, so oblasti za kriterij razmejevanja vzele dejansko stanje posesti. To je rezultiralo v izredno razčlenjeni meji z velikim številom enklav. Takšno stanje pa je bilo vzrok za mnoge mejne spore.

Zgodbo o mejnih težavah na tem območju moramo pričeti z visokim srednjim vekom. Kranjske plemiške rodbine so v 12. ali 13. st. iztrgale iz rok srednjeveške ogrsko-hrvaške države Žumberak, Belo krajino in Vivodino.²⁷ Žumberški plemič se v kranjski tradiciji omenja že v letih 1265 in 1268.²⁸ Potem ko so ga osmanski vpadi v 15. in začetku 16. st. povsem opustošili, je Žumberak pridobil novo obmejno vlogo. S prvo naselitvijo Uskokov leta 1530 je postajal eden izmed zametkov nastajajoče Vojne krajine. Leta 1540 je cesar osnoval žumberško kapetanijo, na čelu katere je bil veliki kapetan, ki je bil kraljevi vojni častnik, hkrati pa je upravljal posestvo.²⁹ Povod za to naj bi bila plenjenja Uskokov po notranjosti, zato so jim oblasti postavile nadzornika.³⁰ Število beguncev, ki so v zameno za vojaško službo dobili nekatere ugodnosti, je neprestano raslo, zato

26 Hranilović, *Izbor iz Žumberačkih elegija*, str. 25, 26.

27 Specialisti za srednji vek si niso edini, kdaj se je izvršil prodor kranjskih rodbin proti jugu. Dušan Kos zagovarja čas med 1135 in 1172, Miha Kosi pa postavlja prodor na konec 12. ali začetek 13. stoletja. Prim.: Kos, *Bela krajina*, str. 217–255; Kosi, ... quae terram nostram et regnum Hungariae dividit, str. 41–91.

28 Koblar, *Čegav je Žumberk*, str. 168.

29 Mal, *Žumberk*, str. 267.

30 Wakounig, *Žandarji ali roparji*, str. 68

so se morali leta 1548 kranjski fevdalci odpovedati posesti v Žumberku,³¹ da bi Uskoki živeli na strnjenem območju. Istega leta je žumberški kapetan Lenković z Uskoki koloniziral tudi Marindol, danes območje na slovenskem bregu Kolpe pri Adlešičih (vasi Marindol, Paunoviči, Miliči).³² Tudi ta enklava je tako kot Žumberak še več kot tristo let prenašala breme vojaške oblasti.

Z nastankom dveh območij Vojne krajine na meji med Svetim rimskim cesarstvom nemške narodnosti (do 1806) in Hrvaško-Ogrskim kraljestvom je širše območje Bele krajine pridobilo na pestrosti. Ena izmed mejnosti, ki je razlikovala to območje od ostalih predelov ob današnji hrvaško-slovenski meji, definira razmerje civilno-vojaško, oziroma civilna uprava Kranjske in Hrvaške v opoziciji z vojaško upravo Vojne krajine. To je pogojevalo razmerje med različnimi veroizpovedmi: katolištvom (Kranjska, Hrvaška), grkokatolištvom (Žumberak), pravoslavjem (Marindol). Meje med veroizpovedmi niso bile povsem usklajene z upravno-političnimi mejami. Grkokatoliki so živeli tudi v civilni Beli krajini in Hrvaški, pravoslavno prebivalstvo v Bojancih na Kranjskem in katoliki v Žumberku.

Meja med civilno in vojaško upravo pa je delila različne načine življenja. Uskoki so živeli kot svobodnjaki v hišnih zadrugah, v primerjavi s podložniki so imeli posebne pravice. Naselitev Uskokov je pogojevala reakcijo okoliških plemičev in podložnikov. Spori med belokranjskimi kmeti in Uskoki so terjali natančno določitev meje med metliškim in žumberškim območjem, vendar so se poskusi ureditve mejnega vprašanja v začetku 17. stoletja izjalovili.³³ Vzporedno s trdnejšo organizacijo Vojne krajine je rasla tudi moč vojnega poveljnika iz Karlovca, ki si je prisvajal sodno oblast tudi nad Žumberkom. Uskoški glavar Ivan Ernest Paradeiser je leta 1679 v pritožbi cesarju poudaril, da se karlovški general nima pravice vmešavati v žumberške zadeve in celo odstavljati uskoških poveljnikov. O vseh teh zadevah naj bi odločal kranjski deželni glavar.³⁴ Nejasni odnosi in zahteve karlovških generalov so kranjske deželne stanove pripeljali do razmišljanja, kako bi žumberški okraj ločili od ostale Vojne krajine. Okoli 1690 so prišli do kompromisa, po katerem so bili žumberški Uskoki v vojaških zadevah podrejeni obmejnemu poveljniku v Karlovcu, v civilnih pa je bil prva inštanca žumberški kapetan, druga pa kranjski deželni glavar.³⁵ Spori med karlovškim generalom in Kranjsko so se nadaljevali tudi v obdobju vladarice Marije Terezije. Sredi štiridesetih let 18. st. se je preuredila Vojna krajina. Žumberško glavarstvo se je priklopilo karlovškemu generalatu ter je dajalo dve kompaniji

31 Kos, Bela krajina, str. 229

32 *Krajevni leksikon Slovenije*, str. 45.

33 Prav tam, str. 230.

34 Mal, Žumberk, str. 268.

35 Mal, Uskočke seobe, str. 143.

XII. (Slunjskega) krajiškega regimenta. Karlovški generalat so razdelili na štiri regimente (polke), od katerih je Slunjski zavzemal tri dotedanja glavarstva Barilović, Slunj in Žumberk.³⁶ S tem je Kranjska dokončno izgubila vpliv nad Žumberkom in Marindolom.

Medtem ko je habsburška država v zadnjih desetletjih 18. stoletja doživljala preobrazbo v moderno ozemeljsko državo, je na meji med Kranjsko in Vojno krajino (Žumberkom) izbruhnil mejni spor, ki je za seboj potegnil vprašanje državnopravnega statusa Žumberka. Šlo je za mejni spor med gospodvom Ruperčvrh (Rupertshof) in Slunjsko poveljstvom polka, h kateremu sta spadala tudi Žumberak in Marindol.³⁷ Kranjski deželni stanovski odbor se je odločil ukrepati in je leta 1792 pozval k preiskavi z namenom, da bi zbrali listine, ki bi dokazovale pripadnost tega območja Kranjski. Leta 1793 so v dopisu generalni komandi v Zagrebu navedli tudi osnove, na katerih slonijo kranjske pravice do Žumberka: 1. kranjski deželnih stanovi so imenovali žumberške kapetane, 2. Valvasorjevi opisi, 3. Florjančičev zemljevid iz leta 1744.³⁸

Trije argumenti, na katerih so slonele kranjske zahteve konec osemnajstega stoletja, so postali na kranjski strani stalnica vse do konca habsburške monarhije. V kontekstu raziskovanja administrativnih meja pa je še zlasti zanimivo dejstvo, da moderne metode zemljemerstva (triangulacijska mreža) in razsvetljenko-absolutistične težnje centralne oblasti po sklenjenih upravnih enotah niso pripomogle k razrešitvi spora o pripadnosti Žumberka (niti k razrešitvi spora glede teritorialne razmejitve med Žumberkom in Kranjsko). Kvečjemu nasprotno, mejni spor je dobil nove, upravno-administrativne razsežnosti, s katerimi se oblasti v prejšnjih obdobjih niso ukvarjale. Če so se v prejšnjih obdobjih spori vrteli okoli vprašanj, katera oblast ima »pravice« nad Žumberčani in kakšne pravice imajo sami Žumberčani (paša, gozdovi ipd.), se je konec osemnajstega stoletja pozornost obrnila na sklenjen teritorij, ki ga je bilo mogoče sedaj tudi (dokaj) natančno izmeriti.³⁹ Franciscejska katastrska izmera (na Kranjskem 1823) je pokazala, da imata žumberška in marindolska enklava proti Kranjski povsem razdrobljene in neobvladljive meje (še zlasti severovzhodno od Metlike), ki so kot ustvarjene za razplamtevanje mejnih nesporazumov in sporov.

Da so imeli uradniki in geometri težave pri določanju natančnih meja Kranjske z Žumberkom in Marindolom, dokazuje tudi gradivo Franciscejskega katastra, ki ga hrani Arhiv Slovenije. Dober primer soočanja geometrov z mejnimi spori predstavlja katastrska občina (v nadaljevanju: k. o.) Cerovec (Zeroutz) na Gorjancih. Geometri so tako v skico kot v natančne zemljevide katastrske

36 Štrumbl, Uskoki, str. 45.

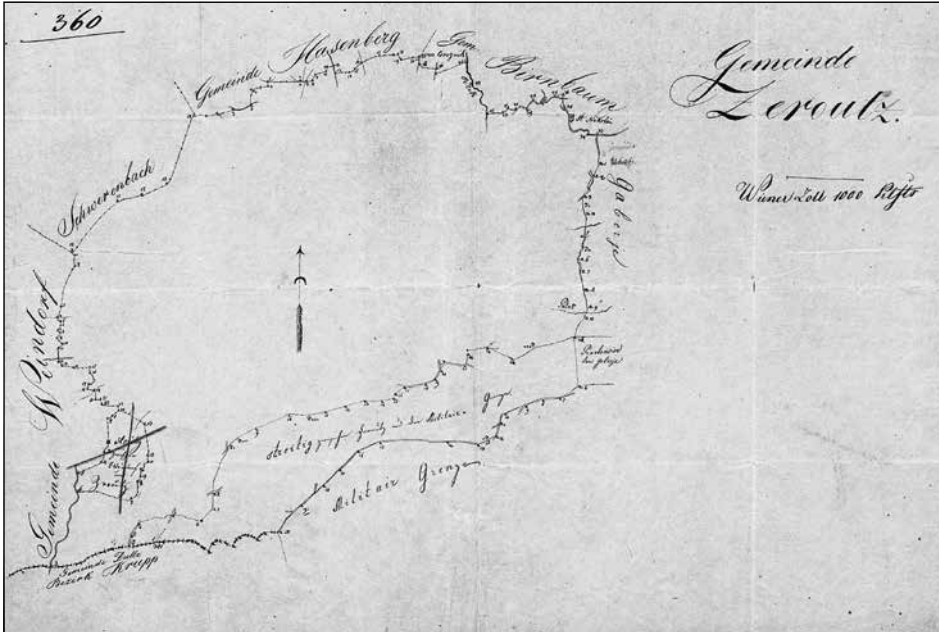
37 Fournier, Memoriale, str. 468.

38 SI AS 33, konv. 548 alt, šk. 252, koncept poročila notranjemu ministrstvu z dne 5. 1. 1870, št. 66.

39 Korošec, *Naš prostor v času in projekciji*, str. 174

občine vrisali dve meji (»kranjsko« in »žumberško«), čeprav so kot »pravo« v grafičnem smislu predstavili kranjsko mejno črto. V skici, ki je priložena katastrskem operatu, so sporno območje med dvema črtama opisali kot »sporno med Cerovcem in Vojno krajino« (»streitig zwischen Zeroutz und der Militär-Grenze«).

Slika 1: Skica k. o. Cerovec, Franciscejski kataster, 1823 (vir: Arhiv Republike Slovenije)

Zapletenost situacije je razvidna tudi iz podrobnih katastrskih kart, kjer so vrisane majhne enklave (parcele) sosednjega ozemlja znotraj katastrske občine, kar je jasno vidno z natančnejših katastrskih kart občine Cerovec.⁴⁰

Zemljevid k. o. Bojanja vas pa dokazuje, da so geometri leta 1823 za kriterij razmejitve med Žumberkom in Marindolom (torej Vojno krajino) in Kranjsko vzeli dejansko stanje privatnih posesti. Njihov namen ni bila racionalna razmejitev dveh političnih entitet, ampak zgolj ugotavljanje dejanskega stanja. Če upoštevamo dejstvo, da so kranjske deželne oblasti trdile, da sta Žumberak in Marindol na kranjskem ozemlju, potem ni nenavadno, da meje med »civilno« Kranjsko in Vojno krajino »na kranjskem ozemlju« niso obravnavali kot zunanje meje kranjske kronovine, ampak zgolj kot začasno razmejitev z območjem pod vojaško upravo. Kot lahko vidimo iz zemljevida k. o. Bojanja vas, je bila meja

40 SI AS 176, Kresija Novo mesto, k. o. Cerovec.

Slika 2: Izsek iz zemljevida k. o. Cerovec, Franciscejski kataster, 1823

(vir: Arhiv Republike Slovenije)

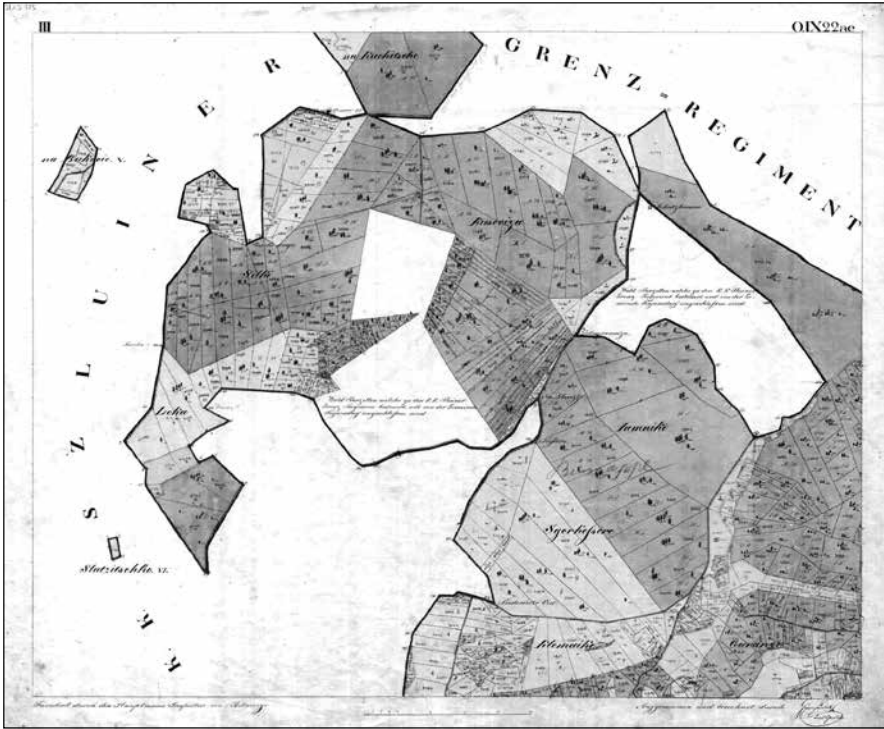
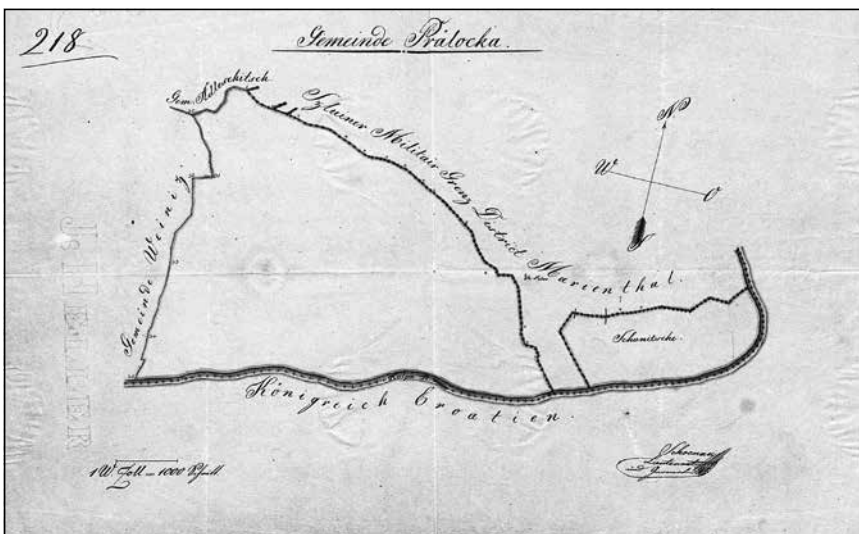
z Žumberkom povsem razčlenjena z večjim številom razstresenih enklav na obeh straneh. Takšno stanje prav gotovo ni ustrezalo načelom racionalne uprave moderne države, po katerih so notranji sestavni deli državnega ozemlja (tako kot sama država) tudi sklenjene teritorialne enote.⁴¹

Razmere glede razdrobljenosti posesti so bile na drugem koncu Bele krajine nekoliko boljša, vendar je tudi marindolsko območje ob okljuku reke Kolpe prav tako povzročalo skrbi habsburškim uradnikom. Marindolska enklava, ujeta med Kranjsko in reko Kolpo, je – kljub majhnosti – obkrožala majhno kranjsko enklavo ob Kolpi na skrajnem jugovzhodu Bele krajine.

⁴¹ SI AS 176, Kresija Novo mesto, k. o. Bojanja vas.

Slika 3: Izsek iz zemljevida k. o. Bojanja vas, Franciscejski kataster

(vir: Arhiv Republike Slovenije)

Slika 4: Skica k. o. Preloka, Franciscejski kataster, 1823 (vir: Arhiv Republike Slovenije)

V prvi polovici 19. stoletja je poskušala habsburška država urediti meddeželne meje. Ogrski državni zbor je s sklepom leta 1827 imenoval štiri komisije za regulacijo celotne ogrske deželne meje. Člani komisije za južno Štajersko in Kranjsko so se nekajkrat srečali s kranjskimi komisarji avgusta 1828. Kranjska komisija je zahtevala ohranitev pravic dežele Kranjske do žumberškega vojaškega okraja in enklave Marindol.⁴² Kranjska in hrvaška komisija sta poleti 1828 »popravili« mejo na območju od Save do žumberškega ozemlja.⁴³ Ugotovili so, da je za spremembe krivo »premikanje« reke, zato so morali natančno določiti spremembe in jih primerjati s stanjem iz leta 1793.⁴⁴

Pogajanja so se nadaljevala v peto desetletje devetnajstega stoletja. Kranjska in hrvaška komisija sta se sešli 10. oktobra 1846 v Zagrebu. Skupni komisiji je predsedoval zagrebški škof Haulik. Sodeč po opisu kranjskega stanovskega odposlanca so hrvaški komisarji zahtevali Stari kot in Novi kot (Alt- und Neu Winkel), manjše ozemlje pri Mokricah, nekaj vasi v okolici Pazina in gozd pri Kastavu. Kranjska pa je imela zgolj dve zahtevi: Prezid ter Žumberak in Marindol.⁴⁵

Za ureditev obojestranskih zadev so urejeni skoraj vsi spisi in drage priprave. Kranjski strani se po njegovem mnenju ni bati, da bi Hrvaška s kakršno koli izjavo uspela. Predsednik Komisije škof Haulik je po koncu razgovorov skupaj s hrvaškimi člani postavil predlog, »naj se popustijo vzajemne zahteve, in, kakor so meje ta čas bile, tako naj za gotovo ostanejo v prihodnje«.⁴⁶

Lichtenberg je bil prepričan, da bi dežela Kranjska naredila veliko napako, če bi v teh razmerah pristala na status quo, ko ji tako dobro kaže glede prezidskega spora. Pri zadevi Žumberak pa poizvedbe še niso prišle tako daleč.⁴⁷ Takojšnja pravda bi bila po njegovem mnenju draga in neuspešna, saj ni za pričakovati, da se bo Vojna krajina v kratkem razpustila. Drugi razlog za čakanje na boljše čase naj bi bil boljši položaj Hrvatov v organih komisije ter hrvaška nagnjenost k zavlačevanju. Kranjski komisar se je bal, da bi Hrvati razprave »zavlekli tako, da bi nikoli ne bilo ne konca ne kraja«.⁴⁸ Deželni zbor se je strinjal z Lichtenbergom, menil je, da je v danem trenutku potrebno počakati formalno rešitev in da se bo zadeva gotovo rešila ugodno za deželo Kranjsko.⁴⁹

Naslednji poizkus reševanja mejnih vprašanj je bil zastavljen manj ambiciozno. 15. oktobra 1860 so se sešli predstavniki Kranjske in Slunjskega regimenta

42 Fournier, *Memoriale*, 469.

43 SI AS 2, reg. IV, protokol z dne 4. julija 1829, šk. 62.

44 SI AS 2, reg. IV, šk. 62, dopis grofa Lichtenberga z dne 24. julija 1829.

45 Deželni zbor Kranjski 12. septembra 1847. leta in pa okraj Žumberški, *Kmetijske in rokodelske novice* 27, št. 37, 15. 9. 1869, str. 296.

46 Prav tam.

47 Prav tam.

48 Prav tam.

49 Fournier, *Memoriale*, str. 469.

z namenom, da bi rešili zgolj sporno ozemlje na Gorjancih, oziroma že omenjeni spor med Žumberčani in gospostvom Ruperčvrh (k. o. Cerovec). Naslednji dan se je komisija napotila na pobočja Gorjancev, kjer so raziskovali teren vse do 20. oktobra. Pri tem so jim pomagali občinski predstavniki z obeh strani meje in vpleteni zemljiški posestniki. Komisijski ogled spornega terena je pokazal, da sta obe zahtevani mejni črti v glavnih potezah enaki, kot sta narisani v predhodni katastrski mapi.⁵⁰ Kranjsko mejno črto je označevala pot, ki se je začela pri mejni točki na Sv. Geri in je bila z malo izjemami dobro poznana, vendar se na celotni razdalji ni moglo najti niti količkov niti križnih oznak na starih bukovih drevesih. Mejna linija c. kr. Slunjskega krajiškega regimenta je bila zaznamovana deloma s potjo, največkrat pa s posekami in krčevinami. Nahajali so se tudi deloma mejni količki ali njihove sledi, deloma s križem označena stara bukova drevesa. Na celotni črti so stali mejniki železarne Gradac. Ozemlje, ki ga obdajata omenjeni liniji, je obsegalo 541 oralov in 1.348 kvadratnih klafter.⁵¹ Do sporazuma niso prišli. Spor je državno ministrstvo rešilo šele leta 1865 in to v korist Žumberčanov, ne glede na to, da je kranjski deželni zbor leta 1863 soglasno sporno ozemlje zahteval za Kranjsko.⁵²

Mejnih sporov med Belo krajino in Žumberkom ni mogoče razumeti samo s pomočjo raziskovanja dokumentov in pričevanj o posameznih sporih, pač pa je nujno upoštevanje širšega konteksta razmerij med kronovinami/deželami in predvsem med Dunajem in Budimpešto. Habsburška monarhija je bila vse do razpada 1918 velik konglomerat različnih gospodarskih in kulturnih prostorov, ustavnih ureditev in »nacionalitet« pod vodstvom habsburške dinastije. Habsburžani so poskušali »svoja« kraljestva in dežele čim bolj poenotiti, tako v političnem kot v gospodarskem smislu. Obsežne reforme habsburških vladarjev Marije Terezije in Jožefa II. v drugi polovici 18. stoletja so obsegale vzpostavitev moderne administracije, davčnega sistema, cerkvene reforme, uvedba splošnega šolstva ter fiziokratske in merkantilistične gospodarske reforme.⁵³ Dežele ogrske krone so bile v veliki meri izključene iz teh procesov zaradi odpora močne aristokracije, zakoreninjene v ogrskem zboru in županijah.⁵⁴ Civilna Hrvaška in Slavonija je uživala avtonomijo, utelešeno v plemiškem saboru.⁵⁵ Leta 1775 so Habsburžani dosegli poenotenje notranjega trga, vendar samo za Spodnjo in Zgornjo Avstrijo, češke dežele, notranjeavstrijske dežele ter Istro, Gorico in Gradiško. Na meji z deželami ogrske krone, kamor je spadala tudi Hrvaška, pa

50 SI AS 33, konv. 548 alt, šk. 252.

51 Vse skupaj 311,6 Ha.

52 SI AS 33, konv. 548 alt, šk. 252, odlok državnega ministrstva z dne 6. septembra 1865, št. 4122.

53 Judson, *The Habsburg Empire*, str. 39.

54 Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 167.

55 Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*, str. 96.

je carinska meja vztrajala vse do leta 1851, ko so Habsburžani izkoristili poraz madžarskega upora leta 1849 in poenotili gospodarski prostor.⁵⁶

Za mejnost slovensko-hrvaške meje je velikega pomena uvedba državnega dualizma leta 1867. Hrvaška in Slavonija si je s pogodbo 1868 zagotovila delno avtonomijo v okviru Ogrske, med letoma 1869 in 1881 so ji priključili večino ukinjene Vojne krajine. Državni dualizem je povsem spremenil status štajersko/kranjsko-hrvaške meje. Meja je po novem ločevala dve samostojni državni polovici, ki sta bili povezani zgolj s skupno zunanjo politiko, financami in vojsko.⁵⁷ Dualistična monarhija obema državnima subjektoma ni pomenila iste stvari. Po avstrijski interpretaciji je bila dualistična monarhija izraz starega »Avstrijskega cesarstva« kot »nadržave« z dvema državnima polovicama, za madžarsko stran pa so bile skupne zadeve samo stvar sporazuma dveh neodvisnih držav kot subjektov mednarodnega prava. Za življenje ljudi je bilo pomembno zlasti to, da je meja ločevala dva različna pravna sistema. Na Ogrskem avstrijski zakoni niso veljali in obratno. Enotnost gospodarskega prostora pa je ostala. Čeprav meje fizično ni bilo zaznati, je bila toliko bolj očitna njena mejnost: različna zakonodaja je ustvarjala tako ovire kot priložnosti za čezmejne odnose.⁵⁸

Od leta 1869, ko se je začel proces razpustitve vojaške ureditve v Krajini, pa sta Žumberak in Marindol postala tudi politični problem. Se mora območje »vrniti« Kranjski ali priključiti Hrvaški kot ostalo Vojno krajino? Dne 19. oktobra 1869 so se za priključitev Žumberka zavzeli tako nemški kot slovenski poslanci Kranjskega deželnega zbora.⁵⁹ Proces združitve Vojne krajine s Hrvaško se je zaključil 15. junija 1881 v Budimpešti. Zaradi kranjskih zahtev so sklenili, da bodo Žumberak in Marindol zgolj začasno podredili hrvaškemu banu.⁶⁰ Kranjski deželni zbor je bil tokrat bolj razdeljen. Nemški poslanci so se zavzeli za priključitev Žumberka in Marindola, slovenski pa zgolj za Marindol in ureditev (glajenje) nepraktične meje na Gorjancih.⁶¹ V dunajskem državnem zboru se je leta 1883 pojavila peticija Žumberčanov, ki je zahtevala priključitev Kranjski.⁶² Dve leti poprej so prebivalci žumberške občine Sošice na obisku pri hrvaškem banu zahtevali ravno nasprotno. Prebivalci Žumberka in Marindola na Hrvaškem zaradi začasnega statusa niso imeli volilne pravice.⁶³

56 Rumpler, *Eine Chance für Mitteleuropa*, str. 327.

57 Prav tam, str. 411.

58 Gross/Szabo, *Prema hrvatskome građanskom društvu*, str. 218.

59 *Obravnave kranjskega deželnega zbora*, Stenografični zapisnik petnajste seje deželnega zbora ljubljanskega dne 19. oktobra 1869, str. 172.

60 Valentič, *Vojna krajina*, str. 338.

61 *Obravnave kranjskega deželnega zbora*, zasedanje 21. oktobra 1881, str. 283.

62 *Stenographisches Protokoll des Hauses der Abgeordneten*, IX. Session, XI band, 1879–1884, str. 319. Sitzung der 9. Session am 13. Dezember 1883, str. 11067.

63 Zajc, *Kje se slovensko neha in hrvaško začne*, str. 347.

Leta 1883 je prišlo do konstituiranja skupne avstrijsko-ogrške komisije za rešitev žumberškega vprašanja, ki sta jo ustanovila avstrijsko in ogrsko ministertvo. Žumberško vprašanje se je namreč »zataknilo« v breznu dualističnega sistema habsburške monarhije. Delo teh komisij naj bi bilo nekakšna predpriprava za končno rešitev na zakonodajni način. Zadeva je bila zaupana obema parlamentoma, tako da se izvršni oblasti obeh državnih polovic nista mogli sporazumeti brez privolitve parlamentov.⁶⁴

Člani mešane komisije so začeli z obhodom spornega ozemlja v Marindolu 25. julija 1883. Nato so si ogledali mejo med Brašljevico (Žumberak) in Drašiči (Kranjska) ter med vasema Kašt (Žumberak) in Radovica (Kranjska). Podrobno so si ogledali nenavadno situacijo pri zaselkih »Grošlešče« (danes Liješće) in Brezovica, kjer naj bi se vas Brezovica »zajedala« v kranjsko k.o. Gabrovec. Naslednji dan so obiskali žumberško vas Draga pri Suhorju, kjer so se soočili z največjimi anomalijami na mejni črti: njive so ena ob drugi pripadale bodisi Žumberku bodisi Kranjski. Potem ko so prenočili v Sošicah, so se napotili v Kostanjevac, glavno naselje južnega dela Žumberškega okraja. Obiskali so tudi odročna gorska območja severnega dela Žumberka, kjer so pregledali anomalije na sporni mejni črti. 3. avgusta so se povzpeli na hrib pri žumberški vasi Stojdraga. Naslednji dan so obiskali ruševine gradu Žumberak, potem pa so v Kostanjevcu zaključili svoj obhod.⁶⁵

Na zaključnem sestanku obeh komisij 15. avgusta 1883 v Metliki se je do takrat najbolj podrobna inšpekcija sporne meje ponovno končala brez kompromisa. Avstrijska komisija je zahtevala Marindol na osnovi etnografskih in »prometnih« argumentov.⁶⁶ Žumberak naj bi na južni strani gravitiral k sodnemu okraju Metlika. Prebivalci tega dela naj bi imeli v lasti zemljišča na Kranjskem, ki so nujna za njihovo preživetje. Čeprav so avstrijski komisarji zagovarjali »kranjskost« celotnega Žumberka, pa so bili pripravljeni na določen kompromis. Predlagali so, naj si Hrvaška in Kranjska sporno ozemlje razdelita. Sodnemu okraju Metlika (se pravi političnemu okraju Črnomelj) naj bi po njihovem mnenju pripadle davčne občine Sekulići, Malinci, Brašljevica, Sošice in Žumberak, sodnemu okraju Kostanjevica (politični okraj Krško) pa katastrski občini Budinjak in Poklek. Ostali deli Žumberka naj bi se priključili Hrvaški.⁶⁷ Ogrski komisarji so bili odločno proti. Poudarili so, da pogajanje o državnopravnih zadevah ni v njihovi pristojnosti, ampak zgolj reguliranje neracionalne meje

64 SI AS 33, konv. 548 alt, šk. 252, dopis not. min., 6. 11. 1882, št. 5666.

65 Prav tam.

66 Prav tam, Protokoll aufgenommen über Gutachten der beiderseitigen Subcommissionen nach erfolgten Erhebungen in gebiete der Gemeinde Marienthal und des Distriktes Sichelburg zum Zwecke einer durchzuführenden Gränzregulierung.

67 Prav tam.

zaradi upoštevanja potreb praktičnega življenja in smotrne uprave. Kranjsko bi se torej lahko zadovoljilo z občino Marindol in zahodnim in severovzhodnim delom žumberškega okraja, »gdje no se nalaze državne šume i jedini vinogradi toga područja, koji nešto vriede«. ⁶⁸

Da je bilo vprašanje Žumberka neločljivo povezano z dualizmom, dokazuje epizoda iz obdobja 1895/96. Zahtevo po Žumberku so v kranjskem deželnem zboru obudili pripadniki katoliške stranke. Pred vrati je bila nova gospodarska pogodba med državnima polovicama. Dualistična ureditev je namreč predvidevala sklepanje časovno omejenih (v praksi desetletnih) sporazumov o gospodarskih vprašanjih. ⁶⁹ Katoliški poslanci so tako 4. decembra 1895 vložili predlog, v katerem pozivajo državno vlado, »da pravočasno odpove carinsko pogodbo z Ogrsko v svrhu, da ji bo mogoče dognati pri obnovitvi pogodbe ne le dejanskim finančnim odnošajem odgovarjajočo kvoto /.../, ampak da bo dognala pogodbo, pri kateri bodo povsem varovani interesi naše produkcije, tolikor kmetijske, kolikor obrtniške«. ⁷⁰ Gospodarsko zadevo, ki je bila očitno naperjena proti ogrski polovici, so začinili še z žumberškim vprašanjem: »Ob jenem se državna vlada pozivlje, da naj pri ponovitvi pogodbe z Ogrsko že skoraj vredi razmerje med obema državnima polovicama glede žumberškega in marijindolskega okraja.« ⁷¹ Katoliški politik Karol Klun je v razpravi omenil mogočne gozdove na tem območju, s katerimi bi si lahko Kranjska dežela zelo opomogla. ⁷² Predlog so podprli tudi slovenski liberalci. ⁷³

Vprašanje žumberških gozdov se je s kranjske strani večkrat izpostavljalo. Prvič je gozdove omenil največji aktivist za priključitev Kranjski, ustavoverni deželni poslanec in metliški posestnik Savinschegg leta 1869: »Žumberški distrikt ima veliko gozdov, ki bi z reinkorporacijo teh delov h Kranjski za našo deželo postali dragocena lastnina.« ⁷⁴ Gozdovi so bili pomembni za kranjske Nemce v Kranjskem deželnem zboru tudi leta 1881, ko je vodja kranjskih ustavovercev Karl Deschmann opozarjal na nemajhne dobičke, ki jih bo Kranjska potegnila iz teh gozdov. ⁷⁵ Kranjska »lakota« po gozdovih je bila hrvaški javnosti dobro znana, zato ni nenavadno, da je omenjena hrvaška podkomisija leta 1883 obtožila nasprotno stran gozdarskega koristoljubja. Ko je leta 1887 zgodovinar

68 HDA, PRZV, šk. 238, Žumberak i Marindol, Izvješće pododbora ugarske državne Komisije za okružje žumberačko i mjestnu občinu marindolsku, podano istoj Komisiji o tom, kako da se dogodice uredi pogranična medja Žumberaka i Marindola, 30. 10. 1883.

69 Zwitter, *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*, str. 138.

70 Prav tam.

71 Prav tam.

72 *Obravnave kranjskega deželnega zbora*, zasedanje 8. februarja 1896, str. 332.

73 Prav tam.

74 *Obravnave kranjskega deželnega zbora*, zasedanje 19. 10. 1869, str. 174.

75 *Obravnave kranjskega deželnega zbora*, zasedanje 21. oktobra 1881, str. 235.

in Žumberčan Tadija Smičiklas v saboru zahteval, da se temu okraju dovoli udeležba na saborskih volitvah, je mimogrede zatrdil, da na Kranjskem obstajajo ljudje, ki so že začeli špekulirati z žumberškimi gozdovi.⁷⁶

Proti koncu 19. stoletja se je v Žumberku tako kot v ostalih delih Hrvaške razmahnilo izseljevanje bodisi v Ameriko bodisi v lokalne urbane centre. Na žumberški »eksodus« je najbolj vplivala ukinitev Vojne krajine. Poleg geografskih faktorjev, ki Žumberčanom niso omogočali preživetja, je ukinitev vojnega instituta pomenila tudi ukinitev privilegijev in vojaških plač.⁷⁷ Žumberak naj bi bil prenaseljen že pred ukinitvijo Krajine, ko je število prebivalcev sicer presevalo oskrbovalno moč kraja, vendar je bila takšna poselitev možna ravno zaradi specifičnih pogojev življenja v Vojni krajini.⁷⁸ Izseljevanje najvitalnejšega dela prebivalstva in upad natalitete sta pripeljala do staranja prebivalstva. Statistični podatki kažejo, da je v tistem delu Žumberka, ki danes pripada občinama Jastrebarsko in Ozalj (večji, hribovitejši jugovzhodni del Žumberka), prebivalstvo začelo upadati po letu 1890.⁷⁹

Čeprav so se skupaj s »staro Avstrijo« poslovile tudi historične pravice, na katerih so sloneli argumenti kranjske in hrvaške strani, so se nejasnosti glede upravnih meja nadaljevale. Kranjske ni bilo več, prav tako je prenehala obstajati hrvaška avtonomija na temelju hrvaškega državnega prava. Nekdanja kranjsko-hrvaška meja je postala zgolj upravna meja med različnimi oblastmi. Po ukinitvi deželne vlade za Slovenijo 12. julija 1921 slovenski del Jugoslavije ni bil več povezan v eno upravno enoto. Obstajali sta samo ljubljanska in mariborska oblast (skupaj s Prekmurjem in Medžimurjem). Po vzpostavitvi kraljeve diktature leta 1929 je bila oktobra istega leta Jugoslavija z dekretom namesto na prejšnjih 33 oblasti razdeljena na 9 banovin. Večina slovenskega dela države je bila združena v enotno upravno območje – Dravsko banovino.⁸⁰ Slovenska okraja Črnomelj in Metlika sta bila priključena Savski, Čabar pa Dravski banovini. Razmejitev je veljala do 31. avgusta 1931, ko je kralj s podporo slovenskega katoliškega tabora na podlagi želje posameznih krajev, »ki so v skladu z gospodarskimi interesi in s potrebami čim lažjega prometa med kraji dotičnih banovin«, podpisal zakon o spremembi meje. Okraj Čabar so združili s Savsko, okraja Črnomelj in Metlika pa z Dravsko banovino.⁸¹ Žumberška občina Radatovići je vseeno ostala v okviru Dravske banovine (Sreza Črnomelj). Gre za naselja Radatovići, Bulići, Doljani, Drage, Dragoševci, Komenci, Keseri, Kuljaji, Kunčani, Liješče, Malinci, Pilatovci,

76 *Dnevnik sabora trojedine kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije*, 1884–1887, CXIX zasedanje, 7. 3. 1887, str. 1803.

77 Hranilović, *Žumberčani – Subetnička grupa u Hrvata*, str. 605

78 Klemenčić, *Povijesno-geografska osnovica regionalnog poimanja Žumberka*, str. 288.

79 Hranilović, *Žumberčani – Subetnička grupa u Hrvata*, str. 606

80 Šmid, *Uprava Dravske banovine 1929–1941*, str. 52.

81 Gašparič, *SLS pod kraljevo diktaturo*, str. 85.

Popovići, Sekulići.⁸² Avtonomistični in katoliški časopis *Slovenec* je o priključitvi Bele krajine Dravski banovini, ki je bila načeloma upravne narave, pisal z vznesenimi besedami: »Kar po krvi, naravi in zgodovini spada skupaj, zopet tvori neokrnjeno celoto. /.../ Bela krajina je od pamtiveka slovenska zemlja. S tega stališča gledamo njeno zopetno priključitev k naši banovini kot vrnitev k skupni materi, od katere se je z žalostjo ločila.«⁸³

Meje Bele krajine so se spreminjale tudi med in po drugi svetovni vojni (glej prispevke Aleša Gabriča in Zdenka Čepiča), osnovni razlog sprememb v 20. stoletju pa je bila habsbuška dediščina v obliki ambivalentnosti upravnih meja. Primer Bele krajine in Žumberka je zanimiv predvsem v kontekstu primerjalnih mejnih študij. Z vidika konstruiranja mejne črte v dolgem trajanju sta pomembna dva momenta: 1. mejni spori (tudi znotraj »modernih« imperijev 19. stoletja) so nagnjeni k temu, da se prenašajo v prihodnost. Rešujejo se zgolj najbolj konkretna in pereča vprašanja na najnižji ravni. Provizorične rešitve praviloma postajajo stalne. 2. Administrativna evidenca (še zlasti kartografska) je »močnejša« kot državnopravni okvir. V 20. stoletju se je državnopravni kontekst pogosto spreminjal, administrativno dediščino pa je praviloma – po propadu stare – nasledila nova država. Če so danes državnopravne zahteve Hrvaške ali Kranjske na osnovi zgodovinskega prava v političnem smislu zastarele (dobe sedno ne veljajo več), pa bi to težko trdili za kataster 19. stoletja, ki je še vedno osnova veljavnih katastrov obeh držav.

82 *Bela knjiga o meji med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško*, str. 359–364.

83 *Pozdravljamo! Slovenec*, 59, št 197, 2. 9. 1931, str. 1.

Jernej Kosi

SLOVENSKI NACIONALNI PROSTOR NA OGRSKEM:

**Ustvarjanje zamisli o
slovensko-hrvaški meji v dolgem
srednjeevropskem 19. stoletju⁸⁴**

Ozemeljske pretenzije posameznih nacionalnih gibanj in kasneje političnih elit v na novo ustanovljenih nacionalnih državah so bile nekako od leta 1830, še zlasti pa od leta 1848 naprej najpogostejši vzrok za spreminjanje in preurejanje evropskih državnih in znotrajdržavnih

84 Pričujoče besedilo je dopolnjena in dodelana različica razprave, ki je bila v angleškem jeziku objavljena pod naslovom »‘However, the language here is changing gradually, and in the presence of so many local dialects the Croatian and its kindred Slovenian world cannot be separated very precisely’ – Drawing the Slovenian-Croatian National Border in the Territory of the Present-day Prekmurje Region« v *Prispevkih za novejšo zgodovino*, 57, 2017, št. 2, str. 33–49. Besedilo je nastalo v okviru raziskovalnega projekta »Zgodovina upravnih meja in mejnosti: Slovensko-hrvaška meja 1800–1991« (J6-4132, dr. Marko Zajc) in raziskovalnega programa »Slovenska zgodovina« (P6-0235, prof. dr. Božo Repe), ki ju je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna. Za pomoč pri pisanju in koristne nasvete se zahvaljujem Marku Zajcu in Roku Stergarju.

upravnih meja. Številna evropska nacionalna gibanja so namreč kot svoj osrednji dolgoročni programski cilj razglasila zahtevo po tem, naj se politično-upravne meje prilagodijo nacionalnim. Socialne, kulturne in predvsem politične strategije evropskih nacionalnih gibanj v »nenacionalnih« državnih entitetah oziroma državne politike nacionalističnih elit v na novo ustanovljenih državah so bile zato v 19. in 20. stoletju v največji meri usmerjene prav v udejanjenje tega osrednjega programskega cilja.⁸⁵ Slednje je bilo bolj ali manj značilno tudi za slovensko nacionalno gibanje, saj je bila zahteva, »/d/a se vsi Slovenci, kakor naj bližnji brati, zjedimo v jeden narod, in da bi imeli vsi skup jeden slovenski zbor« jasno izražena že leta 1848 v prvem slovenskem nacionalnem političnem programu.⁸⁶

Specifični unifikacijski, separatistični, iredentistični oziroma centralistično naravnani nacionalni politični programi so v 19. in 20. stoletju pomembno prispevali k razkroju obstoječih imperijev in združevanju dotlej samostojnih politično-teritorialnih enot v na novo oblikujoče se nacionalne države. Tudi nacional(istične)ne elite v na novo nastalih nacionalnih državah so imele v tem obdobju precej uspeha v svojih prizadevanjih za čimprejšnje odpravljanje »znotrajdržavnih« socialnih in regionalnih razlik oziroma za čim bolj učinkovito premoščanje razrednih nasprotij. Pri tem so nacionalna gibanja poskušala udejanjiti težnjo, da tovrstne razlike in nasprotja sčasoma nasledi kulturno poenotenje zelo heterogenih populacij pod plaščem nacionalne kulture. V 19. in 20. stoletju namreč nikakor ni bilo neobičajno, da se je najprej vzpostavil nov nacionalni institucionalni okvir, šele v nadaljevanju pa je prišlo tudi do dejanske nacionalizacije množic in s tem do uveljavitve modernih nacionalnih identitetnih kategorij med širšimi sloji prebivalstva.⁸⁷

85 Za primerjalni zgodovinski prikaz evropskih nacionalnih gibanj in nacionalizma v 19. stoletju Zimmer, *Nationalism in Europe*. O nacional(istič)nih kulturnih praksah in simbolnih reprezentacijah Leersen, *National Thought*. V pričujočem besedilu uporabljam izraz nacionalizem in vse izpeljanke iz te besede na način, kakor je ta izraz opredelil Gellner. Nacionalizem torej pojmuje predvsem kot »načelo, po katerem se morata politična in nacionalna enota ujemati«. Gellner, *Nations and Nationalism*.

86 Besedilo letaka, *Kaj Slovenci terjamo?*, ki ga je Matija Majar (1809–1892) objavil v drugi polovici marca 1848 po prejemu novic o začetku revolucije na Dunaju, je navedeno v Prunk, *Slovenski narodni programi*.

87 Primerjalni prikaz raznovrstnih prizadevanj in delovanj v imenu nacije in za njo Hroch, *Das Europa der Nationen*, str. 109–234. Primerjalno o oblikovanju množičnih evropskih narodov Schulze, *Država in nacija*. O nacionalističnih politikah in nacionalni kulturi Leersen, *National thought*, str. 105–219. O nacionalizaciji množic in o nacionalizmu kot množičnem fenomenu Zimmer, *Nationalism*, str. 27–49. O državnih institucijah kot sredstvu za promocijo nacionalno določenih identitetnih kategorij Brubaker, *Nationalism reframed*. Klasično delo o vlogi države pri izgradnji nacije »od zgoraj navzdol« Weber, *Peasants into Frenchmen*. O konsekvencah aplikacije nacionalističnih vizij v post-imperialnem kontekstu držav, ki so se vzpostavile na pogorišču Avstro-Ogrske Judson, *The Habsburg Empire*, str. 442–452.

Zgodovina nastajanja in oblikovanja evropskih nacionalnih držav v 19. in 20. stoletju nazorno potrjuje, da so bila številna evropska nacionalna gibanja pri ureničenju svojih političnih programov precej uspešna.⁸⁸ Pri tem pa seveda ne gre spregledati, da lahko prav poskusom udejanjenja posameznih nacionalističnih politik pripišemo največjo odgovornost za nezaslišane strahote, ki so jih v preteklih dvesto letih doživela ljudstva evropske celine. V prvi polovici 20. stoletja se je dejansko izkazalo, da so nacionalistične državne politike, ki so načrtno spodbujale nesluten razmah mednacionalnega sovraštva in ksenofobije, zelo pomembno prispevale k izbruhu dveh dotlej nezamisljivih vojaških spopadov, v katerih so na bojnih poljih in v zaledjih front prve in druge svetovne vojne umirali milijoni vojakov in civilistov. Tovrstne žrtve kakor tudi žrtve vojaških spopadov, v katere so bile evropske nacionalne države vpletene tako v zgodnejših kot tudi v kasnejših obdobjih, so bile v nacionalističnih imaginarijih največkrat dojete kot pričakovane in smiselne. S tem pa tudi kot vredne spominjanja, vsaj če sodimo po pogostosti komemorativnih srečevanj in razprostranjenosti obeležij, ki so jih nacionalne elite v 19. in 20. stoletju marsikod po evropski celini namenile ohranjanju spomina na herojska dejanja nacije. Žrtvovanje za nacijo in v njenem imenu je (bilo) namreč znotraj nacionalnega konteksta spominjanja razumljeno kot prispevek k udejanjenju tisočletnih nacionalnih hotenj in prizadevanj, obenem pa tudi kot doprinos k preseganju vsaj toliko starih nacionalnih travm.⁸⁹

Nacionalne travme in hotenja so se v 19. in 20. stoletju zelo pogosto osredinjale na vprašanje konstituiranja nacionalnega ozemlja. Iz tega razloga zato ne preseneča, da je znotraj okvira komemorativnih praks in nacionalnih imaginarijev tolikšna pozornost namenjena predstavi, da naj bi bila življenja vojakov in civilnega prebivalstva na oltar domovine položena prav v imenu boja za ohranitev nacionalnega ozemlja oziroma z namenom vzpostavitve domnevno naravnih nacionalnih meja posameznih nacionalnih skupnosti. Nacionalno ozemlje je bilo namreč v glavah gorečih nacionalistov 19. in 20. stoletja zelo pogosto razumljeno kot še ne povsem izoblikovano, torej kot nekaj, kar je treba šele dokončno vzpostaviti. Seveda največkrat na račun sosednjih političnih entitet, s čimer naj bi bilo končno in enkrat za vselej zadoščeno nacionalnim krivicam, ki naj bi se zgodile nekje v preteklosti.

88 Kljub temu da o navedeni trditvi med zgodovinarji v splošnem vlada precejšen konsenz, pa velja vseeno opozoriti, da so se iskanju odgovora na vprašanje o dejanski uspešnosti prizadevanj posameznih nacionalnih gibanj za razširitev in privzetje novih nacionalnih identitetnih kategorij med širšimi sloji prebivalstva v zadnjih letih na zelo izviren način posvečali številni zgodovinarji. Njihov začasni sklep je, da je bil doseg nacionalističnih prizadevanj še globoko v drugi polovici 19. stoletja v določenem oziru in do neke mere omejen. Gl. pregledno o tem v Zahra, *Imagined Noncommunities*. Za nam bližnje študije primera Judson, *Guardians*; Stergar, *National Indifference*; Judson, *Nationalist emotion*; Kosi in Stergar, *Kdaj so nastali*.

89 O komemorativni praksah Zimmer, *Nationalism*, str. 38–49. Klasično delo je Mosse, *Fallen soldiers*.

Zdi se, da je vso tragičnost in absurdnost večmilijonskih žrtev prve in druge svetovne vojne, pa tudi vseh ostalih evropskih mednacionalnih spopadov v 19. in 20. stoletju, mogoče misliti tudi na ozadju dejstva, da niti armade zmagovalnih držav niso nikoli dosegle resničnih nacionalnih meja. Kajti na dlani je, da nacionalne meje po svojem bistvu niso niti naravne niti objektivno določljive: saj vendar ne obstaja prav noben nepristranski, nesporen in neovrgljiv kriterij, s pomočjo katerega bi bilo mogoče na zemljevidu nedvoumno in objektivno začrtati ločnico med dvema nacionalnima občestvoma.

To ne velja niti za geografske ovire oziroma danosti, ki se sicer same po sebi ponujajo kot najbolj očiten, izstopajoč in zato verjeten kriterij. Kajti četudi bi se nam na prvi pogled lahko dozdevalo, da geografske danosti zlahka prevzamejo tudi vlogo nacionalnih ločnic, pa številni primeri uspešnih nacionalnih gibanj, ki jim tovrstne prepreke niso predstavljale nepremostljivih ovir pri razširjanju svojih nacionalno determiniranih vizij, govorijo v prid nasprotnemu stališču. Iz tega razloga je že Ernest Renan (1823–1892) na vrhuncu dobe modernih evropskih nacionalizmov v svojem delu *Kaj je narod? (Qu'est-ce qu'une nation?, 1882)* ugotavljal in tudi prepričljivo utemeljil stališče, da nacionalne meje niso pogojene z geografskimi danostmi.⁹⁰

Po drugi strani bi še neprimerno težje zagovarjali tezo, da obstajajo objektivno določljivi kulturni »markerji«, torej nekakšne specifične kulturne karakteristike, s pomočjo katerih bi lahko neko populacijo po nekakšnem nedvoumnem nacionalnem ključu razmejili od druge. Predstavo o hermetičnih in med seboj strogo različujočih se nacionalnih kulturah in nacionalnih kulturnih vzorcih navsezadnje nemudoma ovrže že zgolj kratka in površna ekskurzija v obmejni prostor na obeh straneh katere koli t. i. nacionalne meje. Kajti prav na sodobnih meddržavnih oz. mednacionalnih območjih lahko zlahka opazimo, da kulturni in socialni fenomeni niti slučajno niso pogojeni samo z dejstvom pripadnosti upravno-politični enoti oziroma tistemu, kar bi v pomanjkanju boljšega izraza lahko poimenovali kot »insistucionalno podprt nacionalni kulturni okvir«. Nasprotno, kulturni vzorci v zelo pomembni meri niso (bili) odvisni zgolj od nabora predpostavljenih nacionalnih determinant, saj se največkrat pojavljajo bodisi znotraj širših nadnacionalnih bodisi znotraj ožjih pokrajinskih prostorov, pri tem pa so pogojeni z zelo heterogenimi socialnimi in kulturnimi silnicami. Narodi, družbe ali kulture, kot je s posrečeno, a obenem zelo obsežno utemeljeno metaforo pojasnil Eric J. Wolf, preprosto nimajo »lastnosti navznoter enotnih ter navzven posebnih in omejenih predmetov« in se zato ne odbijajo druga od druge kot nekakšne biljardne krogle.⁹¹

90 Renan, *Kaj je narod*, str. 122.

91 Wolf, *Evropa in ljudstva*, str. 28.

Nacionalne meje navsezadnje tudi niso večne, še zlasti pa niso med nami od zmeraj in za zmeraj. Gotovo drži, da so se v preteklosti nacionalne meje lahko prilagodile starejšim, že poprej obstoječim upravnim mejam z zelo dolgo zgodovino. Primer tovrstne prilagoditve je denimo pretežni del južne meje današnjega slovenskega nacionalnega ozemlja, ki se je oblikovala v 19. stoletju in za katero je Bogo Grafenauer že pred desetletji ugotavljal, da v zelo pomembnem delu sovпада z neprimerno starejšo mejo srednjeveške nemške države.⁹² Seveda pa to nikakor ne pomeni, da so obstoječe meje že kar predestinirale kasnejše oblikovanje nacionalnih občestev in posledični nastanek nacionalnih meja. Nasprotno, nacionalne meje je bilo mogoče začrtati povsem na novo, tako rekoč *ex nihilo*, o čemer pravzaprav govori prav zgodovina nacionalizmov in nacionalističnih političnih prizadevanj v 19. in 20. stoletju. V monografiji *Mapping the Germans* je Jason D. Hansen pokazal, kako so nemški statistični demografi v drugi polovici 19. stoletja z vpeljavo nadvse dvoumnega in arbitrarnega kriterija, namreč materne jezika (*Muttersprache*), ki mu je bil priznan status »objektivnosti« in »znanstvene neoporečnosti«, dosegli, da je bilo mogoče na zemljevidu začrtati obseg predpostavljenega nemškega nacionalnega ozemlja: in to navkljub obstoječim teritorialnim oziroma državnim mejam, ki na noben način niso sovpadale s tako zamišljeno nacionalistično vizijo kakor tudi v nasprotju z obstoječimi identitetnimi kategorijami, s katerimi so se istovetili ljudje oziroma populacije, ki so bile znotraj tako zastavljenega okvira mišljenja opredeljene kot nemške.⁹³

V splošnem bi potemtakem bilo mogoče zaključiti, da je zgodovinsko gledano nastanek nacionalne meje odvisen od prepleta številnih dejavnikov – in eden od njih je tudi naključje. Ob analizi in prebiranju virov se namreč lahko zgodovinarju pogosto prikrade občutek, da pri rekonstruiranju poteka začrtovanja in vzpostavljanja nacionalnih meja pripisujemo premajhen pomen vplivu golih naključij. Hkrati pa evropska zgodovina zadnjih dveh stoletij nazorno potrjuje tudi naslednje: meja med dvema nacionalnima skupnostma oziroma nacionalnima državama se vzpostavi šele v trenutku, ko se z na zemljevid zarisano črto strinja večina. Ali pa vsaj takrat, ko se o tem strinja večina tistih, ki jim v danem trenutku pripada moč odločanja oziroma kar politična moč.

Zdi se, da nas na pomen inovacij, naključij in dogovorov pri začrtovanju in uveljavljanju nacionalnih meja opozarja tudi zgodovina vzpostavljanja slovensko-hrvaške meje na področju današnjega Prekmurja. Kot bo jasno iz nadaljevanja, se pri določanju te meje namreč v 19. stoletju ni bilo mogoče opreti na že obstoječe stare upravne oziroma politične razmejitve in jim pripisati novega, nacionalnega pomena. Obenem pa se slovenskega ozemlja ni dalo jasno razmejiti

92 Grafenauer, *Etnična struktura*, 23 sl.

93 Hansen, *Mapping the Germans*.

od hrvaškega niti po jezikovnem kriteriju. Kajti govori, značilni za to področje – torej današnji slovenski prekmurski in današnji hrvaški kajkavski medjimurski govori – so namreč bili (in so še zmeraj) del naravnega jezikovnega kontinuuma. Med obema skupinama govorov bi zato še dandanes težko potegnili ločnico, če teh govorov ne bi razdvajala prav čvrsta teritorialno-politična in nacionalna meja. Take meje pa v 19. stoletju seveda še ni bilo.⁹⁴ Še več, težko si je predstavljati, da bi se v 19. stoletju zamišljena slovensko-hrvaška nacionalna meja tudi dejansko udejanjila kot upravna oziroma teritorialna razmejitev, če ob koncu prve svetovne vojne ne bi prišlo do radikalne preobrazbe evropskih meddržavnih odnosov; preobrazbe, ki je bila nasledek uveljavljanja novega principa, po katerem naj bi se od takrat naprej urejali evropski meddržavni in mednarodni odnosi – pravice do samoodločbe narodov. Šele znotraj tovrstnega konteksta in na ozadju revolucionarnega gibanja na Madžarskem so slovenski diplomati kot del jugoslovanske delegacije na pariških mirovnih pogajanjih sploh prišli do priložnosti za zastopanje stališča, da je treba nekatere predele zahodne Ogrske obravnavati kot del slovenskega nacionalnega ozemlja in jih iz tega razloga priključiti h Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev.⁹⁵

Če povzamemo: vse do razpada Avstro-Ogrske ob koncu prve svetovne vojne niso imele zamisli o nacionalnih razmejitvah na področju današnjega Prekmurja prav nikakršne ustreznice v realnosti. Zamišljena nacionalna meja je obstajala zgolj v glavah nekaterih nacionalistov. Kajti področje današnjega Prekmurja je bilo, skupaj z južneje ležečim ozemljem Medjimurja, od srednjega veka naprej pa vse do časa po koncu prve svetovne vojne več stoletij del Ogrskega kraljestva.

Medtem ko se je srednjeveška meja proti Ogrskemu kraljestvu na današnjem avstrijskem Štajerskem severno od Mure stabilizirala že nekoliko pred sredo 11. stoletja na reki Lafnitz, na kateri je nato ostala vse do leta 1918, se je na področju današnje slovenske Štajerske obojestransko priznana meja vzpostavila kasneje, saj so »še v začetku 12. stoletja ozemlje med Radgono na Muri na severu in Ptujem na Dravi na jugu opredeljevali dogodki vojaške narave, ki so ga delali nemirnega in nevarnega hkrati in ga uvrščali v kategorijo mejnega prostora, izraženega s pojmom marka (*march, marchia*). Z njim so na splošno označevali ta prostor na meji proti Madžarom in še prav posebej ozemlje

94 Lončarić in Celinić, *Susret slovenskih*, str. 41–46.

95 O Wilsonu, samoodločbi narodov kot principu teritorialno-politične organizacije in »prekrajanju Slovenije« Lipušček, *Ave Wilson*. O pravnem vidiku koncepta samoodločbe Thüerer in Burri, *Self-Determination*. Iskrivo podobo precej ohlapne in s kontekstom oziroma razmerji moči pogojene aplikacije principa samoodločbe pri določanju bodočih meja srednjeevropskih nacionalnih držav v času zasedanja pariške mirovne konference (1919) nudi MacMillan, *Peacemakers*. Za natančen uvid v delovanje slovenske politične elite med in ob koncu prve svetovne vojne Lukan, *Iz »črnožolte kletke narodov«*.

vzhodnih Slovenskih Goric okrog Ormoža in Velike Nedelje.«⁹⁶ Razmere so se začele spreminjati šele z nastopom salzburškega škofa Konrada I. (1106–1147), ki se je namenil z odločnimi dejanji zaščititi salzburške interese na tem področju. Na Ptuj, ki je bil že pred koncem 10. stoletja skoraj v celoti v salzburški lasti, je namreč dal Konrad I. ponovno pozidati grad, njegovo varstvo pa je zaupal svojim ministerialom, kasnejšim gospodom Ptujskim. Na ta način so madžarski vpadi v ta prostor postopoma prenehali, še več, z uspehi gospodov Ptujskih na bojnem polju se je salzburška posest, ki prej ni segala dlje kot do (spodnje) Pesnice, začela pomikati proti vzhodu in v času Friderika III. Ptujskega dosegla Središče ob Dravi. Kmalu pred sredo 13. stoletja je v okvir Štajerske prišlo tudi Mursko polje med Radgono in Ljutomerom. Na prostoru med Muro in Dravo v današnji Sloveniji je bil potemtakem »prav čas okrog srede 13. stoletja tisto obdobje, ko se je meja med Štajersko in Madžarsko oz. Hrvaško dokončno ustalila na liniji, ki je od Radgone do višine Ljutomera sledila Muri, se nato obrnila proti jugu in pri Središču dosegla Dravo ter nato po njej tekla proti zahodu do borskega gospostva in Haloz, kjer je šla po razvodju voda, ki na sever tečejo v Dravinjo ter na jug v Krapino ali Bednjo, in se nato nadaljevala po Sotli«.⁹⁷

Tako vzpostavljena državna meja na reki Muri je zelo očitno ločevala današnje ozemlje Prekmurja od ostalih področij, za katera so slovenski nacionalisti v 19. stoletju predpostavljali, da so slovenska. Tudi izraz Prekmurje se je za področja na nasprotnem bregu začel uporabljati precej pozno, šele v drugi polovici 19. stoletja. Popolnoma pa se je novo ime pokrajine uveljavilo po razpadu Avstro-Ogrske, v kontekstu prizadevanj za priključitev tega ozemlja h Kraljevini SHS na pariški mirovni konferenci leta 1919. V gradivu, ki sta ga za te namene pripravljala Matija Slavič (1877–1958) in Franc Kovačič (1867–1939), se dosledno uporablja ime Prekmurje, ki se je s tem tudi uradno uveljavilo kot ime za posebno geografsko in zgodovinsko pokrajino.⁹⁸ Sicer pa se je ozemlje današnjega Prekmurja šele leta 1777, z ustanovitvijo sombotelske škofije, prvič »znašlo v isti teritorialni enoti – škofiji, četudi razdeljeno med dve dekaniji, murskosoboško in dolnjelendavsko, ki ju je razmejevala dotedanja zagrebško-győrska škofijska meja, identična z županijsko mejo«.⁹⁹ Potemtakem vse do terezijanske preureditve škofij današnje ozemlje Prekmurja v nobenem pogledu ni obstajalo kot enota. Še več, njegov južni del je bil še zlasti močno povezan z Medžimurjem onstran Mure, s katerim je (dotlej) delil skupni škofijski in (vse do konca) tudi upravni, tj. županijski okvir. Pred združitvijo v mejah iste škofije (1777) bi potemtakem ozemlje današnjega Prekmurja še najlažje opredelili opisno, »in to kot obmejni prostor

96 Štih, Salzburg, Ptuj, str. 535.

97 Prav tam, str. 542.

98 Fujs, Prekmurje – podoba prostora.

99 Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 105.

Ogrskega kraljestva proti Svetemu rimskemu cesarstvu s prebivalstvom, ki je sebe imenovalo Sloveni, svoj jezik pa slovenski«. ¹⁰⁰

Toku reke Mure – med Radgono na severu in prostorom vzhodno od Ljutomeru na jugu – je vse od srednjega veka do razpada Avstro-Ogrske sledila državna, upravna in večji del tega obdobja tudi carinska meja, ki je današnje slovensko področje Štajerske razmejevala od ozemlja današnjega Prekmurja. Pomen te meje in strogost obmejnega režima sta se skozi stoletja spreminjala; seveda v odvisnosti od širših političnih okoliščin na eni strani in teritorialnih preureditev, do katerih je prihajalo v neposredni soseščini, na drugi. ¹⁰¹ Vendar pa meja na Muri prav gotovo ni nikoli povsem nepredušno ločila obmejnega prebivalstva, ki je resda živelo v dveh različnih teritorialno-upravnih enotah. Čezmejni stiki so se močno okrepili v 19. stoletju, ko so bile carinske omejitve in kontrole na avstrijsko-ogrski meji najprej razrahljane, nato pa v letih 1850 in 1851 povsem odpravljene. ¹⁰² Stiki so bili zato v tem obdobju še zlasti živahni in raznovrstni in v njih so tvorno sodelovale tudi skupnosti, ki so prebivale ob obeh bregovih reke Mure in v njeni neposredni soseščini. ¹⁰³

To stališče je kmalu po koncu prve svetovne vojne zastopal tudi ugledni slovenski pravnik dr. Fran Mohorič (1866–1928), ki mu kot rojenemu Prleku najbrž ne moremo odrekati določene etnografske vednosti o lokalnih čezmejnih odnosih. ¹⁰⁴ V prispevku *Prekmurje in Medjimurje* je tako Mohorič popisal mnogovrstne medsebojne sosedske stike med štajerskimi in ogrskimi sosedi v desetletjih pred izbruhom velike vojne. Njegova opažanja napeljujejo k sklepu, da so čezmejni odnosi očitno cveteli, čeprav se je, tako zapiše Mohorič, »trudila madžarska politika na vse kriplje celo v tem, da je zanemarjala in zapirala ceste in občila v prilog tostranskemu ozemlju, in je marveč gradila po možnosti vsa občila zgolj v smeri proti madžarskemu osredju«. ¹⁰⁵ A kljub temu so preko Mure na štajersko stran prihajali iskat delo in službe težaki in posli, ljudje pa so se čez reko neredko tudi poročali. Obmejni prebivalci so se srečevali v gostilnah ter ob cerkvenih slovesnostih. Številni štajerski kmetje od blizu in daleč so mleli žito na murskih mlinih na štajerski in ogrski strani, Prekmurci pa so kupovali opeko v križevških opekarnah (Križevci pri Ljutomeru). Na tedenskih sejmih v Radgoni in Ljutomeru je potekala trgovina s poljedelskimi izdelki iz Prekmurja

¹⁰⁰ Golec, *Nedokončana kroatizacija*, str. 105–106.

¹⁰¹ Še posebej v zvezi z osmanskimi osvajanji in prodori na sever, ko so se v 16. in 17. stoletju Osmani močno približali področju današnjega Prekmurja in na tem prostoru sporadično uveljavljali svojo oblast. Grafenauer, O turški oblasti.

¹⁰² O carinskem režimu in ureditvi Hepe et al., *Zgodovina carine*.

¹⁰³ Temeljno delo za razumevanje zgodovine čezmejnih odnosov in stikov med prebivalstvi na obeh straneh meje je Zajc, *Kje se slovensko*, zlasti str. 287–320.

¹⁰⁴ Polec, Mohorič, Fran.

¹⁰⁵ Mohorič, *Prekmurje in Medjimurje*, str. 29.

in Medžimurja, medtem ko so se obsežnejši posli sklepali na velikih sejmih, ki so jih vsako leto prirejali po različnih prleških in prekmurskih krajih.¹⁰⁶ Pomursko obmejno življenje je torej ob koncu 19. stoletja cvetelo, kakor pač cveti v vseh obdobjih in povsod tam, kjer so odnosi med dvema sosednjima politično-teritorialnima enotama vsaj za silo urejeni in miroljubni.

A četudi meja v življenju habsburških podložnikov z levega oziroma desnega brega Mure v 19. stoletju nikakor ni več predstavljala nepremostljive prepreke, je bila iz političnega oziroma upravnega zornega kota vendarle razumljena kot dejstvo. In to kot zelo trdno dejstvo, ki je v 19. stoletju zaradi dotedanje zelo dolge zgodovine silno zapletenih razmerij med ogrskim plemstvom in habsburškimi vladarji obveljalo za tako rekoč nespremenljivo. Po Muri je potekala meja med dvema upravnima celotama, ki sta si skozi zelo dolgo obdobje resda delili skupnega vladarja, a sta kljub temu v političnem in upravnem smislu ostajali ločeni.

Kako se je potemtakem na ozadju tovrstnih okoliščin oblikovala predstava o tem, da je treba današnje Prekmurje prištevati k posebnemu slovenskemu ozemlju, in to k ozemlju v okviru meja, za katere je v dolgem 19. stoletju veljalo, da nimajo ustreznice v dejansko obstoječih upravno-teritorialnih razmejitvah? Kdaj in zakaj je bilo današnje področje Prekmurja evidentirano kot slovensko ozemlje?

Zamisel o posebnem slovenskem ozemlju, razumljenem kot ozemlju, na katerem prebivajo pripadniki slovenskega naroda, se je v dolgem 19. stoletju izoblikovala znotraj širšega mišljenjskega horizonta, ki ga lahko opredelimo kot slovensko nacionalno mišljenje. S tem izrazom merimo na obliko mišljenja, za katero je značilno, da izhaja iz predpostavke o Slovencih kot enem od narodov znotraj skupnosti evropskih narodov. Za tak način gledanja na svet je značilno tudi, da predpostavlja, da so za slovenski narod kot celoto značilne nekatere objektivno zaznavne karakteristike, po katerih je mogoče prepoznati njegove članice in člane. Kronološko gledano gre za razmeroma nedaven način mišljenja, saj zgodovinski viri izpričujejo, da so izhodiščni idejni postulati slovenskega nacionalnega mišljenja nastali nekje na začetku 19. stoletja.¹⁰⁷

Že od samega začetka se je slovensko nacionalno mišljenje konstituiralo okrog verjetja, da so člani slovenskega naroda, skratka Slovenci, vsi tisti podložniki avstrijskega cesarja, ki govorijo slovenski jezik. Tovrstno postavljanje enačaja med slovenskim jezikom in slovenskim narodom pa je temeljilo na povsem novi vsebini izrazov slovenski jezik oziroma Slovenci, ki so jo na začetku 19. stoletja – sklicujoč se na t. i. karantansko tezo, ki jo je prvi izoblikoval Anton Tomaž Linhart (1756–1795), in opirajoč se na tradicijo protestantskih književnih

106 Prav tam, str. 30.

107 Podrobneje Kosi, *Kako je nastal*. Prim. Höslér, *Von Krain zu Slowenien*.

prizadevanj v slovenskem jeziku, ki so jo prav v tem času začeli na novo odkrivati in reinterpreterirati – iznašli in začeli razširjati nekateri člani intelektualnega omizja, ki se je srečevalo pri baronu Žigi Zoisu (1747–1819) v Ljubljani. V resda maloštevilnem krogu notranjeavstrijskih izobražencev se tako od konca prvega oziroma začetka drugega desetletja 19. stoletja naprej izraza Slovenec in slovenski jezik nista več rabila zgolj za splošno označevanje slovanskega prebivalstva in njihovega jezika oziroma za posebno opredeljevanje slovanskega življa in njihovega jezika na Štajerskem oziroma Koroškem, temveč vse bolj tudi za poimenovanje Slovanov in njihovega jezika na ozemlju Notranje Avstrije, na kajkavskih področjih okrog Zagreba ter v nekaterih zahodnih predelih Ogrske. Sočasno se je do tedaj med izobraženci več stoletij prevladujoča oblika kolektivne identifikacije – namreč deželna zavest oziroma zavest o pripadnosti določeni historični deželi – pri nekaterih posameznikih postopoma začela umikati v ozadje, na njeno mesto pa je z velikimi koraki stopala moderna zamisel pripadnosti občestvu Slovencev oziroma slovenski (nacionalni) skupnosti.

Intelektualne procese in mentalne preobrazbe, o katerih smo govorili v prejšnjem odstavku, je mogoče lepo ponazoriti s primerom iz književnega opusa Valentina Vodnika (1758–1819). V njegovih spisih, pesmih in korespondenci namreč začne kranjsko deželno identifikacijo oziroma prištevanje h Kranjcem prav v tem času nadomeščati zamišljanje nekakšne slovenske skupnosti v današnjem pomenu te besede. Slednje nadvse povedno ponazarjajo korekture Vodnikove *Péfma na moje rojake*, ki so se ohranile v njegovi zapuščini. Če je pesem ob koncu 18. stoletja nastala znotraj izrazito kranjskega miselnega obzorja in konteksta, jo je Vodnik v enem od popravkov iz leta 1816 že naslovil kot *Dramílo mojih rojakov* ter predrugačil prvo vrstico prve kitice – in sicer iz »Krajnz! tvoja dežela je sdrava« v »Slovenz tvoja zemla je zdrava«. ¹⁰⁸ Sicer pa to niti ni bilo prvič, da so v tej Vodnikovi pesmi Kranjci postali Slovenci: »Slovenz tvoja zemla je zdrava« oziroma »Slovene! dein Land ift gefegnet« najdemo že tri leta prej v berilu, ki ga je v Gradcu sestavil Vodnikov bivši učenec in tedanji korespondent Janez Nepomuk Primic (1785–1823). ¹⁰⁹

Tovrstna po vsebini drugačna opredelitev izrazov slovenski jezik in Slovenec je idejno temeljila na povsem novi in izvirni klasifikaciji slovanskih ljudstev, ki jo je na osnovi poprejšnjih zgodovinopisnih dognanj Antona Tomaža Linhartar skonstruiral Jernej Kopitar (1780–1844) in prvič priobčil v svoji znameniti slovnici *Grammatik der Slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark* (1808). Temeljna izvirnost sheme, ki jo je Kopitar v naslednjih letih in desetletjih še dodatno nadgrajeval in utemeljeval, je bila, na kratko, v tem, da je Kopitar sledeč

¹⁰⁸ Faksimile v Gspan et al., *Zgodovina slovenskega slovstva*, str. 417.

¹⁰⁹ Primic, *Némshko-Slovénske branja*, str. 61.

nekaterim Linhartovim trditvam zavrnil tezo znamenitega češkega filologa Josefa Dobrovskega (1753–1829), ki je zatrjeval, da bi bilo treba *Windisch* na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem prištevati k hrvaščini kot enemu od petih poglavitnih slovanskih narečij (ob ruščini, poljščini, ilirščini in češčini).¹¹⁰ Čeprav se je namreč Kopitar strinjal s trditvijo, da sta (kajkavska) hrvaščina in notranjeavstrijski slovenski jezik del istega slovanskega narečja, pa je za razliko od Dobrovskega menil, da bi ta jezik na osnovi zgodovinskega prvenstva Karantanije bilo treba opredeljevati kot karantanski jezik oz. jezik karantanskih Slovanov, ali pa, po nemško, kot *windisch*, torej kot slovenski jezik. Karantanci naj bi namreč bili najstarejše oziroma najdlje živeče slovansko ljudstvo na tem območju, ki mu zato kot takemu pripada pravica, da se po njem imenuje tudi jezik.¹¹¹

Tako se je že kmalu po izidu *Slovnice* pri Kopitarju in njegovih korespondentih za poimenovanje tovrstnega jezika dejansko začel uveljavljati izraz karantanski, takoj zatem pa dokončno tudi slovenski jezik.¹¹² Marca 1811 je Kopitar v pismu svojemu mecenu baronu Žigi Zoisu (1747–1819) prvič tudi povsem jasno definiral geografsko razprostranjenost tako zamišljenega posebnega slovanskega jezika: »Torej: 1. slovenščina na Kranjskem, Štajerskem in Koroškem, 2. tako imenovana hrvaščina okoli Zagreba itn. in 3. slovenščina (*štari slovénski jesik*) v ogrskih županijah pri Blatnem jezeru so tri variacije *eusdem speciei*«,¹¹³ tj. iste vrste. In s tem je bilo na začetku 19. stoletja sploh prvič v modernem smislu opredeljeno, kdo so Slovenci: to so tisti podložniki avstrijskega cesarja, ki govorijo slovenski jezik znotraj zemljepisnih meja, ki jih je temu jeziku določil Kopitar. Seveda se je v naslednjih desetletjih izkazalo, da vsi govorniki tako skonstruiranega jezika niso postali tudi člani modernega slovenskega nacionalnega občestva. Slednje je še zlasti veljalo za kajkavsko področje okrog Zagreba, ki mu je Matija Majar (1809–1892) leta 1848 rekel »na Banatskim«. A kljub temu velja: sredi 19. stoletja se je enačaj med geografskim obsegom Kopitarjevega slovenskega jezika na eni in teritorialno razprostranjenostjo slovenskega naroda uveljavil kot osrednja ideološka predpostavka nastajajočega slovenskega nacionalnega gibanja.

Seveda pa je politično in nacionalno nadgrajevanje in razširjanje te nove jezikoslovne konstrukcije do srede 19. stoletja potekalo zelo postopno. V avstrijskem cesarstvu namreč v dveh desetletjih po dunajskem kongresu (1814–1815), na katerem so si vodilni evropski državniki prizadevali najti sredstva in načine za povrnitev evropske politične in socialne realnosti v čas pred francosko revolucijo, ni bilo na voljo institucionalnih pogojev za opozicijske oblike političnega delovanja. Šele nekako po smrti cesarja Franca I. leta 1835 je v Avstriji po dolgem

110 Kos (ur.), *Izbrano delo*, str. 35–36.

111 Podrobneje o nastanku Kopitarjeve klasifikacije Kosi, *Kako je nastal*, str. 150–170.

112 Kidrič, *Dobrovský in slovenski preporod*, str. 156.

113 Kidrič, *Zoisova korespondenca (1809–1810)*, str. 144. Prev. v Vidmar, *Struktura in funkcija*, str. 223.

času prišlo do izražanja prvih javnih nasprotovanj in pomislekov, usmerjenih zoper uradno cesarsko državno politiko. Posamezne ideje, značilne za slovensko nacionalno mišljenje in kasneje tudi slovensko nacionalno mišljenje samo, so se tako posledično v teh desetletjih lahko širile le v zasebnih pogovorih in korespondenci ter v znanstvenih besedilih, in to znotraj številčno majhnega kroga izobražencev, ki so delili navdušenje za raziskovanje in kultiviranje slovenskega jezika: med dijaki in študenti, slovničarji in prevajalci, duhovniki, zbiratelji ljudskih pesmi, časnikarji itn.

Tudi najzgodnejša izpričana zatrjevanja o vključenosti današnjega Prekmurja v širši slovenski prostor so iz tega razloga nastala na področju jezikoslovnih raziskovanj. Kot je ugotovil France Kidrič, je do tega najprej prišlo pri Jerneju Kopitarju, ki je »izza 3. avg. 1809 v pismih Zoisu in Zupanu a izza pomladi 1810 tudi javno (na pr. v oceni Slavina v »Patriot. Phantasien«) poudarjal pripadnost Prekmurcev k Slovincem«. ¹¹⁴ Sledeč Jerneju Kopitarju je profesor na stolici za slovenski jezik na graškem liceju Janez Nepomuk Primic (1785–1823) v delu *Novi Nemšhko-Slovenski Bukvar* iz leta 1814 nekatere dele zahodne Ogrske že prišteval k *Slovenien*. ¹¹⁵ Pomemben korak naprej od zgolj jezikoslovnega pojmovanja »slovenstva« po zgledu Kopitarja pa je pomenila *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* Pávela Josefa Šafárika iz leta 1826. Gre za knjigo, ki je imela v naslednjih desetletjih izjemen pomen in vpliv, saj je bila »za študente slavistike še po več kot pol stoletja edini priročnik te vrste pa tudi zgled in vir za druge podobne spise. Slovanski jeziki so v njej prvič prikazani kot določevalci in oblikovalci – kot *nosilci identitete narodov* in kot velika, enovita, posebna in v sebi zaključena duhovna celota, ki to svojo celovitost črpa iz tesne jezikovne sorodnosti«. ¹¹⁶

V *Geschichte* je Šafárik že takoj na začetku svojega prikaza Slovence opredelil kot nacijo in jih postavil ob bok ostalim slovanskim nacijam v avstrijski monarhiji (*Bohmen, Polen, Slowaken, Serben, Slovenzen, Kroaten und Russniaken*), ¹¹⁷ nato pa v poglavju *Geschichte der windischen Sprache und Literatur* tudi začrtal teritorialno razprostranjenost Slovencev. Pri tem je omenil tudi ozemlje današnjega Prekmurja, saj naj bi viri dokazovali, da so se *Winden* oziroma *Slowenzen*

¹¹⁴ France Kidrič, *Dobrovský in slovenski preporod*, str. 154.

¹¹⁵ »S Slovenijo (*Slovénsko, Slovénka semlja*) mislimo na Kranjsko in slovenske (*Windische*) dele Koroške in Štajerske; oziroma, ali ne bi morali k tem prišteti še zahodno Ogrsko (3 županije: Eisenburg, Schimeg in Szalad) in provincial – Hrvaško v glotološkem ali govornem oziru? Vsaj v govoricah ni tako težko najti več razlogov za to; kajti tudi tu govorijo v osnovi slovensko (ali vendsko), poleg tega, da se je slednja (namreč provincialna Hrvaška) še v času cesarja Ferdinanda I. imenovala das Windische Land (tj. Slovenija); in zatorej bi bila v jezikovnem pogledu dejanska Hrvaška (Horvazka semlja) le vojna – ali obmejna – Hrvaška?« Prev. Tanja Velagić v Kosi, *Kako je nastal*, str. 256–257. Orig. Primic, *Novi nemshko-slovenshki bukvar*, str. 122.

¹¹⁶ Vinkler, *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči*, str. 166–167.

¹¹⁷ Šafárik, *Geschichte*, IV.

»že v najstarejših časih razširili zunaj Štajerske, Koroške in Kranjske v zahodne županije na Ogrskem.«¹¹⁸ Po Šafárikovih ocenah naj bi jih na Ogrskem v njegovem času živelo 50.000.

Izven polja jezikoslovnih raziskovanj in razglabljanj je bilo današnje področje Prekmurja kot slovensko ozemlje evidentirano v štiridesetih letih 19. stoletja, in sicer na straneh Bleiweisovih *Kmetijskih in rokodelskih novic*. Leta 1846 je tako štajerski duhovnik Oroslav Caf (1814–1874) v *Novicah* pozval zbiralce slovenskih besed, naj mu pošljejo gradivo, da bo lahko izpopolnil svoj slovar, in pri tem zapisal: »Slovenci! Ne pustite iz misli, niti v nemar, da se vaša prava in vlastna beséda v šestih zemljah med raznimi sosedi: na Ogerskem, Štajerskem, Hervatskem, Krajnskem, Vlaškem in Koroškem govori – da vi *posvečeno besédo* govorite, v kateri se je vašemu velikemu rojaku *Kopitárju* naiti zdélo prastaro Slovanščino.«¹¹⁹ Pisec članka z naslovom *Slovenski besédnik za poduk in kratek čas* pa je leta 1847 v *Novicah* ob naštevanju škofij, kjer naj bi živeli Slovenci, zapisal naslednje: »Na Ogerskim v železni in saladski varmedji je tudi 52.000 Slovincov, prebivajo v 160 vaséh in imajo 18 katoliških in 4 protestantske fare.«¹²⁰

V predmarčnih desetletjih sta se potemtakem med nekaterimi slovensko govorečimi in/ali pišočimi izobraženci dodobra uveljavili tako Kopitarjeva konstrukcija posebnega slovenskega jezika, ki se je prostorsko gledano raztezala tudi na področje današnjega Prekmurja, kakor tudi na tej jezikovni konstrukciji temelječe slovensko nacionalno mišljenje, ki je med Slovence oziroma govorce slovenskega jezika vključevalo prebivalce nekaterih predelov zahodne Ogrske. Z izbruhom revolucionarnega vrenja leta 1848 pa so se pojavile še zelo ugodne politične in socialne okoliščine, ki so dovoljevale politizacijo tovrstnih zamisli in javno artikuliranje nacionalno definiranih političnih zahtev in pričakovanj. Oblikovalo se je slovensko nacionalno gibanje, sestavljeno iz promotorjev slovenskega entolingvističnega nacionalizma.¹²¹

Začetki slovenskega nacionalnega gibanja so, kot je znano, povezani s publicističnimi doneski in političnimi prizadevanji celovškega kaplana Matije Majarja. Njegove zapise je treba razumeti kot nekakšen temeljni kamen ideologije slovenskega etnolingvističnega nacionalizma, saj je njihova osrednja nit ravno zahteva, naj bodo vsi Slovenci, ki so dotlej živeli v različnih habsburških deželah, združeni v eni teritorialno-upravni enoti in naj si sami volijo svoje politične zastopnike. Slednje je Majar marca oziroma aprila 1848 še najbolj nazorno formuliral v letaku *Kaj Slovenci terjamo?*, kjer je na prvo mesto postavljena zahteva, »da

118 Šafárik, *Geschichte*, str. 273.

119 Nav. v Stergar, *Narodnostno vprašanje*, str. 185.

120 Prav tam.

121 O etnolingvističnem nacionalizmu Kamusella, *The Politics of Language*; Kamusella, *The history of the normative opposition*.

se vsi Slovenci, kakor najbližji brati, zjedini v jeden narod, in da bi imeli vsi vkup jeden slovenski deželni zbor. Na Koroškem nas je 116.000, na Štajarskem 378.000, na Kranjskem 438.000, na Goriškem in Teržaškem 217.000, na Banatskem 22.000, na Vogerskem 60.000 in v Istri 230.000. Tako na sedem strani razdeljeni in razcepljeni smo vsi in povsod siromaki, – kjerkoli se oglasimo, je nas premalo, karkoli rečemo, nam besedo lahko poderó; ako bodemo pa zedinjeni, nas bode blizo poldrugi milijon ... Naša beseda bode veljala in povsod lahko obstala; dobiček bodemo pa imeli vsi. Mi moramo imeti jeden zbor cele Slovenije, h kateremu morajo priti stališi in poslaniki iz vsih slovenskih krajev in seboj prinesiti vse pravice, ktere do zdaj imajo.«¹²² Tovrstnih nacionalno opredeljenih političnih teženj v doslej znanih predmarčnih oziroma starejših virih ne zasledimo.¹²³ In četudi se je Majar pri formuliranju svojih zamisli zelo verjetno močno naslanjal na poročila o dogajanju na širšem področju Nemške zveze, vseeno velja, da gre za povsem izvirno, nacionalno obarvano in kronološko nov način mišljenja in gledanja na družbeno, ozemeljsko in politično organiziranost habsburških ozemelj. In kar je še zlasti pomembno v našem primeru: Majar je predpostavljal, da naj bo del posebne teritorialno-upravne enote tudi 60.000 »na Vogerskem« živečih Slovencev.

Po razpoložljivih virih sodeč je treba inkorporacijo današnjega ozemlja Prekmurja oziroma tam živečega prebivalstva v predstavo o obsegu in mejah slovenskega ozemlja, slovenskega jezika in slovenskega naroda opazovati znotraj konteksta oblikovanja in razširjanja slovenskega nacionalnega mišljenja in kasnejšega vznika in razmaha slovenskega nacionalnega gibanja od 1848 naprej. Predstava o slovenski pripadnosti oziroma o slovenskem značaju današnjega ozemlja Prekmurja se je izoblikovala v prvi polovici 19. stoletja, in sicer zelo postopoma in po korakih: torej od ideje o jezikovni pripadnosti tega področja, preko kultiviranja slovenskega nacionalnega mišljenja in do politične nadgradnje tega mišljenja leta 1848, ko so bili Slovenci »na Vogerskem« prvič razumljeni kot del enotnega slovenskega nacionalnega političnega telesa, ki naj bi se kot tako moralo udejanjiti v posebni politično-teritorialni entiteti – Sloveniji. A ob tem je treba opozoriti še na naslednje: v predmarčnem obdobju je predstava o slovenski pripadnosti ozemlja današnjega Prekmurja ves čas ostajala na ravni splošnosti. Meje slovenskega ozemlja v modernem nacionalnem pomenu tega izraza v zahodnih predelih Ogrske namreč do srede 19. stoletja niso bile nikoli jasno načrtane. Šele z izbruhom marčne revolucije je prišlo do natančnejšega določanja obsega ozemlja, na katerem naj bi prebivali Slovenci. To zamejevanje je temeljilo na etnolingvističnem principu definiranja nacionalnega ozemlja

¹²² Kot v op. 86.

¹²³ Anton Globočnik (1825–1912), aktivni udeleženec v političnem delovanju leta 1848, se je sicer čez šest desetletij spominjal, da naj bi o združitvi Slovencev v eno upravno-politično enoto nekateri posamezniki razmišljali že v predmarčnem obdobju. Lončar, Anton Globočnik.

kot ozemlja, ki ga strnjeno poseljuje prebivalstvo, za katero se predpostavlja, da govori nacionalni jezik.

Oblikovanju slovenskega zemljepisa in s tem tudi količenju slovenske meje se je, kot je dobro znano, že zelo kmalu po marčnih dogodkih prvi posvetil Peter Kozler (1824–1879), in sicer z željo pripraviti »zemljovid slovenske dežele«, ki bi, kakor je kasneje sam zapisal, »kolikor se dá, natanko kazal, kako dalječ beseda slovenska seže«. ¹²⁴ Pri tovrstnih prizadevanjih se je Kozler sicer do neke mere lahko oprl na nekatere predmarčne narodopisne prikaze in zemljevide, še zlasti na vplivna Šafárikova dela, ogromno podatkov pa je pridobil povsem na novo bodisi sam bodisi s pomočjo prijateljev in znancev. Kot zanimivost velja omeniti, da Kozler sprva današnjega ozemlja Prekmurja ni nameraval vključiti v zemljevid, saj ni premogel dovolj zanesljivih podatkov. ¹²⁵ Pridobil jih je namreč šele naknadno in jih takoj tudi uporabil za pisanje leta 1849 v časopisu *Slovenija* objavljenega članka *Slovenci na Ogrskim*, s katerim se je namenil prispevati »k večji poznanosti na Ogerskim živečih, in s Slovenci v Štajerski in Ilirski živečimi sorodnih Slovincov«. ¹²⁶ V članku je obseg slovenske poselitve Kozler definiral takole:

»Ogerski Slovenci prebivajo v Železni in Zaladski županii na 16 št. milj. široki okrajni, ktera proti severu reko Rabo, proti zahodu in jugu Štajersko, in proti izhodu Novanski distrikt in terg Doljna Lendava za meje ima. Teško bi še v našim delu sveta narod našel, ki bi, tako majhin na številu in v svojim razprostranju, s tolikim sebi ptujimi rodovi skup živel, tukaj najdemo Slovence, ki se Madžarskiga dotika, med tim, ko proti zahodu, bi rekel, vogelni kamen k nemškim in romanškim narodu stori. Zapadni in južni del od ogerskih Slovencev posedene okrajne se skup derži in ni mešanih sel v njem najti; v severnim in izhodnim delu pa sela najdemo, v kterih Slovenci z Madžari in Nemci vkupno žive. Razun te okrajne žive Slovenci tudi še v Šimežki županii z Madžari pomešani v selih Büközd, Mihalyd, Liszo, Path, S. Paul, S. Peter in Sand in v drugih.« ¹²⁷

V nadaljevanju je Kozler ugotavljal tudi, da »cela Ogersko-slovenska okrajna šteje okoli 170 tergov in sel, ki so 21 katoliškim in 5 protestantiškim plebanijam (faram) pridružene«. ¹²⁸ Omenjene župnije, ki so upravno-politično pripadale županijama Zala oziroma Železna, je nato Kozler še posebej naštel, opisal in poimenoval s slovenskimi imeni.

¹²⁴ Kozler, *Kratek slovenski zemljepis*.

¹²⁵ Bohinec, *Peter Kozler*.

¹²⁶ Slovenci na Ogrskim, *Slovenija*, 2, št. 55, 10. 7. 1849, str. 220.

¹²⁷ Prav tam.

¹²⁸ Prav tam.

Sočasno je bilo leta 1849 že vse pripravljeno za natis znamenitega Kozlerjevega zemljevida. Do tega potem v tem letu ni prišlo, saj je bakrorezec, pri katerem je Kozler naročil izdelavo, pobegnul z Dunaja, bakreni odtis pa je skrivnostno izgubil. A ko so leta 1851 ploščo našli, je Kozler ponovno organiziral tiskanje in kot prilogo zemljevidu pripravil še *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve Ilirskega kraljestva in Štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, trgov, krajev i.t.d.* V *Novicah* je nato naslednje leto že izšlo vabilo na prednaročilo zemljevida, ki da »kaže meje jezika in naroda slovenskega in njegov svet«, a kot je znano, je po zaplembi in vseh zapletih z letnico 1853 opremljeni zemljevid izšel šele leta 1861, torej osem let pozneje.¹²⁹

Zemljevid je, kot rečeno, spremljal še *Kratek slovenski zemljopis*, v katerem je Kozler še pisno utemeljil, »kako dalječ beseda slovenska seže«. Slovensko-hrvaško mejo na področju današnjega Prekmurja je tukaj definiral takole:

»V hervaškem primorju in poleg štajerske meje o Zagrebški in Varaždinski županii blizu do Zagreba se govori narečje, ki je slovenskemu bolj podobno kot hervaškemu. Ker se pa jezik tu po malem spreminja, in je toliko krajnih narečij, se hervaški in sorodni slovenski svet ne moreta prav na tanjko s potezo ločiti, – potegnemo torej mejo teh narodov po primeri od Save naprej poleg Sotle in štajerske deželne meje do Drave in Mure.

Od Mure naprej proti severju meji slovenski jezik z madžarskim, namreč od Doljne Lendave čez Hodož proti Sv. Gothardu na Rabi, in od tod gre narodska meja proti meji štajarske dežele in proti mejnemu potoku Kučnica. V ogerskih farah: Bogojnjina, Černčovci, Turniše, Belatinci, Martjanci, Sobota, Tišina, Cainkova, Sv. Sebastian v Pečerovcih, Sv. Helena (doljna Pertoča), Sv. Nedelja (gornja Pertoča), Sv. Juri, Gornja Lendava, Sv. Benedik v Andrejcu, Dolnji Sinik, Gornji Sinik, Dolinci in Štefanovci, ki se ena druge derže, prebivajo zgolj Slovenci, v izhodnem in bolj severnem delu so pa pod faro Doljna Lendava le v selih Hotica, Kapca in Kot, v vasi Kobilje dubrovniške fare in deloma tudi v fari Hodož. Vse te fare so v Zaladski in Železni županii (komitatu). Razun te okrajne žive Slovenci tudi še v Šimežki županii z Madžari pomešani v selih Büközd, Mihalyd, Lizco, Pat, Sv. Pav, Sv. Peter, Sand in drugih manjših vaseh.«¹³⁰

Iz zapisanega že lahko razberemo, da se v tem času prvotna Kopitarjeva predstava o obsegu slovenskega jezika na jugu in vzhodu ni več povsem ujemala s količenjem slovensko-hrvaških nacionalnih meja. Očitno je torej, da je imela ideja jezikovne meje pri načrtovanju nacionalnih teritorijev na nekaterih področjih manjšo tehtnost kot stare upravne meje. Še več, v primeru Prekmurja je moral

129 Bohinec, *Peter Kozler*, str. 11–12.

130 Kozler, *Kratek slovenski zemljopis*, XX–XXI.

Kozler celo poseči po analogiji s stanjem na Štajerskem – in tok reke Mure od štajerske meje naprej povišati v nekakšno mednacionalno ločnico, ker se, tako zapiše Kozler, »jezik tu po malem spremenuje, in je toliko krajnih narečij, [da] se hervaški in sorodni slovenski svet ne moreta prav na tanjko s potezo ločiti«.

Ozemeljska bližina in jezikovna sorodnost oziroma prehodnost obmejnih »slovenskih« in »hrvaških« narečij, ki je morala biti, kot vse kaže, v dobi pred začetkom uveljavljanja nacionalnih jezikovnih standardov še neprimerno bolj izrazita, kot je dandanes, je začrtovalce nacionalnih oziroma etnografskih meja iz srede 19. stoletja očitno zelo begala. Kajti zdi se, da upoštevajoč govore tam živečega prebivalstva ni bilo tako zelo enostavno odgovoriti na vprašanje, kje se konča slovenski in začne hrvaški jezik. To dilemo lahko zasledimo tudi v znameniti *Ethnographie der österreichischen Monarchie* (1855–57), kjer je Czoernig – še zmeraj sledeč Kopitarjevi tezi o slovenski pripadnosti kajkavskih govorcev na področju Hrvaške – takole opisal slovensko-hrvaško jezikovno mejo:

»Die slovenisch-slovenokroatische Sprachgränze wird durch die Landesgränze zwischen Krain, Süd-Steiermark und Ungern einerseits, Kroatien anderseits bis Kott an der Mur gebildet. Doch zeigen manche Strecken, z.B. jene um Möttling in Krain, dann jene von Krapina bis gegen Varasdin, einen gegenseitigen sprachlichen Einfluss, so dass in ersterer kroatische und in letzterer häufiger als sonst slovenische Spracheinheiten und Worte zu hören sind.«¹³¹

A če sodimo po nekaterih kasnejših etnografskih opisih iz tega obdobja, potem vsekakor lahko sklepamo, da se je zavest o slovenski pripadnosti področja današnjega Prekmurja v drugi polovici 19. stoletja v izobraženskih krogih in med slovenskimi nacionalno ozaveščenimi habsburškimi podložniki vsemu navkljub zelo razširila in dodobra utrdila. Štajerski duhovnik Božidar Raič (1827–1886) je, denimo, z željo, da bi pridobili slovenski narodnjaki »pravi nazor o prekmurskih našincih« napisal *Črtice o Prekmurcih in njihovem govoru*, kjer je med drugim zapisal, da »/n/eka sveta groza obide človeka, ki je Prekmurce in njihov krasni jezik že poprej poznal, kedar se njegova noga prvič dotakne tal, koder so že od nekdanj naših slovenski dedje in prededje orali mastno zemljo, kopali gorice, prepevali starinske pesmi, mirno pripovedovali okoli ognjišča povesti svojih blagih prednikov. Njihova domovina nikakor ni odluščena od našega Slovenskega; ne loči nas Mura, nego veže nas.«¹³² Leta 1879 je tudi Viljem Urbas (1831–1900) v delu *Die Slovenen: ethnographische Skizze* opredelil Slovence kot ljudstvo, »welches heutigen Tages Krain, sowie angränzende Theile von Kärnten, Steiermark und

131 Czörnig, *Ethnographie*, str. 55.

132 Raič, *Črtice o Prekmurcih*, str. 54. Prvi del Raičevih črtic je bil objavljen že leta 1863 v časopisu *Naprej*.

Ungarn, des Küstenlandes und Venetiens bewohnt«. ¹³³ V knjigi Josipa Šumana (1836–1908) *Die Slovenen*, ki je leta 1881 izšla kot deseti zvezek v zbirki *Die Völker Oesterreich-Ungarns*, pa lahko beremo: »Im Osten wohnen die Slovenen über die Grenze von Steiermark hinaus auch in Ungarn und zwar in Szalader, Eisenburger und theilweise in Beszprimer Comitat.« ¹³⁴ Podobno je Slovence »na Ogerskem« evidencialno tudi Maks Pleteršnik (1840–1923) v primerjalni etnografski študiji *Slovanstvo*, ¹³⁵ na začetku 20. stoletja pa tudi Anton Trstenjak (1853–1917) v svoji razpravi o ogrskih Slovencih, ki je bila objavljena v Ljubljanskem zvonu. ¹³⁶

Zaključiti je torej mogoče, da je bila predstava o slovenskem značaju zahodnih predelov Ogrske, tj. prostora, za katerega se je uveljavilo poimenovanje Prekmurje, ob izbruhu prve svetovne vojne med izobraženimi sloji dobro poznana. Iz tega razloga zato ne preseneča, da se je vprašanje pripadnosti Prekmurja odprlo tudi ob koncu prve svetovne vojne, ko so se po porazu in razpadu Avstro-Ogrske določale in začrtovale državne meje med na novo nastalimi državami. Na pariški mirovni konferenci je tako jugoslovanska delegacija vztrajala pri stališču, naj bo Prekmurje kot del slovenskega narodnostnega ozemlja vključeno v Kraljevino SHS. To se je navkljub nasprotovanju določenega dela prekmurskega prebivalstva v nadaljevanju tudi dejansko zgodilo. V ugodnih političnih okoliščinah je vojska Kraljevine SHS 12. avgusta 1919 najprej zasedla Prekmurje, s trianonsko mirovno pogodbo z Madžarsko pa je bila 4. junija 1920 določena tudi nova državna meja, s katero je Prekmurje tudi dejansko postalo del Kraljevine SHS. In četudi je v povojnem času prihajalo do drugačnih predlogov, mnenj in stališč, se je v tem obdobju kot ločnica, ki je na tem prostoru ločila »slovensko« od »hrvaškega«, dokončno uveljavila razmejitev po reki Muri – torej razmejitev, ki jo je sredi 19. stoletja sugeriral Peter Kozler. ¹³⁷

¹³³ Urbas, *Die Slovenen*, str. 3.

¹³⁴ Šuman, *Die Slovenen*, str. 1.

¹³⁵ Majciger, Pleteršnik, Raič, *Slovanstvo*, str. 153–154.

¹³⁶ Trstenjak, *Ogrski Slovenci*, str. 173.

¹³⁷ O diplomatskih prizadevanjih za pridobitev Prekmurja na pariški mirovni konferenci Slavič, *Naše Prekmurje*. Splošno o Prekmurju v obdobju med prvo in drugo svetovno vojno Kokolj, *Prekmurski Slovenci*. O kulturnem približevanju Prekmurja pregledno Vršič, *Kulturno približevanje*. O etnični meji, ki so jo na začetku potrianonske dobe v razmerju do preostalih Slovencev vzdrževali prekmurski Slovenci Kosi, *The Imagined Slovene Nation*. O t.i. »Prekomurski aferi,« ki je izbruhnila ob uvedbi nove civilne uprave v Prekmurju, ko ni bilo jasno, ali bodo v južni polovici Prekmurja uradovali slovenski ali hrvaški uradniki Berberih-Slana, *Slovensko-hrvaški stiki*, str. 144–146. O kasnejši agitaciji Stjepana Radića v Prekmurju in odgovoru SLS Peršak, Anton Korošec. Sodeč po članku, ki je leta 1926 izšel v *Slovenskem gospodarju* in v katerem so bralci lahko izvedeli, da »Prekmurje torej ni isto ko Medmurje« in da so v Medmurju zdaj Hrvati, v Prekmurju pa Slovenci, so se še sredi dvajsetih let pojavljale precejšnje pojmovne in teritorialne nejasnosti v zvezi s Prekmurjem in Medimurjem in predvsem v zvezi s tam potekajočo mejo med slovenskim in hrvaškim nacionalnim prostorom. *Slovenski gospodar*, 60, št. 35, 1. 9. 1926, Prekmurje – Slovenska Krajina.

Filip Čuček

REGULACIJA ŠTAJERSKO- HRVAŠKE MEJE V 19. STOLETJU

UVOD

Ko danes govorimo o problematiki slovensko-hrvaške meje, se slovenska politika sklicuje predvsem na teritorialno ureditev dveh bivših jugoslovanskih republik na dan slovenske osamosvojitve, pogosto pa se v prikazovanju ugodnejših izhodišč za slovensko stran v modernem nacionalnem smislu opira tudi na (poprejšnje) zgodovinske meje tega področja, ki jih nemalokrat opravičuje s povsem nezgodovinskimi argumenti. Ne da bi upoštevala zgodovinski razvoj tega področja in poskušala razumeti procese nacionalnega oblikovanja v 19. stol., gleda z današnjimi očmi na obdobja, ki nimajo nikakršne zveze z moderno nacionalno stvarnostjo, so pa pomembno prispevala k oblikovanju današnje mejne črte, ki sproža mnoge napetosti med obema državama.¹³⁸

¹³⁸ O slovensko hrvaških političnih odnosih v 19. stol. glej; Darovec (ur.), *Slovensko-hrvaško sosodstvo*; Rahten, *Zavezništva in delitve*; Podgoršek, *Slovensko-hrvaška vzajemnost*; Korunič, *Jugoslavenska ideologija*.

Območje »slovensko-hrvaške« meje je bilo v preteklosti prizorišče številnih sporov. Le-ti so izhajali iz administrativnih meddeželnih razmerij (v obdobju dveh državnih polovic (Avstro-Ogrske) tudi iz (skoraj) meddržavnih razmerij), v času oblikovanih nacionalnih ideologij iz povsem nacionalnih vzgibov, do sporov pa je prihajalo tudi zaradi lokalnih zemljiško-gospodarskih oziroma kmečko-posestnih razmejitev na avstrijskih (kasneje avstro-ogrskih) deželnih mejah (na eni strani Štajerska, Kranjska in Avstrijsko primorje (kasneje Istra), na drugi strani Ogrska oziroma Hrvaška in Slavonija). Centralizacija države in postopna modernizacija sta v 19. stol. prinesli tudi potrebo po ureditvi deželnih meja, to pa je povzročalo številne napetosti.¹³⁹

Ob štajersko-hrvaški meji, ki nas v tej razpravi zanima, so imeli zemljiški posestniki ponekod svojo posest na eni in drugi strani meje. Posebej pereče področje je bilo v tem smislu rečno mejno območje. Na delu svojih vodotokov sta Drava in Sotla zaradi spreminjanja struge pogosto spreminjali svoj tok in na eni strani »povečevali« enkrat štajersko, drugič hrvaško zemljiško posest, na drugi strani pa vplivali še na potek deželne meje.¹⁴⁰ Zaradi tega je prihajalo do številnih trenj, ki so bila povod za reambulacije meje, te pa so opravljale mešane komisije skoraj do konca obstoja monarhije.

Vpliv lokalnih posestnih razmerij na oblikovanje štajersko-hrvaške meje v 19. stol. do sedaj v večji meri ni bil obravnavan. Sicer obstaja nekaj parcialnih del, ki se ukvarjajo s slovensko-hrvaškimi (tudi mejnimi) odnosi, ne posvečajo pa se mejnim sporom oziroma urejanju meje med deželama. Fran Kovačič je v svojem delu (Trg Središče. Krajepis in zgodovina. Maribor 1910, str. 485–504) delno nakazal to problematiko za območje ob Dravi ob koncu 18. in na začetku 19. stoletja, toda pri opisovanju je bil zelo poljuden, pri sklicevanju pa precej skop s svojimi viri. Na drugi strani je Marko Zajc (Kje se slovensko neha in hrvaško začne, Ljubljana 2006) izčrpno predstavil problem slovensko-hrvaške meje v 19. stoletja, težišče svoje raziskave pa je postavil v kranjsko-hrvaški mejni prostor. Tudi več drugih avtorjev in zbornikov (Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarskih mojstrov na Slovenskem Štajerskem (1786–1849), Mesta in trgi ob hrvaško-štajerski meji) se delno dotika omenjene problematike. Zato se je pri analizi treba opreti

¹³⁹ Na tem mestu prim. Zajc, *Kje se slovensko neha*; isti, Sotla, majhna voda, str. 101–113; Heindl, Sauer, *Grenzen und Grenzüberschreitung*.

¹⁴⁰ Seveda ne gre spregledati dejstva, da je bila meja med ogrskimi in ostalimi deli monarhije vse do 50. let 19. stol. podvržena carini, s tem pa se je zaradi cenejšega ogrskega blaga (predvsem tobaka) razraslo tihotapstvo, ki je med »slovenskimi« deželami in Ogrsko sprožalo nove (mejne) napetosti. Zajc, *Kje se slovensko neha*, str. 291–94.

predvsem na arhivsko gradivo. Štajerski deželni arhiv v Gradcu hrani obsežen fond (StLa, Statthalt 78-5063/1885, K2930, Landesgrenze Steiermark-Croatien) – gradivo v zvezi z ureditvijo meje med obema deželama od konca 20. do začetka 90. let 19. stol. (še posebej v zvezi z reambulacijami meje na reki Sotli in Dravi), Zgodovinski arhiv Celje pa ima na svojih policah določene spise iz problematike štajersko-hrvaške deželne meje – gradivo, ki je nastalo pri ureditvi deželne meje med Štajersko in Hrvaško v letih 1828–30 (med Celjskim okrožjem na eni ter Varaždinsko in Zagrebško županijo na drugi strani). V povezavi z obravnavano tematiko je zanimivo tudi gradivo avstrijske dvorne komore ter notranjega in pravosodnega ministrstva v dunajskem državnem arhivu (Österreichisches Staatsarchiv – Allgemeines Verwaltungs und Hofkammerarchiv).

USKLADITEV ŠTAJERSKO-HRVAŠKE MEJE KONEC 20. LET

Del štajersko-hrvaške meje je bil posnet že leta 1793/94, toda zaradi spremenljivega toka rek nejasen in vprašljiv. V Celjskem okrožju je bila nejasna meja med štajerskim gospostvom Bizeljsko (Wissel) in hrvaškim Novi dvori (Neuhof), ki naj bi jo komisija uredila leta 1804, ko se je pojavil spor zaradi protipravne dodelitve zemljišč v posest in uživanje (ta naj bi bila sicer last posestva Novi dvori) štajerskim posestnikom vasi Gregovce. Toda zaradi nepravilnega dela komisije je celjski okrožni glavar baron Johann Dienersberg avgusta 1805 njeno delo z odlokom prekinil.¹⁴¹ Kljub temu je bila na podlagi opravljenega dela izdelana karta, ki prikazuje tok reke Sotle (od Slogonskega do Kunšperka) s trenutnim stanjem, starim tokom in predvidenimi rešitvami. Aprila 1815 je bila ob srečanju mešane hrvaško-štajerske komisije karta potrjena.¹⁴²

Tudi med Mariborskim okrožjem in Varaždinsko županijo so komisije poskušale reševati obstoječe spore na Dravi že konec 18. stol. Gozd, ki so si ga lastili štajerski gospostvi Velika Nedelja in Muretinci na eni ter Varaždin na drugi strani, je komisija (da bi pomirila napete strasti) razdelila na pol že leta 1795, dravski otok (Brode), ki je bil jedro spora med Središčem ob Dravi in Varaždinom, pa leta 1797. V začetku 19. stol. je izbruhnil še spor med Središčem in Varaždinom zaradi posestev med Zavrčem in Dubravo. Komisija se je s tem vprašanjem ukvarjala več let in poskušala rešiti nastali problem, pri tem pa je bila večinoma neuspešna.¹⁴³

141 Zajc Cizelj, *Okrožni urad Celje 1798–1850*, str. 11.

142 Kemperle (ur.), *Načrti okrožnih inženirjev*, str. 133.

143 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, št. 14334, 12. 11. 1829; št. 6735, 30. 9. 1831.

Slika 1: Karta iz leta 1815 (Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarskih mojstrov, str. 132-33.)

Zaradi pogostih mejnih sporov in neurejenih razmer je bilo leta 1828 sklenjeno, da se meja s Hrvaško pregleda in uredi. Štajerski stanovi so za predsednika mejne komisije imenovali grofa Antona Attemsa, na čelu hrvaške komisije pa je bil knez Philipp Bathyan. Stanovi so o sestavi mejne komisije obvestili okrožne urade in preko njih zadolžili zemljiške gosposke ter okrajne oblasti, ki so bile kakor koli povezane s spornimi zemljišči, da pripravijo potrebno dokazno gradivo v originalu ali overovljene prepise, na podlagi katerih bi lahko odločali o poteku meje (kupna pisma, pogodbe, sporazume, urbarialne izvlečke, dokumente o lastništvu oziroma javnem in pravnem uradovanju na spornem področju). Mejna komisija ni imela pravice odločati o poteku deželne meje, pač pa je morala svoje predloge in ugotovitve poslati v proučitev in potrditev dvorni pisarni.

Da bi komisija opravila delo v roku in da se ne bi ukvarjala z vprašanji lastništva, je dvorna pisarna izdala odlok, s katerim je zagotovila nemoteno rabo privatne posesti ne glede na potek deželne meje. Reševanje privatnih sporov med prebivalci ob meji je tako prešlo na pravosodne organe, izjema pa so bili samo tisti spori, ki jih je bilo treba rešiti za uravnavo meje. Ob mejni komisiji, ki je delo opravljala na podlagi prejetih predpisov ter predloženih dokumentov in podatkov, so delo na terenu opravljali okrožni inženirji, ki so se morali pri svojem delu posvetovati s pooblaščenimi inženirji Varaždinske in Zagrebške županije.

Za Celjsko okrožje je delo na meji opravil okrožni inženir Pavel Possener, ki se je pred pričetkom del sredi oktobra 1828 najprej sestal s pooblaščenim inženirjem Zagrebške županije, s katerim pa je imel veliko težav. Ta se sprva sploh ni udeležil sestanka, po Possenerjevi intervenciji pa je prišel šele naslednji dan. To pa še ni bilo vse, saj je v nadaljevanju postavljal za Possenerja nesprejemljive zahteve (ni mu dovolil izmeriti dela sporne mejne posesti na Savi; predlagal

je, da se kot sporno ozemlje obravnavata tudi Ribnica pri Brežicah in področje Kostanjevice, čeprav za to ni bilo nikakršne osnove; ni pristal na izmero vzdolž celotnega toka Sotle, da bi se uredilo leta 1793/94 določeno mejo, pač pa vztrajal zgolj pri nekaterih spornih delih). Zaradi tega je Possener zadevo predal »nadrejenim«, dva tedna kasneje pa se je na Bizeljskem srečal še z inženirjem Varaždinske županije, s katerim se je hitro uskladil in pričel z deli na meji z Mariborskim okrožjem. Toda zaradi slabega vremena in lovskih pogonov sta začela delati šele v začetku novembra, nato pa sta zaradi izrednega mraza dela prekinila (težave so povzročale še na več mestih uničene triangulacijske točke, ki jih ni bilo mogoče najti). Z deli so nadaljevali marca 1829 na meji med Celjskim okrožjem in Varaždinsko županijo, ker pa Possener istočasno ni mogel biti prisoten še na meji z Zagrebško županijo, je predlagal, da stanje posnameta pooblaščen geometra (vsak na svoji strani) in mejo nato skupaj preverita. Terensko delo na meji je bilo tako končano julija 1829.¹⁴⁴

Komisija, ki je opravljala delo na meji Mariborskega okrožja in Varaždinske županije, se je sestala 31. avgusta 1829.¹⁴⁵ Med svojim delom je naletela na težave z mejo predvsem na njenih rečnih odsekih. Drava, ki je ob močnejših vodnih pretokih poplavljala in s tem spreminjala tok, je povzročala zemljiškim posestnikom velike preglavice. Zaradi narasle vode so bila zemljišča, ki so mejila na reko, odvisna od trenutne rečne struge, saj je prav slednja določala njihovo površino in velikost. Poplave so zemljišča redno »premikale« na eno ali drugo stran meje, tako da je postalo tudi posestno stanje ob meji spremenljivo in nejasno, listine, ki so dokazovale posestne pravice ob reki, pa neuporabne. Na drugi strani pa je reka s svojimi stranskimi rokavi ustvarjala otoke, ki so povzročali nove spore. Zaradi naštetega so se ob prisotnosti mešane komisije ponovno sestali predstavniki Ormoža in občin Središče, Pušenci, Frankovci, Obrež in Grabe na štajerski strani, na hrvaški strani pa zastopniki posestev gradu Vinica in dvorca Križovljan, ki s predlaganimi rešitvami nikakor niso bili zadovoljni. Nova meja med Varaždinom in Središčem se namreč ni ujemala s stanjem v starejših mapah, saj so otoki prekinili potek stare mejne črte. V novem osnutku je tako meja pred otokom zavila na štajersko stran po rečnem rokavu in ne po glavni dravski strugi, kot so kazale mape s konca 18. stol., nato pa je reka (in meja) tekla po štajerski strani mimo otoka, pri čemer je celoten otok pripadel hrvaški strani. Zato je komisija predlagala, da bi bilo dobro označiti fiksne točke in druga pomagala na meji, saj se je rečna struga ob poplavah popolnoma premaknila na eno ali drugo stran, stare meje pa ni bilo več mogoče najti. Zemljiški posestniki bi tako, kljub temu da je reka presekala njihovo posest, obdržali pravico

144 Zajc Cizelj, *Okrožni urad Celje*, str. 12–14.

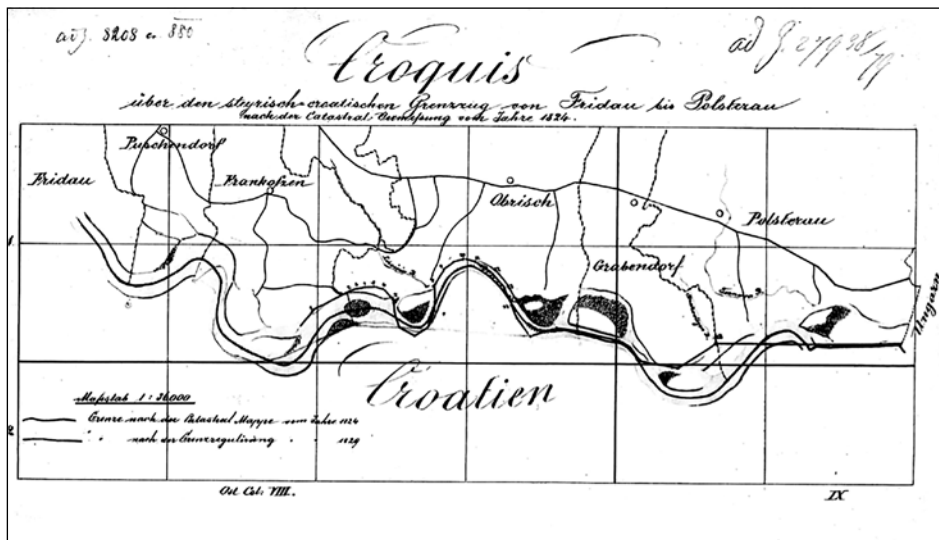
145 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, št. 14334, 12. 11. 1829.

izkoriščanja svojih parcel na obeh straneh meje, s tem pa bi bile odpravljene tudi stare zemljiške pretenzije obeh strani.¹⁴⁶

7. oktobra je komisija končala z delom in sprejela zaključne sklepe. Določila je mejo med Ogrsko, Hrvaško in Štajersko (triplex confinium), mejo po Dravi do Ormoža, opravila pogajanja glede hrvaške vasi Dubrava pri Zavrčju, določila »suho« mejo pri Zavrčju in revidirala sprejete mejne karte, posebej pa je prepovedala vse nadaljnje ozemeljske pretenzije. Pri spornih ozemljih do Ormoža (ki so bila dotlej v skupni rabi) je Štajerska obdržala večji del dravskega otoka (Brode) med Varaždinom in Središčem z gozdom občine Grabe, medtem ko je naslednji otok (Sekel), ki je v starejših listinah pripadal Hrvaški, ostal v hrvaški lasti. Ostala sporna ozemlja do Ormoža so pripadla Štajerski, tako da je bila Štajerska po določitvi meje na tem delu v ugodnejšem položaju kot hrvaška stran. Na drugi strani pa je hrvaška stran obdržala vas Dubravo, saj so vse listine, ki jih je komisija pridobila, kazale na to, da Štajerska nikoli ni imela oblasti nad njo, pač pa jo je visoka dvorna odredba že leta 1735 dodelila Hrvaški.¹⁴⁷

Slika 2: Meja med Ormožem in Središčem po reambulaciji leta 1829 (pred tem je meja (načelno) tekla po Dravi, nato pa na več mestih prehajala čez reko).

(StLA, fond 78-5063/1885, fasc. 82-17632/1855, št. 2986, 15. 12. 1863.)

146 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, Übereinkommen, št. 14209, 16. 9. 1829.

147 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, št. 14334, 12. 11. 1829.

Meja med Štajersko (Celjsko in Mariborsko okrožje) in Hrvaško (Zagrebska in Varaždinska županija) je bila tako usklajena in izrisana jeseni 1829. Mariborsko in Celjsko okrožno glavarstvo sta 12. novembra oziroma 6. decembra 1829 poslala na graški gubernij dopis, v katerem sta ga seznanjala z doseženim stanjem na štajersko-hrvaški meji.¹⁴⁸ Na posameznih predelih je meja razdelila posest, tako da je bil del le-te v eni in del v drugi deželi. Spreminjanja rečnih strug in neuskklajenost zemljiških razmerij (v povezavi z deželno mejo) so na štajersko-hrvaški meji v nadaljevanju sprožali številne mejne spore med posestniki.¹⁴⁹ Tako je bilo usklajevanje na določenih (predvsem rečnih) odsekih vseskozi na »dnevnem« redu.

»DELA« NA MEJI V PREDMARCU ...

Reambulacije štajersko-hrvaške meje (v zvezi z rednimi pregledi in morebitnimi spornimi zadevami) so bile predvidene na vsaka tri leta (ali po potrebi), revizijo meje pa so opravljale mešane komisije. Kljub temu da je meja dobila jasnejšo podobo, so ostala nekatera vprašanja še naprej odprta. Do nesporazuma je prišlo že leta 1830 zaradi zemljišča, ki je sicer pripadalo gospostvu (in okraju) Podsreda, hrvaško gospostvo Poklek pa ga je zahtevalo zase (čeprav je na njem kmetoval štajerski podložnik Franz Schoster). Na drugi strani se gospostvo Bizeljsko ni hotelo odreči vasi Gregovce (in trem sosednjim vasem), ki jih je štajerski zakladnik Karl Mandelstein predlagal Hrvaški v poravnavo. Tretji problem pa je bil prisoten na tistem delu Sotle, kjer je ob večji količini vode prihajalo do sprememb rečnih presekov. Zaradi tega so se zemljiški posestniki dogovorili, da bodo deželno mejo prilagajali rečnim razmeram, kar je pomenilo, da so se tudi meje zemljišč, ki so ležala na eni ali drugi strani reke, usklajevale glede na tok reke (to pa ni bilo v skladu z doseženim stanjem na meji). Tako je okrožno glavarstvo Celje (na čelu z Balthasarjem Zirnfeldon) predlagalo, naj gubernij ne potrdi novih predlogov. V ta namen se je junija 1830 ponovno sestala mešana komisija, ki je preučila teren in ugotovila, da spada Schosterjeva kmetija na Hrvaško, saj je gospostvo Podsreda ni zadovoljilo s predloženimi dokazi. Tudi v zadevi Gregovce se gospostvo Bizeljsko ni posebej »potrudilo« v izkazovanju listin, medtem ko je hrvaška stran pridobila gradivo, ki je pričalo o več kot stoletni pripadnosti problematičnih vasi gospostvu Novi dvori. Kljub temu sta se gospostvi pogodili, da zemljišča za nedoločen čas (ob letni dajatvi 45 goldinarjev) ostanejo na Štajerskem.¹⁵⁰ Glede meje na Sotli pa je komisija zavrnila zgoraj omenjeni dogovor med zemljiškimi posestniki in vztrajala pri tem, da

148 Prim. StLA, Statthalt, 78–5063/1885, št. 14334, 12. 11. 1829; Übereinkommen, št. 12757, 6. 12. 1829.

149 Zajc Cizelj, Okrožni urad Celje, str. 14, 19.

150 Prim. StLA, Statthalt, 78–5063/1885, št. 3534, 17. 8. 1831.

mora deželna meja, s tem pa tudi zemljiško-posestne razmere, ostati v skladu z izrisano mejo iz leta 1829. Spreminjanje rečne struge in nastajanje novih pritokov, ki so bili posledica obilnih padavin in močnejšega rečnega toka, je tako »zamrznila« in mejo vrnila na »stari« tok.¹⁵¹ To pa je pustilo rečno mejo še naprej odprto in nerešeno.

Kljub temu da je nova določitev meje sredi 30. let dobila cesarjevo sankcijo (ta je predvidevala tudi poenotenje deželne meje s posestnimi mejami),¹⁵² so bile reambulacije vse prej kot nepotrebne. V praksi se deželna meja ni ujemala s posestnimi (štajersko-hrvaškimi) mejami, pač pa jih je na več mestih delila. V letih 1835-36 je mešana komisija opravila revizijo celotne štajersko-hrvaške meje. Na meji z Zagrebško županijo je sprva pregledala fiksne točke in jih po potrebi obnovila, nato pa ponovno določila ordinatne točke med Zavrčem in Ormožem, določila njihovo oddaljenost od mejnih kamnov in nove oznake vnesla v mejne karte. Spremembe, ki jih je komisija naredila na terenu, je označila z lesenimi koli, nadaljnjo ureditev meje pa je prepustila okrožnim in županijskim oblastem, ki so bile zadolžene za zamenjavo začasnih lesenih s trajnimi kamnitimi mejnimi oznakami. Komisija je bila v svojem zaključnem poročilu sklepčna, obenem pa je ugotavljala, da je reambulacija leta 1829 na podlagi »nove« dravske rečne struge štajerskim občinam (Ormož, Pušenci, Frankovci, Grabe, Središče in še posebej Obrež) precej neenakomerno »odrezala« posesti, ki so jim glede na stare karte in staro dravsko strugo pripadale. Zato je predlagala ustanovitev posebnega fonda, iz katerega bi »oškodovane« občine prejele določeno odškodnino.¹⁵³

Komisija je ocenila, da je svoje delo opravila dobro in s tem za nekaj časa zadovoljila tako štajersko kot hrvaško stran. To pa ni pomenilo prekinitve pregledov deželne meje. Ko je leta 1842 mešana komisija revidirala deželno mejo v Celjskem okrožju, je detektirala številne nepravilnosti v zvezi z mejo na Sotli in določila naloge naslednje komisije. Naložen ji je bil podroben pregled stanja ob reki, še posebej pozorna pa je morala biti na mejne oznake. Komisija se je naslednjič ponovno sestala konec julija 1846 v Rogaški Slatini in se podala od izvira Sotle do meje Varaždinske in Zagrebške županije. Ob reki je v okrajih Rogatec, Podčetrtek, Podsreda in Bizeljsko naletela na številne pomanjkljivosti, ki so bile v glavnem povezane s polomljenimi (ali manjkajočimi) mejnimi kamni in fiksnimi točkami. V protokolu, ki ga je komisija poslala na graški gubernij, je tako predlagala, da se manjkajoče mejne oznake nadomesti z novimi, stroške za delo pa si Štajerska in Hrvaška razdelita, in sicer ne glede na to, ali so poškodbe nastale zaradi vandalizma (štajerskih oziroma hrvaških okoliških prebivalcev)

151 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, št. 9855, 18. 9. 1830.

152 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, št. 3432, 26. 5. 1835.

153 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, št. 9669, 8. 11. 1838; prim. št. 12322, 16. 11. 1838.

ali zaradi deroče vode. Člani komisije so v dopisu izrazili, da so dela potekala po načrtu in je mejna črta ponovno jasno določena, zmotilo pa jih je ravnanje finančne policije na meji. Ko so se vračali s hrvaške strani reke, jih je ta ustavila na meji, nato pa jih je pospremila do najbližjega carinskega urada. Zato so energično protestirali na gubernij, češ da je komisija pri svojem delu avtonomna in nikakor ne more biti podvržena običajnemu rutinskemu carinskemu protokolu, s čimer so izgubili tudi precej dragocenega časa. Pojasnili so, da morajo imeti pri svojem delu proste roke in neoviran dostop do reke (oziroma meje) z obeh strani in jim takšne nevšečnosti zgolj jemljejo kredibilnost ter zmanjšujejo učinke njihovega dela.¹⁵⁴

... IN KASNEJE

Če so mejne komisije ob reambulacijah v 30. in 40. letih še tolerirale ozemeljske spore, ki so izvirali iz starih štajersko-hrvaških pretenzij, je sprememba državnega ustroja po marčni revoluciji (in ukinitvev carine med Štajersko in Ogrsko v začetku 50. let) narekovala drugačen »ritem«. Sredi 50. let je štajersko namestništvo v Gradcu posebej izpostavilo, naj z novo organizacijo kronovin odpadejo stare aspiracije, ki so se vedno znova pojavljale na štajersko-hrvaški meji, le-ta pa naj dobi enak status kot vse ostale deželne meje v monarhiji. Reambulacije naj bi se ukvarjale zgolj z analizo stanja na meji in morebitnimi popravki, vse ostale zadeve, povezane z ozemeljskimi »željami« obeh strani, pa bi bile odpravljene. Že v 40. letih zastavljeno poenotenje deželne meje s posestnimi mejami je dejansko prišlo na »dnevni red«. Leta 1843 sprejeti dekret dvorne pisarne, ki je predvideval reambulacije na »suhih« mejnih odsekih na vsakih deset let, na rečnih predelih pa na vsaka tri leta,¹⁵⁵ je namestništvo prav tako odločno podprlo, saj so bili po novem načrtu stroški reambulacij krepko okleščeni. Notranje ministrstvo je že čez slab mesec celoten načrt potrdilo, mariborskemu okrožnemu uradu, ki je predlagal ponovno reambulacijo na meji, pa je naročilo, naj spore (predvsem med vasmi Frankovci in Pušenci na eni strani in Strmec na drugi, pri čemer je šlo za mejne in posestne prepire na dravskih otokih) rešuje s pogajaji.¹⁵⁶ Tako so bile klasične reambulacije meje še bolj na »ударu«, opravljena pa so bila zgolj nujna dela v zvezi z oznakami meje. Potem ko je mešana komisija v letih 1855/56 pregledala mejo med Ormožem in Središčem,¹⁵⁷ je ugotovila nekatere pomanjkljivosti v zvezi z mejnimi kamni.

154 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, Protokoll, 3. 8. 1846.

155 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 17632, 24. 12. 1855.

156 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 10677, 19. 11. 1855; št. 632, 12. 1. 1856.

157 Prim. StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855/1855, št. 3053, 1. 8. 1860.

(Podjetje Georga Murschitscha je tako dobilo naročilo, da odstrani 18 mejnih kamnov, za kar je prejelo 97 goldinarjev in 12 krajcarjev.)¹⁵⁸ Komisija je z deli (predvsem na meji pri Obrežu) nadaljevala v letih 1858/59. Potem ko je analizirala štajerske in hrvaške mejne karte, je ugotovila, da se v bistvenih zadevah ujemajo, druge pa je tehnična delegacija (v sodelovanju z okrajnim gradbenim uradom Ptuj) pregledala še zadnje sporne točke, poiskala kompromisno rešitev in označila mejno črto.¹⁵⁹ (Triindvajset novih mejnih kamnov je v ta namen izdelal kamnoseški mojster Ignatz Mayer, za kar je dobil 169 goldinarjev in 5 krajcarjev,¹⁶⁰ na predvidene lokacije pa jih je dostavil Johann Sarnitz.)¹⁶¹ Zaradi številnih težav s transportom in logistiko, na drugi strani pa tudi z neodobranjem občine Obrež, so bili postavljeni šele konec leta 1860.¹⁶²

Toda že naslednje leto so obmejne občine ponovno zahtevale pregled meje, saj z njo niso bile povsem zadovoljne. Tako je dogajanje ob meji ponovno »oživel«. Zagrebško namestništvo je že konec leta 1861 potrdilo določene preglede na meji,¹⁶³ naslednje leto pa je štajerski deželni zbor odobril ponovno revizijo.¹⁶⁴ Julija 1862 je ptujski okrajni inženir Anton Brunader v navzočnosti ormoškega okrajnega predstojnika Josefa Nemanitscha in predstavnikov občin Frankovci, Obrež in Središče pregledal mejo na reki Dravi in ugotovil številne nepravilnosti. Številni mejni kamni niso bili na svojem mestu ali pa so bili odstranjeni, tako da je mejna črta ponovno tekla v neskladju z mejnimi kartami. Štajerske in hrvaške občine so se ponovno pričele prepirati glede gozda, travnikov in njiv, ki so ležali na otokih med dravskimi rokavi.¹⁶⁵ Deželni odbor je naslednje leto ugotavljal, da je zaradi ponovnih aspiracij na meji problematika zopet aktualna.¹⁶⁶ Gospostvo Zelendvor (Grünhof) je konec leta celo poslalo dopis mariborskim okrožnim oblastem, kjer je obtoževalo občini Frankovci in Obrež, da brezbrizno krčita gozdove na dravskih otokih.¹⁶⁷ Zato je sredi 60. let (natančneje med 12. in 16. septembrom 1864 in med 11. in 18. majem 1865) prišlo do obsežnejše reambulacije štajersko-hrvaške meje na reki Dravi na odseku med Zavrčem in tromejo med Ogrsko, Hrvaško in Štajersko. S hrvaške strani so mejno komisijo sestavljali tajnik Varaždinske županije Dragutin Pogledić Kurilovečki kot predsednik,

158 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 11432, 29. 9. 1857.

159 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 15155, 10. 8. 1860.

160 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 1288, 1. 3. 1860; št. 4246, 3. 4. 1860; št. 6368, 19. 4. 1860.

161 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 3189, 10. 12. 1860.

162 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Note, št. 15346, 8. 11. 1860; št. 24141, 29. 11. 1860; št. 25465, 16. 12. 1860.

163 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Note, št. 10842, 25. 12. 1861.

164 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Note, št. 5145, 8. 4. 1863.

165 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 595, 17. 7. 1862; št. 2291, 12. 11. 1862.

166 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Note, št. 3002, 22. 5. 1863.

167 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 2986, 15. 12. 1863.

inženirja Vatroslav Bertić in Dragutin Kovačević, podžupan Varaždinske županije Tito Babić, višja stolna sodnika Vekoslav Matačić in Ladislav Kiš, varaždinski župan Antun Melinčević, mestni inženir Franjo Plohl in mestni gozdarski mojster Ivan Kopecky. S štajerske strani so bili v komisiji tajnik štajerskega namestništva Karl Mayer kot predsednik, inženir Franz Hohenburger, tajnik štajerskega deželnega odbora vitez Gottlieb Reiner, iz Ormoža pa okrajni predstojnik Josef Nemanitsch in inženirski pomočnik Franz Angerle. Že pri Zavrču so naleteli na poškodovane mejne kamne na obeh straneh reke in na mejni kamen, ki ga je voda prestavila za dobrih 500 metrov (272 sežnjev), komisija pa je zadolžila občino, da mejno linijo znova vzpostavi v staro stanje. Prav tako je bilo štajerski strani naročeno, naj poseka še del gozda, ki se je zarasel na mejni črti dravskega otoka, in s tem mejo očisti zaradi lažjega nadzora in vzdrževanja. Pri Ormožu pa je komisija naletela na visok vodostaj reke Drave, zaradi česar ni bilo mogoče najti mejnih kamnov na obeh straneh reke. Drava je narasla vse do tromeje in poplavlila mejno črto, zato je bila komisija prisiljena prestaviti svoje začeto delo na pomlad naslednje leto.¹⁶⁸

Obe strani sta bili pozimi in spomladi 1865 precej dejavni. Kot glavna sporna točka se je pokazal gozd med Obrežem na štajerski strani in Družbincem na drugi strani meje, zaradi česar sta štajerska in hrvaška stran vneto »lobirali« pri višjih oblasteh.¹⁶⁹ Kljub vsemu je komisija z delom nadaljevala maja 1865 na točki, kjer je septembra 1864 prekinila s pregledom. Hrvaški del komisije je ostal nespremenjen, medtem ko je bil z odredbo štajerskega namestništva s 26. aprila 1865 za predsednika štajerskega dela komisije imenovan celjski okrajni predstojnik Johann Lichtenegger, ormoškega okrajnega predstojnika Nemanitscha pa je zaradi bolezni zamenjal okrajni sodni pisar Johann Zorko. Komisiji so se pridružili tudi zastopniki hrvaških občin Vratno in Strmec ter štajerskih občin Ormož in Pušenci, ki so bile še posebej zainteresirane za ponovno določitev meje. Komisija je detektirala mejno črto, ki je sprva potekala po koritu reke Drave, nato prečkala otok, kjer sta bila postavljena dva mejna kamna (ki sta komisijo nekoliko zmedla), na koncu pa zavila po desnem dravskem rokavu. Naslednji dan je komisija pričela z deli v občini Frankovci. Skupaj z občinskim zastopnikom je ugotovila, da mejna črta večkrat prečka reko Dravo, kar je bilo sicer povsem v skladu z originalnimi mejnimi kartami, da pa obstoji ponovno neki otok, ki na kartah še ni vrisan, prav tako pa na njem ni bilo nikakršnih mejnih kamnov. Več težav je meja povzročala naslednjega dne v občini Obrež. Komisija je (skupaj z občinskim zastopnikom) ugotovila, da je mejna črta potekala po dravski strugi,

168 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Zapisnik/Protocoll, 21. 5. 1865.

169 Prim. StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 263, 19. 2. 1865; Note, št. 4811, 10. 3. 1865; št. 7295, 26. 4. 1865.

nato je šla čez otok, kjer je bil postavljen le en mejni kamen, potem pa spet zavila po levi dravski strugi in na koncu prišla na kopno. Problem je nastal v nadaljevanju, kjer na meji sploh ni bilo mejnih kamnov, pač pa je bila meja določena na podlagi sporazuma med Varaždinsko županijo in okrajnim uradom Maribor iz leta 1862, ki je mejo na terenu označil kar z nasipi in s stebriči. Zaradi tega je bila komisija v zagati pri pregledu tega dela meje, to pa je rešila tako, da je mejno črto pregledala na posebej izbranih točkah. V nadaljevanju je komisija naletela na določene težave, saj se posestniki iz Frankovcev in Obreža niso strinjali z označitvijo mejnih kamnov. Po njihovem je namreč meja potekala nekoliko bolj južno, kljub temu da je komisija pojasnjevala, da zgolj primerja trenutno stanje z originalnimi mejnimi kartami iz let 1830 in 1838. Toda štajerska stran je vztrajala pri svojem in zagrozila, da bo mejne kamne, ki naj bi stali na njihovi posesti, uničila in pometala ven.¹⁷⁰

Komisija je kljub grožnjam z delom nadaljevala čez dva dni na mestu, kjer je postavila zadnji mejni kamen, in opazila, da je le-ta prestavljen za približno tri metre (deset čevljev) proti hrvaški strani. Zaključila je, da so posamezniki iz Frankovcev in Obreža vendarle uresničili svoje namere. Zato je pozvala ormoško žandarmerijo, naj temu primerno tudi ukrepa in sproži ustrezno preiskavo, s predstavniki občin Obrež, Frankovci in Strmec pa dosegla, da so na mestu odstranjenega mejnega kamna začasno postavili zasilni kol, ki so ga dodatno zaščitili in obsipali z zemljo. Nadaljnje označevanje meje »proti vzhodu« (na štajerski strani Obrež, Grabe in Središče, na hrvaški strani Družbinec, Petrijanec in gospostvo Zelendvor) je potekalo več ali manj brez težav. Mejna črta je tekla delno po pašnikih in njivah (v privatni ali občinski lasti) na obeh straneh reke, kjer so bile kontrolne točke označene s koli in nasipi, delno pa po rečnem koritu. Težave so povzročali zgolj mejni kamni na nekaterih rečnih otokih, posledično pa tudi lastništvo nad njimi. Občina Obrež je tako zavrnila sodelovanje pri postavitvi mejnega kamna na otoku Sekel, ki je pripadal Zelendvoru, tako da je hrvaška stran (v sodelovanju s komisijo) to opravila sama. Občini Grabe in Središče sta nadalje protestirali pri postavitvi mejnega kamna na otoku Osiše, saj je po njihovem mnenju meja potekala bolj proti hrvaški strani. Čeprav je komisija ugotovila, da je mejni kamen postavljen povsem v skladu z originalnimi mejnimi kartami, se posestnik Franz Bauman s tem ni strinjal, ampak je zagrozil z odstranitvijo mejnega kamna. Zaradi tega incidenta je bil naznanjen okrajnemu uradu Ormož, ki mu je naložil predpisano kazen, kamen pa je bil vseeno postavljen. Ko se je komisija naslednjega dne na istem mestu srečala s predstavniki Varaždina in Središča, so opazili, da je bil kamen nasilno odstranjen, zato so mejno točko zasilno označili s kolom in nasipom. Tu pa so se nevspečnosti

¹⁷⁰ StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Zapisnik/Protocoll, 21. 5. 1865.

končale. Naprej je meja potekala v ravni črti, komisija pa ni opazila nobenih nepravilnosti. Kljub negodovanju grofa Markusa Bombellesa, lastnika gospostva Zelendvor, in varaždinskega občinskega zastopnika, češ da štajerske posesti ne bi smele segati na hrvaško stran (varaždinsko sodišče (Urbarialgericht) je že 8. in 9. maja 1865 »ločilo« gozdne in pašniške pravice med Ormožem na eni strani in Strmcem in Zelendvorom na drugi),¹⁷¹ je komisija zaključila s svojim delom in sklenila, da se mora na vsaki strani meje letno očistiti slabih deset metrov (pet sežnjev) ozemlja. Prav tako je bilo treba na terenu postaviti manjkajoče mejne točke, ki so bile označene zgolj v originalnih kartah. Za »kopno« mejo je komisija predlagala, da se posadijo topoli, s čimer bi bila meja vidnejša, za njihovo vzdrževanje pa je predvidela vpletene občine. Na koncu je bila sklepčna, da je pri postavitvi mejnih kamnov, ki so jih posamezniki iz občin Frankovci, Obrež, Grabe in Središče nasilno odstranili, in tistih, ki jih je komisija na novo predvidela, tudi zaradi ugleda lokalnih oblasti potrebna vojaška asistenca.¹⁷²

Kljub obsežnemu (in na videz uspešnemu) delu komisije pa obmejne občine z delom komisije niso bile povsem zadovoljne. Že naslednji dan je gospostvo Ormož (skupaj z občinama Frankovci in Obrež) poslalo pritožbo na komisijo glede varstva lastninske pravice na posestvih, ki so ležala na hrvaški strani. V protestu se je sklicevalo na sprejete dekrete s konca 20. let, ki so določali zgolj deželno mejo, niso pa se ukvarjali z vprašanjem posestnih pravic na obeh straneh meje. Protest se je v ta namen opiral tudi na cesarjevo sankcijo iz leta 1835, ki naj bi zgolj potrjevala doseženo deželno mejo, ni pa se podrobneje »ubadala« s posestnimi pravicami ob meji. Ker so se s spremembami rečnega toka in z reambulacijami meje spreminjale tudi posestne pravice na obeh straneh reke, so podpisniki protestirali že pri reambulacijah leta 1846 in 1858/59, saj bi morali občini Frankovci in Obrež prepustiti več kot 100 hektarjev (200 oralov), gospostvo Ormož pa dobrih 50 hektarjev gozda, njiv in pašnikov hrvaški strani. Prav tako so v protestu opozorili na številna trenja na meji (zaničevanje, žaljenje, napadi hrvaških posestnikov), posebej pa na dejstvo, da je hrvaška stran že sredi 50. let »anektirala« nekatere posesti čez mejo, medtem ko je bila štajerska stran prisiljena braniti svoje posestno pravo na Hrvaškem. Zato so podpisniki pozvali komisijo, naj v sodelovanju z deželnim zborom uveljavlja deželno mejo v skladu s posestnimi pravicami, namesto da se le-te pri vsakokratni reambulaciji meje ignorira, mejo pa v bistvu določa zgolj trenutno stanje reke Drave.¹⁷³ Tudi vodja štajerske komisije Lichtenegger je v dopisu na štajersko namestništvo navajal »izgubljeno« štajersko posest, na drugi strani pa pisal, da hrvaška stran kljub

171 Prim. StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Bericht, 29. 5. 1865.

172 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Zapisnik/Protocoll, 21. 5. 1865.

173 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Protest, 19. 5. 1865.

temu nemoteno uživa posesti onkraj meje. Izhajajoč iz tega je navajal nujno poenotenje deželne meje s posestnimi mejami, kar se tudi po zadnji reambulaciji meje ni zgodilo.¹⁷⁴ Prav tako se je štajerski deželni odbor strinjal, da so obmejne štajerske občine v veliki nevarnosti. Dravska struga je bila namreč variabilni faktor, kar je znala hrvaška stran očitno bolje izrabiti v svojo korist, zaradi tega pa je bila ogrožena privatna posest štajerskih obmejnih prebivalcev. Tudi zato je odbor vztrajal, da je treba ne glede na spreminjanje rečnega toka v prvi vrsti upoštevati vse primarne oznake (mejne kamne) in ostale pomožne (ordinatne) točke na meji, ki morajo biti odločilni dejavnik pri nadaljnjih pregledih meje.¹⁷⁵

Čeprav je zagrebško in graško namestništvo konec leta 1865 potrdilo reambulacijo štajersko-hrvaške meje,¹⁷⁶ je »debata« med štajerskim namestništvom ter ptujskim in mariborskim okrajnim glavarstvom (predvsem v smislu dokončnega poenotenja deželne meje s posestnimi mejami in zemljiškimi knjigami) tekla še vse do 70. let.¹⁷⁷ Kljub temu da je bila meja na Dravi sredi 60. let (vsaj za silo) urejena, pa med Frankovci in Obrežem še čez dobro leto ni dobila končne podobe. Mejno črto, ki jo je detektirala komisija, so še zmeraj določali koli in nasipi, zato je ormoški okrajni predstojnik Nemanitsch štajerskemu namestništvu predlagal, naj projekt izpelje do konca in označi mejo v skladu s predpisi. Na drugi strani je ugotavljal, da je štajerska stran izgubila predvsem obmejne livade in rečne otoke, ki so z leti »prešli« na hrvaško stran, ob tem pa je menil, da je vendarle treba zadeve tudi formalno pravno zaključiti. Ker se občini Frankovci in Obrež nista več pritožili, je sklenil, da bi bilo dobro izdati uradno veljavnost (z reambulacijami) doseženih poravnav (kompromis z Varaždinsko županijo je izviral iz leta 1829, z gospostvom Zelendvor pa iz let 1858/59).¹⁷⁸ Toda nekatera hrvaška posestva so ostala še zmeraj na štajerski strani, štajerska pa na hrvaški. Če je avstrijsko notranje ministrstvo odločilo, da v obmejne privatne lastninske odnose pri določanju deželne meje ne bo posegalo,¹⁷⁹ pa ta odločba lokalnih obmejnih prebivalcev nikakor ni pustila ravnodušnih.

174 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Bericht, 29. 5. 1865.

175 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Note, št. 5520, 1. 7. 1865.

176 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Note, št. 12073, 17. 9. 1865; št. 18239, 10. 12. 1865.

177 V štajerskih zemljiških knjigah so bili zavedeni hrvaški posestniki in obratno. Prim. StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 2, 2. 3. 1870; št. 225, 13. 11. 1870; št. 507, 20. 11. 1870; Bericht, št. 8827, 30. 12. 1870.

178 Prim StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Bericht, št. 1538, 30. 11. 1866.

179 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 13086, 26. 9. 1869.

Slika 3: Seznam mejnih točk pri Ormožu iz leta 1865.

(StLA, fond 78-5063/1885, fasc. 82-17632/1855, Verzeichnis, št. 225, 13. 11. 1870.)

<i>Verzeichnis</i>				
<i>Januar Grenzpunkte im Ormozer Kreis, nach dem Vertrag vom 18. Mai 1865, zwischen dem k. k. Österreich und dem Königreich Preußen über die Grenzbestimmung im Ormozer Kreis.</i>				
<i>Nr.</i>	<i>Ort</i>	<i>Ortsbeschreibung</i>	<i>Art</i>	<i>Abmessung</i>
1	<i>Großgrund IX mit 18</i>	<i>Abgemessen von der Gemeindefeuerstelle</i>	<i>Offen</i>	<i>Am 18. Mai 1865 einigentlich festgestellt. Der Grenzstein ist ein eiserner Pfahl, welcher in 10 Fuß Tiefe in den Boden eingeschlagen ist.</i>
2	<i>Großgrund IX mit 18 (1. Grenzstein)</i>	<i>Abgemessen von der Gemeindefeuerstelle mit dem 18. Mai 1865</i>	<i>Offen</i>	<i>Einigentlich festgestellt. Der Grenzstein ist ein eiserner Pfahl, welcher in 10 Fuß Tiefe in den Boden eingeschlagen ist.</i>
3	<i>2. 2. 2. Grenzstein</i>	<i>Abgemessen von der Gemeindefeuerstelle mit dem 18. Mai 1865</i>	<i>Offen</i>	<i>Einigentlich festgestellt. Der Grenzstein ist ein eiserner Pfahl, welcher in 10 Fuß Tiefe in den Boden eingeschlagen ist.</i>
4	<i>2. 2. 2. Grenzstein</i>	<i>Abgemessen von der Gemeindefeuerstelle mit dem 18. Mai 1865</i>	<i>Offen</i>	<i>Einigentlich festgestellt. Der Grenzstein ist ein eiserner Pfahl, welcher in 10 Fuß Tiefe in den Boden eingeschlagen ist.</i>
5	<i>Großgrund IX mit 18 (1. Grenzstein)</i>	<i>Abgemessen von der Gemeindefeuerstelle mit dem 18. Mai 1865</i>	<i>Offen</i>	<i>Einigentlich festgestellt. Der Grenzstein ist ein eiserner Pfahl, welcher in 10 Fuß Tiefe in den Boden eingeschlagen ist.</i>
6	<i>2. 2. 2. Grenzstein</i>	<i>Abgemessen von der Gemeindefeuerstelle mit dem 18. Mai 1865</i>	<i>Offen</i>	<i>Einigentlich festgestellt. Der Grenzstein ist ein eiserner Pfahl, welcher in 10 Fuß Tiefe in den Boden eingeschlagen ist.</i>
7	<i>2. 2. 2. Grenzstein</i>	<i>Abgemessen von der Gemeindefeuerstelle mit dem 18. Mai 1865</i>	<i>Offen</i>	<i>Einigentlich festgestellt. Der Grenzstein ist ein eiserner Pfahl, welcher in 10 Fuß Tiefe in den Boden eingeschlagen ist.</i>

V nadaljevanju so bile reambulacije meje manj obsežne. Kljub temu se je vsakič pregledalo stanje na meji, detektiralo morebitno škodo in določilo nujne popravke mejnih in ostalih pomožnih oznak. Toda zahteve avstrijskega notranjega ministrstva po vnovični reambulaciji celotne štajersko-hrvaške meje leta 1872 so pokazale, da so se pristojni organi »otepali« vnaprej določenih periodičnih pregledov meje. Ministrstvo je menilo (glede na to, da je bila zadnja reambulacija sredi 60. let), da je skrajni čas za nove meritve in popravke na meji.¹⁸⁰ To sta potrdila tudi štajerski deželni odbor in hrvaška deželna vlada, ki je med drugim sicer menila, da reambulacija deželne meje nima vpliva na privatna posebna razmerja ob meji.¹⁸¹ Tako so bili v 70. letih opravljeni zgolj »kozmetični« popravki, v korespondenci pa se je več ali manj le govorilo o večjem pregledu meje.¹⁸² Načrtovane periodične analize so postale še bolj neredne in so bile v breme tako Gradcu kot Zagrebu. Toda ponovni spor na Dravi je sredi 80. let prisilil obe strani k ponovnemu angažmaju. Občina Središče se je v začetku leta 1885 pritožila pri ptujskem okrajnem glavarstvu, češ da hrvaški ribiški zakupniki kršijo pravila in pogosto lovijo tudi na štajerskem rečnem bregu. Meja je bila na tem delu precej nejasna. Ponekod je potekala po dravskem koritu, drugje po kopnem, tako da so bile ribolovne pravice obeh strani nedefinirane. Takšno stanje je vsekakor motilo obmejno prebivalstvo, ki je imelo obilo težav z »vodno« razmejitvijo, na drugi strani pa so mnogi zmedo izkoriščali v svojo korist.¹⁸³ (Kot je kasneje ugotavljalo celjsko okrožno sodišče, je bila večina mejnih kamnov postavljena v 40. letih, zaradi slabega vzdrževanja pa jih je veliko manjkalo.)¹⁸⁴ To pa še ni bilo vse. Že čez nekaj mesecev so na največjem dravskem otoku pri Pušencih, čez katerega je tekla meja med Štajersko in Hrvaško (in meja med obema državnima polovicama), oboroženi hrvaški kmetje (iz občine Vratno) zasedli približno 10 hektarjev (20 oralov) posesti (travnikov in gozda), ki je pripadala občini Pušenci. Zato je ptujski okrajni glavar štajerskemu namestništvu pojasnjeval, da gre v prvem primeru za ribolovno območje in da veliko štajerskih kmetov živi od te gospodarske dejavnosti, v obeh primerih pa je zahteval žandarmerijsko asistenco. Namestništvo je še pozval k ponovni reambulaciji in rektifikaciji državne meje (Reichsgrenze) na celotnem dravskem toku med Središčem in Ormožem.¹⁸⁵ Toda zgodilo se ni nič »pretresljivega«. Štajersko namestništvo

180 Prim. StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 12707, 14. 9. 1871; št. 11326, 22. 9. 1871; št. 12436, 29. 8. 1872; št. 11032, 8. 9. 1872.

181 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 11728, 30. 9. 1872; 13904, 6. 11. 1872.

182 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 5305, 6. 4., 12. 4. 1877.

183 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 3542, 18. 2. 1885.

184 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, Note, št. 19501, 12. 12. 1886.

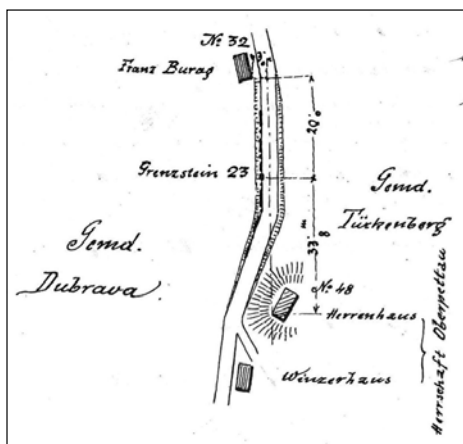
185 StLA, Statthalt, 78–5063/1885, 82–17632/1855, št. 3643, 7. 3. 1885; št. 22586, 31. 12. 1885.

je zadevo sicer prepustilo notranjemu ministrstvu,¹⁸⁶ kar pa nikakor ni pospešilo zadeve. To se je zgodilo šele v začetku 90. let, potem ko je ptujsko okrajno glavarstvo poročalo o uničenih ali drugače poškodovanih mejnih kamnih na območju Zavrča.¹⁸⁷ Štajerski deželni odbor je okrajnemu glavarstvu nemudoma naročil, naj mejne kamne zamenja oziroma popravi.¹⁸⁸ V sodelovanju z varaždinskimi oblastmi je bilo delo še oktobra 1892 opravljeno.¹⁸⁹

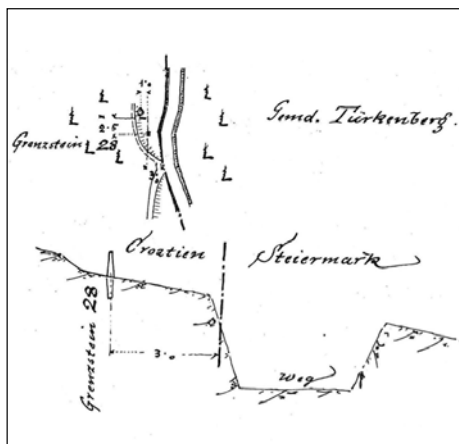
Popravila mejnih kamnov iz leta 1892 (nekaj skic).

(StLA, fond 78-5063/1885, fasc. 82-17632/1855, št. 25464, 28. 10. 1892.)

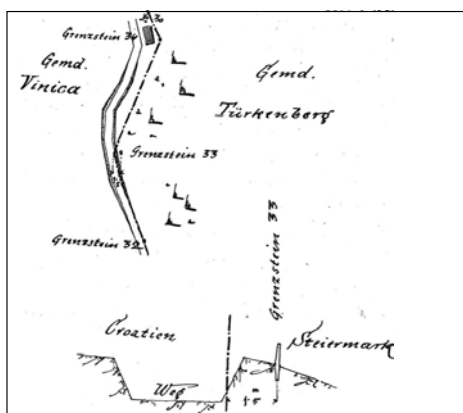
Slika 4

Slika 5

Slika 6

186 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, 82-17632/1855, št. 11279, 24. 8. 1886.

187 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, 82-17632/1855, št. 21757, 17. 9. 1892.

188 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, 82-17632/1855, Erlass, št. 24760, 21. 10. 1892.

189 StLA, Statthalt, 78-5063/1885, 82-17632/1855, št. 25464, 28. 10. 1892.

Kljub temu da so bile štajerske in hrvaške oblasti bolj ali manj zadovoljne s stanjem na meji, pa so bili manj zadovoljni obmejni prebivalci, ki so se »in situ« soočali z mejnimi težavami. Ker je tudi Sotla na prelomu stoletja povzročala vse več težav, je slovenski poslanec Josip Žičkar aprila 1899 v štajerskem deželnem zboru pojasnjeval, da reka letno povzroči velikansko škodo obmejnim prebivalcem in posestnikom. Do tega je prihajalo predvsem zato, ker je bil njen tok preveč vijugast, reka pa je ob močnejšem vodnem preseku poplavljalna in s seboj odnašala pridelke. Štajerski deželni zbor je njegov predlog uravnave Sotle podprl, pozitivno pa se je odzvala tudi hrvaška stran. Po zavzetem lobiranju slovenskih poslancev pri vladi glede regulacije Drave in Sotle je septembra 1901 mešana komisija opravila pregled in sprejela dogovor, da bo načrte za zgornji del rečnega toka pripravila štajerska, za spodnji del pa hrvaška stran. Toda štajerska stran ni bila zadovoljna s celotnim hrvaškim načrtom, zato ga je zavrnila. Medtem pa je reka nemoteno poplavljalna naprej. Ker hrvaška stran ni popravila načrtov, je Žičkar oktobra 1904 opozarjal, da reka že resno ogroža vas Gregovce na Bizeljskem. Zato je predlagal, naj vaščanom pomaga štajerski deželni odbor, saj je očitno ocenil, da regulacije še dolgo ne bo. Imel je prav, saj se zadeva zaradi »birokratskih mlinov« ni premaknila z mrtve točke, kljub temu da je Slovenski gospodar še v začetku leta 1912 upal na skorajšnji začetek regulacijskih del na Sotli (in tudi na Dravi).¹⁹⁰ Načrte pa sta dokončno podrla prva svetovna vojna in razpad dvojne monarhije.

NAMESTO ZAKLJUČKA

Čeprav je jasno, da je vznik nacionalizmov v drugi polovici 19. stol. pomembno vplival na oblikovanje »slovensko-hrvaške« meje, se zdi, da je bil ta proces (v modernem nacionalnem smislu) prisoten predvsem v odnosu med Hrvaško in Kranjsko,¹⁹¹ ki je kot osrednja slovenska dežela po obnovi ustavnega življenja počasi, a vztrajno postavljala svoje zahteve na piedestal slovenstva. Na Spodnjem Štajerskem, ki ji je načeloval graški (nemški) deželni zbor, je urejanje deželne meje potekalo nekoliko drugače. Če so v kranjskem deželnem zboru, ki se mu od 80. let naprej sploh ni bilo več treba ukvarjati z nemštvom zaradi »golega« preživetja, potekali ostri boji v prid priključitvi obmejnih krajev h Kranjski (kar je že predstavljalo identifikacijo s slovenstvom), se je na Spodnjem Štajerskem vnel srdit boj med nemštvom in slovenstvom, štajerski deželni zbor pa se je bolj kot s Hrvati »raje« ukvarjal s spodnještajerskimi Slovenci, ki so postajali vse

¹⁹⁰ Zajc, Sotla, majhna voda, str. 108–10.

¹⁹¹ Prim. Zajc, *Kje se slovensko neha*, str. 337–54.

bolj »nevarni« in so ogrožali nemško posestno stanje (slovenska stran se je v bistvu »borila« z nemškim nacionalizmom, ta pa na drugi strani s slovenskim). Kranjska je imela prav zaradi tega mnogo boljše izhodišče za odkrit mejni spor s Hrvaško kot Štajerska, kjer se je prej izoblikovala slovensko-hrvaška vzajemnost kot pa meddeželni (oziroma nacionalni) boj za mejna ozemlja (kljub temu da v duhu jugoslovanske ideje ta ni bil na prvem mestu). Zaradi vsega naštetega so pri oblikovanju štajersko-hrvaške meje v 19. stol. igrali večjo vlogo drugi dejavniki, med katerimi so bila precej pomembna štajersko-hrvaška posestna razmerja na posameznih odsekih meje.

2. DEDIŠČINA JUGOSLAVIJE

Aleš Gabrič

USTVARJANJE MEJE V JUGOSLOVANSKI DRŽAVI

MEJA MED OBLASTMI IN BANOVINAMI V KRALJEVINI SHS/ JUGOSLAVIJI

Evropa je po 1. svetovni vojni doživela velike politične spremembe. Z zemljevidov so izginila štiri velika cesarstva, v srednji in vzhodni Evropi pa so nastale nove države, ki so bile sad nacionalnih gibanj od 19. stoletja dalje. Velike geopolitične spremembe so se zgodile tudi na ozemlju, ki ga naseljujejo Slovenci, saj je država pod žezlom Habsburžanov, vladarske rodbine, ki je tem ozemljem vladala več kot pol tisočletja, razpadla. Ob razpadu Avstro-Ogrske je bila 29. oktobra 1918 na južnoslovanskem delu ozemlja ustanovljena Država Slovencev, Hrvatov in Srbov z osrednjo oblastjo v Zagrebu. Oblast na Slovenskem je prevzela Narodna vlada v Ljubljani. Meja med slovenskim in hrvaškim delom države je načeloma postala meja med avstrijskima Kranjsko in Štajersko ter ogrsko Hrvaško (ogrski delu nekdanje monarhije).

Po združitvi Države SHS s Kraljevino Srbijo v Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev 1. decembra 1918 je kot »slovenski« del države veljalo ozemlje avstrijskega dela nekdanje monarhije, meje med novimi upravnimi enotami pa so potegnili po starih ločnicah, pri čemer etnične meje niso bile tako pomembno merilo.

V Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev (Kraljevina SHS) so prišla ozemlja z zelo različnimi upravnimi sistemi. Dokler država ni utrdila notranje političnega sistema, so meje med upravnimi enotami ostajale takšne, kot so bile pred oblikovanjem nove države. Za slovenski del Kraljevine SHS to pomeni, da je oblast v Ljubljani zavladovala nad ozemljem bivšega avstrijskega dela monarhije, dežel Kranjske, Štajerske in delov Koroške, ki so prišli v okvir nove južnoslovenske države, in da je meja med Kranjsko in Štajersko na eni in Hrvaško, tj. ogrskim delom bivše dvojne monarhije, na drugi strani samoumevno postala meja slovenskim in hrvaškim delom nove južnoslovenske državne tvorbe.

To je bilo vidno tudi pri prvi teritorialni razdelitvi jugoslovanske države. Ustava Kraljevine SHS, sprejeta 28. junija 1921 in zato poimenovana kot vidovdanska ustava, je kot upravne enote, po katerih se izvršuje oblast, naštel oblasti, okrožja, okraje in občine. Največja upravna enota je bila torej oblast, ki je smela imeti največ 800.000 prebivalcev, načeloval pa ji je veliki župan, ki ga je imenoval kralj.¹⁹² Zaradi omejitve števila prebivalstva je bil tudi slovenski del države z uredbo o razdelitvi države na oblasti, sprejeti 26. aprila 1922, razdeljen na dve oblastni enoti. Meja med ljubljansko in mariborsko oblastjo je temeljila (a ne izključno) na meji med nekdanjima Kranjsko in Štajersko, vsaka od teh je dobila še košček Koroške, ki je pripadel Kraljevini SHS. Vsaka pa je dobila tudi še del ozemlja z večinsko hrvaško govorečim prebivalstvom, ki pa v preteklosti ni bil del kraljevine Hrvaške. Območje Kastava, ki je postal del Ljubljanske oblasti, je bil pred vojno del avstrijskega dela monarhije. Mariborski oblasti pa sta bila priključena večinsko slovensko Prekmurje in večinsko hrvaško Medjimurje.¹⁹³ Obe pokrajini sta bili pred vojno del kraljevine Ogrske, ki je po Trianonski mirovni pogodbi pripadlo Kraljevini SHS in bilo, ne glede na etnično različnost območij, uvrščeno v eno upravno enoto.

Do edine spremembe na »slovensko«-»hrvaški« meji v času upravne razdelitve na oblasti, ki je upoštevala etnično načelo, je prišlo julija 1928. Okraj Kastav je bil tedaj izločen iz Ljubljanske oblasti in je postal del Primorsko-krajiške oblasti. Dejstvo, da je bil pod naredbo podpisan minister za notranje zadeve,

¹⁹² Uradni list deželne vlade za Slovenijo, III, št. 87, str. 426, Ustava Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev.

¹⁹³ Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo, IV, št. 40, str. 313–314, Uredba o razdelitvi države na oblasti.

Slovenec Anton Korošec,¹⁹⁴ nakazuje, da tega ukrepa vlade ne koremo šteti kot protislovenskega.

Dojemanje notranjih meja kot predvsem upravnih je vidno iz publikacij, izdanih v času med svetovnjima vojnoma. Čeprav so avtorji v spominskih zbornikih, izdanih ob obletnicah ustanovitve nove države Kraljevine SHS, uporabljali ob Slovencih tudi imena Slovenija in Hrvaška, so ob vprašanju razmejevanja preprosto navajali, da je meja potekala po starih ali na novo določenih upravnih mejah, česar pa niso problematizirali v pomenu etnične meje, kot so to počeli pri opisovanju na novo začrtanih meja proti sosednjim narodom v sosednjih državah. V zborniku *Slovenci v desetletju 1918–1928* je Lovro Bogataj o prevratnem obdobju 1918 zapisal, da ozemlje, na katerem je oblast izvajala Narodna vlada v Ljubljani, ni bilo natančno določeno, saj nove meje še niso bile jasne. »Upravna meja Slovenije je tedaj ostala neizpremenjena samo napram Hrvatski, proti Italiji, Avstriji in Ogrski so pa bile meje še nedoločene,«¹⁹⁵ je ugotovil v uvodnem orisu slovenskega ozemlja po oblikovanju Narodne vlade za Slovenijo. Nato pa je orisal le spreminjanje meja in pristojnosti proti sosednjim državam, meja s Hrvaško pa je bila omenjena le po spreminjanju meja po oblikovanju Ljubljanske in Mariborske oblasti,¹⁹⁶ torej že kot meja med novo oblikovanimi upravnimi enotami, ki niso bile več poimenovane po narodih, torej kot »slovenske« ali »hrvaške«. Tudi pri vseh drugih avtorjih v nadaljevanju zbornika so bile omenjene zgolj spremembe meja med oblastnimi enotami, nihče pa jih ni opisoval z narodnostnega vidika ali nasprotoval spreminjanju meja zaradi neupoštevanja etničnih načel razmejevanja.

Pojmovanje ozemelj, naseljenih s slovenskim in hrvaškim prebivalstvom, kot zgolj meje med upravnimi enotami znotraj enovite države se je vleklo tudi v čas po preimenovanju v Kraljevino Jugoslavijo. Z zakonom o razdelitvi države na upravna območja, izdanem 3. oktobra 1929, je bil s Slovenci naseljen del države oblikovan kot Dravska banovina s sedežem v Ljubljani. Njene meje so bila zunanje meje Jugoslavije, proti sosednji Savski banovini s sedežem v Zagrebu pa je bila meja določena »ob vzhodni odnosno južni meji srezov: Lendave, Ljutomera, Ptuja, Šmarja, Brežic, Krškega, Novega mesta, Kočevja in Čabra«.¹⁹⁷ Meje večjih upravnih enot so bile torej določene z mejami manjših upravnih enot, te pa tudi niso bile natančno definirane.

Meja med Dravsko in Savsko banovino se je po večini naslanjala na staro avstro-ogrsko mejo, a je od nje pomembno odstopala na dveh mestih. V Dravsko banovino je bil vključen okraj Čabar, nekdanj del Kraljevine Hrvaške, Savski

¹⁹⁴ *Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti*, X, št. 66, str. 469, Naredba ministra za notranje posle.

¹⁹⁵ Bogataj, *Uprava v Sloveniji*, str. 374.

¹⁹⁶ Prav tam, str. 385–386.

¹⁹⁷ *Uradni list Dravske banovine*, XI, št. 100, 9. 10. 1929, Zakon o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja, str. 765.

banovini pa je pripadel okraj Črnomelj, nekdanji del Kranjske. Prav na teh dveh mestih je tudi prišlo do sprememb meje med banovinama v letu 1931. Dne 28. avgusta 1931 je bil s spremembami zakona o razdelitvi na upravna območja okraj Čabar izločen iz Dravske banovine, (bivši) okraj Črnomelj pa je postal del Dravske banovine. Tretja sprememba meje med »slovensko« Dravsko banovino in »hrvaško« Savsko banovino pa je bila potegnjena v okraju Čakovec. Iz tega je bila izločena občina Štrigova in še nekaj vasic, ki so bile dodeljene Dravski banovini.¹⁹⁸ Na omenjenih treh območjih je sploh prišlo do več sprememb in težave so se vlekle še v čas po 2. svetovni vojni. Okraj Čabar se je že leto poprej, junija 1930, povečal na račun občin Osilnica, Trava in Draga, ki so bile izločene iz okraja Kočevje in pripojene Čabru.¹⁹⁹ Ko je nato okraj Čabar prešel v okvir Savske banovine, je s seboj »odnesel« tudi te tri (»slovenske«) občine. Iz okraja Črnomelj pa je bilo 28. aprila 1931 izločenih devet občin, ki so skupaj z občino Radatoviči iz (»hrvaškega«) okraja Jastrebarsko tvorili nov okraj Metlika.²⁰⁰ Septembra 1931 pa so bile na novo določene meje občin in pripadnosti okrajem nekdanje občine Štrigova, ki je bila razdeljena med okraja Dolnja Lendava in Ljutomer, ter nekaj manjših vasi ob Muri, ki so bile pripojene okraju Ptuj.²⁰¹

Tako je del slovensko govorečega prebivalstva okraja Čabar postal del Savske banovine, v okvir Dravske pa so z okrajema Črnomelj in Metlika prišli tudi manjši kraji s srbskohrvaško govorečim prebivalstvom. Narejene so bile še nekatere manjše spremembe, okraja Črnomelj in Metlika pa sta bila leta 1936 vnovič združena v en okraj. Ko je bila avgusta 1939 ustanovljena Banovina Hrvaška, so se spremenile vse njene meje proti drugim banovinam, le meja med Savsko banovino (po novem delu banovine Hrvaške) in Dravsko banovino je ostala nespremenjena.

Po preimenovanju države v Kraljevino Jugoslavijo in razdelitvi države na banovine, še pred spreminjanjem banovinskih meja leta 1931, je bila v Almanahu Kraljevine Jugoslavije Dravska banovina opisana takole:

»Dravska banovina zavzema s.z. del državnega teritorija ter obsega glavno teritorij bivše pokrajine Slovenije, pozneje Ljubljanske in Mariborske oblasti, razen srezov Kastav, Črnomelj in Međimurje, a vštévši srez Čabar bivše Primorsko-krajiške oblasti.«²⁰²

198 *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, II, št. 53, 10. 9. 1931, str. 1119–1121, Zakon o izpremembah in dopolnitvah v zakonu o nazivu in razdelitvi kraljevine na upravna območja.

199 *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, I, št. 17, 8. 8. 1930, Uredba o izpremembi meje in ugotovitvi področja srezov Čabar in Kočevje Dravske banovine, str. 225.

200 *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, II, št. 36, 18. 6. 1931, Zakon o ustanovitvi novega sreza metliškega s sedežem v Metliki, str. 788.

201 *Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine*, II, št. 58, 26. 9. 1931, Uredba o izpremembi območja srezov in občin zbog izpremenjenih banovinskih mej, str. 1184–1185.

202 *Almanah Kraljevine Jugoslavije*, str. 33.

Čeprav je v statističnih podatkih zabeleženo, da je več kot 92 % prebivalcev kot materni jezik navajalo slovenski, banovina uradno ni bila opredeljena kot slovenski del države. Dravsko banovino je na zahodu in severu zamejevala državna meja z Italijo, Avstrijo in Madžarsko, njena meja proti drugim delom Jugoslavije pa je bila opisana takole:

»Od Murskega Središča – ob Muri na zapad – do Pristave – potem na jug ob zapadni meji Međimurja – na Trnovec – ob Dravi na zapad do Lovrečan – po Halozah in Maceljškem Pogorju do izvira Sotle – ob Sotli do Save pri Ribnici – potem ob Bregani – Gorjancih – ob zapadni meji sreza Črnomelj, potem ob Kolpi in južni meji sreza Čabar do državne meje.«²⁰³

Opazno je naslanjanje meje na geografske značilnosti, tj. reke in hribovja, ter na meje okrajev (srezov). Čeprav je bila septembra 1931 spremenjena na treh mestih, to očitno ni bilo dovolj pomembno, da bi spreminjanje »slovenskih« meja sploh omenili v zelo obsežnem *Spominskem zborniku Slovenije* iz leta 1939. Razumevanje naravnih ovir kot prirodnih meja med upravnimi enotami je bilo tako samoumevno, da je tudi sicer zelo natančni geograf in kartograf Valter Bohinec na svojem stenskem zemljevidu Dravske banovine (ki je bil še dolgo temeljni za tiskanje šolskih zemljevidov), ki je že upošteval spremembe meja septembra 1931, narisal mejo v Beli krajini na Kolpi, ne da bi posebej označil področje Marindola, ki je sodil v Savsko banovino. Še po 2. svetovni vojni je pri manj natančnih šolskih zemljevidih na odsekih, kjer se je meja med »slovenskim« in »hrvaškim« delom Jugoslavije med vojnoma spreminjala, vladala precejšnja zmeda, kar po eni strani dokazuje, da celo strokovnjakom niso bile poznane spremembe oblastnih in banovinskih meja, po drugi strani pa nakazuje, kako obrobno oz. nepomembno se jim je zdelo to vprašanje.

Politikom, ki so že razmišljali o povojnih mejah, vprašanje slovensko-hrvaške meje ni postalo pomembno niti v času 2. svetovne vojne. Slovenski in jugoslovanski politiki so zaveznikom jasno povedali, da bodo po vojni zahtevali spreminjanje jugoslovanskih meja, v prvi vrsti proti Italiji in Avstriji. Zato so se začeli za vprašanje zanimati tudi predstavniki zaveznikov pri vodilnih organih odporiškega gibanja. Britanski častniki so s terena, ki so ga nadzirale slovenske partizanske enote, novembra 1944 poročali, kakšne bi lahko bile slovenske meje, če bi upoštevali etnično načelo. Člani britanske misije so se širše razpisali o meji na Koroškem in Italiji, o južnem delu pa na kratko zapisali: »Reka DRAGOGNA (Dragonja) se zdi dokaj natančna jezikovna meja med Slovenci in Hrvati v Istri.«²⁰⁴

203 Prav tam, str. 33.

204 Prav tam.

Tisti Slovenci, ki so se tedaj ubadali z vprašanjem bodočih slovenskih meja, se morda s takšnim preprostim sklepom, če bi bili z njim seznanjeni, ne bi popolnoma strinjali. Ko so sodelavci Znanstvenega inštituta pri Predsedstvu SNOS marca 1944 razpravljali o načelnih izhodiščih za povojne mejne zahteve, so se ukvarjali z mejama z Avstrijo in Italijo, Hrvaške pa skorajda niso omenjali.²⁰⁵ So se pa posamezniki zavedali, da bi bilo koristno razmišljati tudi o tem, kar dokazuje zapis, da »glede slovenskega dela Istre bo treba s Hrvati še spregovoriti jasno prijateljsko besedo, da še se tu ne pojavijo kakšni spori.«²⁰⁶ Toda politika je tovrstne pomisleke preslišala in razmejevanje med republikami je leta 1945 potekalo brez potrebnih predpriprav, analiz ali elaboratov, ki bi utemeljevali takšno ali drugačno odločitev tistih, ki so odločali o notranjih mejah. Vodstvo osvobodilnega gibanja ni o tem razmišljalo niti ob odločitvi, da bo Jugoslavija po vojni federativna država, temelječa na etničnem načelu.

NEDOKONČANO RAZMEJEVANJE MED SLOVENIJO IN HRVAŠKO PO LETU 1945

Povojna jugoslovanska oblast je pozornost posvetila zlasti zunanjim mejam Jugoslavije, saj je zahtevala spremembo meje proti Italiji in Avstriji, medtem ko za Madžarsko ni zahtevala popravka meja iz leta 1941.²⁰⁷ Pristojni državni organi se takoj po osvoboditvi leta 1945 še niso detajlneje in uradno ukvarjali z notranjimi mejami med posameznimi federalnimi enotami. Tudi ko je poleti 1945 postalo jasno, da bo Jugoslavijo sestavljalo šest federalnih enot, pristojni državni organi niso povlekli dokončne meje med njimi. Slovenija je prvič postala uradno ime, dobila je državne organe in oznake, meja s sosednjo jugoslovansko republiko pa je prvič v zgodovini postala (dejansko) slovensko-hrvaška meja.

V ustavodajni skupščini so sestavljavci nove ustave izhajali iz načela, da je narodno vprašanje v državi rešeno in da zaradi tega ni potrebno izgubljati preveč časa s problematiko meja med posameznimi republikami federativno preurejene države. Odprta vprašanje niso bila dokončno rešena, kar je ob pripravi ustave opozoril Sava Kosanović, ki se je na politični sceni uveljavil že v dvajsetih letih kot poslanec Samostojne demokratske stranke. Kosanović je 14. decembra 1945 omenil, da bi morali že na začetku ustave omeniti meje federativnih republik in predlagal, da bi se te določile po stanju na določen dan, na primer na stanje 11. novembra 1945 (na ta dan so bile volitve v ustavodajno skupščino, op. p.).

²⁰⁵ SI AS 1643, š.k. 13, Sumarični zapisnik debatnega sestanka o referatih tov. Zwitterja in ing. Dularja o mejah v Semiču 20. marca 1944.

²⁰⁶ SI AS 1643, š.k. 13 Nekaj načelnih pripomb k vprašanju o mejah, str. 2.

²⁰⁷ Zečević, Lekić, *Državne granice*, str. 104–106.

Razložil je, da je bilo zaradi nesoglasij pri razmejitvi Hrvaške in Srbije rečeno, da gre zgolj za začasno razmejitev in naj bi bila meja potrjena s sprejemom ustave. Ker pa se ta te problematike ni dotikala, je Kosanović predlagal, da bi v ustavo zapisali: »Ozemlja posameznih republik so določena po stanju na 11. november 1945.«²⁰⁸

Predsedujoči Moša Pijade je zavrnil Kosanovičev predlog z argumentom, da ne pozna nobene ustave, v kateri bi bile zapisane meje države, še posebej pa ne meje med njenimi sestavnimi federalnimi deli. Nato je omenil, da sicer res obstaja še nekaj nesoglasij, da obstajajo »tri do štiri zelo majhna sporna vprašanja glede nekaterih vasi, mogoče je to že rešeno, med Slovenijo in Hrvaško, med Bosno in Liko«, a ga je prekinil glas iz poslanskih vrst, da so odprta tudi še vprašanja razmejitve med Srbijo in Hrvaško ter Makedonijo in Srbijo. Oglasil se je tudi Kosanović in opozoril: »Takšni primeri so na številnih mestih.« Tistim, ki so zahtevali razmejitev že v fazi sprejemanja ustave, sta nasprotovala predsedujoči Pijade in Miloš Minić, ki sta zatrjevala, da zadošča ustavno določilo, da je za razmejitev med republikami pristojna zvezna skupščina. Moša Pijade je preprosto menil, da če se bo še kje pojavil kakšen spor, ga bo rešila skupščina, če pa sporov ne bo, »bodo meje ostale takšne, kakršne so nastale po naravni poti«. Razpravo je zaključil z besedami, da bodo težave, ki so se pojavile, preprosto rešili tako, da jih bodo predstavili v zvezni skupščini »in ona bo rekla: meja med Slovenijo in Hrvaško gre tukaj in tukaj itd., itd., in to na temelju te ustave.«²⁰⁹

Toda zakoni o razmejitvi med eno in drugo republiko niso bili nikoli sprejeti, posledice pa so bile nadaljevanje sporov in večkratno ugotavljanje pristojnosti posameznih republik na določenih odsekih meje. Da se je tudi v zvezni skupščini v razpravi pogosto omenjala meja med Slovenijo in Hrvaško, je bil svojevrsten pokazatelj dejstva, da je ravno ta meja leta 1945 postala ena spornejših. Težave so obstajale tudi na mejah med drugimi republikami,²¹⁰ še posebej problematično pa je bilo za politiko določanje meje med Hrvaško in Srbijo.²¹¹

Meje niso bile zabeležene niti v posebnih zakonih niti v zvezni ali republiških ustavah. Ustava Federativne ljudske republike Jugoslavije, sprejeta 31. januarja 1946, je v 12. členu določila: »Razmejitev ozemlja ljudskih republik izvršuje Ljudska skupščina FLRJ. Meje ljudske republike se ne morejo spreminjati brez njene privolitve.«²¹² Ustava Ljudske republike Slovenije, sprejeta 16. januarja 1947, je le ponovila to ohlapno določilo in v 11. členu zapisala: »Meje Ljudske republike

208 *Ustavotvorni odbori Savezne skupštine i Skupštine naroda*, str. 111.

209 Prav tam, str. 119–120.

210 Več glej: Zečević, Lekić, *Državne granice*.

211 Bara, Đilasova komisija, str. 47–58.

212 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, II, št. 10, 1. 2. 1946, str. 75.

Slovenije se ne smejo spreminjati brez privolitve Ljudske republike Slovenije.«²¹³ V 44. členu, v katerem je bilo med pristojnostmi zabeleženo tudi »odločanje o pristanku na spremembo mej Ljudske republike Slovenije«,²¹⁴ sploh ni bilo točneje zabeleženo, kateri organ naj bi bil za to pristojen, čeprav je bilo po analogiji samoumevno, da naj bi bila to ljudska skupščina Slovenije. Nedvoumno je bilo to zapisano v naslednji ustavi, v ustavi Socialistične republike Slovenije, sprejete aprila 1963. V njej je bilo med pristojnostmi skupščine Slovenije zapisano tudi, da »sklepa o vprašanjih meja Socialistične republike Slovenije«.²¹⁵

Temeljna pomanjkljivost ustavne ureditve je bila nejasnost, kako naj bi zvezna in republiške skupščine dajale soglasje na spremembo meja, če ta uradno sploh ni bila določena. Že Ministrstvo za konstituinto je v času priprave prve povojne jugoslovanske ustave in ozemeljske razdelitve države na okrožja in okraje ugotavljalo, da tega ni možno izpeljati do konca, ker ni jasno, kateri republiki pripadajo posamezna področja. Septembra 1945 je ministrstvo poročalo, da po podatkih vlad Hrvaške in Slovenije »še vedno ni rešeno vprašanje pravilne razmejitve med Hrvaško in Slovenijo v vprašanju meja v Istri«. Kot drugi problem je omenilo mejno vprašanje v občini Štrigova, kjer je po mnenju Ministrstva za konstituinto ravno nerešeno mejno vprašanje izzivalo hude spore in obračunavanje med prebivalstvom.²¹⁶

Ustava FLRJ je bila tako sprejeta, še preden so bile natančno določene meje med njenimi federalnimi enotami. Zvezna vlada se je leta 1946 vsaj seznanila s težavami, ki nastajajo zaradi nerešenega vprašanja notranjih meja in je od vlad posameznih federalnih enot zbrala podatke o spornih mejnih vprašanjih. V analizi je oktobra 1946 zapisala, da sta med Slovenijo in Hrvaško dve sporni točki. Prva, razmejitev v občini Štrigova, je bila zelo pereča, saj naj bi se lokalni organi, namesto da bi delovali v interesu bratstva in edinstva, priključili propagandnim akcijam za priključitev k eni ali drugi republiki, kar je imelo za posledico »razširjanje šovinističnega sovraštva med Hrvati in Slovenci« in zaradi česar je bilo »zapostavljeno politično delo in delo na obnovi in izgradnji«. Kot drugo sporno točko so omenili vprašanje meja med okrajema Črnomelj in Karlovac, kjer pa je bil »že dosežen sporazum med predstavniki LR Slovenije in LR Hrvaške«, sporazum pa naj bi dobil »potrditev v Zakonu o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvaško, ki ga bo sprejela Ljudska skupščina FLRJ«.²¹⁷ Omenjeni sporazum ali dogovor o rešitvi te sporne točke v pregledanem gradivu ni bil najden, zakon pa, kot je bilo že omenjeno, ni bil nikoli sprejet.

²¹³ Uradni list, *Ljudske republike Slovenije*, IV, št. 4-A, 24. 1. 1947, str. 14.

²¹⁴ Prav tam, str. 16.

²¹⁵ Uradni list *Socialistične republike Slovenije*, XX, št. 10, 9. 4. 1963, str. 83.

²¹⁶ Zečević, Lekić, *Državne granice*, str. 108–109.

²¹⁷ Prav tam, str. 117.

Nepoznavanje oziroma zapostavljanje problematike razmejitve med federalnimi enotami je v tem poročilu več kot očitno. Kot sporni sta naštetii le dve točki, čeprav je bilo ob slovensko-hrvaški več nedorečenih odsekov poteka meje. Spor glede razdelitve Štrigove in okolice je dobival širše politične razsežnosti s prirejanjem masovnih sestankov, pisanjem peticij in zbiranjem podpisov za priključitev na eno ali na drugo stran. Posledice so bile vzbujanje sovraštva in netolerance, pa tudi zasliševanja najbolj zagretilih akterjev dogajanja in odpuščanja posameznikov iz službe.²¹⁸ Do še ostrejšega posega od višjih političnih in oblastnih struktur od zgoraj morda ni prišlo zato, ker so politični organi ocenjevali, da akcije vodijo bivši Mačkovi in Koroščevi pristaši in bi zato popuščanje njihovim zahtevam pomenilo popuščati pred pritiski »sovražnika«. Problem razmejitve v Istri v tem poročilu ni bil niti omenjen, saj to ozemlje še ni sodilo v okvir Jugoslavije, temveč je bilo do leta 1947 del Julijske krajine in nato del Svobodnega tržaškega ozemlja.

Kako malo pozornosti je bilo namenjeno natančni razmejitvi med posameznimi republikami, je razvidno tudi iz zapisnikov vodilnih političnih organov v državi. Ko so jugoslovanski, slovenski ali hrvaški politiki razpravljali o Primorski oz. zahodni meji, so seveda razpravljali le o meji z Italijo. Politbiro centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije vprašanja meje s Hrvaško tako v povojnih letih sploh ni imel na dnevnem redu.²¹⁹ Hrvaški politbiro pa je problem, ko se je pojavil, obdelal zelo na kratko in na seji 13. januarja 1946 na hitro obravnaval pod točko razno na koncu seje. Omenili so le, da bodo mejo pri Štrigovi rešili »gore«, torej neposredno na terenu, in da bo treba rešiti še vprašanje, ki se je nanašalo na »nekaj vasi preko Kolpe – okraj Karlovac«,²²⁰ s čimer bi lahko bilo mišljeno področje Marindola. Odsotnost tehtnih razprav na osrednjih političnih forumih samo po sebi priča, kako (ne)pomembno je bilo za vodilne jugoslovanske politike vprašanje (notranjih) meja med federalnimi enotami.

Do spreminjanja meja je tako prihajalo ob sprejemanju zakonov o upravno teritorialni razdelitvi republik in to na temelju internih dogovorov med predstavniki oblastnih ali političnih organov obeh republik. Toda te spremembe niso bile potrjene tudi v zakonu o razmejitvi med republikama, kot ga je zahtevala ustavna ureditev in kot so ga sicer mimogrede v elaboratu z 31. oktobra 1946 najavili zvezni organi oblasti.

218 Obsežno dokumentacijo o tej problematiki je zbral Peter Pavel Klasinc in je na tem mestu ni treba podrobneje ponavljati. Glej: Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi in okolici*.

219 Glej: *Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*.

220 *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske*, str. 179.

SPORNE TOČKE PO LETU 1945

Primerjava meje med Dravsko in Savsko banovino iz leta 1941 in mejo med LR Slovenijo in LR Hrvaško iz prvega povojnega desetletja, ki jo je po naročilu Izvršnega sveta LR Slovenije avgusta 1955 naredila Geodetska uprava Slovenije, je pokazala, da je bila po vojni meja spremenjena na osmih mestih, toda nekateri druga poročila pričajo, da je bilo sprememb celo več. Zaradi spreminjanja toka reke Mure je bila meja od Razkrižja do Murskega Središča nejasna, zaradi spremembe toka reke Sotle pred njenim izlivom v Savo pa je od Hrvaške ostalo odrezanih približno 240 ha ozemlja. Ti dve območji sta neposeljeni, zaradi tega na teh dveh odsekih meje ni prihajalo do političnih zapletov. Do teh je prišlo na območju dela okraja Ljutomer, ki je pred letom 1941 sodil v Dravsko banovino. Šlo je za približno 4.200 ha ozemlja enajstih katastrskih občin, za katerega so po navedbah slovenske Geodetske uprave leta 1946 »predstavniki LR Hrvatske, tajnik in šef katastrskega urada okraja Čakovec ter dva oficirja JLA prevzeli katastrski operat in istega odnesli v okraj Čakovec«. ²²¹

Težave na tem območju so se vrstile od leta 1945. Pred volitvami v ustavodajno skupščino sta se v Štrigovi sestali delegaciji Slovenije in Hrvaške in sklenili, da območje razdelijo, tako da bi Hrvaški pripadla Štrigova, Grabrovnik in Železna Gora, medtem ko naj bi Jalšovec, Razkrižje, Robadje, Sv. Urban in Stanetinec ostali v Sloveniji. Po navedbah članov Krajevnih ljudskih odborov in odborov Osvobodilne fronte teh krajev iz maja 1946 je bil sklep sprejet na osnovi volilnih imenikov za skupščinske volitve. Tega pa »so izvršili ljudje, ki se čutijo Hrvati in so, ne da bi vprašali posameznike o njih nacionalnosti, vpi-sovali avtomatično za vsakega volilca, da je Hrvat«. ²²² Po navedbah slovenskih prič naj bi to veljalo zlasti za Štrigovo, Grabrovnik in Železno goro, toda dejstvo je, da so bili že desetletja podatki o narodni pripadnosti v popisih v veliki meri odvisni od popisovalcev in da so lahko primerjave popisov izkazovale precejšnja odstopanja.

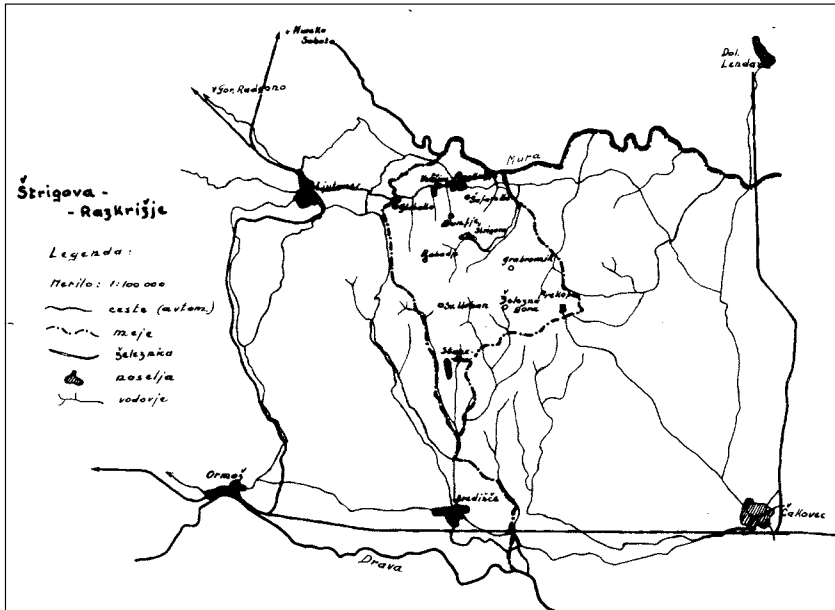
Odločitev o delitvi občine je sprožila val konfliktov in nasilnih dejanj, ki so odmevali do državnega središča v Beogradu, ki je območje uvrstilo med najbolj nemirne zaradi nerešenih vprašanj notranje razmejitve med republikami. Slovenske lokalne oblasti iz Ljutomera so januarja 1946 ukazale slovenski Narodni milici, da zapusti Štrigovo, Grabrovnik in Železno goro, ker naj bi pripadli Hrvaški. Z njimi so odšli tudi slovenski učitelji, tako da so otroci

²²¹ SI AS 223, š. 630, 184/55, Dopis Geodetske uprave LRS – Izvršnemu svetu LRS, 26. 8. 1955.

²²² SI AS 223, š. 898, mapa: Okrožni LO Maribor, okraj Ljutomer, dopis krajevnih ljudskih odborov in odborov OF Železna Gora, Grabrovnik, Sv. Urban, Stanetinec, Robadje, Štrigova, Razkrižje in Jalšovec – Predsedstvu vlade Ljudske republike Slovenije, oddelku za izgradnjo narodne oblasti, 13. 5. 1946.

Slika 1: Terenska skica občine Štrigova s spornim območjem iz leta 1945

(SI AS 223, š. 898)

začasno ostali brez pouka. Proti temu je protestiral večji del prebivalstva in člani Krajevnega odbora OF Štrigova so februarja 1946 od hišnih gospodarjev zbirali izjave, h kateri republiki naj bo priključeno to območje. Približno 95 % tistih, ki so se izjasnili, je bilo za priključitev k Sloveniji.²²³ V naslednjih mesecih so slovenski organi oblasti prejeli še več dopisov z zahtevo po priključitvi celotnega okoliša Sloveniji in s protestnimi izjavami zaradi postopkov lokalnih hrvaških oblasti, ki naj bi preganjali tiste, ki propagirajo za priključitev k Sloveniji in tudi uporabo slovenskega jezika v javnosti. Do še večje zaostritve pa je prišlo, ko sta se 2. aprila 1946 v Štrigovi sestali delegaciji ljutomerskega in čakovskega okraja in v nasprotju s prvotnim stališčem sklenili, da naj bi celotno območje pripadlo Hrvaški. Po drugem viru naj bi o tem odločila kar komisija, v kateri sta bila tudi ministra za notranje zadeve obeh republik Ivan Maček in Stevo Krajačić, ne da bi sploh prišla na teren. Sklep je bil sprejet v Ljutomeru.²²⁴

»Kljub protestom slovenskih aktivistov, katerim so tukajšnje prilike znane do potankosti, sta oba sekretarja na tem sestanku sklenila, izgovarjajoč se na odločitev višjih forumov, da se priključijo vsi naši krajevni odbori LR Hrvatski

223 SI AS 223, š. 898, mapa: Okrožni LO Maribor, okraj Ljutomer, dopis Krajevnega odbora OF Štrigova – Ministrstvu za notranje zadeve Slovenije, Štrigova 9. 2. 1946.

224 Zečević, Lekić, *Državne granice*, str. 170.

in sicer po načelu nekdanje Austro-ogrske meje,« so v protestu proti taki odločitvi zapisali predstavniki tamkajšnjih prebivalcev in dodali, da je bil sklep sprejet nedemokratično in proti ljudski volji, da na hrvaški strani propagando vodijo hrvaški duhovniki iz Štrigove in Razkrižja in da celoten predel nacionalno, politično, gospodarsko in kulturno pripada slovenskemu zaledju.²²⁵ Vrstili so se spori, saj Slovenci niso hoteli več pošiljati otrok v šolo v Razkrižju, kamor so prišli hrvaški učitelji. Hrvaška policija, ki je prevzela nadzor nad območjem, ni stremela k pomiritvi, temveč je začela preganjati tiste, ki so propagirali za Slovenijo in ki so javno uporabljali slovenski jezik.

Da bi premostili spore, je v dogajanje posegla zvezna oblast in na teren poslala tričlansko komisijo, v kateri so bili predstavnica Zvezne kontrolne komisije Lepa Perović in predsednika republiških kontrolnih komisij Hrvaške in Slovenije Pavle Gregorić in Vida Tomšič. Ti so v poročilu 12. junija 1946 zapisali, da se na tem območju uporabljata oba jezika, slovenski in hrvaški, berejo se knjige in časopisi v obeh jezikih in da ekonomsko gravitirajo na obe strani, na Čakovec, do katerega imajo od 12 do 24 kilometrov, in na bližji Ljutomer, ki je oddaljen od 5 do 15 kilometrov od teh vasi. V kronologiji dogajanja zadnjega leta so zapisali, da ni jasno, zakaj ni bil izvršen sklep o delitvi območja iz oktobra 1945, za dogajanja v zadnjih mesecih pa, da so lokalne hrvaške oblasti naredile vrsto napak in da dejstvo, da propagando za Slovenijo vodijo pristaši bivšega klerikalnega slovenskega voditelja Antona Korošca, ne sme vplivati na končno sodbo, saj se z njihovimi stališči strinja tudi večina prebivalstva. Predlagali so začasno razdelitev območja po predlogu iz oktobra 1945, torej da Razkrižje z zaledjem pripade Sloveniji, Štrigova z okoliškimi zaselki pa Hrvaški. K temu pa so dodali predlog, naj že na naslednjem zasedanju zvezne skupščine sprejmejo sklep o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvaško, saj naj bi tudi o drugi sporni točki, razdelitvi med okrajema Črnomelj in Karlovac, že našli skupno besedo. Takoj pa naj bi zamenjali policiste iz Štrigove, ki so postopali nekorektno, ter v Razkrižje vrnili slovenske učitelje.²²⁶

Izpeljan je bil le tisti del predlogov o razmejitvi, ki jih je komisija označila kot začasne. Do dokončne razmejitve pa ni prišlo, saj zvezna skupščina ni sprejela zakona o razmejitvi niti med Slovenijo in Hrvaško niti med drugimi republikami, kjer so prav tako obstajale sporne točke. Vse razmejitve so bile tako pravno formalno začasne, do dokončne potrditve, ki bi jo morala po ustavi na predlog in ob soglasju republiških skupščin potrditi zvezna skupščina, pa ni prišlo.

225 SI AS 223, š. 898, mapa: Okrožni LO Maribor, okraj Ljutomer, dopis krajevnih ljudskih odborov in odborov OF Železna Gora, Grabrovnik, Sv. Urban, Stanetinec, Robadje, Štrigova, Razkrižje in Jalšovec – Predsedstvu vlade Ljudske republike Slovenije, oddelku za izgradnjo narodne oblasti, 13. 5. 1946.

226 Zečević, Lekić, *Državne granice*, str. 172–173.

Slika 2: Protest proti priključitvi vasi iz občine Štrigova k Hrvaški

(SI AS 223, š. 898)

PREDSEDSTVO
NARODNE VLADE SLOVENIJE

Ljubljana, dne 4.2. 1946.

Oddelek za izgradnjo
narodne oblasti.

Deputacija v zadevi Štrigove.

29.I. 1946 je prišla v Ljubljano deputacija iz
Železne gore, najvzhodnejše vasi bivše občine Štrigova in raz-
ložila sledeče:

Ljudstvo treh KNO, predvsem Železna gora in Grabro-
vnik, ki ležita na najvzhodnejšem delu Štrigove se v celoti
razven par izjem ne strinjata z priključitvijo teh treh KNO
Hrvatski, Kotar - Čakevski. Ljudstvo štiti v tej odločitvi krivice
in nasprotovanje ljudski volji. Ko sem jih opozoril, da moramo ustva-
riti medsebojno enotnost in se izogibati vsakega nacionalnega švi-
nizma, so izjavili, da ljudstvo štiti šovinizem od strani pesamez-
nikov na hrvatski strani predvsem nekaterih učiteljev. Deputacija
je zatrjevala, da je šovinizem povdarjanje, da se bolj Hrvatje kakor
Slovenci. Prestodušno se izjavili, da kot obrabno prebivalstvo
govorije mešane vendar bolj prekmurske in cele madžarske. Doka-
zovali so, da štita in se štita slovenske knjige, da se
imeli župnika Slovenca itd. Zatrjevali so, da za priključit-
tev k Hrvatski dela neki reakcionar "Matija" iz Železne gore.

Kot dokaz ljudske volje so predložili zbrane
podpise velilcev 200 družin iz Železne gore razven 8, iz
Grabrovika pa 53 družin razven 1. Nadalje se utemeljevali, da
je že več kot mesec dni nevzdržno stanje, odkar se trije
KNO priključeni k Hrvatski. Naše oblasti so odšle, ~~Hrvatje so~~
Čakovski Kotar pa se za njih sploh še ni zmenil. Prejeto,
da so več kot mesec dni že brez vsake oblasti, brez živil-
skih nakaznic, popolnoma zapuščeni in se zanje nihče ne briga.
Reakcija pa to stanje izkorišča in se kot dokaz prinesli
s seboj letak, ki se ga našli nalepljenega pred bivšim KNO.

Končno izjavljajo, da je vsa Štrigova taka cel-
lata, da je nemogoče, da se te tri vasi odmgane, posebno
ker je v Štrigovi šola in druge ustanove in sedaj tudi tisti
kraji, ki se pri ljutomerskem ekraju nimajo šole. Od Ljutemera
so oddaljeni 1 ure in pol, od Čakevca pa več kot 3 ure.
Nazadnje so izjavili, da prosijo, da se to vprašanje čimprej
reši, da se Štrigova ne deli in da se ugodi želji ljudstva.

Na vseh sestankih se je ljudstvo vedno izre-
kalo za Ljutomer.

P r i l o g e :

- 1./Podpisi iz Železne gore in Grabrovika,
- 2./prepis zapianika sestavljenega v Železni gori in poslanega
Zvezni vladi v Beograd,
- 3./reakcionarni letak.

Smart fašizmu - svobedo narodu !

[Signature]

Četrty in peti odsek, na katerem je bila po 2. svetovni vojni meja med Slovenijo in Hrvaško spremenjena, sta na območju Bele Krajine. Pri občini Radatovići na južnem delu Žumberačke gore se je meja v predhodnih desetletjih večkrat spreminjala, leta 1945 pa je prišlo do razmejitve, ki je – upoštevajoč dejstvo, da v znanih dokumentih niso omenjeni nikakršni zapleti – očitno potekala bolj mirno kot razmejevanje pri Štrigovi oziroma Razkrižju. Od hrvaške občine Radatovići je bilo izločenih 335 ha katastrske občine Sekulići z naseljem Drage, ki so pripadli okraju Metlika. Priključitev tega 3,35 km² območja Sloveniji je bila izvedena »na izrecno željo prizadetih prebivalcev«,²²⁷ sicer srbske narodnosti, ki so bili ekonomsko in prometno vezani na Metliko, torej na slovensko stran, otroci pa so v šoli še naprej obdržali pouk v srbohrvaščini.

Na jugovzhodu Bele Krajine je bila kot meja vnovič vzpostavljena reka Kolpa, tako da je Sloveniji pripadla katastrska občina Marindol (kraji Marindol, Milići, Žunići, Paunovići, skupaj 1.133 ha oziroma 11,33 km² ozemlja).²²⁸ Mejo je sicer že med vojno na Kolpo premaknil italijanski okupator. Leta 1948 je del prebivalcev začel z akcijo za vnovično priključitev teh krajev Hrvaški. Podpisali so tozadevno prošnjo ter jo poslali predsedstvu vlade LR Hrvaške in okrajnemu ljudskemu odboru Karlovac. Po navedbah slovenskih organov oblasti naj bi akcijo vodili nekateri ljudje, ki jih je slovenska policija preganjala zaradi kaznivih dejanj, večina podpisov na peticiji pa je bila po ugotovitvah policije ponarejenih. Večina prebivalstva je soglašala, da ostanejo v Sloveniji, in po pregledanih dokumentih slovenskih oblastnih organov do uradnih zahtev po vključitvi območja Marindol k Hrvaški ni prišlo.²²⁹

Do vzpostavitve stare historične meje med avstrijskim in ogrskim delom nekdanje monarhije izpred sprememb banovinskih meja v prvi Jugoslaviji je prišlo tudi na območju okraja Kočevje južno od Goteniške gore, kjer je bila po vojni meja vrnjena na tok Kolpe in Čabranke. Sloveniji so tako pripadle katastrske občine Draga, Trava, Žurge, Osilnica in Bosiljiva Loka, skupna površina Sloveniji pripadlega ozemlja na tem območju pa je znašala 11.769 ha oziroma 117,69 km².²³⁰ V kasnejših dokumentih ti kraji niso nikjer več omenjeni kot kakor koli sporni.

DOLOČANJE MEJE, KJER JE PREJ NI BILO

Zadnji dve spremembi meje sta bili v Istri, na območju, ki je Jugoslaviji pripadlo šele po premikanju jugoslovansko-italijanske meje proti zahodu v letih

227 SI AS 223, š. 630, 184/55, Poročilo o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvatsko, 12. 9. 1955, str. 5.

228 SI AS 223, š. 630, 184/55, Dopis Geodetske uprave LRS – Izvršnemu svetu LRS, 26. 8. 1955.

229 SI AS 223, š. 630, 184/55, Poročilo o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvatsko, 12. 9. 1955, str. 6–7.

230 SI AS 223, š. 630, 184/55, Dopis Geodetske uprave LRS – Izvršnemu svetu LRS, 26. 8. 1955.

1947 in 1954, takoj po vojni pa je bilo še v okviru Cone B Julijske krajine, ki je bila pod Vojaško upravo Jugoslovanske armade. V tem času so poskušali na novo začrtati meje upravnih enot med slovenskimi in hrvaškimi okraji, tako da so v upravne enote na slovenski strani nekaj let sodili tudi kraji Rupa, Šapjane, Pasjak in Brdce, ki so v prejšnjih obdobjih sodili v upravne enote na hrvaški strani meje. Po uveljavitvi mirovnega sporazuma z Italijo, ki je začel veljati septembra 1947, je bilo ustanovljeno Svobodno tržaško ozemlje. V njegovi Coni B, ki je bila pod nadzorom Jugoslavije, so mejo med okrajema Koper in Buje potegnili po reki Dragonji in s tem le potrdili začasno razmejitev, o kateri sta se med vojno usklajevali vodstvi osvobodilnih gibanj s slovenske in hrvaške strani meje.

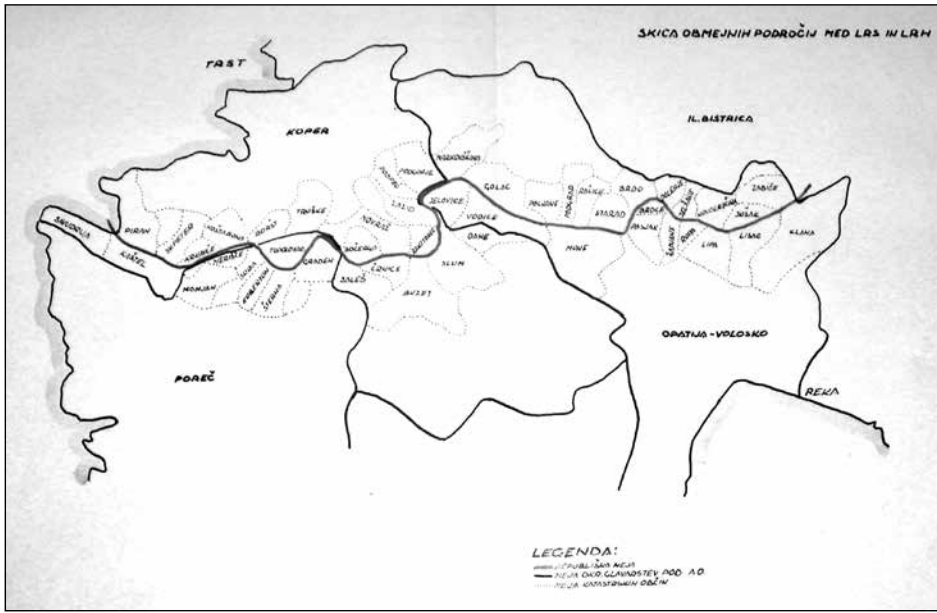
Prvo sporno ozemlje na meji v Istri, torej ne ozemlju, ki pred vojno ni sodilo v okvir Jugoslavije, je zajemalo območje krajevnih ljudskih odborov Gradin, Pregara in Črnica oziroma katastrskih občin Pregara, Gradin in del katastrske občine Topolovec. Slovenske partizanske enote so na tem območju leta 1944 izvedle glasovanje, na katerem se je približno 90 % udeležencev izreklo za priključitev k Sloveniji. Leta 1947, ko je po mirovni pogodbi to ozemlje pripadlo Jugoslaviji, je del prebivalstva agitiral za priključitev k Hrvaški, zato se je sestala mešana komisija centralnih komitejev KP Slovenije in KP Hrvaške ter sklenila, da te kraje priključi okraju Buzet oziroma LR Hrvaški. Leta 1955 so analitiki, ki so poskušali razvozlati potek meje med republikama, ugotavljali, da zapisnik seje in sklep nista arhivirana in je zapis o tem nastal dosti kasneje na podlagi izjav slovenskih članov komisije.²³¹ Večji del prebivalstva se s priključitvijo ni strinjal in so napisali več peticij ter prošenj slovenskim oblastem, naj to območje vnovič pripade Sloveniji. Kljub obljubam, da bo pouk v šolah še naprej potekal v slovenščini, so slovenski učitelji tam ostali le še kratek čas, prebivalci pa so bojkotirali sklepe upravnih organov iz Buzeta, od tam niso hoteli prejemati niti živilskih nakaznic, pa tudi davkov niso hoteli plačevati.²³² Problem je bil akuten vse od takrat, ko je bila meja potegnjena, saj je Ivan Regent že oktobra 1947 poslal predsedniku slovenske vlade Mihi Marinku pismo »v zadevi nekaterih istrskih vasic, ki so priključene Hrvatski republiki, prebivalstvo katerih pa bi hotelo biti priključeno k Sloveniji«. S problematiko je Regenta ustno seznanil tudi vodilni iz sežanskega okraja. Regent se je pri oblikovanju stališča skliceval na pismo, ki ga je priložil, ki pa v arhivskem gradivu ni ohranjeno. Iz zapisa je sklepal, da »je razvidno, da je vprašanje zelo pereče«, in svetoval, da »ne bi bilo napačno to vprašanje rešiti kolikor mogoče hitreje«.²³³

231 SI AS 223, š. 630, 184/55, Poročilo o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvatsko, 12. 9. 1955.

232 Čepič, Oris nastajanja slovensko-hrvaške meje, str. 213–214.

233 SI AS 1748, š. 5, I, 2, Pismo Ivana Regenta – predsedniku vlade LRS Mihi Marinku, 28. 10. 1947.

Slika 3: Skica, iz katereje je bilo razvidno, da se nova meja med Slovenijo in Hrvaško ne bo mogla naslanjati na nobene stare upravne meje. (SI AS 223, š. 630)

Sprememba meje v Istri je postala vnovič aktualna po priključitvi Cone B Svobodnega tržaškega ozemlja Jugoslaviji. Izvršni svet LR Slovenije je o tem razpravljal 10. junija 1955 in sprejel predlog predsednika vlade Borisa Kraigherja, da »bi Izvršni svet predlagal Izvršnemu svetu Hrvaške, naj se formira komisija iz zastopnikov obeh Izvršnih svetov, ki naj skuša najti sporazumno rešitev pri razmejitvi med okraji Koper, Buje in Buzet«. ²³⁴ Iz skromnega zapisnika ni razvidno, da bi slovenska vlada svojim zastopnikom dala kakršna koli natančnejša navodila za pogovore oziroma zavzela stališče o tem, na katerih odsekih naj bi prišlo do popravkov meje.

Komisiji, ki sta ju imenovali vladi Slovenije in Hrvaške za oblikovanje meje v Istri, sta se sestali 14. julija 1955 v prostorih okrajnega ljudskega odbora Buje. Govorili so o dveh odsekih meje, o območju sporne občine Gradin oziroma zahtevah prebivalcev po njeni priključitvi LR Sloveniji in o razmejitvi ob spodnjem toku reke Dragonje. Pri prvi točki je hrvaški predstavnik Vojko Flego predstavil zahteve ljudi iz občine Gradin po priključitvi občine Sloveniji, kar sta potrdila tudi občinski ljudski odbor Gradin in okrajni ljudski odbor Buzet. Po tem so udeleženci sestanka »sklenili soglasno, da se Izvršnemu svetu NRH predlaga, da se to področje priključi Ljudski republiki Sloveniji«. Pri problematiki razmejitve

²³⁴ SI AS 223, š. 306, Zapisnik LI. seje Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS z dne 10. 6. 1955, str. 3.

ozemlja ob spodnjem toku reke Dragonje pa so slovenski in hrvaški predstavniki soglasno sklenili, »da se predlaga Izvršnemu svetu Slovenije, da se potrdi meja na reki Dragonji oziroma po dejanskem stanju, tj. od izliva reke Dragonje v morje do mosta preko Dragonje, ki se nahaja pod vasjo Kaštel, ter naprej navzgor po sedanjem stanju.«²³⁵

Slovenski vladi je o sestanku v Bujah na seji Izvršnega sveta 21. julija 1955 poročal vodja slovenske komisije Niko Šilih. Povedal je, da so člani obeh komisij »soglasno sklenili predlagati Izvršnemu svetu LRH, da se območje občine Gradenj /Gradin, op. a./ (OLO Buzet) pripoji LR Sloveniji, Izvršnemu svetu LRS pa v ostalem, da potrdi mejo na reki Dragonji po obstoječem stanju«. Izvršni svet LR Slovenije je nato sklenil, da potrdi sklepe »in pritrдитеv sporoči Izvršnemu svetu LRH.«²³⁶

Za mejo pri Gradinu je najprej Sabor LR Hrvaške 15. decembra 1955 sprejel sklep o izločitvi osmih krajev iz Hrvaške, dne 6. marca 1956 pa je o tem razpravljala še Ljudska skupščina LR Slovenije. V obrazložitvi je bilo zapisano, da »prebivalstvo v predlogu odloka naštetih vasi, ki so zdaj na ozemlju Ljudske republike Hrvatske, že dalj časa teži za tem, da bi se te vasi priključile Ljudski republik Sloveniji, in sicer k okraju Koper, ker je večina tega prebivalstva slovenske narodnosti.«²³⁷ Tudi v predstavitvi odloka v skupščini je Niko Šilih uvodoma poudaril »stalno izraženo težnjo prebivalcev občine Gradin« po priključitvi k Sloveniji. Ko je govoril o delu komisij slovenske in hrvaške vlade, se je omejil zgolj na njeno prvo točko oziroma njen prvi sklep, da je »soglasno ugotovila upravičenost želje prebivalcev tega področja, da se priključi h Kopru,«²³⁸ izognil pa se je omembi drugega sklepa komisije, torej omenjanju meje na Dragonji.

Ker je po ustavi FLRJ postal tovrstni odlok veljaven šele s potrditvijo v Zvezni ljudski skupščini, je o njem sklepal tudi ta najvišji zakonodajni organ v Jugoslaviji. Dne 27. marca 1956 je sprejel odlok o potrditvi spremembe meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo, v katerem je zapisano: »Potrdi se sprememba meje med Ljudsko republiko Hrvatsko in Ljudsko republiko Slovenijo, ki je v tem, da postanejo kraji Abitanti, Belvedur, Brezovica, Gradin, Koromači-Boškini, Močunigi, Pregara in Sirči v občini Buje, okraj Pulj, ki so bili doslej v sestavu ozemlja Ljudske republike Hrvatske, sestavni del ozemlja Ljudske republike Slovenije.«²³⁹

235 SI AS 223, š. 630, 184/55, Zapisnik sastanka Komisije Izvršnog vijeća Hrvatske i Komisije Izvršnog vijeća Narodne Republike Slovenije, održanog dne 14. VII. 1955 god. u prostorijama Narodnog odbora kotara Buje.

236 SI AS 223, š. 306, Zapisnik LV. seje Izvršnega sveta Ljudske skupščine LRS dne 21. 7. 1955, str. 2.

237 *Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije: tretji sklic, knjiga 6*, str. 269.

238 Prav tam, str. 32, objava odloka v: *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, 7-22/1956, 13. 3. 1956, str. 69.

239 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 15-142/1956, 4. 4. 1956. Glej tudi: *Savezna narodna skupština: stenografske beleške: knjiga III, sveska 1*, str. 201.

To je bil edini primer, ko je bila sprememba meje med Slovenijo in Hrvaško potrjena na ustavno predpisani način, torej s sklepoma najvišjih zakonodajnih organov obeh republik in potrditvijo sklepa v zvezni skupščini. Spremembe meja na ostalih odsekih niso dobile sorodne pravne potrditve. Do te ni prišlo niti na drugem odseku meje, o katerem so razpravljali predstavniki slovenske in hrvaške vlade na sestanku v Bujah julija 1955. Razlika je bila tudi v tem, da prebivalci spornega območja v vasicah ob Dragonji niso jasno izražali zahteve po vključitvi v eno ali drugo republiko.

Do spreminjanja meje ali vsaj poskusov spreminjanja meje je prihajalo tudi na nekaterih drugih odsekih slovensko-hrvaške meje, končni rezultat teh akcij pa je bil pogosto obnovitev starih historičnih meja, ne ozirajoč se na narodnostno mejo. Eden od teh odsekov meje je bil na območju krajev Rupa, Šapjane, Pasjak in Brdce. Pred 2. svetovno vojno so sodili v pristojnost okrajev s sedežem v Opatiji ali na Reki, po vojni pa so bila vključena v okraj Ilirska Bistrica in s tem začasno priključena Sloveniji. Komisija, ki je leta 1947 sklepala o priključitvi občine Gradin Hrvaški, je obiskala tudi Rupo in Pasjak in sklenila, da se ti kraji priključijo upravnim enotam na Hrvaškem, kljub temu da naj bi po njenih podatkih leta 1945 v Rupi, Šapjanah, Pasjaku in Brdcah živeli skorajda izključno Slovenci. V vseh štirih naseljih so bile šole s poukom v slovenskem jeziku, pa tudi na nagrobnikih so bili napisi v slovenščini. Po informacijah, ki jih je leta 1955 zbrala slovenska vlada, je bila priključitev k LR Hrvaški opravljena na željo prebivalcev teh naselij zaradi ekonomske odvisnosti od Reke in zaradi boljše garantirane preskrbe v LR Hrvaški. »Pozneje ni bilo od prebivalcev teh naselij nikdar načelno postavljeno vprašanje priključitve k LR Sloveniji,« je na koncu zapisano v poročilu, naslovljenem na slovensko vlado.²⁴⁰

Vendar sprva le ni šlo vse tako mirno, saj po podatkih, ki jih je na terenu zbral dolgoletni ravnatelj Slovenskega šolskega muzeja France Ostanek, odpravljanje slovenščine ljudi ni pustilo ravnodušnih. V ljudski šoli v Rupi je prejšnjo italijanščino iz časa Kraljevine Italije najprej zamenjala slovenščina, po njeni odpravi pa »je bil v začetku uvedbe hrvaškega učnega jezika med prebivalci odpor in niso redno pošiljali otrok v šolo«. Enako je bilo v Pasjaku, ki je imel slovensko šolo že leta 1903. Po kapitulaciji Italije je bil na partizansko šolo leta 1943 nastavljen učitelj, po rodu Hrvat, »ki je do leta 1947 učil slovensko, po tem letu, ko je pripadel kraj LR Hrvaški, pa v hrvaškem jeziku«. Ostanek je zabeležil izjave ljudi iz srede petdesetih let, da v šoli v Pasjaku učence kaznujejo, če ne govorijo v knjižni hrvaščini, in poštarice iz Šapjan, da so ljudje še naročeni na slovenske časopise in berejo v slovenščini. A je nato preprosto zaključil: »Nova politično-upravna meja in hrvaška šola bosta sčasoma odločili tudi narodnostno opredelitev.«²⁴¹

240 SI AS 223, š. 630, 184/55, Poročilo o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvatsko, 12. 9. 1955, str. 3.

241 Ostanek, Slovensko-hrvaška jezikovna meja v Istri, str. 245–247.

Hrvaška je avgusta 1947 predlagala tudi popravek meje v južnem delu Snežnika severno od Klane, tako da bi Hrvaški pripadel del gozdnatega območja z zaselkom Gomanjce. Pri tem je predsedstvo vlade LR Hrvaške sledilo predlogu oblastnega odbora za Istro iz Labina, ki ga je podprlo tudi hrvaško ministrstvo za kmetijstvo in gozdarstvo. Predlog so utemeljevali izključno z ekonomskimi vzroki, češ da je izvoz lesa že pred tem potekal na jug proti Klani, da se tam nahaja najboljša lesnopredelovalna industrija, ki ne sme ostati brez surovin, in da vse to območje gravitira k Reki, ki bo glavna jugoslovanska luka za zahodni del države.²⁴² Vlada LR Slovenije je uradno odgovorila 13. septembra 1947 in zavrnila argumente hrvaške strani. Delitev enotnega masiva Snežnika po njenem mnenju ni bila utemeljena niti geografsko niti gospodarsko, saj so bile najmodernejše naprave lesne industrije v Ilirski Bistrici, od koder se je že prej upravljalo celotno območje Snežnika, ki ni potekalo iz Klane, »in ker govorijo tudi sicer vsi gospodarski, geografski in etnografski razlogi za to, da je ves snežniški masiv nerazdružna celota«.²⁴³

Najbolj sporni območji ob meji sta ostajala odseka Razkrižje-Štrigova in meja ob spodnjem toku reke Dragonje. Ob oblikovanju meje v Istri leta 1955 je vnovič prišlo tudi do zahtev po spremembi meje pri Razkrižju, kjer je nekaj večjih kmetov zahtevalo priključitev kraja LR Hrvaški. Po poizvedbah, ki jih je naredila Uprava državne varnosti, je šlo za kmete, ki so imeli že večkrat težave s slovenskimi organi oblasti, večina prebivalcev pa ni prisluhnila njihovim parolam, da je kmetom na Hrvaškem lažje, ker naj bi imeli nižje davke. Večjih težav naj ob meji ne bi bilo, otroci naj bi tudi pri obiskovanju šole prestopali mejo in tako izbirali šolo, ki jim bolj ustreza. Kmetje na slovenski strani so bili nekoliko nezadovoljni, ker na hrvaški strani niso tako dosledno kot v Sloveniji izvajali akcij zatiranja poljskih in sadnih škodljivcev, ti pa se niso ozirali na republiške meje in so povzročali škodo tudi na slovenski strani. Večjo nejevoljo pa je v Razkrižju povzročalo dejstvo, da so sodili pod nadškofijo v Zagrebu, ki jim je poslala hrvaškega duhovnika, zato je bogoslužje potekalo v hrvaškem jeziku. Pismo vernikov iz Razkrižja, poslano pristojnim cerkvenim organom v Zagreb, naj se težava reši, je ostalo brez ustreznega odgovora, in po poročanju Uprave državne varnosti je bil s tem povezan »tudi problem pri poučevanju verouka, ker se poučuje v hrvaškem jeziku«.²⁴⁴ Problem maševanja in celotnega verskega življenja v Razkrižju se je nato vlekel in vlekel, slovenski verniki so pisali prošnje

242 SI AS 223, š. 21, 165/47, Dopis Oblastnega narodnega odbora za Istru – Predsjedništvu vlade Narodne republike Hrvatske, Labin, 8. 5. 1947 in Dopis Ministarstva poljoprivrede i šumarstva NR Hrvatske – Predsjedništvu vlade NR Hrvatske, 5. 8. 1947.

243 SI AS 223, š. 21, 165/47, Dopis Vlade LR Slovenije – predsedstvu vlade NR Hrvatske, 13. 9. 1947.

244 SI AS 223, š. 630, 184/55, Depeša TNZ M. Sobota – Center UDV, 17. 8. 1955.

in pritožbe na zagrebško nadškofijo, a odgovorov niso dočakali. Napetost med hrvaškim župnikom in slovenskimi verniki se je le še stopnjevala.²⁴⁵

NOTRANJE MEJE IZVEN OBZORJA POLITIKE

Težave, ki jih je nedokončano razmejevanje med republikami v Jugoslaviji sprožilo v prvih povojnih letih, so po razpravah sredi petdesetih let utonile v pozabo. Tudi ko so se v obdobju sprejemanja ustavnih zakonov ob koncu šestdesetih let krepile pristojnosti republik, se mejna problematika ni vrnila na dnevne rede pristojnih organov. V začetku sedemdesetih let so se začela tudi neposredna srečanja vodstev posameznih republik, medtem ko so se dotlej ta srečevala le na skupnih sejah v Beogradu. Predstavniki Slovenije in Hrvaške so se prvič srečali na neposrednih pogovorih 1. junija 1970.²⁴⁶ Nekajkrat je bila v pogovoru omenjena tudi meja, toda ne slovensko-hrvaška, temveč italijansko-jugoslovska. Med Jugoslavijo in Italijo se je namreč že začelo tiho diplomatsko delovanje, ki je novembra 1975 pripeljalo do podpisa Osimskih sporazumov. Slovensko in hrvaško vodstvo pa sta ob tem premišljevali predvsem o pravicah manjšin, italijanske v Sloveniji in na Hrvaškem ter slovenske v Italiji. Pogovori pa se ob tem niso razširili na problematiko slovensko-hrvaške meje.

Ta je postala z vidika razvoja Jugoslavije dokaj nepomembna, saj ni ovirala stikov ljudi z ene in druge strani meje, pretoka delovna sile, iskanja rešitev za nepričakovane težave »pri sosedih« ali investiranja gospodarskih subjektov na drugi strani republiške meje. Ljudje so iskali zaposlitev, nakupovali v trgovini, svoje vsakdanje bivanjske probleme reševali pri komunalnem podjetju ali iskali zdravstveno pomoč v ustanovi, ki jim je bila najbližja, pa čeprav je bila na drugi strani meje. Kje pravzaprav ta poteka, se sploh niso dosti spraševali. Vprašanje je bilo nepomembno tudi za tiste, ki jim je bil jezik hrvaških sosedov blizu, npr. potomci Uskokov iz Bele krajine.²⁴⁷ So se pa vedno našli ljudje, ki so poskrbeli, da so nerešena vprašanja povzročala spore in nelagodje dela prebivalstva. Eden takšnih je bil še vedno župnik v Razkrižju, ki je s trdovratnim zavračanjem prošnj slovenskih vernikov po slovenskem obredju²⁴⁸ ponujal obilico možnosti za netenje nacionalne nestrpnosti.

245 Pogorelec, Razkrižje, str. 111.

246 SI AS 1589, IV, a.e. 481, Zapisnik razgovora med predstavniki republike Hrvatske in republike Slovenije, ki je bil dne 1. 6. 1970 v Ljubljani.

247 Knežević Hočevar, »Kri ni voda«, str. 128–130.

248 Pogorelec, Razkrižje, str. 111–112.

Zdenko Čepič

OZEMLJE – LJUDSTVO – OBLAST: dogajanje na slovensko-hrvaški meji po drugi svetovni vojni

*Večina prebivalstva hoče ostati pod Slovenijo ter pričakuje,
da se bo v demokratski državi vpoštevala volja ljudstva.²⁴⁹*

Državo poleg njenega ozemlja, ki ga določajo meje oziroma mejne črte, označujejo ali zaznamujejo tudi ljudje, ki bivajo na tem ozemlju, tj. prebivalstvo ali ljudstvo kot skupnost pripadnikov določene države,²⁵⁰ in oblast v državi, ki mora biti suverena s čim večjo stopnjo samostojnosti in politične neodvisnosti. Država je tako trinom ozemlja, ljudstva in oblasti, ki ljudstvu vlada na določenem, z mejnimi črtami opredeljenem državnem ozemlju.

Vprašanje državnih meja in tudi notranja upravno ozemeljska razdelitev je za vsako državo posebnega pomena. To se je pokazalo tudi v primeru obmejnega spora med Slovenijo in Hrvaško v prvem letu po koncu druge svetovne vojne.

249 Iz pisma KNOO Železna gora poslanega Ministrstvu za notranje zadeve Narodne vlade Slovenije, 17. 11. 1945. SI AS, š. 898.

250 Opredelitev po Slovarju slovenskega knjižnega jezika; ljudstvo je lahko tudi skupnost ljudi, ki jih družijo skupen izvor, skupna preteklost, podoben jezik, običaji.

Takrat sta bili tako Slovenija kot Hrvaška federalni enoti federativno organizirane jugoslovanske države. Bili sta »bratski republik«.

V drugi svetovni vojni, v pogojih le-te, ki so jo na eni strani zaznamovali okupacija z okupatorsko oblastjo in njenimi načrti z ozemljem, ki ga je zasedala, ter z ljudmi, ki so na njem živeli, na drugi pa odpor proti okupaciji, je nastala slovenska državnost. Razvila se je v revoluciji, ki je predrugačila celotno jugoslovansko državo, od oblasti in njenih nosilcev do organizacije države. Ta je bila federativna in je izhajala oziroma temeljila na pravici do samoodločbe naroda kot dela splošno mednarodno priznanega načela samoodločbe.

Ob koncu vojne je imela kot federalna enota federativne Jugoslavije slovenska država vse značilnosti države; oblast, ljudstvo, ki je to oblast v veliki večini priznavalo in jo podpiralo, pa tudi ozemlje, ki ga je ta oblast obvladovala in upravljala. Ozemlje države, kar so federalne enote bile, saj so bile ustavno imenovane kot republike, pa to nikoli ni bilo uradno razmejeno. Meje federalnih enot – republik – niso bile v nobenem zakonskem aktu natančneje ali določneje opredeljene. Ustava FLRJ iz januarja 1946 je sicer opredelila katere federalne enote – republike – sestavljajo FLRJ, ni pa opredelila njihovega ozemlja. Ozemlje Slovenije ni bilo opredeljeno niti v ustavi LR Slovenije iz januarja 1947. Je pa jugoslovanska ustava določala, da razmejitve med republikami izvaja Ljudska skupščina FLRJ in da se republiške meje ne morejo spreminjati brez njene privolitve.²⁵¹ Vsako spremembo meje med republikama, za katero sta se ti sporazumeli, je morala potrditi jugoslovanska, zvezna skupščina. V slovenski ustavi pa je bilo določeno, da se meje LR Slovenije ne smejo spreminjati brez slovenske privolitve.²⁵² Take določbe glede meja med republikami so bile tudi v vseh nadaljnjih ustavah jugoslovanske države.

S tem ko ozemlje posamezne republike ni bilo jasno zamejeno, je bil bistven pogoj državnosti republike nedefiniran. Ker je bilo glede oblikovanja novo organizirane jugoslovanske države na federativnem načelu v primeru oblikovanja republik uveljavljeno narodnostno načelo, je bila tudi meja posamezne republike postavljena na narodnostnem načelu. Vsaj tako je bilo razumeti in tako so razmejitev med nacionalnimi federalnimi enotami bolj ali manj razumeli v jugoslovanski politiki oziroma oblasti. Vse od njenega vrha navzdol do lokalnih organov oblasti, ki so bili običajno krajevni. Vsak kraj je imel svoj organ oblasti, imenovan Krajevni ljudski odbor. Ti so v primeru spornega ozemlja glede razmejitve med Slovenijo in Hrvaško imeli pomembno vlogo.

Meje so z novo organizacijo države ostale dejansko uradno nedoločene in so jih smatrali ne toliko za državne, temveč bolj za upravne meje. Očitno je v

251 Uradni list *Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 14-261, čl. 12.

252 Uradni list *Ljudske republike Slovenije*, 4a-20, 24. 1. 1947; čl. 11.

državni politiki, državnih in političnih organih na »vrhu« prevladalo mnenje, da tega ni treba urejati tako dosledno, saj so v ustavi vzpostavljeno državnost federalnih enot, temelječo na njihovih narodnostih in iz teh izhajajoče pravice do samoodločbe naroda, jemali glede meja »lahkotnejše«. Na eni strani so verjeli v »bratstvo in enotnost«, na drugi pa se jim vprašanju meja »nacionalnih« enot, ki so tvorile federativno državo, ni zdelo potrebno pripisovati posebne teže. Na meje med republikami so gledali bolj kot na upravne in ne kot na državne meje, kar pa so te v svojem bistvu v veliki meri bile. Računali so na učinek t. i. bratstva in enotnosti in so skušali vprašanje nacionalnega dejavnika v tem primeru zmanjšati na minimum.

Prvo ozemeljsko vprašanje, ki se je odprlo med federalnima enotama Slovenijo in Hrvaško in ki je bilo sploh prvo vprašanje meja med federalnimi enotami kot izrazom državnosti posameznih jugoslovanskih narodov v novi Jugoslaviji, je bilo glede območja predvojnih občin Štrigova in Razkrižje v Medžimurju. Drugo mejno vprašanje med Slovenijo in Hrvaško je bilo vprašanje treh vasi v Beli krajini, ki so v času Kraljevine Jugoslavije spadale v Savsko banovino. Z mirovnim sporazumom z Italijo leta 1947, še bolj pa po t. i. london-skem memorandumu iz jeseni 1954, ko je del Tržaškega svobodnega ozemlja kot tamponske države, nastale po mirovnem sporazumu z Italijo, na katerem so živeli Slovenci, Hrvati in Italijani, postal del jugoslovanske države, se je na novo vzpostavila nacionalna oziroma republiška meja v Istri. Šele tedaj je razmejitve med republikama na tem območju postala vprašljiva.

Ker pa se je v dogajanje »na terenu« na »spornem« območju na meji med Prlekijo in Medžimurjem, na območju nekdanje (predvojne) občine Štrigova, vključilo ljudstvo in v skladu z ustavnim pravicami izražalo svoje mnenje, je nastal problem politika morala rešiti na način, da je prisluhnila ljudstvu, tamkajšnjemu prebivalstvu in njihovim zahtevam ter argumentom. Morala pa je najti rešitev, ki bi bolj ali manj zadovoljila obe strani, ki ju je ločila meja. Koliko sta bili zadovoljni z odločitvijo o delitvi ozemlja, je pokazal tudi »glas ljudstva«. Formalno pa je bil za oblast, tako zvezno kot republiško, »spor« za obe strani zadovoljivo rešen. Manj pa je bilo zadovoljno tamkajšnje prebivalstvo, tj. ljudstvo kot ustavni nosilec oblasti v državi.

Vprašanje razumevanja ljudstva kot suverena oblasti v državi, ki se je imenovala tako federativna kot ljudska, je bilo na preizkušnji. Oblast, z eno besedo politika, si ni mogla privoščiti, da bi enostavno preslišala in odmisliła glas ljudstva. Vprašanje razmejitve je za oblast postalo jasno politično vprašanje. Ljudstvu je želela vsiliti svojo rešitev, ki pa je ni sprejelo in je zahtevalo svoj prav. Čeprav nasprotje med oblastjo in ljudstvom pri oblasti ni bilo povsem razumljeno kot neposredno zoperstavljanje njeni volji, je imelo to mejno vprašanje v veliki meri

značaj napetosti, v kateri se je šlo za to, kdo bo uveljavil svoj prav. Ali oblast, ki je formalno izhajala iz ljudstva, ali ljudstvo, ki je oblasti (z dober mesec prej izvedenimi volitvami) dajalo legitimiteto.

V konkretnem mejnem »sporu« med Slovenijo in Hrvaško je ljudstvo s svojim glasom nastopilo za ozemlje države in to v veliki meri proti oblasti, proti njenim odločitvam glede določitve meje. Vprašanje ozemlja in meje je vzelo v svoje roke in oblast mu je bila prisiljena slediti oziroma upoštevati njegove zahteve in utemeljitve ali razloge in »razsoditi« bolj ali manj v skladu s temi.

O tej problematiki ozemlja oziroma meje med sosednjima narodoma, Slovenci in Hrvati, ter njunima državama v okviru jugoslovanske države vse do razpada Jugoslavije tako v slovenskem kot v hrvaškem zgodovinopisju ni bilo ničesar napisanega. Nasploh o problematiki razmejitev med jugoslovanskimi republikami ni bilo ničesar napisanega niti v politični niti v strokovni literaturi. O mejnih vprašanjih, npr. glede meje med Srbijo in Hrvaško, v času druge Jugoslavije ni bilo govora. V času, ko so politične razmere v jugoslovanski federativni državi s spori med jugoslovanskimi republikami, dejansko narodi, v začetku devetdesetih let 20. stoletja presegle politično raven in so jih začeli »razreševati« z orožjem, sta o mejah s poudarkom na notranji ozemeljski razdelitvi Jugoslavije arhivske vire zbrala arhivista Arhiva Jugoslavije Miodrag Zečević in Bogdan Lekić.²⁵³ Dokumente sta iskala med gradivom zveznega partijskega vodstva, Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije, Politbiroja CK KPJ, Izvršnega komiteja CK ZKJ, Komisije za mednacionalne odnose in Komisije za graditev ljudske oblasti ter državnih organov in ustanov, AVNOJ, NKOJ, Začasne ljudske skupščine DFJ, Ustavodajne skupščine, Prezidija Ljudske skupščine DFJ in FLRJ, vlade DFJ in FLRJ, Ministrstva za konstituantno, Zvezne kontrolna komisija. Ugotovila sta, da razen za nekatere manjše medrepubliške razmejitve ne obstajajo nikakršni pisni ali drugačni dokumenti in da osnovni problem ni v ohranjenosti gradiva, marveč v tem, da sploh ni bilo ustvarjeno. O problematiki razmejitev med federalnimi enotami, tj. republikami jugoslovanske federativne države, se tudi takrat, ko je bilo to politično aktualno, ni mnogo govorilo, še manj pa zapisovalo. Ugotovila pa sta, da je stanje glede dokumentov o posameznih razmejitvah boljše. To velja tudi za eno od razmejitev med Slovenijo in Hrvaško v letu 1946, za katero sta objavila 12 dokumentov. Ti so v glavnem iz fonda Kontrolne komisije pri predsedstvu vlade FLRJ (hranjen v Arhivu Jugoslavije). Formalno je spor razrešila ta komisija. Gre za gradivo o razmejitvi na območju Ljutomera, kjer je bilo med republikama sporno območje predvojne občine Štrigova. O tem ozemeljskem oziroma mejnem vprašanju med

²⁵³ Zečević, Lekić, *Državne granice*.

Slovenijo in Hrvaško je zbral in objavil vire arhivist Peter Pavel Klasinc.²⁵⁴ Objavil je 142 dokumentov, večino arhivskih. Ti kažejo predvsem način reševanja mejnega vprašanja na terenu ter kako so se na to odzvali ljudje »na terenu« in kako oblasti. O drugih mejnih vprašanjih med Slovenijo in Hrvaško po drugi svetovni vojni ni objavljenih dokumentov. Vsekakor gre za najnatančnejšo zbirko virov o tem mejnem sporu, saj je zbral dokumente iz vseh arhivov, ki imajo gradivo o tem na ozemlju nekdanje jugoslovanske države.

Z vprašanjem razmejitve na območju predvojne občine Štrigova je bilo na začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja precej napisanega in objavljenega v časopisih, predvsem v rubrikah »pisma bralcev«. Občina Štrigova je danes, dejansko od razmejitve leta 1946, v Republiki Hrvaški. Šlo je za vprašanje Razkrižja, kraja, ki je po razmejitvi leta 1946 ostal v okviru Slovenije, a je v cerkveni upravni razdelitvi spadal pod zagrebško nadškofijo in je bil tako tam nastavljen hrvaški župnik, ki je maševal v hrvaščini. Do ureditve tega »nacionalnega« odnosa med Slovenci in Hrvati je potem, ko se je prelilo mnogo črnila, prišlo po odločitvi Vatikana. Sveti sedež se je leta 1994 odločil, da bo župnija Razkrižje namesto v zagrebško nadškofijo spadala v takratno mariborsko škofijo. S tem je bil ozemeljski spor, ki je imel jasne znake mednacionalnega spora dveh sosednjih narodov in se je začel kmalu po koncu druge svetovne vojne, formalno rešen.

* * *

Vprašanje glede ozemlja, ki sta ga hoteli tako Slovenija kot Hrvaška vključiti v svoje državno ozemlje, se je odprlo neposredno po koncu druge svetovne vojne in se stopnjevalo od jeseni 1945 do poletja 1946. Ozemlje sta si lastili obe jugoslovanski republiki oziroma sta ga obe želeli vključiti v okvir svoje nacionalne države – federalne enote – ter tam vzpostaviti svojo oblast, zato je med njima nastal manjši »spor«, ki se razen na »spornem« območju sicer ni kazal navzven. Tam pa je bilo politično zelo razgibano dogajanje, v katerem je imelo glavno vlogo in besedo tamkajšnje prebivalstvo – ljudstvo. Šlo je za ozemlje na meji med Prlekijo v Sloveniji in Medžimurjem na Hrvaškem, za ozemlje predvojne občine Štrigova.

To ozemlje je bilo sporno, že preden sta oba naroda vzpostavila svoji nacionalni državi v okviru jugoslovanske federativne države. Meja med Slovenijo in Hrvaško, natančneje med obema narodoma, ki sta se kot naroda oblikovala v 19. stoletju, pri kateri je v veliki meri šlo za narodnostno mejo med obema narodoma, se je oblikovala v večjem delu že mnogo prej, kot sta oba naroda

²⁵⁴ Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*.

zavestno postala naroda. Meja med Slovenci in Hrvati, natančneje velik del meje, črte, po kateri v veliki meri poteka sedanja vzpostavljena in še nepotrjena meja med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško, je bila t. i. historična meja. Nastajala je vse od obdobja zgodnjega srednjega veka dalje in ima svoje korenine ter razloge v razmejitvi med nemškimi cesarstvom in ogrskim kraljevstvom. To je bila pravzaprav meja med Kranjsko in Štajersko na slovenski strani in bansko Hrvaško ter Vojno krajino na hrvaški. V času Avstro-Ogrske, od leta 1867 dalje, so Slovenci in Hrvati živeli v isti monarhiji, pod istim vladarjem, čeprav so bile med avstrijskim in ogrskim delom dvojne monarhije določene razlike. Zakonodajca oziroma pravna ureditev nista bili v obeh delih enaki. Meja med obema deloma dvojne monarhije je obstajala, čeprav je bila bolj upravna. Meja na ozemlju med »Slovenijo« in »Hrvaško« je tekla po meji, ki je nastajala skozi daljši čas, vse od srednjega veka naprej. Ta meja, ki je bila politična in nato bolj upravna, je ostala bolj ali manj v veljavi tudi v času prve jugoslovanske države.

V času prve Jugoslavije, od začetka decembra 1918 pa do njenega ozemeljskega razbitja z napadom nanjo in okupacijo aprila 1941, je to ozemlje, ki je bilo »predmet spora« v prvem letu po drugi svetovni vojni, doživelo kar nekaj upravnih sprememb, ki so bile v korist enega ali drugega naroda. Takrat sicer ta nista bila ustavno priznana kot naroda. Ustavno je namreč obstajal v kraljevini Jugoslaviji le en, enoten, jugoslovanski narod, tako da upravno menjavanje upravnih enot, v katerih je bilo to ozemlje, ni imelo nobenega nacionalnega obeležja. Meje s »Hrvaško« so se v skladu s spremembami upravne ureditve prve jugoslovanske države kar nekajkrat spremenile. Spremembe so bile upravne narave, zaradi česar centralne oblasti centralizirano organizirane države, ki so upravne meje določale, pri tem niso v ničemer upoštevale okoliščin, ki sicer običajno igrajo vlogo pri določanju nacionalnih oziroma državnih meja, npr. narodne pripadnosti prebivalstva, zgodovinskih dejstev in gospodarskih ter drugih družbeno pomembnih okoliščin.

Upravna ureditev Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, od leta 1929 Kraljevine Jugoslavije, je posegala na območje razmejitve med slovenskimi in hrvaškimi območji glede na večinsko etnično pripadnost prebivalstva. Te ta upravna razdelitev sploh ni upoštevala, saj v državi, kjer je bil ustavno priznan le en narod, tj. jugoslovanski, ni upoštevala tega načela. Upravna razdelitev je bila tako izraz centralistične ureditve države. Od leta 1922 oz. od začetka leta 1924 pa do oktobra 1929 je bilo celotno Medžimurje (kjer je bilo prebivalstvo večinsko hrvaško) upravno v okviru Mariborske oblasti²⁵⁵ kot upravne enote, na katere je bila razdeljena jugoslovanska država. Ozemlje »oblasti« namreč ni bilo

255 Oblast je bila največja administrativno-teritorialna enota v jugoslovanski državi od 1922 do 1929; prevesti jo je mogoče pomensko kot upravno ozemlje ali kot pokrajina.

oblikovano po nacionalnem načelu, ampak po upravnem in zanj ni bilo merilo niti narodnostno načelo niti gospodarski niti zgodovinski vidiki. Mariborska oblast je tako obsegala tudi del hrvaškega etničnega ozemlja, ker je bilo tako odločeno iz upravnih razlogov v Beogradu. So pa imeli ti upravni »razlogi« vse-kakor tudi politične razloge. Z uvedbo t. i. šestojanuarske diktature (1929), ko je kralj prevzel oblast v državi osebno in je poleg političnih zadev, kot je bila razveljavitev ustave, razpustitev parlamenta in političnih strank, uvedel tudi novo upravno razdelitev države na banovine. Tudi te so bile upravne enote, pri katerih merilo ni bila narodnost prebivalstva. Dravska banovina, v kateri je bila razen nekaj izjem vsa t. i. jugoslovanska Slovenija, je bila edina banovina, za katero bi se lahko reklo, da so upoštevali narodnostno načelo. Medžimurje in Bela krajina (kjer je bilo prebivalstvo večinsko slovensko) sta bili vključeni v »hrvaško« Savsko banovino z upravnim središčem v Zagrebu. Pri tem niso bila upoštevana etnična načela, ker državi, ki je bila centralistično organizirana in vodena ter je temeljila na etničnem unitarizmu s priznavanjem le »državnega« naroda, to za oblast kot upravno enoto ni predstavljalo nobenega dejavnika. Dve leti kasneje, konec avgusta 1931 (28. 8. 1931),²⁵⁶ pa je bila občina Štrigova umeščena v »slovensko« Dravsko banovino. Do napada na Jugoslavijo aprila 1941 oziroma do okupacije in razkosanja ozemlja jugoslovanske države je bila Štrigova občina v Dravski banovini, čeprav je bil tam velik delež hrvaškega prebivalstva.

Da je bila Štrigova z okoliškimi vasmi upravno »dana« v Dravsko banovino, je bil razlog v gospodarski in prometni navezanosti tega območja na Ljutomer. Ljudje so bili s tem zadovoljni, kajti lokalne, okrajne oblasti so dobro skrbele za ceste in komunalne zadeve. Vključitvi Štrigove v Dravsko banovino zaradi praktičnih razlogov, zlasti zaradi oddaljenosti kraja oziroma krajev od Ljutomera kot okrajnega središča, torej bližine (zaradi prometnih in z njimi povezanih gospodarskih razlogov), so sicer nasprotovali Hrvati. Ne toliko tisti na »terenu«, ampak v hrvaški politiki. Motila jih je »slovenizacija« tega sicer zgodovinsko hrvaškega predela. Slovenščina naj bi namreč postala jezik v občinski upravi (prebivalci, ki so s to upravo poslovali, so jo očitno razumeli), uvedena pa naj bi bila tudi v šolo.

Vprašanje občine Štrigove kot hrvaškega ozemlja, ki naj se »vrne« v okvir Hrvaške, je kmalu po koncu vojne, ko je bila odpravljena hrvaška državnost izražana v Neodvisni državi Hrvaški pod nacističnim pokroviteljstvom, ki pa ni niti zajemala tega ozemlja, saj so tam v času vojne gospodovali Madžari, odprl pisec (pravnik Božidar Firšt), ki je to storil s svojim zapisom 8. julija 1945, »elaboratom«, naslovljenim na nove hrvaške oblasti. Motilo ga je »nasilno sloveniziranje«. Vsekakor je Firštovo pismo, v katerem je hrvaške oblasti opozoril na

²⁵⁶ Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine, 53-339, 10. 9. 1931; Službene novine kraljevine Jugoslavije, 199 – LXIV/417, 2. 9. 1931.

vprašanje Štrigove oz. utemeljeval pravico do tega, da je Štrigova Hrvaška, prvi izraz izraza »glasu ljudstva« v tem obmejnem sporu med Slovenijo in Hrvaško. Po njegovi navedbi se je občinski odbor občine Štrigova v začetku oktobra 1939 odločil, da se občina Štrigova v obsegu, v katerem je bila leta 1931 vključena v Dravsko banovino (tudi leta 1937 iz nje nastala občina Razkrižje), vključi v okvir Banovine Hrvaške.²⁵⁷ Hrvaške oblasti so Firštov »elaborat« sprejele kot dokaz o nujnosti vrnitve Štrigove z okolico, ki je bila tedaj zopet v okviru Slovenije, v okvir federalne Hrvaške, in začele z dejavnostmi za to.²⁵⁸ Obmejno vprašanje Štrigove je bilo tako odprto.

Kot bistven dokaz o hrvaškosti tega kraja in okolice je Firšt navedel, koliko Hrvatov je po podatkih popisa prebivalstva živelo v občini Štrigova pred drugo svetovno vojno. Navedel je, da je od 6.424 oseb²⁵⁹ Hrvatov bilo 6.278, Slovencev pa 108.²⁶⁰ Kako je prišel do teh podatkov o nacionalni pripadnosti prebivalcev občina Štrigova na osnovi popisa prebivalstva iz leta 1931, v katerem popisovalci narodne pripadnosti posameznika oziroma prebivalcev niso ugotavljali, ni navedel. O narodnosti pripadnosti se v Kraljevini Jugoslaviji, kjer je bil priznan le en narod, jugoslovanski, uradno ni govorilo ali vodilo statističnih podatkov. Vsekakor so navedbe o številu Hrvatov v občini Štrigova (podatki so iz časa, ko je bila ta občina še v okviru Savske, tj. hrvaške, banovine) imeli za dokaz o hrvaškosti tega ozemlja. Vendar je bilo kljub temu dejstvu navedeno število Hrvatov v občini Štrigova (leta 1931) pretirano, saj je bil predel okoli Razkrižja (ta kraj je postal leta 1937 občinsko središče nove občine, izdvojene iz občine Štrigova) večinsko slovenski. Za leto 1937 je za novo nastalo občino Razkrižje Firšt navedel, da je bilo od 2.320 prebivalcev²⁶¹ kar 2.264 Hrvatov in le 49 Slovencev. Na osnovi česa je ta »trditev« postavljena, ni znano. Kdo je takrat naredil popis prebivalstva po narodni pripadnosti, ni pojasnjeno. Vsekakor to ni bil uraden podatek.

257 Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 3, str. 24.

258 Prav tam, dok. 4, str. 25, dok. 5, str. 25–27.

259 Po podatkih *Krajevnegega leksikona Dravske banovine* (1937, str. 389), ki navaja podatke popisa prebivalstva iz leta 1931, je bilo v občini Štrigova 6.307 prebivalcev.

260 Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 3, str. 23. Te podatke vsebuje tudi poročilo neznanega avtorja in so jih uporabljali kot dokazilo, da gre za hrvaško ozemlje. Nove hrvaške oblasti so te podatke, ki jih je navedel Firšt glede izrekanja narodne pripadnosti ob popisu prebivalstva leta 1931, navajale kot dejstvo, ki drži. Poleg tega so trdili, da so se leta 1931 prebivalci v popisu prebivalstva izrekli o svoji narodni (etnični) pripadnosti. Tako so se ti »argumenti« o številu Hrvatov (iz leta 1931) ponovili v dopisu načelnika Predsedstva NV Hrvaške in načelnika notranjega ministrstva NV Hrvaške na Ministrstvo za notranje zadeve NVH 5. 11. 1945. (Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 11, str. 38).

261 Ta podatek se ujema z navedbo o številu prebivalcev občine Razkrižje iz *Splošnega pregleda Dravske banovine*, str. 145.

Število prebivalcev slovenske narodnosti je bilo nedvomno večje, kot je bilo navedeno. Vsekakor pa je bil namen pisca jasen, saj je podal svoj zgodovinski oris spornega območja občine Štrigova z namenom informirati hrvaško ministristvo in ga spodbuditi k odločitvi, da gre glede na nacionalnost prebivalstva za hrvaške kraje in da morajo zato pripasti hrvaški federalni enoti. Ko je Firšt napisal svoje pismo naslovljeno na poverjeništvu za teritorialno razmejitve federalne države Hrvaške pri predsedstvu vlade federalne Hrvaške, je bilo ozemlje predvojne občine Štrigova v Sloveniji, v okraju Ljutomer, torej je bilo stanje tako kot je bilo pred vojno od jeseni 1931. Na osnovi tega Firštovega pisma je na začetku novembra 1945 očitno nastal dokument, ki je bil poslan hrvaškemu ministristvu za notranje zadeve. V dokumentu so navedene hude obtožbe na račun ravnanja slovenskih oblasti v Štrigovi proti Hrvatom pred vojno in po njej.²⁶² To je bil eden prvih izrazov »glasu ljudstva« glede ureditve meje med Slovenijo in Hrvaško.

Vprašanje »spornega« mejnega ozemlja in meje med Slovenijo in Hrvaško po drugi svetovni vojni so vsekakor odprli na Hrvaškem. Odprto pa ni bilo le mejno, ampak tudi nacionalno vprašanje. Vsa »stvar«, ki naj bi imela bolj upravno vsebino, pa je dobila tudi politično razsežnost. Vanjo pa je bila vključena oblast na obeh straneh narodnostne meje in tudi prebivalstvo, »ljudstvo«, ki je bilo v tem dogajanju vsekakor zelo aktivno in je predstavljalo politični dejavnik.

Predvojna občina Štrigova, ki je bila ob koncu vojne pod upravno oblastjo Slovenije, čeprav kraji, ki jih je zajemala, niso bili navedeni v zakonu o upravni razdelitvi federalne Slovenije z začetka septembra 1945,²⁶³ je po podatkih iz tridesetih let imela 6.420 prebivalcev. Obsegala je večje in manjše vasi Štrigova, Banfje, Gibina, Grabrovnik, Jalšovec, Leskovec, Razkrižje, Robadje, Stanetinec, Šafarsko, Sv. Vrban (Urban), Veščica in Železna gora, ki so imele vse več manjših zaselkov. Septembra 1937 pa je z delitvijo občine Štrigova nastala nova občina Razkrižje, v kateri so bili kraji: Razkrižje, Banfje – del (drugi del je spadal v občino Štrigova), Gibina, Grabrovnik – del (drugi del je spadal v občino Štrigova), Jalšovec – del (drugi del je spadal v občino Štrigova), Robadje – del (drugi del je spadal v občino Štrigova), Šafarsko in Vaščica.

Prebivalstvo se je ukvarjalo s poljedelstvom, živinorejo, sadjarstvom in vinogradništvom. To so bili gospodarsko pasivni kraji. Prebivalci so prodajali predvsem sadje, vino in živino, od tega zlasti prašiče in perutnino. Za te kraje so bili tipični vinogradi oz. gorice in značilna razložena naselja, ki so jih tvorile samostojne kmetije ali pa viničarije in zidanice. Posestniki teh vinogradov so bili iz oddaljenih vasi ali pa meščani iz jugoslovanskega in avstrijskega dela Štajerske.²⁶⁴

²⁶² Zečević, Lekić, *Državne granice*, dok. 78, str. 161–162.

²⁶³ *Uradni list SNOS in NVS*, 33–231, 8. 9. 1945.

²⁶⁴ *Krajevni leksikon dravske banovine*, str. 377.

V času druge svetovne vojne je celotno ozemlje Medžimurja, z njim tudi občina Štrigova, postalo del madžarskega okupacijskega območja oz. je z aktom o aneksiji decembra 1941 postalo del madžarske države. Na tem območju je takrat tekla državna meja med nemškim okupacijskim območjem in madžarsko državo.

Odporniško, osvobodilno gibanje, kolikor ga je bilo, je bilo vezano na slovensko odporniško gibanje, na organizacijo Osvobodilne fronte. V Štrigovi je bil tako okrajni odbor OF, ki je spadal pod okrožni odbor OF v Ljutomeru. Da je bilo to ozemlje med vojno glede osvobodilnega gibanja organizacijsko vezano na slovensko osvobodilno organizacijo, je bil najbrž razlog, da so te kraje v Medžimurju smatrali za del slovenskega federalnega ozemlja.

Po koncu vojne so krajevni ljudski odbori kot organi lokalne oblasti na tem območju, ki so bili izvoljeni na volitvah konec julija 1945, spadali pod okrajni narodnoosvobodilni odbor Ljutomer. Politično so bili ti kraji neposredno po vojni vezani na slovenske politične in oblastne forume, konkretno na okraj Ljutomer, čeprav jih v upravnem smislu niso navajali v upravni razdelitvi Slovenije jeseni 1945. Bržkone so se slovenske oblasti ob pripravi upravne razdelitve federalne Slovenije zavedale spornosti tega ozemlja. Povojne oblasti se namreč iz političnih razlogov niso mogle sklicevati na predvojno upravno razdelitev, po kateri je bila občina Štrigova leta 1931 vključena v Dravsko banovino. Te predvojne ureditve dejansko niso mogli priznati iz političnih razlogov, tako da je bilo vprašanje upravne pristojnosti nad predvojno občino Štrigova (v obsegu iz leta 1931, torej tudi ozemlje leta 1937 nastale občine Razkrižje) s strani slovenskih oblasti neposredno po koncu vojne, do jeseni, nedorečeno in odprto.

Glede na ohranjene oziroma objavljene dokumente²⁶⁵ pa se je mejno vprašanje med Slovenijo in Hrvaško glede Štrigove začelo kazati jeseni 1945. Stanje, kakršno je bilo glede tega, ali bo tam slovenska ali hrvaška ljudska oblast, se je vzburilo zaradi zahtev iz Hrvaške jeseni 1945 še pred volitvami v jugoslovansko ustavodajno skupščino novembra 1945. Te volitve so kot osrednji politični dogodek jeseni 1945 (na neki način je šlo za plebiscitarno potrditev sprememb, ki jih je glede oblasti in organizacije države prinesla vojna oziroma njeni zmagovalci v Jugoslaviji) precej vplivale tudi na reševanje ozemeljskega vprašanja med Slovenijo in Hrvaško na območju Štrigove. V tem času so se namreč oblikovali volilni imeniki, tj. kdo bo lahko volil in kdo ne ter tudi koga bo kdo volil; ali slovenskega ali hrvaškega kandidata sicer enotne liste Ljudske fronte Jugoslavije. Ker so bile takrat razmere na terenu glede ozemlja že dokaj razgrete, je Centralni komite Komunistične partije Slovenije sredi oktobra 1945 priporočil naj slovenski aktivisti, ki so takrat delovali v volilni kampanji, v tej kampaniji vprašanja

²⁶⁵ Zečević, Lekić, *Državne granice*; Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*.

meje ne netijo. »Prepovedati našim aktivistom vtikanje v to vprašanje,« so sklenili na seji CK KPS 22. oktobra 1945.²⁶⁶

Ozemeljsko vprašanje med Slovenijo in Hrvaško je sprožila Hrvaška že maja 1945, le dober teden po koncu vojne. Vsekakor se jim je mudilo z urejanjem novih »državnih« meja federalne Hrvaške. Ministrstvo za pravosodje Narodne vlade Hrvaške je predsedstvu Narodne vlade Slovenije sporočilo, da bodo na Hrvaškem oblikovali dve komisiji za razmejitev, eno za njene zunanje in drugo za notranje meje, tj. meje proti drugim federalnim enotam federativne Jugoslavije. Hrvaško ministrstvo za pravosodje se je pri tem sklicevalo na poslani dopis, naslovljen na SNOS, ki naj bi ga poslali pred petnajstimi dnevi, in glede na datum pošiljanja dopisa, v katerem to sporočajo, bi bil to 2. maj. V tem dopisu so po njihovi navedbi prosili predsedstvo SNOS, naj jim ta pošlje »ves material, magari v prepisu, ki so ga do tedaj vaše komisije pridobile«. Pozvali so slovensko vlado, naj ta predloži svoje poglede in »perspektive predvsem glede na vprašanja razmejitve, ki bi se lahko nanašala na Slovenijo in na Hrvaško in njune medsebojne odnose«. Želeli so, da jim slovenska stran sporoči tudi osebno sestavo komisije. Na koncu dopisa je bilo zapisano: »Mudi se!«²⁶⁷ Hrvaška je tako želela začeti z razmejitvami, čeprav se je vojna šele prav končala in se vprašanje meja, zlasti med federalnimi enotami, še sploh ni postavilo. Hrvaška nova oblast pa je glede meja očitno izhajala iz stališča, da je glede državnega ozemlja naslednica kolaborantske Neodvisne države Hrvaške in je treba meje, ki jih je ta postavila, s sosedi urediti. Drugače ni mogoče razumeti odpiranja vprašanja meje s strani hrvaških oblasti maja 1945, v času, ko se vojni spopadi v Sloveniji še niso niti dobro končali. Slovenske oblasti, niti SNOS niti Narodna vlada Slovenije, takrat niso še imele nobenega organa, kaj šele komisije glede meja. Je pa v Sloveniji obstajal Znanstveni inštitut Predsedstva SNOS, ki pa ni imel naloge za neposredno urejanje mejnih vprašanj.

Že v začetku julija 1945 je »Poverjeništvo za teritorialno razmejitev federalne države Hrvaške pri Predsedstvu vlade federalne Hrvaške« sprožilo vprašanje »povratka federalni državi« občin Radatovići, Razkrižje in Štrigova. V imenu tega organa je »strokovno menje« podal dr. Božidar Firšt. Predlagal je izdvojitev iz Slovenije in pripojitev k Hrvaški območja občine Radatovići (okraj Črnomelj) in občin Razkrižje in Štrigova (okraj Ljutomer), ker so bile to, kot je razložil, »čisto hrvaške občine«. Kot dokazilo te trditve je navedel narodnostno sestavo prebivalstva iz leta 1931 in to po narodnostni sestavi, česar pa popis prebivalstva takrat ni zajel.²⁶⁸ Kje in kako je dobil te podatke, na katere so se hrvaške oblasti nato v »sporu« zaradi meje s Slovenijo še večkrat sklicevale, ni navedel.

266 *Zapiski politbiroja CK KPS/ZKS 1945/1954*, str. 46.

267 *Klasinc, Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 1, str. 21.

268 *Prav tam*, dok. 3, str. 23.

Takrat se kljub hrvaški pobudi na slovenski strani ni nič zgodilo. Vprašanje meje oziroma ozemlja, ki so ga želeli in dejansko zahtevali s hrvaške strani, se je odprlo jeseni 1945. O spornem mejnem območju med Slovenijo in Hrvaško na območju predvojnih občin Razkrižje in Štrigova so 22. septembra 1945 v okviru poročila o razmejitvenih problemih med vsemi federalnimi enotami poročali z Ministrstva za konstituantno DFJ Predsedstvu Začasne ljudske skupščine DFJ. Problem Štrigove so označili za težjega. Pomočnik ministra za konstituantno je pozval predsedstvo zvezne skupščine, naj ustanovi komisijo, ki naj vsa sporna vprašanja reši v soglasju s federalnima vladama Slovenije in Hrvaške.²⁶⁹

Na »terenu« se je to vprašanje, ki je dejansko pomenilo reševanje hrvaških ozemeljskih zahtev, začelo reševati konec oktobra 1945. To je bil čas volilne kampanje za volitve v jugoslovansko ustavodajno skupščino in dejansko plebiscit za potrditev doseženih sprememb v času druge svetovne vojne. Da se je takrat v praksi začelo urejati mejno vprašanje med Slovenijo in Hrvaško, so bili v veliki meri razlog volilni imeniki oziroma, kdo bo kje in koga volil; ali bo to kandidat Ljudske fronte iz Hrvaške ali iz Slovenije, tj. čigav poslanec bo izvoljeni kandidat.

Še pred volitvami so se 28. oktobra 1945 v Štrigovi sestali predstavniki ministrstev za notranje zadeve Slovenije in Hrvaške skupaj s predstavniki lokalnih oblasti in izdali navodilo, ki je začasno urejalo mejne odnose med sosednjima federalnima enotama skupne države. Sprejeli so sporazum glede razmejitve tega območja in navodilo »v ciljučasne ureditve obmejnih odnosov na območju bivše občine Štrigova«, kar naj bi bila končna rešitev. Določili so, kateri kraji in zaselki pripadajo Sloveniji in kateri Hrvaški. Šlo je za prvi dogovor glede ozemlja in meje med federalnima enotama na tem območju.²⁷⁰ Pri tem so se skušali držati etničnega načela, namreč katere narodnosti so bili vpisani volivci v posameznem kraju. Nekdanjo občino Štrigova so delili po nacionalnem načelu, pri čemer niso upoštevali, da je bila leta 1937 izdvojena oziroma oblikovana občina Razkrižje. Glede na vpise narodnosti v volilne imenike se je izkazalo, da so bili »hrvaški kraji« le Štrigova, Grabrovnik in Železna gora. Tem vpisom pa so kasneje slovenski aktivisti oporekali, saj so jih po njihovem mnenju napravili hrvaški aktivisti, ki pa so podatke, kdo pripada kateremu od obeh narodov, dobili od oseb, ki so, kot so menili slovenski lokalni politiki, med vojno kolaborirali z Madžari in nasploh bili predstavniki »reakcije«, kot se je takrat reklo odkritim in prekritim nasprotnikom novih jugoslovanskih oblasti.

Ni pa bil »rdeč« niti ljutomerski okraj, ki je bil zato s stališča oblasti politično problematičen. Nasploh se je politično ta okraj glede na izide volitev ocenjeval kot »konservativen« ali celo »reakcionaren« in pod močnim vplivom pastirskega

269 Zečević, Lekić, *Granice*, dok. 30, str. 108–109.

270 Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 8, str. 31–32.

pisma jugoslovanskih škofov, pa tudi druge propagande proti novi oblasti v Jugoslaviji. Večinoma je bilo tam kmečko prebivalstvo pred vojno tradicionalno vezano na katoliško, tj. klerikalno stranko, po vojni pa se jih je močno prijel strah pred t. i. skupnimi kotli in kolhozi, kar je bila bistvena propaganda zoper novo oblast. Koliko je na slab volilni rezultat v ljutomerskem okraju vplival mejni spor zaradi Štrigove, sicer ni mogoče ugotavljati, je pa tam t. i. črna skrinjica, ki je bila sicer brez liste, a je pomenila izraz opozicije, dobila na zvezni listi 36,7 % glasov, kar je bilo več kot oba ljudskofrontna kandidata; prvi je dobil 34,3 % in bil izvoljen, drugi pa 28,8%.²⁷¹ V vasi Sveti Urban, ki je po dogovoru s konca oktobra 1945 o razdelitvi tega območja med Slovenijo in Hrvaško sicer pripadla Sloveniji, je bil delež v »črni skrinjici« v vsem okraju največji; od 369 oddanih glasov je bilo v »črni skrinjici« 277 kroglic (75 %).²⁷² Volilni rezultati so oblasti v Ljubljani bolj zanimali kot pa mejna problematika.

Sestanek je pokazal, da je problem tega ozemlja in meje na njem nacionalno pogojen. Zlasti je to želela prikazati hrvaška stran, ki jo je motila, kot so pokazale njihove pripombe na sestanku, t. i. slovenizacija šole. Predstavnik hrvaške vlade (načelnik predsedstva vlade Hrvaške Ivan Leko) je na sestanku povedal, da njihov namen ni ozemeljski, torej da bi občina Štrigova pripadla Hrvaški, ampak je njihov namen, da imajo Hrvati na tem območju narodnostne pravice, npr. do uporabe hrvaškega jezika v šoli.²⁷³ V Razkrižju je namreč pouk že od leta 1931, ko je bil kraj sicer v Savski banovini, potekal v slovenščini. Da je pouk v slovenščini potekal tudi po vojni, kar so zahtevali starši šoloobveznih otrok, je na sestanku povedal predstavnik okraja Ljutomer.²⁷⁴ Vsekakor se je na tem območju odprlo nacionalno vprašanje, ki ni bilo nič kaj v skladu z doktrino, ki se je izražala s frazo o bratstvu in enotnosti.

Je pa ta sestanek pokazal tudi na pomembno dejstvo, zakaj so se mnogi, tudi tisti, ki so se sicer izrekli za Hrvate, kar je na sestanku povedal sekretar OF iz Štrigove, raje odločili za življenje v Sloveniji kot na Hrvaškem. Argument za to je bil: »Ljutomer je mnogo bližji in smo navezani v gospodarskem pogledu bolj na Ljutomer kot na Čakovec.«²⁷⁵ Ljutomer je bil namreč štirikrat bližje, kot je bil od teh krajev oddaljen Čakovec. »Nasilna odcepitev od Ljutomera bi pomenjala smrtni udarec našemu gospodarstvu, ki absolutno gravitira k Sloveniji,« je na enem največjih ljudskih zborovanj glede »državne« pripadnosti teh krajev v začetku aprila 1946 povedal domačin iz kraja Banfje (Banfi, ki je bilo določeno za Hrvaško in je danes na Hrvaškem).²⁷⁶

271 Novak, *Volitve v ljutomerskem okraju v letu 1945 in 1946*, str. 443.

272 Prav tam.

273 Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 9, str. 33.

274 Prav tam, str. 34.

275 Prav tam.

276 Prav tam, dok. 26, str. 69.

To je bil eden od bistvenih razlogov, zakaj naj bi se ljudje na tem območju, ne glede na narodno pripadnost, odločili ostati v okviru Slovenije. Gospodarski razlogi so bili tako tisti, ki so imeli odločilno vlogo. Tudi za odločitev za Hrvaško. Pri tem je šlo tudi za zagotovljeno preskrbo, konkretno za t. i. karte kot eno od njenih značilnosti. V začetku februarja 1946 so predstavniki LO Štrigova, ki je po dogovoru s konca oktobra 1945 spadal pod Hrvaško, obvestili, da zato ne dobivalo več »kart« za živila in tekstil iz Slovenije, medtem ko teh od hrvaških oblasti prav tako niso prejemali. Da bi dobili »karte« za zagotovljeno preskrbo iz Hrvaške, so zahtevali, da se njihovi kraji pripojijo k Hrvaški, saj je bil dogovor s konca oktobra le začasen.

Niso pa bili v kraju, ki je po tem dogovoru pripadel Hrvaški, ker se je tam večina prebivalcev izrekla za Hrvate, ti povsem zadovoljni s takšno rešitvijo. Iz kraja Železne dveri so poslali slab mesec po sklenitvi dogovora o pripadnosti posameznih krajev eni od federalnih enot na okraj Ljutomer (na odsek za notranjo upravo) dopis z zahtevo za priključitev k Sloveniji. To zahtevo je okrajni ljudski odbor poslal slovenskemu notranjemu ministrstvu in pri tem navedel, da je »inicijativa za priključitev in pobiranje podpisov padlo od ljudstva samega«. ²⁷⁷ Šlo naj bi za t. i. civilno pobudo, kot takšne izraze volje ali zahtev ljudstva imenujemo danes.

Pokazalo se je, da je bila glede na zbrane podpise hišnih gospodarjev iz celotnega območja KLO Štrigova, ki jih je na začetku februarja 1946 zbral sekretar OF iz tega kraja, kar je pomenilo, da je bil slovensko opredeljen. Večina jih je bila za Slovenijo. Od 128 podpisanih jih je bilo 91 za Slovenijo, za Hrvaško 6, neopredeljenih pa 31. ²⁷⁸

Na začetku novembra 1945 je nastal dokument, v katerem sta predstavnik hrvaških oblasti, od katerih je eden sodeloval pri pripravi sporazuma o delitvi ozemlja konec oktobra 1945, poročala hrvaškemu ministrstvu za notranje zadeve o poteku razmejitve nekdanjih občin Štrigova in Razkrižje med Slovenijo in Hrvaško. V tem poročilu je bil podan zgodovinski oris spornega območja Štrigove, kot so ga videli in razumeli na Hrvaškem. Ta dokument je bil očitno predan tudi Komisiji državne kontrole Vlade FLRJ, ki je sredi leta 1946 prevzela urejanje tega vprašanja, saj ga republiki z medsebojnimi dogovori nista rešili. Pisca sta v svojem poročilu na račun ravnanja slovenskih oblasti v Štrigovi navedla hude obtožbe. Sklicevala sta se na narodnostno sestavo prebivalstva glede na popis iz leta 1931. Ker je bila kljub dejstvu, da so tam prevladovali Hrvati (za kar naj bi bil zaslužen popis prebivalstva iz leta 1931, ki pa nacionalne pripadnosti ni ugotavljal), občina Štrigova vključena v Ljutomerski okraj oziroma v Dravsko banovino, se je »takoj začelo z nasilno slovenizacijo prebivalstva

²⁷⁷ Prav tam, dok. 12, str. 40.

²⁷⁸ Prav tam, dok. 20, str. 55–58 (faksimile).

in uvajanje slovenskega jezika v šole in tudi v upravo«. Za čas po drugi svetovni vojni, ko je bila Štrigova vključena v Slovenijo, pa je v dokumentu navedeno, da so »vodstveni kadri« iz okraja Ljutomer »podpirali šovinistične in oportunistične težnje neznanega števila posameznikov«, kar so po mnenju pisca potrjevali tudi odprtje šole v slovenščini in izpadi proti hrvaškemu prebivalstvu. Poročilo med takšnimi izpadi navaja »napad nekih neodgovornih elementov izvršen dne 13. 1. 1945 (sic !)²⁷⁹ na sekretarja okrajnega odbora Ljudske fronte v Čakovcu, ki so ga ob tej priliki oklofutali. Poleg tega naj bi slovenska milica prepovedovala prebivalstvu hoditi na sejem v Čakovec. »Iz vsega tega se vidi, da je na tem ozemlju izzvana nacionalna mržnja, in je posameznikom omogočeno, da odkrito agitirajo proti Hrvatom in Hrvaški in celo odkrito pretijo,« je bilo zapisano.

O sestanku med predstavniki slovenskih in hrvaških oblasti konec oktobra 1945 pa je po mnenju piscev poročila prišlo »do izraza nepravilno mišljenje tovarišev iz Slovenije«, ki »nezadostno razumejo bratstvo in enotnost«. Do takšne ocene je pisec prišel, ker so Slovenci predlagali, da se vprašanje spornega območja reši s plebiscitom. Na koncu je pisec podal mnenje, da je to spremembo potrebno uresničiti šele po volitvah v jugoslovansko ustavodajno skupščino, »ker v nasprotnem primeru zaradi nezdravega ustvarjenega stanja bi imeli lahko negativne posledice na volitvah«.²⁸⁰

Vsekakor je poročilo o stanju na »spornem« ozemlju, ki je nastalo v okviru hrvaških oblasti, kazalo na hrvaško razumevanje problema, poleg tega pa na eni strani njihovo »kalimerovstvo«, na drugi pa željo, da s političnimi ocenami očrni slovensko stran. Dajali so svoje politične ocene in izražali mnenje o slovenskih nepravilnostih. V Sloveniji poročila o vtisih s srečanja s Hrvati niso napisali oziroma vsaj ni znano.

Ljudstvo je v postopku določanja meje med Slovenijo in Hrvaško na tem območju igralo pomembno vlogo že v letu 1945. Dejansko so mejno vprašanje začeli urejati lokalni predstavniki oblasti, saj se »Ljubljani« to ni zdelo bistveno. Že jeseni 1945 so prebivalci na spornem območju izražali željo po priključitvi k Sloveniji. Po navedbi v poročilu, datiranem z 31. oktobrom 1945, čigar naslovnik in pisec v objavljenem dokumentu nista navedena, je bilo povedano, da so prebivalci vasi Železna Gora poslali maršalu Titu prošnjo za priključitev k Sloveniji. V poročilu pa je bilo povedano, da so to izražali »Koroščevi ljudje« in da s tem »reakcija dobiva popularnost med ljudmi« ter da se »predstavniki ljudske oblasti namesto, da delujejo v duhu bratstva in enotnosti, priključujejo tej kampanji«.²⁸¹

279 Najbrž gre za napako, ki sta jo zagrešila uredjalca dokumentov in je pravilen datum 13. oktober 1945.

280 Zečević, Lekić, *Državne granice*, dok. 78, str. 161–162; Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 11, str. 39–40.

281 Prav tam, dok. 34, str. 117.

Vsekakor je pisec poročila o celoviti notranji mejni problematiki v Jugoslaviji želel prikazati problematiko Štrigove kot politični problem in to v okraju, kjer je imela nova oblast politične težave oziroma ni imela takšne podpore, kot jo je pričakovala, kar se je pokazalo na volitvah v ustavodajno skupščino. Mejno problematiko so želeli razumeti kot vprašanje političnega stanja na terenu. Računali so, da se bo vse uredilo, če bo na tem območju, kjer so imeli tudi dokaj veliko podporo t. i. križarji ali Matjaževa vojska kot oboroženi nasprotniki nove državne ureditve v Jugoslaviji, politično prevladalo dobro razpoloženje do oblasti. Tako mejni problematiki, ki je bila eden od netiv odnosov na tem območju, niso posvečali pretirane pozornosti. Slovenske vrhovne oblasti so najbrž razmišljale tudi, da se bo politično stanje na terenu izboljšalo, če bodo določeni t. i. reakcionarni elementi postali del Hrvaške.

Sploh pa so vprašanje razmejitve na tem območju sprožili na Hrvaškem. Predsedstvo Narodne vlade Hrvaške je že sredi maja 1945, slab teden po koncu vojne, izdalo navodilo o oblikovanju dveh komisij za razmejitve. Ene za razmejitve Hrvaške proti tujini (kot da je bila Hrvaška takrat še vedno »samostojna« kot v času NDH in bi lahko sama odločala o svojih zunanjih mejah), druga pa za razmejitve v okviru Jugoslavije. Vsekakor je želela Narodna vlada Hrvaške urediti vprašanje meja svoje federalne enote proti vsem drugim federalnim enotam oziroma narodom v Jugoslaviji. O tem so sredi maja obvestili tudi predsedstvo Narodne vlade Slovenije.²⁸²

»Sporno« območje nekdanje občine Štrigova in razlog, zakaj ga Hrvaška želi, je razložil in opredelil v začetku julija 1945 Božidar Firšt v »elaboratu«, poslanem »poverjeništvu za ozemeljsko razmejitve federalne države Hrvaške pri predsedstvu vlade federalne Hrvaške«.²⁸³ Sredi septembra 1945 je to območje obiskal načelnik hrvaškega notranjega ministrstva. Takrat je hrvaška oblast že menila, da je glede na to, da je kabinet hrvaškega notranjega ministra izdal zapoved (naređenje) o priključitvi ozemlja občine Štrigova Hrvaški, to s tem doseženo. Zato je visoki predstavnik hrvaškega notranjega ministrstva obiskal »novo priključene« dele hrvaške federalne države. Z enostransko hrvaško odločitvijo glede vključitve ozemlja občine Štrigova pod hrvaško upravo se v okraju Ljutomer niso strinjali in so menili, da je to treba rešiti s plebiscitom. Načelnik hrvaškega notranjega ministrstva je temu nasprotoval zato, ker bi ta po njegovem mnenju »zanetil šovinizem in ustvaril jez med ljudstvom«.²⁸⁴ V Štrigovi in Razkrižju je visokega predstavnika hrvaškega notranjega ministrstva zmotil napis na zgradbi šole, ker je bil v slovenščini (šola), in nasploh stopnja »slovenizacije« tega območja. Razlog za to je pripisal oportunističnemu prebivalstvu, za kar

282 Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 1, str. 21.

283 Prav tam, dok. 3.

284 Prav tam, dok. 5, str. 27.

naj bi bil razlog v preskrbi, ki je bila boljša kot na Hrvaškem. Očitno je šlo za boljšo organiziranost, saj je bila zagotovljena preskrba praviloma določena centralistično, razdeljevanje pa je bilo v domeni republiških in nato nižjih organov.

Kasneje je imela preskrba določeno vlogo za opredeljevanje prebivalstva, v kateri republiki želijo živeti. Ko so zaradi dogovora o tem, kateri kraji pripadajo Sloveniji in kateri Hrvaški s konca oktobra 1945, tisti, ki so razdeljevali »karte« v okraju Ljutomer, nehali te dajati prebivalcem krajev, ki so po dogovoru postali del Hrvaške, ki pa jih v svoj preskrbni sistem očitno ni vnesla, so prebivalci teh krajev zahtevali, da čim prej uradno postanejo del Hrvaške, da bodo dobili svoje »karte«.

Dogovor iz oktobra 1945 pa je bil na začetku aprila 1946 poteptan oziroma je bilo razmejitveno vprašanje ponovno odprto, z novimi merili za določanje meje. Ta so bila v upoštevanju nekdanje meje med avstrijskim in ogrskim delom dvojne habsburške monarhije na tem delu njenega ozemlja. To pa bi pomenilo, da bi tudi kraji, ki so po dogovoru s konca oktobra 1945 spadali v Slovenijo, poslej spadali k Hrvaški, saj so bili pred letom 1918 del ogrskega kraljestva. To je sprožilo »gibanje« prebivalstva v krajih, ki so po dogovoru s konca oktobra 1945 pripadli Sloveniji in se niso želeli priključiti Hrvaški.

Naselja Štrigova, Jalšovec, Grabrovnik, Železna gora, Statinec, Robadje in Sveti Urban so bila v začetku aprila 1946 že vključena v okvir LR Hrvaške. V upravni razdelitvi Slovenije z začetka aprila 1946 ti kraji namreč niso bili navedeni,²⁸⁵ kar je pomenilo, da jih zakonodajalec, Prezidij SNOS, ob pripravi zakona o upravni razdelitvi LR Slovenije ni upošteval kot del ozemlja Slovenije. V novi upravni razdelitvi LRS, uzakonjeni septembra 1946, pa so bili kot del okraja Ljutomer navedeni Razkrižje, Gibina, Šafarsko in Veščica.²⁸⁶

Hrvaška oblast je v začetku aprila 1946 začela nemudoma vzpostavljati svoje oblastne organe in miličnike. Pripajanje k Hrvaški na »terenu« pa je bilo ustavljeno, ker je okrožni ljudski odbor Maribor menil, da to ni v skladu z dogovorom s konca oktobra 1945. Poleg tega pa so se bile burne tudi reakcije prebivalstva. Hrvaško notranje ministrstvo pa je maja 1946 Ljudski skupščini FLRJ poslalo dopis – poročilo o mejnih vprašanjih med Slovenijo in Hrvaško – z namenom, da jugoslovanska skupščina sprejme zakon o razmejitvi med republikama. V to poročilo je bilo vključeno tudi vprašanje naselij v Beli krajini.²⁸⁷ Najbrž je na osnovi tega dopisa jugoslovanska vlada konec maja 1946 poslala slovenski in hrvaški vladi poziv za ureditev ozemeljskih in mejnih vprašanj.

Na začetku aprila 1946 je mejno vprašanje na tem območju dobilo nov zagon. Vanj se je močno vključilo tamkajšnje prebivalstvo. Takrat je bil namreč

285 Uradni list Ljudske republike Slovenije, 26-119, 3. 4. 1946.

286 Uradni list Ljudske republike Slovenije, 62-242, 14. 9. 1946.

287 Zečević, Lekić, *Državne granice*, dok. 80, str. 164.

poteptan dogovor s konca oktobra 1945 o tem, kateri kraji bodo na Hrvaškem in kateri v Sloveniji, ko se je upoštevalo etnično načelo. V začetku aprila 1946 pa so bila za razmejitev postavljena nova merila. Po teh pa so slovenski kraji, kjer je bila velika večina slovenskega prebivalstva, pripadli Hrvaški.

O novih merilih za razmejitev med Slovenijo in Hrvaško so na skupnem sestanku 2. aprila 1946 namreč govorili »aktivisti« ljutomerskega in čakovskega okraja. Ta merila so bila dogovorjena ali določena nekje drugje in so jih na tem sestanku, na katerem so zanikali dogovorjeno konec oktobra 1945, s čimer se je večina prebivalstva sprijaznila, le sprejeli.

Istega dne popoldne je bil v Razkrižju zbor volivcev, zborovanje, ki so ga organizirale lokalne oziroma krajevne oblasti. Trajalo je globoko v noč. Bilo je množično, glede udeležbe je bilo navedeno, da so ljudje »napolnili do poslednjega kotička učilnico, hodnik, celo stali so pod oknom učilnice«,²⁸⁸ na njem pa so dobili informacije o širših političnih razmerah v državi, npr. o Trstu in aretaciji Draže Mihailovića ter obisku Tita na Poljskem. Bistvena točka, zaradi katere so lokalne oblasti sklicale prebivalce, pa je bilo vprašanje politično-upravne opredelitve v KLO Razkrižje. Glede tega so zborovalci zahtevali, da ostane njihov kraj v Sloveniji. »Mi smo Slovenci ... Mi nismo zatajili slovenstva tudi takrat, ko so Nemci leta 1941 zasedli ta predel in so hrvaški čuteči posamezniki imeli velike prednosti ... Naši otroci se že leta in leta učijo slovensko v šoli, gospodarsko pa smo popolnoma povezani z Ljutomerom,« so bili njihovi argumenti. To je bila mešanica nacionalnih in gospodarskih razlogov, za uresničitev katerih so od predstavnikov lokalnih oblasti pričakovali, da ti zastopajo »interese svojega ljudstva«. ²⁸⁹

Po dveh dneh, 4. aprila 1946, so se prebivalci Razkrižja in njegove okolice ponovno zbrali na zboru volivcev. Ta je bil opredeljen kot izreden in je bil sklican »na zahtevo ljudstva« zaradi nove razmejitve oziroma meril zanjo, ki so bili na škodo prebivalcev. Navzočih jih je bilo še več kot dva dni pred tem. Po podatkih zapisnika se je zborovanja udeležilo 740 volilnih upravičencev iz KLO Razkrižje, 50 volilnih upravičencev iz KLO Jalšovec (ta kraj je sedaj v Republiki Hrvaški), vsega skupaj torej nad 800 oseb. Na zborovanju so z vzklikanjem in ploskanjem odobraval zahtevi KLO, da njihov kraj ostane v Sloveniji. »Enoglasno« so izrazili, »da se nas kot Slovence ne more brez našega pristanka priključiti Hrvatski«. ²⁹⁰ Na zborovanju je eden od krajanov Razkrižja na vprašanje predsedujočega zboru, ali govori v imenu vseh, kar je bilo »gromko pritrjeno« s strani prisotnih, dejal: »Govorim v imenu vsega ljudstva. Tukaj živimo Slovenci in ne damo svoje

²⁸⁸ Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 2, str. 65.

²⁸⁹ Prav tam.

²⁹⁰ Prav tam, dok. 26, str. 67.

nacionalnosti. Svobodno in neprisiljeno povemo vsem, da smo tukaj Slovenci povezani z materno zemljo Slovenijo. Povezani pa smo gospodarsko popolnoma z Ljutomerom.« Pri tem je uporabil tudi besede Franceta Prešerna, da si ljudstvo prosto voli »vero in postave«. Zborovalci so postavili zahtevo, naj se ne upošteva meja, ki bi temeljila na nekdanji meji med Avstrijo in Ogrsko na tem območju. To je eden od govornikov utemeljil z besedami, da »ljudska demokracija zahteva načelo nacionalne pripadnosti in gospodarske povezave z zaledjem«. ²⁹¹ Eden od zborovalcev je povedal, da so v času vojne tisti, ki so se imeli za Hrvate, »prodali svojo nacionalnost najprej Švabom, nato Madžarom in pričeli nas Slovence silno preganjati ... Naše fante in može so kot Slovence pretepali, deportirali in internirali.« ²⁹² Zbudili so se spomini iz časa druge svetovne vojne ter s tem tudi zamere in neporavnani računi. Na račun Hrvatov v času vojne je bilo izraženih nekaj očitkov, da so bili ti z okupatorji v prijateljskih odnosih, kar so Slovenci občutili. Vsekakor je bil med argumenti, zakaj ne marajo preiti v Hrvaško, eden povezan z drugo svetovno vojno in dogajanjem v njej, v katerem so se Slovenci čutili zatirane s strani Hrvatov, ki naj bi množično sodelovali z madžarskim okupatorjem.

Tako na koncu tega kot tudi zborovanja pred dvema dnevoma so zapeli državno himno Hej Slovani, nato pa so se »vrstile prelepe pesmi naših borcev in narodne pesmi«. ²⁹³

Obe množični zborovanji prebivalcev Razkrižja in njegove okolice v začetku aprila 1946, zlasti drugo, sta pokazali, kaj je tamkajšnje ljudi težilo, kaj so hoteli doseči z izražanjem svoje volje na zborovanjih in kakšni so bili razlogi za zborovanja oziroma kakšen je bil povod. Zborovanji, zlasti drugo, sta imeli močan nacionalen, celo nacionalističen naboj, česar so se zavedali, zato so mnogi zborovalci povedali, da so proti šovinizmu in da »z hrvatskim narodom hočemo živeti še nadalje v najlepši skupnosti«. ²⁹⁴

V Štrigovi, ki je bila »hrvaška«, pa so prebivalci na množičnem sestanku izražali hvaležnost za vključitev tega kraja v okvir LR Hrvaške. Edvardu Kardelju, podpredsedniku vlade FLRJ, so zato poslali zahvalo. ²⁹⁵

Šlo je za »boj« ljudstva za doseg svojega cilja glede države, v kateri bi radi živeli, pri čemer so uporabljali podobne ali enake metode, zborovanja, množične sestanke, ki so jih sklicevali lokalni politični funkcionarji. Pri tem je značilno, da se med njimi ne pojavljajo funkcionarji komunistične stranke oziroma ne nastopajo v njenem imenu, pač pa v imenu Osvobodilne fronte oziroma Ljudske

²⁹¹ Prav tam, str. 70.

²⁹² Prav tam.

²⁹³ Prav tam, str. 71.

²⁹⁴ Prav tam, str. 70.

²⁹⁵ Prav tam, dok. 27, str. 72.

fronte, ki je takrat uradno oblikovala celotno politiko, medtem ko je bila komunistična stranka v ozadju, v »ilegali«. Podporo je ljudstvo oziroma tisti, ki so ga kot lokalni politiki predstavljali, želelo dobiti tudi od nekaterih vodilnih politikov, zato so jim pošiljali zahvalne telegrame. Kakšno je bilo stališče teh politikov, ni znano. Nihče med njimi se ni odzval na dogajanje na »spornem« območju. Problem se jim je najbrž zdel premajhen oziroma premalo politično vroč. Tako so zborovalci iz Štrigove, ki so želeli biti vključeni v Hrvaško, poleg tega, da so se zahvalili Kardelju, poslali pismo tudi Borisu Kidriču kot predsedniku slovenske vlade. V njem so napisali: »Ne verjemite posameznikom, ki širijo mržnjo med nas brate zaradi lastnih interesov,« ter da želijo biti pripojeni k Hrvaški, ker »vsa zgodovina skozi 712²⁹⁶ let nam kaže, da smo bilo vedno pod Hrvaško«. ²⁹⁷ Pisma so bila naslovljena tudi na notranje ministrstvo FLRJ, saj je šlo za notranjo upravno ureditev, pa tudi na celotno zvezno jugoslovansko vlado. Pri tem so prednjačili pisci iz Hrvaške, ki so slovensko stran črnili in sebe prikazovali kot »žrtve« slovenskega pohlepa po hrvaškem ozemlju. Slovenski pisci, »od našega ljudstva svobodno izvoljeni predstavniki« posameznih krajevnih ljudskih odborov, pa so se v svojem pismu, naslovljenem na zvezno ministrstvo za notranje zadeve glede priključitve Štrigove k Sloveniji, sklicevali na ustavo kot na »najvišji akt« in »svetinj« in zapisali, naj se upošteva ljudska volja, »kar nam je z ustavo zajamčeno«. ²⁹⁸ Zahtevali so »pravično in ljudsko demokratično rešitev«. Glede meril za postavitev meje med Slovenijo in Hrvaško, ki so jih sprejeli na začetku aprila 1946, ko naj bi meja med republikama na tem območju tekla po nekdanji meji med avstrijskim in ogrskim delom dvojne habsburške države, so bili v pismu jugoslovanskemu notranjemu ministrstvu zelo ostri, saj so to označili za »postavljanje fašističnih in ustaških zgodovinskih teženj avstro-ogrskega kova« in za sklep, ki je »v popolnoma v smislu tukajšnje reakcije«. V dolgi obrazložitvi svojega pogleda, ki je nekakšen zgodovinski oris političnega dogajanja na tem prostoru, so zapisali še zahteve in mnenje, da se je »izrazita gonja proti vsemu, kar je slovenskega, pričela po navodilih zagrebškega ordinarjata, izrecno po nalogu dr. Stepinca, ki je uradno prepovedal slovensko pesem in slovensko nabožno literaturo«. ²⁹⁹

Obe strani sta uporabljali politični besednjak in svoja stališča politično utemeljevali. »Mejni spor« je dobival vedno bolj politične razsežnosti in to je končno spodbudilo zvezne oblasti, da so se odločile poseči v dogajanje. Še prej

²⁹⁶ Mogoče je, da se je pisec pisma, predsednik krajevnega ljudskega odbora Štrigova, poslanega predsedniku vlade LR Slovenije B. Kidriču, enostavno zmotil v računanju let (zgrešil je za sto let), saj je mogoče mislil na to, da je Čakovec prvič omenjen 1328 in se kot naselje uradno pojavlja v listinah od leta 1333.

²⁹⁷ Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 30, str. 73.

²⁹⁸ Prav tam, dok. 31, str. 76.

²⁹⁹ Prav tam, dok. 32, str. 79.

pa sta to reševala, ne pa tudi rešila, ampak s svojo rešitvijo stvar še bolj »pogrela« notranja ministra Slovenije in Hrvaške, oba sicer pomembna funkcionarja Udbe in Titova bližnja sodelavca, če ne kar zaupnika. Tudi ta »visoka« raven pa ni prinesla rešitve. Ljudje so bili zaradi nje še bolj razjarjeni.

Na začetku junija 1946 je bila ustanovljena komisija, ki sta jo vodila notranja ministra iz obeh republik, slovenski Ivan Maček-Matija in hrvaški Ivan Krajačić-Stevo. Sestala se je v Ljutomeru 3. junija 1946 in sprejela sklep o priključitvi celotnega območja predvojne občine Štrigova (Razkrižje, Štrigova, Jalšovec, Robade, Slatnjak, Sv. Urban, Železna Gora, Grabrovnik) k Hrvaški, torej tudi naselij, ki naj bi po odločitvi prve komisije s konca oktobra 1945 pripadla Sloveniji.³⁰⁰ Očitno je prevladalo hrvaško stališče. Tudi glede razumevanja nekdanje občine Štrigova, saj so jo razumeli kot tisto iz leta 1931 in niso upoštevali dejstva, da je bilo iz nje leta 1937 izločeno Razkrižje z nekaj vasmi in je nastala občina Razkrižje. Sicer pa so nastanek te občine na hrvaški strani pripisovali vplivu Antona Korošca, ki je bil v času oblikovanja občine Razkrižje notranji minister. Zato so jo na hrvaški strani ob sklenitvi, da postane celotno ozemlje predvojne občine Štrigova del LR Hrvaške, enostavno odmislili, kar pa je bilo politično stališče, ne pa upravno, saj je občina obstajala. Ivan Maček je očitno podlegel »veličini« Ivana Krajačića!

Po tem dogovoru je bilo vprašanje razmejitve med Slovenijo in Hrvaško po mnenju slovenske vlade (v njenem imenu je poročal generalni sekretar vlade generalnemu sekretariatu jugoslovanske vlade 18. junija 1946) rešeno in ni obstajalo nobeno drugo sporno vprašanje.³⁰¹

Reakcije na to odločitev pa so bile pri ljudeh teh vasi ostre. Predsednik KLO Razkrižje je vložil pritožbo na Komisijo državne kontrole zvezne vlade. Ta je zato ustanovila še eno komisijo za razmejitev med Slovenijo in Hrvaško, ki je bila že tretja tovrstna. V njej sta bila predsednika kontrolnih komisij slovenske in hrvaške vlade, Vida Tomšič in Pavle Gregorić, ter Lepa Perović. Ta komisija je v Beogradu zaslišala pritožitelja in člani komisije so obiskali tudi prizadete kraje ter opravili razgovore z ljudmi na terenu, pa tudi s političnimi aktivisti in funkcionarji na obeh straneh meje. Argumenti tistih, ki so se najbolj aktivno politično zavzemali, da Razkrižje ostane v Sloveniji, so bili predvsem gospodarski, npr. oddaljenost krajev od okrajnega središča, Ljutomera na eni in Čakovca na drugi strani. Ta komisija pa je tudi obiskala prizadete kraje in opravila razgovore z ljudmi »na terenu«, poleg tega pa tudi s političnimi aktivisti in funkcionarji na obeh straneh meje. To je bila sploh prva komisija, ki se je seznanila s stanjem neposredno »na terenu«, saj sta npr. pred tem notranja ministra odločala o

300 Zečević, Lekić, *Državne granice*, dok. 82, str. 165–166.

301 Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 41, str. 89.

razmejitvi kar za mizo. Hitro, že 12. junija,³⁰² je komisija odločila in napisali so poročilo.³⁰³ To je bilo za razmejitev odločilno.

Vsekakor je na »terenu« maja, še zlasti pa v začetku junija 1946, po odločitvi Maček-Krajačić, postajalo vedno bolj vroče. Na »svoje« novo ozemlje v Štrigovo so hrvaške oblasti poslale svoje miličnike, kar petnajst mož, čeprav so bili prej tam le trije slovenski miličniki. Hrvaški miličniki so začeli odstranjevati slavo-loke in transparente, ki so imeli napise za Slovenijo. Prihajalo je do incidentov, saj so se temu početju ljudje upirali. V pismu notranjemu ministrstvu FLRJ so zapisali: »Samo zato, ker smo manifestirali svoje slovenstvo, je prišlo do aretacij naših najboljših aktivistov.«³⁰⁴ Zaradi ravnanja hrvaških miličnikov v Štrigovi so pisali pritožbe, saj so bili do Slovencev grobi. Eden od argumentov proti hrvaškemu miličnikom s strani slovenskih lokalnih funkcionarjev je bil, da osebe, ki nimajo volilne pravice, ker nasprotujejo oblasti in njeni politiki ali pa so v času vojne sodelovale z okupatorskimi oblastmi, hrvaškemu miličnikom posredujejo informacije, koga naj »maltretirajo.«³⁰⁵ Prihajalo je tudi do aretacije slovenskih lokalnih funkcionarjev in aktivistov na terenu. »Z eno besedo začel se je šovinistični teror proti vsega tistega, kar je slovensko,« je bilo zapisano v pismu, poslanem predsedstvu hrvaške vlade. Miličniki so prepovedovali obešanje slovenskih zastav tako, da so grozili z zaporom. Vsekakor je hrvaška oblast »hrvatizirala« ozemlje, ki je postalo del Hrvaške, s pomočjo milice, natančneje le z milico in njeno »oblastjo«.

Slovinci so »hrvatizaciji«, zlasti pa načinu njenega uvajanja, nasprotovali. Še posebej je »razdražila slovensko razkriško ljudstvo in skupnost« predaja vseh slovenskih ustanov v Razkrižju hrvaškemu oblastem v začetku junija 1946. V prvi vrsti je šlo za šolo; starši šoloobveznih otrok so na izrednem zboru volivcev 6. junija 1946 od predstavnikov okraja Čakovec zahtevali, da želijo še nadalje imeti slovenske učitelje.³⁰⁶ Ti so jim to obljubili, a že naslednji dan so v Razkrižje prišli hrvaški učitelji. Prevzem šole je prebivalstvo zelo razburil. Toda to je obveljalo, saj je na zahtevo okrajnega sekretarja OF iz Ljutomera ljudski odbor tega okraja izdal »dekret«, po katerem so se morali slovenski učitelji v štirih dneh izseliti. V šolo se je nato vselil – poročevalca dogodkov sta zapisala »vthitotapil« – hrvaški učitelj. Ljudje so njegovi vselitvi v šolsko poslojje nasprotovali in zahtevali, da

302 Tega dne so izvedli zaslišanje predsednika in tajnika KLO Razkrižje (Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 54, str. 107–111), kar kaže, da je komisija delovala zares hitro in učinkovito.

Poročilo komisije, ki je sicer datirano na ta dan, je bilo sestavljeno kasneje. Vprašanje je, ali je bilo tistega dne tudi zaslihanje, kajti drugi zapisnik istega zaslišanja je datiran 22. junija 1946 (Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 73, str. 140).

303 Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 75, str. 147–154.

304 Prav tam, str. 81.

305 Prav tam, dok. 43, str. 95.

306 Prav tam, dok. 51, str. 103–104.

odide. Medtem ko so ljudje zborovali pred šolo, so hrvaški miličniki aretirali predsednika KLO Razkrižje. Že nekaj dni prej pa je bil aretiran sekretar ZMS. Oba sta bila zaprta v zaporu v Čakovcu. Razmere so bile zelo razgrete. Ozemeljski spor je postal spor glede šole oziroma vprašanje, ali bodo učili hrvaški učitelji v hrvaščini ali slovenski v slovenščini, kot je bilo že od leta 1931. Prihajalo je tudi do »incidentov« s hrvaškimi učitelji, ko je »zelo šovinistična hrvaška učiteljica« pretepla deklico, ker je ta govorila slovensko. Poročevalec je zapisal še, da je ta učiteljica menila, da so slovenski učitelji fašisti.³⁰⁷ Ozemeljsko vprašanje in razmejitvev sta na tej ravni dobili nacionalno in tudi ideološko razsežnost.

Vsekakor pa so bili zborovalci na množično obiskanih zborih volivcev, med katerimi so bili takšni, ki so izražali jasno željo po tem, da ostanejo v »naročju ljudske republike Slovenije, ker gravitiramo politično, gospodarsko, kulturno-prosvetno in nacionalno k Ljutomeru«,³⁰⁸ kot tudi takšni, ki so na svojih zborovanjih izražali zahteve po priključitvi Hrvaški, tisti, ki so spodbudili državne oblasti, da so problematiko na terenu vzele v svoje roke. Da je bila predaja ozemlja hrvaškim oblastem v začetku junija 1946 sprejeta zelo burno, kaže izredni zbor volivcev 6. junija, na katerem se je ponovno, tako kot na začetku aprila, zbralo okoli 700 ljudi, ki so javno nasprotovali predstavniku okraja Čakovec, ki je postal politično in oblastno pristojen za to območje.

Za dogovarjanje z »višjimi forumi« so v slovenskem krajevnem ljudskem odboru izbrali dva predstavnika, »ker se vsi v odboru ne morejo udeleževati delegacij«, in sicer funkcionarja OF iz Štrigove. Dali so jima pooblastilo za polnomočno zastopanje boja za »pripadnost in ureditev naših krajev«. ³⁰⁹ To je kazalo, da so se na terenu odločili »boriti« za dosego svojih stališč. To imenovanje pa je očitno spodbudilo zvezne oblasti, zato je bil pred Komisijo državne kontrole Vlade FLRJ zaslišan šef odseka za notranje zadeve okraja Ljutomer, ki je bil konec maja 1946 na dodatnem usposabljanju v Zemunu. Bil je izprašan o obeh zastopnikih ljudstva in o razmerah na »terenu«. Zasliševalcem je povedal, da je 99 % prebivalstva v Razkrižju in Robadju slovenskega. Zanimalo jih je tudi, ali so navedbe o merilih za postavitve meje po nekdanji avstro-ogrski mejni črti, kar sta »pooblaščenca« navedla v pismu za Beograd, točne. Šef milice iz Ljutomera je to potrdil.³¹⁰ Zanimanje zveznih oblasti za »lokalni« problem pa kaže, da so se te zaradi tega zganile.

O nepravilnostih, ki so bile prisotne na terenu glede razmejitve LR Slovenije in LR Hrvaške, sta predsednik in tajnik KLO Razkrižje Predsedstvu vlade LR Hrvaške konec junija 1946 poslala dolgo pismo, napisano v slovenščini. Opisala

307 Prav tam, dok. 47, str. 100.

308 Prav tam, dok. 26, str. 70.

309 Prav tam, dok. 33, str. 83.

310 Prav tam, dok. 42, str. 90.

sta gospodarske prosvetne in politične razmere, glede nacionalnega stanja pa sta povedala, da »naše ljudstvo govori Slovensko« ter da so domači izrazi »mnogo bližji slovenščini kakor hrvaščini«. Na dolgo sta opisala politične razmere od leta 1941 dalje.³¹¹

Svoj prav pa so želeli doseči tudi tisti, ki so se zavzemali za priključitev Hrvaški. Tako so konec maja iz KLO Štrigova notranjemu ministrstvu vlade LR Hrvaške poslali pismo, v katerem so se pritoževali, da se jim omejuje pravice uporabe hrvaškega jezika. Sami so se opredelili za »Medjumurske Hrvate«.³¹²

Pošiljanje pisem na različne naslove s prošnjami podpore in z obtoževanjem nasprotne strani se je nadaljevalo. Tako so iz KLO Razkrižje poslali telegram Edvardu Kardelju in od njega kot »branitelja ljudskih pravic« zahtevali, da se njihov kraj pripiše Sloveniji.³¹³ Nasploh so začeli računati na Kardeljevo podporo in temu so telegrame poslali tudi »mladinci« ter druge t. i. množične organizacije.

Ljudje so prek svojih predstavnikov, lokalnih funkcionarjev, zahtevali komisijo, ki naj na terenu ugotovi dejstva in določi mejo. Niso več zaupali dogovarjanju na lokalni ravni. Spraševali so se: »Zakaj se ogibate ljudstva?«³¹⁴

Slovenska oblast na dogajanje na območju Razkrižja in Štrigove očitno ni bila preveč pozorna ali pa je vprašanju, ki je bilo tam zelo živo, posvečala manjšo težo, saj je predsedstvu vlade LR Slovenije v odgovoru na dopis zvezne vlade s sredine maja, v katerem jo je ta spraševala, kakšno je stanje glede razmejitve med republikama in vzpostavitve meje med njima, odgovorila, »da trenutno med LR Slovenijo in LR Hrvaško ne obstoja nobeno sporno vprašanje«.³¹⁵ Očitno je oblast menila, da je bilo to vprašanje ustrezno rešeno z merili, postavljenimi v začetku aprila 1946 glede oblikovanja meje po avstro-ogrski mejni črti, ali pa je bila rešitev zagotovljena s sestankom konec oktobra 1945, saj sta se tega udeležila predstavnika obeh republiških notranjih ministrstev. Dogajanju na »terenu«, ko so ljudje jasno izražali svoja stališča, glede na jedrnato ugotovitev, da ne obstaja nobeno sporno vprašanje, v vladi očitno niso posvečali velike pozornosti.

Reakcije na odločitev o priključitvi k Hrvaški so bile zlasti v Razkrižju zelo burne. Ljudje so izobešali slovenske zastave in postavljali slavoloke z napisi »Zahtevamo, da se spoštuje volja ljudstva«, »Mi smo Slovenci, Slovenci bomo ostali«. V Ljutomeru so na protestnem zborovanju med ostalimi transparenti nosili tudi transparent z napisom »Trst Jugoslaviji, Razkrižje Sloveniji«. Na tovrstne proteste na ozemlju, ki je po sklepu komisije Maček-Krajačić pripadlo Hrvaški, so se hrvaške oblasti odzvale dokaj ostro. Ljudi so zapirali. Ko so zaprli

311 Prav tam, dok. 43.

312 Prav tam, dok. 35, str. 85.

313 Prav tam, dok. 36, str. 87.

314 Prav tam, dok. 40, str. 89.

315 Prav tam, dok. 41, str. 89.

neko žensko, je pred miličniško postajo demonstriralo 40 žensk. Tudi te so za kratek čas priprli. Na zaslišanje v Čakovec je moral tudi predsednik KLO Razkrižje. Zanj pa je bila ugotovitev komisije Kontrolne komisije, da je »kulak« in da je storil nekaj gospodarskih nepravilnosti in prekrškov. Komisija je ugotovila, da je hrvaška milica s svojimi postopki razmere še bolj zaostрила in da je miličnikom v Štrigovi za grobo postopanje z ljudmi dajal spodbudo komandant okrožne milice iz Varaždina.³¹⁶ Med krajani Razkrižja je močno negotovanje zbudil zlasti dogodek le nekaj dni po dogovoru Maček-Krajačić o priključitvi k Hrvaški, ko sta v Razkrižje prišla dva hrvaška učitelja, ki sta želela prevzeti šolo. Ljudje so takrat protestirali pred šolo. Na krajane Razkrižja pa so po pripovedovanju predstavnikov tamkajšnje oblasti vplivali tudi hrvaški duhovniki, ki so od vsakega zahtevali, »da se ne imenuje več Slovenca, da ne bo hodil na sestanke in da na njih ne bo vpil, da je Slovenec«.³¹⁷

Zvezne oblasti so se vedno bolj zanimale za dogajanje na »spornem« območju med Slovenijo in Hrvaško. Potem ko je Zvezna kontrolna komisija vlade FLRJ zaslišala šefa notranjega odseka Ljutomer (ni pa zaslišala nikogar s hrvaške strani), sta bila pred istim zasliševalcem (v Beogradu) zaslišana še lokalna funkcionarja, predsednik in tajnik KLO Razkrižje. Ta sta zasliševalcem predala dopis, ki sta ga pred tem poslala hrvaškim oblastem v Zagreb, v katerem je bil natančen popis problema in dogajanja v zvezi z njim. Zaslišana sta bila dejansko zato, ker sta se sama obrnila s pritožbo na Zvezno kontrolno komisijo vlade FLRJ zaradi odločitve o meji, ki sta jo sprejela notranja ministra Slovenije in Hrvaške Maček in Krajačić.

Na osnovi njune pritožbe je Komisija državne kontrole oblikovala svojo komisijo, že tretjo, ki je odločala o meji na tem območju. Tudi ta je »zaslišala« pritožitelja, in njune izjave ter argumente iz pritožbe preverili še z zaslišanjem šefa odseka za notranje zadeve okrajnega LO Ljutomer. Opravila je tudi razgovore za ljudmi »na terenu«, pa tudi s političnimi aktivisti in funkcionarji na obeh straneh meje. Bila je sploh prva komisija, ki se je seznanila s stanjem neposredno »na terenu«.

Ugotovitev komisije je bila, da je vprašanje vključitve ozemlja predvojne občine Štrigova predvsem želja hrvaških politikov iz Čakovca in Varaždina in ne želja tamkajšnjega prebivalstva. Glede nacionalne zavesti prebivalstva so ugotovili, da večina prebivalstva nima »posebno oblikovane zavesti o narodni pripadnosti« in da se opredeljujejo za Medžimurce. Glede nacionalne pripadnosti prebivalstva so v Komisiji ugotovili, da predvojna občina Štrigova zgodovinsko pripada Medžimurju in s tem k Hrvaški, da pa je s »slovenizacijo« začel Anton Korošec. Tudi ta komisija je kot verodostojne podatke vzela podatke o

316 Zečević, Lekić, *Državne granice*, dok. 84, str. 171.

317 Prav tam, dok. 82, str. 168.

nacionalni sestavi prebivalstva po popisu prebivalstva s konca marca 1931, ko pa se nacionalnost ni ugotavljala (!). Komisija je menila, da kampanjo za vključitev v Slovenijo vodijo »bivši Koroščevi korteši«, kar je bila politična ocena in to negativna za tiste, ki so želeli k Sloveniji. Omenili so tudi, da je eden od pritožnikov zoper sklep o pripadnosti nekdanje občine Štrigova k Hrvaški kulak in da je storil nekaj gospodarskih nepravilnosti in prekrškov. S tem so dali jasno politično oceno, kdo in zakaj se zavzema za to, da to ozemlje pripade Sloveniji. Za oba lokalna funkcionarja so menili, da sta kulaka oz. bogata kmeta. Po drugi strani pa so tudi menili, da je hrvaška milica s svojimi postopki razmere še bolj zaostрила in da je miličnikom v Štrigovi za grobo postopanje z ljudmi dajal spodbudo komandant okrožne milice iz Varaždina.³¹⁸ Na koncu so sprejeli sklep, da območja KLO Razkrižje in Robadj(đ)e pripadejo LR Sloveniji, ostali del predvojne občine Štrigova pa LR Hrvaški.

Glede obeh pritožnikov, ki sta s svojo pritožbo na kontrolno komisijo spodbudila, da je ta kot organ zvezne oblasti sploh posegla v »mejne zdrahe«, je komisija v svojem poročilu imela negativno stališče zaradi njunega posestnega stanja in njunega predvojnega delovanja, saj so zlasti predsednika KLO Razkrižje videli kot klerikalca, Koroščevega pristaša itd., ter so priporočili, naj se vaščane od njiju »oddvoji«, ker imata nanje velik vpliv, ki pa je negativen. Na koncu poročila je komisija priporočila, naj se »posebna pozornost v političnem delu posveti diferenciaciji znotraj teh vasi in razkinkavanju pred ljudstvom sloja gospodarjev in različnih špekulantov iz nekdanje Jugoslavije, od katerih so mnogi sodelovali z okupatorjem, ki pa še izvajajo močan vpliv na ljudstvo tega območja in stojijo še sedaj v ozadju razpihovanja in raspiranja sporov v tej občini.«³¹⁹ Kljub takšnemu negativnemu stališču o osebah, ki sta vodila »boj za mejo« in splošni slabi oceni političnega stanja »na terenu«, je komisija vseeno popravila razmejitve, kot sta jo postavila notranja ministra, in Sloveniji dodelila večje območje.

S tem je bilo vprašanje meje med Slovenijo in Hrvaško na območju med Prlekijo in Medžimurjem rešeno, čeprav zvezna skupščina ni nikoli izdala zakona o razmejitvi med republikama, kar bi po ustavi (glede na 12. člen) morala.

Mejo na terenu naj bi potegnili komisiji okrožnih odborov Maribor in Varaždin. Sklep Zvezne kontrolne komisije je bil tudi, da se na naslednjem zasedanju Skupščine FLRJ sprejme zakon o razmejitvi med republikama. Zvezna vlada je 1. avgusta 1946 sporočila vladi LR Slovenije, da bo zvezna skupščina v smislu 12. člena ustave FLRJ sprejela zakon o razmejitvi med Slovenijo in Hrvaško. S tem zakonom naj bi bilo rešeno to mejno vprašanje in tudi mejno vprašanje v Beli krajini. Tega pa jugoslovanska skupščina ni izvedla niti takrat

318 Prav tam, dok. 84, str. 171.

319 Klasinc, *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi*, dok. 75, str. 154.

niti kasneje. Zakonsko je ostalo vprašanje meje s Hrvaško nedokončano oziroma nedefinirano. Meja med federalnima enotama (republikama) pa je bila na spornem območju vzpostavljena in je veljala vso dobo t. i. druge Jugoslavije ter je priznana tudi s Temeljno ustavno listino o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije z dne 25. junija 1991.

S tem ko se je za problem meje med Slovenijo in Hrvaško pri Razkrižju oziroma Štrigovi začela zanimati zvezna oblast, saj republiške, še manj pa lokalne oblasti tega problema niso bile sposobne rešiti – vsaka njihova poteza je problem še poglobila –, je reševanje mejnega vprašanja dobilo nove razsežnosti. Problem se je sicer začel razreševati in bil z določitvijo meje razrešen, vendar ne tako, da bi s tem bili zadovoljni vsi, zlasti ne tamkajšnji prebivalci.

Konec julija 1946 so se na terenu sicer sestali predstavniki okrožnih odborov Maribor in Varaždin ter izvedli razmejitvev. Izdali so odlok, da vasi Razkrižje, Gibina, Šafarsko, Veščica in Globoka spadajo v okraj Ljutomer, vasi Robadje, Banfi, Jalšovec, Štrigova, Leskovec, Sv. Urban, Statinec, Železna Gora, Grabrovnik pa v okraj Čakovec.

Ljudje se s tem niso pomirili in so v Ljubljano in Beograd oblastem še naprej pošiljali svoje pritožbe. Pritožbe so dobivale vedno bolj političen prizvok, zlasti ko so v njih navajali in dejansko »ovajali« posameznike, njihovo preteklost, dejavnost, posestno stanje. Pritožba na odločitev okrožnih ljudskih odborov Maribor in Varaždin, kateri kraji in zaselki spadajo v katero od republik, je bila s strani KLO Razkrižje podana na začetku avgusta 1946. Z razmejitvijo niso bili zadovoljni, ker so bili kraji s pretežno slovenskim prebivalstvom postavljeni v Hrvaško. Iz kraja Statinec, ki je pripadlo Hrvaški, je prišla prošnja za priključitev celotne občine Štrigova v Slovenijo. Eden od argumentov za to je bil tudi ta, da »naše vino se šteje med ljutomerska vina«.³²⁰

Vsi protesti in pritožbe niso pomagali. Meja je bila določena. Ljudje so na zborovanjih in prek svojih lokalnih funkcionarjev še nadalje izražali negotovnanje nad določeno mejo. »Ljudstvo« je s svojim nastopom, delovanjem in stališči v veliki meri sodelovalo pri oblikovanju upravno določene meje, ki je bila dejansko upravna meja med republikama federativne države.

Za to, da se je meja med Slovenijo in Hrvaško na območju predvojnih občin Štrigova in Razkrižje, ki je burila duhove na »terenu«, saj je vsaj za tiste, ki so želeli, da se to območje vključi v okvir Slovenije, to predstavljalo enega osrednjih problemov, uredila kot se je, je bilo v veliki meri zaslužno »ljudstvo«. Natančneje dva predstavnika ljudstva, izvoljena funkcionarja najnižjega organa ljudske oblasti, krajevnega ljudskega odbora z Razkrižja. Odločilna je bila njuna smelost, ko sta na Zvezno komisijo za državno kontrolo vlade FLRJ vložila pritožbo

320 Prav tam, dok. 58, str. 118.

zoper odločitve notranjih ministrov obeh republik. Dejansko je njuna pritožba – za njo in njenim namenom pa je stalo ljudstvo, ki je svoje nasprotovanje večkrat pokazalo z zborovanji, izvedenimi v skladu z zakonodajo in političnim redom kot zbori volivcev – spremenila odločitev, kakršno sta sprejela notranja ministra, in oblikovala mejo, ki je nato veljala vse do konca jugoslovanske države in velja še danes. Tako je imel »glas ljudstva«, ki sta ga predstavljala ta dva lokalna predstavnika oblasti, veliko vlogo pri oblikovanju državnega ozemlja Slovenije oziroma meje na tem območju.

Meja na območju med Prlekijo in Medžimurjem, kjer sta se za ozemlje in mejo na njem leto dni po koncu druge svetovne vojne »bojevali« dve federalni enoti federativno organizirane Jugoslavije, je bila v veliki meri oblikovana zaradi dejavnosti ljudstva in to zlasti na slovenski strani. To je bil odločilni dejavnik za oblikovanje meje na tem območju, saj je ljudstvo s svojim nastopanjem zoper odločitve oblasti le-te pripravilo do tega, da so oblikovale mejo med republikama, ki sicer ni bila povsem meja med narodoma, a je bila bolj ali manj sprejemljiva za obe republiko-državi in oba naroda. Meja, ki jo je mogoče na eni strani razumeti kot državno mejo (če se republiko v jugoslovanski federaciji razume kot obliko sicer omejene državnosti), na drugi strani pa kot upravno mejo, je bila oblikovana z »glasom ljudstva« in je še danes zahvaljujoč glasnemu ljudstvu meja med samostojnima državama.

»Zgodba« o mejnem vprašanju med Slovenijo in Hrvaško v prvem letu po drugi svetovni vojni je imela »glavnega igralca«, ki ga je predstavljalo ljudstvo, tj. prebivalstvo »spornega« ozemlja. Ljudstvo je s svojo voljo, ki jo je izražalo predvsem prek takratne oblike »ljudske demokracije«, zborov volivcev in organiziranih množičnih sestankov, prisililo oblast, da ga je upoštevala in mu prisluhnila. Oblikovanje meje med sicer bratskima republikama, Slovenijo in Hrvaško, na območju, ki je bilo »sporno«, je pomenilo zmago ljudstva. »Politika« je sicer odločila, odločalo pa je tudi ljudstvo-prebivalstvo, ki mu je »politika« prisluhnila. Mejo je dejansko oblikovalo ljudstvo in s tem določilo ozemlje ene in druge federalne enote v okviru jugoslovanske federativne države.

Bojan Godeša

SLOVENSKO- HRVAŠKI ODNOSI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO

I.

Vloga in pomen Slovenije kot geopolitičnega dejavnika v Kraljevini Jugoslaviji sta se bistveno zmanjšala s podpisom sporazuma Cvetković-Maček avgusta 1939, ki je v veliki meri nastal pod vtisom mednarodnih dogodkov (razpad Češkoslovaške in nastanek slovaške države) in je pomenil eno najpomembnejših notranjepolitičnih sprememb v času prve jugoslovanske države. Ustanovitev banovine Hrvaške je pomenila hud udarec za dolgoletno Koroščevo pragmatično taktiziranje, ki Sloveniji ni prineslo zaželenega rezultata, tj. avtonomije, obenem pa je bila slovenska politika, ki v novih razmerah ni več predstavljala pomembnega dejavnika, potisnjena na obrobje političnega dogajanja v Jugoslaviji in pred nove preizkušnje. Tako je ob neki priložnosti ban Dravske banovine Marko Natlačen celo rekel, da smo Slovenci po podpisu sporazuma Cvetković-Maček v Jugoslaviji postali peto kolo. Britanski diplomati v Jugoslaviji so slovenski položaj

po srbsko-hrvaškem sporazumu ocenjevali na sledeč način: »Slovenija, ki je sedaj izgubila privilegirani položaj, ki ga je imela dvajset let, spremlja sporazum z nelagodjem in celo strahom, ker v zgodovini njihovih političnih odnosov s Hrvati ni ničesar, kar bi jim dajalo pravico, da pričakujejo hvaležnost. Zaradi tega je bilo odločeno, da se nujno zahteva iste privilegije, kakršne so dobili Hrvati; in da bi se šlo nasproti slovenskim željam, je bil objavljen dekret o mogoči razširitvi enakih avtonomnih pravic tudi na druge banovine. Sedaj komisija strokovnjakov proučuje položaj Slovenije. Toda kolikor izgleda paradoksalna misel, malo je verjetno, da bi hrvaški ministri hiteli s tem načrtom, verjetnejše je, da bodo taktizirali z zavlačevanjem, v upanju, da bodo na koncu Slovenci sprevideli, da je za njihove interese najboljše, da se vključijo v neko razširjeno Hrvaško.«³²¹

Skoraj istočasno se je začela druga svetovna vojna, s katero je versajska ureditev Evrope dokončno prenehala obstajati. V okoliščinah, ko so sile osi z vojno skušale vzpostaviti totalitarni in rasistični »novi red«, je slovensko ozemlje v mednarodnih okvirih postajalo vse bolj izpostavljeno zaradi neprikritih teženj sosednjih držav, da si priključijo dele njenega ozemlja. Prav nasprotno se je hrvaški položaj z ustanovitvijo hrvaške banovine, tako znotraj Jugoslavije kot tudi v mednarodnih odnosih, znatno okrepil. Vodja najpomembnejše slovenske politične sile Slovenske ljudske stranke (SLS) Anton Korošec je po vstopu v Cvetkovićevo vlado poleti 1940 zato skušal poiskati ustrezen rešitev, tako v jugoslovanskem kot tudi mednarodnem okviru. Korošec se je po kapitulaciji Francije poleti 1940, ki so jo v slovenskih katoliških krogih razumeli tudi kot »razkroj Zahoda«, torej zaton zahodne civilizacije, odločil za politično naslonitev na sile osi.³²² Takšno usmeritev je načelnik SLS jeseni 1940 pojasnil nemškemu veleposlaniku v Beogradu z besedami, da vidi »nedvomno edino možnost za zaščito svoje slovenske domovine v tem, da se najtesneje nasloni na os in zlasti na Nemčijo.«³²³ Za takšno opredelitev je bilo ključno predvsem prepričanje v Hitlerjevo zmago v vojni, ki naj bi privedla do vzpostavitve totalitarnega in rasističnega »novega reda«. Dokončnega zatona liberalne parlamentarne demokracije ter tržnega gospodarstva, kot so tedanje stanje ocenjevali v konservativnih katoliških krogih, ki so se nagibali k avtoritarnim rešitvam, pa niso obžalovali, temveč so v tem celo videli priložnost za uveljavitev korporativnega družbenega modela, ki je temeljil na papeških okrožnicah in cerkvenem nauku. V pretežnem delu katoliškega tabora tako niso videli nobenih resnejših težav s prilagoditvijo družbeni ureditvi, ki je vladala v totalitarnih režimih nacistične Nemčije in fašistične Italije. S poudarjanjem korporativizma,

321 Avramovski, *Britanci o kraljevini Jugoslaviji* (III), str. 257–258.

322 Kuhar, *Razkroj zahoda*, str. 3.

323 Biber, *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*, str. 226–227.

antiliberalizma, antikomunizma, nasprotovanja prostozidarstvu, predvsem pa z izpostavljanjem agresivnega antisemitizma, ki je na simbolni ravni pomenil najpomembnejšo »vstopnico« v svet totalitarnega in rasističnega »novega reda«, je Korošec Berlinu pošiljal sporočilo, da so se takšni ureditvi pripravljene brez predsodkov in prostovoljno prilagoditi, če bo pri tem ostal neokrnjen vpliv Cerkve.³²⁴

Delovanje Koroščevega naslednika na čelu SLS Frana Kulovca je sicer predstavljalo nadaljevanje Koroščeve usmeritve, ki je bila naklonjena silam osi, toda prišlo je tudi do zelo pomembnih sprememb v strategiji reševanja slovenskega vprašanja v okviru jugoslovanske države.

Korošec naj bi svojo politiko v pogovoru z Vladkom Mačkom, kot si je hrvaški voditelj zabeležil v svojih spominih, utemeljeval s tem, da je položaj Slovencev in Hrvatov v jugoslovanski državi različen: »Mislim, da je tu potrebno reči nekaj o Slovenski ljudski stranki in njenem vodji duhovniku dr. Antonu Korošču (...) Ogromna večina Slovencev in razumljivo tudi dr. Korošec so bili največji nasprotniki centralistične ureditve države. Toda, kljub temu sta se dr. Korošec in njegove stranka izogibala vsakršnemu ostrejšemu sporu z beograjskimi režimi. Celo več, Korošec si je prizadeval, da bi bila sam ali pa s svojimi ljudmi zastopan v vsaki vladi, ne glede, kdo je bil na čelu vlade. To se mu je s hrvaške strani precej zamerilo, pa sem mu, ko sva se (1924) boljše spoznala, to tudi pripomnil. On mi je povedal približno naslednje: »Jaz dojemam in popolnoma razumem vas Hrvate. Vi ste, vsaj na ozemlju Hrvaške in Slavonije, bili priznani kot političen narod z dokaj široko avtonomijo. Jasno je, da ste z vključitvijo v novo državo zelo veliko od svoje samostojnosti izgubili, in zato razumem vašo brezkompromisno opozicijo. No, vi morate razumeti tudi nas, Slovence. Mi nismo nič izgubili, toda zelo veliko smo dobili. Za časa Avstrije nismo imeli niti ene samcate slovenske srednje šole, a o univerzi nismo mogli niti sanjati. Na Hrvaškem so bile vse šole, od ljudskih do vključno univerze, samo hrvaške. V slovenskih deželah je bil, nasprotno, uradni jezik nemški, pa so na primer tudi tisti uradniki, ki so znali slovensko, morali (vsaj formalno) s strankami govoriti s tolmačem. Danes imamo ne samo izključno slovenske srednje šole, ampak celo univerzo. Uraduje se samo slovensko. Če je naša stranka v vladi, ji tedaj v Beogradu prepuščajo proste roke, da vladamo, kakor mi hočemo. Prepričan sem, da centralizem ne bo mogel trajno ostati, toda bo še potreben čas, in do tedaj moramo izrabiti v sedanjih razmerah ugodnosti, ki si jih lahko izborimo.« Poleg tega je bil Korošec prepričan, da bodo Slovenci s pomočjo združenih Srbov, Hrvatov in Slovencev mogli spet dobiti prek pol milijona Slovencev, ki so bili z rapalsko pogodbo

324 Godeša, *Čas odločitev*, str. 109–113.

predani Italiji.³²⁵ Po drugi strani naj bi po besedah tesnega Mačkovega sodelavca Branka Pešlja hrvaški voditelj, čeprav ni vedno soglašal s Korošcem, cenil njegove politične in državniške sposobnosti, a hkrati tudi ni dvomil, da so osnovni interesi Slovencev v državni skupnosti v glavnem enaki kot hrvaški.³²⁶ Sicer pa je bilo hrvaško ocenjevanje Koroščevega delovanja v času med obema vojnama pogosto negativno in pogojeno z različnimi zamerami na njegov račun.³²⁷ Tudi v zadnjem času, ob sporu glede implementacije arbitražnega sporazuma, smo priča podobnim recidivom v delu hrvaške (pa tudi pri nekaterih na slovenski strani³²⁸) politične in znanstvene javnosti.³²⁹

Ključna sprememba po Koroščevi smrti je bila, da je Kulovec, ki je bil vseskozi bolj naklonjen sodelovanju s Hrvati, pri čemer ga je navdihovalo politično sodelovanje med Slovenci in Hrvati v času habsburške monarhije,³³⁰ za strateškega zaveznika poiskal voditelja Hrvatske seljačke stranke (HSS) Vladka Mačka.³³¹ Kulovec se je z odmikom od Koroščeve politične strategije sodelovanja s kraljevim dvorom in srbskimi politikami (predvsem z različnimi strujami radikalne stranke) na takšen način močno približal Šušteršičevemu konceptu iz časa habsburške monarhije, ki je temeljil predvsem na tesnem sodelovanju slovenskega katoliškega tabora s hrvaškimi politikami in zanemarjanju stikov s srbskimi političnimi dejavniki.³³² Pri tem naj bi pomembno vlogo imelo tudi skupno katoliško poreklo, tako da je imelo to sodelovanje tudi močne idejno-politične primesi. V želji po tesnem sodelovanju s Hrvati si je Kulovec med drugim prizadeval za rešitev ozemeljskih sporov glede štirih občin.³³³

Tik pred napadom sil osi na Jugoslavijo je značaj slovensko-hrvaške povezave v pogovoru z nemškimi odposlancem Walterjem Malletkejem Maček označil kot, da je dogovorjeno, da se Slovenija priključi Hrvaški.³³⁴ Mačkova izjava je kazala na prepričanje, da je z ustanovitvijo hrvaške banovine zagotovljen hrvaški nadzor nad zahodno polovico jugoslovanske države, tako da vodja HSS ni

325 Maček, *In the Struggle for Freedom*, str. 92–94.

326 Pešelj, Dr. Vladko Maček in Slovenci, str. 92.

327 Krošelj, Dr. Korošec in Hrvati, str. 87–100 in Rahten, Korošec in hrvaška politika, str. 54–65.

328 V tem smislu glej Osolnik, Kajkavci so (bili) Slovenci in Gaiser, La Croazia batte.

329 Izhodišče takšne percepcije slovenske politike je razvidno iz analize politologinje Mirjane Kasapović, objavljene pod naslovom Povijest jedne kroatofobije v zagrebškem tedniku *Globus* 26. januarja 2018. Sicer je iz vsebine razvidna izrazita dnevopolitična razsežnost prispevka Kasapovićeve, ki ne vsebuje znanstveno utemeljenih tez. V tem smislu so se s svojimi mnenji na članek v *Globusu* odzvali tudi nekateri slovenski zgodovinarji (Igor Grdina v prispevku Ivana Puca, Alpski Hrvati in panonski Slovenci, *Reporter*, 29. januar 2018, Božo Repe v članku Roka Kajzerja Začinjeno z lažmi, manipulacijami in hujskaštvom (*Globus o Sloveniji*) v mariborskem *Večeru* 26. januarja 2018 (str. 5) ter Janko Prunk s samostojnim člankom Ne vrag, le sosed je mejak, v sobotni prilogi *Dela* 3. februarja 2018 (str. 5–6).).

330 Rahten, *Zavezništva in delitve*.

331 Godeša, Kulovčevo zavezništvo s HSS, str. 397–422.

332 Pleterški, *Dr. Ivan Šušteršič*, str. 280–292.

333 Dnevnik Alojzija Stepinca. *Danas*, 14. 8. 1990.

334 Krizman, Njemački emisar W. Malletke, str. 152–163.

bil ravno naklonjen temu, da bi bila ustanovljena banovina Slovenija. Maček je v svojih spominih Kulovca označil za svojega slovenskega prijatelja,³³⁵ vendar je tudi med njima prihajalo do nesoglasij. Tako je po podpisu sporazuma med Cvetkovićem in Mačkom med Kulovcem in Mačkom prišlo do določene ohladitve, vzrok zanjo pa naj bi bila Mačkova opazka Kulovcu, da se bo moral sedaj dvajset let boriti, da bodo Slovenci dobili svojo banovino.³³⁶ Maček naj bi tudi nasprotoval temu, da bi tudi Kulovcu pripadlo podpredsedniško mesto v vladi, z utemeljitvijo, da bi se s tem zmanjšala njegova, to je Mačkova, podpredsedniška avtoriteta v vladi.

Takšne Mačkove poteze so potrjevale omenjena predvidevanja britanskih diplomatov o hrvaški nenaklonjenosti do uresničitve slovenske avtonomije takoj po ustanovitvi banovine Hrvaške. Tudi slovenski kulturni delavci so bili s strani Mačka, ko so ga prosili za pomoč, da bi prišlo do uresničitve slovenske banovine, deležni le ironičnih opazk.³³⁷ Sprva je bil Kulovec sicer prepričan v iskrenost Mačkovih zagotovil o hrvaški podpori slovenski avtonomiji,³³⁸ a se je, kot kaže, njegovo zaupanje postopoma nekoliko omajalo. Po Ahčinovem pripovedovanju, ki ga je zabeležil njegov občudovalec Ruda Jurčec, naj bi bil Kulovec, potem ko je postal voditelj SLS, nad hrvaško držo precej razočaran. Kulovec naj bi bil namreč prepričan, »da bo v Zagrebu našel kaj stikov in opore pri ljudeh, ki so izšli iz krogov Janeza Ev. Kreka. Toda med njimi se je vse podrlo in so že hiteli v prve vrste šovinizma.«³³⁹

Mačkov temeljni cilj v času Kulovčevega približevanja HSS je bil uresničitev avgustovskega sporazuma (1939) s Cvetkovićem, ki je zagotavljal avtonomijo v okviru banovine Hrvaške in utrditev lastne oblasti v njej. Hrvaški predstavniki v vladi so bili zato na podlagi širokih pooblastil, ki jim jih je dajal sporazum, osredotočeni predvsem na izgradnjo in utrditev lastnega položaja na Hrvaškem. Predsednik vlade Cvetković ni užival pretirane podpore med srbskim prebivalstvom in srbskimi političnimi skupinami, tako da je bil njegov položaj v vladi razmeroma šibek in v precejšnji meri odvisen prav od Mačkove podpore. Govorilo pa se je tudi že o upadu vpliva SLS na beograjski politični sceni po Koroščevi smrti, tako da je Mačku ustrezalo trenutno razmerje sil v vladi in si pri tem ni želel nikakršnih sprememb.

Po Ahčinovem mnenju naj bi bila Mačkova pričakovanja naslednja: »Hrvati želijo dualizem, dvojno monarhijo, in oni bi hoteli, da bi bili Slovenci podrejeni njim. Oni razvijajo v letakih in na druge načine v slovenski propagandi los von Belgrad in pravijo: 'Držite se nas, mi vam bomo vse dali, a ne Srbi.'«³⁴⁰

335 Maček, *In the Struggle for Freedom*, str. 225.

336 Konstantinović, *Politika sporazuma*, str. 252.

337 Grdina, *Preroki, doktrinarji, epigoni*, str. 173.

338 Vodušek Starič, *Liberalni patriotizem*, str. 61.

339 Jurčec, *Dr. Ivana Ahčina spomini*, str. 3.

340 Jovanović Stoimirović, *Dnevnik*, str. 431.

Mačkov odnos do Kulovca in slovenske avtonomije je tako kazal prepričanje, da je z ustanovitvijo hrvaške banovine zagotovljena hrvaška prevlada nad zahodno polovico jugoslovanske države, tako da si je vodja HSS medsebojno sodelovanje predstavljal na drugačnih temeljih, kot je to pričakoval Kulovec. Zato se naslonitev na hrvaško politiko, ki naj bi bila po Kulovčevem prepričanju v boju za slovensko avtonomijo proti beograjskemu centralizmu bolj načelna, v razmerah sporazuma Cvetković-Maček ni izkazala tudi za uspešnejšo. V sklopu zapletenih mednarodnih okoliščin je vodstvo Slovenske ljudske stranke zahtevalo po banovini Sloveniji februarja 1941 umaknilo z dnevnega reda, čeprav se avtonomiji kot programskemu cilju ni odpovedalo. Slovensko-hrvaška naveza se je namreč izkazala za precej krhko in je zatajila ob prvi resnejši preizkušnji aprila 1941, kljub temu da je Maček v svojih spominih Kulovca označil za svojega slovenskega prijatelja.³⁴¹ Za Kulovčevo delovanje v Mačkovi senci je bilo značilno, da je podpiral jugoslovansko približevanje silam osi in bil tudi za pristop k trojnemu paktu, za zgled pa je bil v tem času postavljen predsednik vichyjske Francije Phillipe Petain.³⁴² Korošec je s svojimi pobudami izkazoval precej večje ambicije tako na jugoslovanskem kot mednarodnem prizorišču, kjer je skušal dejavno oblikovati jugoslovansko politiko, kot pa Kulovec s svojo pasivno držo in sledenjem Mačku, v odnosu do katerega je bil v izrazito podrejenem položaju. V tem pogledu je šlo za dvoje različnih dojemanj, kako uresničevati slovenske, pa seveda tudi strankarske interese v jugoslovanski državi. Korošec in Kulovec si poleg tesne naslonitve na Nemčijo tudi nista želela razpada skupne države, čeprav jima je bil skupen precejšen dvom glede nadaljnega obstoja Jugoslavije v tedanjih mednarodnih razmerah. Po državnem udaru 27. marca 1941, ko je postalo jasno, da bo Jugoslavija napadena in bo na delu njenega ozemlja ustanovljena hrvaška država, je Kulovec s pomočjo Mačka skušal doseči ustanovitev skupne hrvaško-slovenske države pod pokroviteljstvom sil osi, a voditelj HSS ni želel sprejeti niti vodstva Neodvisne države Hrvaške, kaj šele skupne države, pa tudi nemški in italijanski načrti s slovenskim ozemljem so bili povsem drugačni, tako da do uresnitve Kulovčeve zamisli o skupni državi ni prišlo.³⁴³ A vprašanje, v kolikšni meri je bil pri tej pobudi Kulovcu zgled Šušteršičev predlog italijanskim diplomatom iz aprila 1919 o ustanovitvi slovensko-hrvaške republike, ostaja odprto.³⁴⁴ Takoj po vesteh o puču 27. marca 1941 v Beogradu je tudi jugoslovanski vojaški ataše v Berlinu Vladimir Vauhnik v pogovoru z Edmundom Glaise Horstenauom razmišljal o podobni slovensko-hrvaški kombinaciji, vendar iz dostopnega gradiva ni jasno, ali je bil njegov

341 Maček, *In the Struggle*, str. 225.

342 Godeša, *Maršal Petain*, str. 255–266.

343 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 201–244.

344 Kacin Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji*, str. 173–176.

predlog na kakršen koli način povezan s Kulovčevo kasnejšo pobudo o skupni slovensko-hrvaški državi.³⁴⁵

V novih razmerah po napadu na Jugoslavijo se je najboljši položaj obetal Hrvatom (predvidena ustanovitev samostojne države), zato se je celotna pobuda Slovenske ljudske stranke pred napadom sil osi na Jugoslavijo usmerila k podobni rešitvi tudi za Slovence, tako da je za tedanji vrh katoliške politike hrvaški primer predstavljal vzor. V ta namen so na pobudo Kulovca ob napadu sil osi na Jugoslavijo, predstavniki političnih strank 6. aprila 1941 ustanovili Narodni svet za Slovenijo, ki mu je predsedoval ban Dravske banovine, Marko Natlačen.³⁴⁶ Svet si je za nalogo zadal, »da se Slovenija proglasi za samostojno državo, ki naj pristopi k osi«.³⁴⁷

Prizadevanja slovenske predvojne politične elite ob začetku agresije nad Jugoslavijo, da bi se postavila ob bok Jozefu Tisi in Anteju Paveliću, niso obrodila sadov zaradi Hitlerjevega odločnega nasprotovanja takšni rešitvi. V nasprotju z navedenimi pričakovanji je bilo slovensko ozemlje razdeljeno in priključeno trem sosednjim agresorskim državam. Slovenski predvojni politični eliti v Hitlerjevih načrtih ni bila namenjena niti vloga »polnopravnih« kvizlingov, kot so tedaj pogosto označevali osebe, ki so prevzele takšno ali podobno vlogo kot voditelja marionetnih držav (puppet state) Slovaške in NDH. Tudi takšen »kvizlinški« status je bil za slovensko predvojno elito v okviru nacističnega »novega reda« povsem nedosegljiv. Vodilni predstavniki predvojnega političnega življenja so pristali na aneksijo Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji. To je nato potrdila še »poklonitvena deputacija« konzulte, ki se je v Rim odšla zahvaliti Mussoliniju in papežu za »blagohotno naklonjenost do slovenskega naroda«. Zadovoljiti so se morali s povsem marginalnim položajem in simbolično vlogo, s članstvom v fašistični pokrajinski konzulti. To telo je imelo zgolj posvetovalni značaj, v katerem so s potrjevanjem odločitev pokrajinskih fašističnih oblasti zgolj izkazovali svojo lojalnost do italijanske države in fašističnega režima.

Kasnejše Natlačenovo delovanje (naslonitev na Italijane z željo po ustanovitvi vlade pod italijanskim pokroviteljstvom in poskus združitve slovenskega ozemlja pod Italijo, priznavanje priključitve Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji in ustanovitev konzulte ter njen obisk v Rimu pri papežu in Mussoliniju, ponoven poskus navezave stikov s Hitlerjem)³⁴⁸ je pomenilo nadaljevanje Kulovčeve in Krekove pobude, ki je izvirala iz težnje po uresničitvi hrvaške rešitve tudi v slovenskem primeru. Ta želja je izhajala iz prepričanja o dolgotrajnosti

345 Broucek, *Ein General im Zwielicht*, str. 687. Tudi Pleterski, Cerkev in države v okupirani Sloveniji 1941–1945, str. 196.

346 Bojan Godeša, *Okupacija kot prelomnica*, str. 91–110.

347 Saje, *Belogardizem*, str. 20

348 Godeša, »Ali bi ne bilo za vse Slovence«, str. 211–226.

prevlade sil osi ter prepričanja, da v takih razmerah obnovitev Jugoslavije ni verjetna. S poskusi pridobiti si podporo na osni strani je Natlačen prenehal šele po obisku v Rimu junija 1941 in še to ne zato, ker bi menil, da je ta politika zgrešena, temveč ker na drugi strani ni bilo nobenega pozitivnega odgovora.

Opisano ravnanje predvojne slovenske družbene elite v prvih mesecih okupacije se je tako gibalo v iskanju ustrezne rešitve slovenskega vprašanja zgolj v okviru totalitarnega in rasističnega »novega reda« ter je s priznanjem aneksije Ljubljanske pokrajine h Kraljevini Italiji pomenilo njihov pristanek na debelacijo Jugoslavije, tj. nepriznavanje njene državne kontinuitete in pristanek na njeno razkosanje.³⁴⁹ Privolitev v aneksijo je pomenila, kot je to poudaril Janko Pleterški, tudi »priznanje tuje oblasti kot domače«.³⁵⁰ Na podlagi pristanka predvojnih strankarskih voditeljev na aneksijo seveda ti nastalih razmer po agresiji sil osi na Jugoslavijo niso mogli obravnavati kot okupacije. Takšno ravnanje je bilo v popolnem nasprotju s stališčem vlad zavezniških držav, vključno z jugoslovansko begunsko vlado. Za zaveznike je bilo takšno stališče v nasprotju z mednarodnim pravom in je zato predstavljalo popolnoma nedopustno ravnanje, ki ga niso priznavali kot zakonitega. Tudi z vidika predvojne jugoslovanske zakonodaje je bilo mogoče tako ravnanje obravnavati kot zelo hudo kršitev. Potrditev legitimiranja razkosanja slovenskega ozemlja kot dokončne rešitve je bila z vidika slovenskih nacionalnih interesov s strani sodobnikov opredeljena kot največja katastrofa za slovenski narod. Razumljiva posledica političnega in moralnega diskreditiranja pretežnega dela predvojne politične elite je bila izguba verodostojnosti pred znatnim delom domačega prebivalstva, pa tudi v mednarodnih zavezniških krogih so bili ogorčeni nad njihovim ravnanjem. Takšni negativni odmevi na ravnanje predvojnih oblastnih struktur ob napadu sil osi na Jugoslavijo so kazali, da se je njihov čas nastopati kot legitimen in zakonit predstavnik slovenskih interesov pred domačim prebivalstvom in mednarodno skupnostjo dejansko iztekel.

Po okupaciji in razkosanju kraljevine Jugoslavije aprila 1941 s strani osnih držav je nastal povsem nov položaj, ko so se, ločeni z državnimi mejami, Slovenci in Hrvati znašli v okviru nacističnega totalitarnega in rasističnega »novega reda« v povsem različnih položajih. Na usodo obeh narodov v okviru novega reda, ki so ga vzpostavljale sile osi, je odločilno vplivalo Hitlerjevo mnenje, da Slovenci in Srbi niso nikoli bili prijatelji Nemcev, medtem ko je za Hrvate menil, da so silam osi naklonjen narod.³⁵¹ To diametralno nasprotno Hitlerjevo stališče se je odra-

349 Tomšič, *Vojno in nevtralnostno pravo*.

350 Pleterški, *Pravica in moč*, str. 409.

351 V tem pogledu seveda Hitlerjeve ocene o popolni hrvaški naklonjenosti silam osi ne gre razumeti dobesedno, saj so tik pred napadom na Jugoslavijo britanski diplomati ugotavljali, da je znaten del hrvaškega prebivalstva v osnovi vendarle protifašistično usmerjen.

zilo tudi v položaju obeh narodov, ki naj bi jih Slovenci in Hrvati imeli v novem redu. Na ozemlju Hrvaške ter Bosne in Hercegovine je 10. aprila 1941, torej še pred kapitulacijo jugoslovanske vojske, nastala Neodvisna država Hrvatska (NDH) pod vodstvom ustašev Anteja Pavelića. Čeprav je šlo za satelitsko državo, ki je bila povsem odvisna od nacistične Nemčije in fašistične Italije in jo je priznavalo le nekaj držav ter tudi ni zajemala celotnega hrvaškega nacionalnega ozemlja (Dalmacija, Istra), je zlasti na začetku mnogo Hrvatov doživljalo ustanovitev lastne države kot vrhunec v uresničitvi nacionalnih stremeljenj. Medtem ko naj bi Hrvaška postala v načrtih osnih sil pomemben regijski dejavnik, pa je bila Sloveniji in Slovincem v očeh načrtovalcev »nove Evrope« namenjena povsem drugačna usoda. Okupacija in razkosanje slovenskega ozemlja, ki so si ga priključile sosednje države (Nemčija, Italija, Madžarska in NDH), je pomenila najnižjo točko v slovenski novejši zgodovini. Že pred okupacijo so Slovenci živeli v štirih državah (Jugoslaviji, Italiji, Avstriji oz. Nemčiji in na Madžarskem) in je bila tretjina narodnega telesa izven matične države Jugoslavije izpostavljena asimilacijskim pritiskom. Po okupaciji pa slovensko ozemlje ni bilo razkosano le med štiri okupatorje, temveč še znotraj zasedenega ozemlja razdeljeno na 11 upravnih enot, od katerih je imela le Ljubljanska pokrajina središče na ozemlju današnje Republike Slovenije. Dolgoročni cilj vseh okupatorjev, čeprav so se razlikovali po metodah, je bila raznaroditev Slovencev – etnocid, zato za Slovence kot etnično enoto ni bilo prostora v novem evropskem redu, ki so ga ustvarjale sile osi. Tako stanje je potrjevala tudi pogodba o nasledstvu bivšega jugoslovanskega prostora iz leta 1942, kjer Slovenci in Slovenija, za razliko od Hrvaške in Srbije, sploh niso bili omenjeni.

Kako poznana je bila usoda Slovencev v okviru nacističnega novega reda, preprečljivo dokazuje mnenje poljskega pravnika in lingvista judovskega rodu Raphaela Lemkina, ki je skoval izraz »genocid« in ga utemeljil, izraz pa je v nekoliko spremenjeni podobi dobil tudi potrditev v Združenih narodih leta 1948. V svojem, leta 1944 izdanem delu *Axis Rule in Occupied Europe* je zapisal: »Prakso iztrebljenja narodov in etničnih skupin, ki jo izvajajo zavojevalci avtor imenuje »genocid«, kot pojem, ki izvira iz grške besede *genos* (pleme, rasa) in latinske besede *cide* (po analogiji z *homocidom*, *fratricidom*) (...). Genocid se izvaja skozi usklajene napade na različne vidike življenja podrejenih ljudstev: na političnem polju (...); na socialnem področju (...); na kulturnem področju (...); na ekonomskem področju (...); v biološkem smislu (...); na področju fizičnega obstoja (ki vključuje racioniran sistem za nenemško prebivalstvo, ki vodi k stradanju, z množičnim pobijanjem, v glavnem Judov, Poljakov, Slovencev in Rusov); na religioznem področju (...); na področju morale.«³⁵²

352 Lemkin, *Axis Rule in Occupied Europe*, str. XI–XII.

Tako je Raphael Lemkin kot izumitelj in pravni utemeljitelj pojma »genocid« ter kot tak osrednja avtoriteta na področju novih pravnih norm za nasilje, ki ga je izvajal predvsem nacistični režim, postavil Slovence glede na njihovo ogroženost ob bok Judom, Poljakom in Rusom, za katere je menil, da so najbolj izpostavljeni genocidnim namenom. Ocena o tedanjem skrajno nezavidljivem položaju Slovencev kot enem najbolj ogroženih narodov s strani nacističnega režima je bila tako že za časa vojne podana z najbolj verodostojnega in merodajnega mesta.

II.

Pri okupaciji slovenskega ozemlja je sodelovala tudi NDH. Nova nemško-italijansko-hrvaška meja je v glavnem sledila utrjeni meji med avstrijsko in ogrsko polovico habsburške monarhije, vendar pa je prišlo do nekaterih popravkov. Po razmejitvi med nacistično Nemčijo in NDH poleti 1941 so slednji pripadle štiri vasi ob glavni cesti Zagreb–Ljubljana pod gradom Mokrice (ta je bil do tedaj v posesti zagrebške nadškofije, a ni pripadel NDH), ki so bile do tedaj v Dravski banovini: Jesenice na Dolenjskem, Obrežje, Bregansko selo (danes Slovenska vas) in Nova vas (danes Nova vas pri Mokricah). Krajevna tradicija pripoveduje o advokatu in prevajalcu dr. Ivanu Brliću z močnimi zvezami v vrhu NDH, preko katerih si je izbral upoštevanje svoje želje po priključitvi tega območja.³⁵³ Nekoliko zahodneje je NDH pripadla tudi vas Čedem v Gorjancih. V pogajanjih o novi nemško-hrvaški meji je sicer hrvaška stran zahtevala tudi še nekatere druge popravke v svojo korist, a jih je nemška stran zavrnila z utemeljitvijo, da je temelj razmejitve stara historična meja izpred 1918.³⁵⁴ Hrvaške oblasti so zahtevale tudi priključitev Bele Krajine, vendar italijanska stran na to ni pristala.³⁵⁵ V deklaraciji, datirani z 31. marcem 1941 (verjetno je nastala šele 5. aprila 1941³⁵⁶), ki je izražala zahtevo po proglatitvi neodvisne hrvaške države, je bilo zahtevano, da ta zajame tudi Prekmurje.³⁵⁷ Tako so nemška, italijanska in madžarska zasedba Slovenije preprečevale večjo uresničitev ustaških želja po priključitvi slovenskega ozemlja hrvaški državi. Takšne zahteve že v izhodišču niso bile skromne in so izražale težnjo ustaškega gibanja, da postane Hrvaška pod pritiskom sil osi nastajajočih sprememb v jugovzhodni Evropi pomemben političen

353 Guštin, O Slovencih v Jasenovcu, str. 14 in Slovenske vasi ob Bregani je dobil Pavelić, str. 330–331. Na zasedbo slovenskih krajev s strani NDH je že leta 1952 opozoril Tine Debeljak (pod psevdonimom Janez Martinc), Prvo leto komunistične revolucije v Sloveniji, str. 206, čeprav je navedel napačne vasi (Štrigova) v ljutomerskem okraju.

354 Olshausen, *Zwischenspiel auf dem Balkan*, str. 177.

355 Ferenc, Neodvisna država Hrvatska, str. 403.

356 Boban, *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke* (II), str. 408–409.

357 Petranović, Zečević, *Jugoslovenski federalizam*, str. 579.

dejavnik v tem prostoru. Tako je Ante Pavelić januarja 1940, ko so se preigravale različne kombinacije glede usode jugoslovanskega ozemlja, v pogovoru z italijanskim zunanjim ministrom Galeazzom Cianom predlagal, da se hrvaški državi priključi cela Slovenija. Ob vzpostavitvi hrvaške države, ki bi nastala pod pokroviteljstvom fašistične Italije, bi se namreč tudi Slovenija morala prilagoditi novemu položaju. Pavelić je sicer poudaril, da Hrvati nimajo absolutne nacionalne pravice zahtevati Slovenije, toda zanjo ne obstaja nikakršna drugačna možnost, poleg tega pa so Slovenci povsem slovanske krvi in podobni Hrvatom. Hrvaški državi priključena Slovenija pa bi uživala določeno stopnjo avtonomije. Pavelić je v pogovoru še poudaril, da so s Slovenci vedno živeli v soglasju in da bi bilo slovensko gospodarstvo pomembno za hrvaško državo. Na sestanku, kjer se je italijanski zunanji minister Ciano strinjal s Pavelićevimi predlogi, so tudi menili, da morebitni popravek slovenske meje proti nemškemu rajhu (mariborski okraj), ki bi zadovoljil nemške interese v Sloveniji, ne bi bil primeren, da ne bi prekršili načel, ki jih je razglašal prav Hitler o svetosti tedanjih južnih meja nemškega rajha.³⁵⁸ V svojih predvojnih načrtih je ustaško gibanje tudi javno poudarjalo, da mora »bodoča samostojna hrvaška država obsegati poleg Hrvaške tudi Bosno in Hercegovino, Slovenijo, Vojvodino, Črno Goro in Sandžak«. ³⁵⁹ O tem priča zemljevid na ustaškemu letaku, namenjenem hrvaškemu narodu, ki ga je izdelal Mladen Lorković. Poudarjal je, da mora v Novo Evropo vstopiti svobodna in neodvisna hrvaška država na vsem označenem nacionalnem in zgodovinskem področju, s pojasnilom, da za Slovenijo in Črno Goro velja pravica do samoodločbe.³⁶⁰

Tudi kasneje so se pojavljali nekateri predlogi, ki so kazali zanimanje NDH za slovensko ozemlje. V začetku 1943 se je pojavila ideja, menda celo Mussolinijeva, da bo prihodnja meja med NDH in Italijo na Soči.³⁶¹ Vprašanje priključitve dela slovenskega ozemlja k NDH se je ponovno odprlo, ko je bila po kapitulaciji Italije italijanska okupacijska oblast prisiljena zapustiti Ljubljansko pokrajino. Izstop Kraljevine Italije iz bloka sil osi je namreč postavil pod vprašaj dotedanje nemško-italijanske sporazume o delitvi interesnih področij. V nemškem iskanju rešitve statusa celotnega prostora najvzhodnejših predelov italijanske države (pokrajine Trst, Videm, Gorica, Reka, Pulj in Ljubljanska pokrajina), v katerem je bilo nato ustanovljeno operacijsko območje Jadransko primorje, je bila sprva negotova tudi usoda Ljubljanske pokrajine. Poleg Italijanske socialne republike pod Mussolinijevim vodstvom, ki je nastala po volji nacistične Nemčije

358 *I Documenti Diplomatici Italiani*. Nona serie: 1939–1943. Vol. III, str. 162–164. Tudi Pupo, Slovenia e Dalmazia, str. 130.

359 Ademović, *Novinstvo i ustaška propaganda*, str. 41.

360 Krizman, *Ante Pavelić i ustaše*, str. 336.

361 Mlakar, *Ustaši in slovenska protirevolucija*, str. 364.

in se ni nameravala odreči ozemljem, ki jih je pridobila Kraljevina Italija (tudi Ljubljanski pokrajini ne), je skušala kapitulacijo Italije izkoristiti tudi NDH. Hrvaška država, ki je še naprej ostajala zaveznik nacistične Nemčije, je v svoje meje skušala vključiti tista ozemlja (Dalmacija, vzhodna Istra), ki jih je bila z majskim sporazumom 1941 prisiljena odstopiti fašistični Italiji, ter hkrati skušala pridobiti tudi hrvaška ozemlja, ki so Kraljevini Italiji po prvi svetovni vojni pripadla z rapalsko pogodbo. V takih razmerah je v iskanju novega ravnotežja, ko so se glede položaja Ljubljanske pokrajine pojavljali najrazličnejši predlogi, ki so segali vse od uvedbe vojne uprave pa do slovenske avtonomne uprave, v katero so bili Nemci celo pripravljene sprejeti predstavnike partizanskega gibanja (Prežihov Voranc³⁶²), je 9. septembra 1943 nemški zunanji minister Joachim von Ribbentrop v telefonskem pogovoru s poslanikom v Zagrebu Siegfriedom Kaschejem povpraševal po Paveličevem zanimanju za slovensko Ljubljansko pokrajino.³⁶³ Pavelić je na ta predlog odgovoril, da NDH želi ostati nacionalna država in zato ne želi slovenskega ozemlja, ker bi to lahko povzročilo spore. Hkrati pa je ustaški vodja menil, da bi bilo dobro, če bi se Slovenci iz Ljubljanske pokrajine in tudi tisti iz Gorice, Gradiške in Istre združili v eno državno telo v okviru rajha.³⁶⁴ Prav izražena želja po združitvi nekaterih delov slovenskega ozemlja (le tistih, ki so bila pod italijansko nadoblastjo, ne pa tudi tistih, ki so bila pod nemško okupacijo – Gorenjska, Slovenska Štajerska) v okviru novega reda, s katero bi bili po Paveličevem mnenju Hrvati zadovoljni, je verjetno predstavljala izhodišče za načrt o konfederalni povezavi med Paveličevo NDH in Slovenijo. Hrvaški konzul v Ljubljani Salih Baljić je bil posrednik med predstavniki Slovenske ljudske stranke in ustaškimi oblastmi v Zagrebu, kjer je tudi nastal osnutek Temeljna načela za državno zvezo med Nezavisno državo Hrvatsko in Slovenijo. Konzul je slovenskim politikom predlagal, da bi ta osnutek dva poslanca odnesla v Zagreb in ga tam predložila poglavarju kot slovenski predlog, le-ta pa bi ga potem dal odobriti Hitlerju. Že pred tem so se pojavili pomisleki, da je to ozemlje predmet nemških načrtov, a so dobili odgovor, da je to nemški predlog, dajejo pa ga ustaši, da se to ne bi štelo za nemško šibkost. Morda je torej šlo celo za nemški načrt, ki so ga sugerirali hrvaškemu vodstvu, le-to pa ga je nato ponudilo Slovencem.³⁶⁵ Vendar je že vzpostavitev avtonomnega položaja Ljubljanske pokrajine v okviru operacijskega območja Jadransko Primorje načrte o državni povezavi med NDH in Slovenijo v nemških očeh dejansko napravila za brezpredmetne.³⁶⁶ Glede na to, da je bil načrt slovensko-hrvaške konfederacije

362 Druškovič, *Prežihov Voranc*, str. 424–425.

363 Krizman, *Ustaše i Treći reich* (I), str. 142.

364 Kisić Kolanović, *Mladen Lorković*, str. 306. Tudi Kristen, *Meje in misije*, str. 293, op. 1028.

365 Mlakar, *Ustaši in slovenska protirevolucija*, str. 365.

366 Giron, *Zapadna Hrvatska u Drugom svjetskom ratu*, str. 267.

napisan v slovenskem jeziku, je moral pri njegovi izdelavi sodelovati nekdo, ki ga je bil več. Po nekaterih podatkih naj bi načrt pripravil v Zagrebu živčni vodja pred okupacijo marginalne slovenske Kmečko-delavske stranke Pavle Horvat, ki je po lastnih trditvah deloval na slovensko-hrvaškem zблиževanju.³⁶⁷ Glede na to, da je bil Horvat na slovenskem političnem prizorišču brez vsakršnega omembe vrednega vpliva, a je hkrati prejemal denar iz tajnega fonda zunanjega ministristva NDH (deset milijonov kun),³⁶⁸ kaže, da je za načrtom slovensko-hrvaške konfederacije v ozadju vendarle stala hrvaška vlada. Tako so na slovenski strani tudi razumeli predlog skupne konfederacije. Zato je bolj verjetno, da je hrvaško vodstvo k ponudbi za državno zvezo vzpodbudilo omenjeno Ribbentropovo poizvedovanje o Ljubljanski pokrajini, ki so ga v Zagrebu očitno razumeli kot nemško prepustitev slovenskega ozemlja vplivnemu območju NDH. Poleg tega tudi hrvaško prizadevanje, da bi Slovenci nastopili pred Hitlerjem kot pobudniki te ideje, kaže, da so skušali zvezo predstaviti kot slovenski predlog. Poleg tega je iz predloga skupne zveze tudi razvidno, da položaja Slovenije in NDH ne bi bila povsem enakopravna. Državna zveza med Slovenijo in NDH bi namreč imela skupnega državnega poglavarja. Ta bi bil seveda Ante Pavelić, ki bi bil obenem tudi skupni vrhovni poveljnik vseh oboroženih sil. Skupna bi bila tudi uprava zunanjih zadev in enoten carinski, valutni, prometni, pomorski in poštni delokrog. O vseh stvareh, zlasti še o ozemeljskem obsegu Slovenije, naj bi se sporazumeli v dogovoru s predstavniki nacistične Nemčije.³⁶⁹ Načrt je v bistvu predstavljal tedanjim razmeram prilagojeno težnjo po podreditvi Slovenije, ki jo je Pavelić že januarja 1940 izrazil na pogovoru s Cianom.

Vodstva slovenskih političnih strank³⁷⁰ in ljubljanski škof Gregorij Rožman so to pobudo odločno zavrnilo kot nesprejemljivo, ker so se zavzemali za jugoslovansko rešitev.³⁷¹ Pač pa so se predstavniki slovenskih političnih strank v Ljubljani odločili, da bodo še naprej ohranjali stike z ustaškimi oblastmi. Hrvaški predlog državne zveze NDH in Slovenije, ki je bil najverjetneje spodbujen z Ribbentropovim poizvedovanjem, je bil zadnji poskus s strani NDH za zagotovitev politične prevlade nad slovenskim prostorom oz. vsaj njegovim delom.

367 SI AS 1931, šk. 935.

368 Krizman, *Ustaše i Treći Reich* (II), str. 48, 286.

369 SI AS 1931, šk. Osebna zbirka dr. Albina Šmajda, a. e. 3978–3980. Temeljna načela za državno zvezo med Nezavisno državo Hrvatsko in Slovenijo. Tudi Mlakar, *Ustaši in slovenska protirevolucija*, str. 369–371.

370 Mlakar, *Ustaši in slovenska protirevolucija*, str. 365.

371 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 311.

III.

V svoje meje je NDH zajela tudi Slovence, ki so že pred okupacijo živeli zlasti v Zagrebu in ob slovensko-hrvaški narodnostni meji, od Čakovca do Karlovca in Sušaka. Med njimi je bilo precej primorskih Slovencev – emigrantov iz Italije, ki so jih jugoslovanske oblasti naseljevale ob Istranih v Zagrebu in drugih hrvaških mestih. Po nekaterih ocenah jih je bilo v Zagrebu skupaj nekaj deset tisoč. Nemško zunanje ministrstvo je ocenilo njihovo število v NDH maja 1941 na 30.000 oseb. Kot je objavilo poluradno glasilo Hrvatski narod, je bilo v NDH maja 1941 37.020 »Štajercev in Kranjcev«, kot so v skladu s tedanjim splošnim trendom okupatorskih sil, ki so zanikale slovensko nacionalno identiteto, označevali Slovence. Precej Slovencev se je vsaj prehodno naselilo na območju NDH potem, ko jih je nemški okupator pognal čez še ne utrjeno mejo v prvih dneh okupacije ali pa so pobegnili preko meje, da bi se izognili izgonu oziroma političnemu preganjanju.³⁷²

Nacistične okupacijske oblasti so v svoji raznarodovalni politiki do Slovencev na zasedenem ozemlju Štajerske in Gorenjske predvidele tudi izgon 220.000 do 260.000 Slovencev. Sčasoma so okupacijske oblasti svoje načrte o etničnem čiščenju morale prilagoditi in je bilo izgnanih okoli 80.000 Slovencev. Nemška država je imela s Slovenci velike preselitvene načrte, ki so v veliki meri zadevali prav NDH, čeprav Hitler sprva ni dovolil, da bi jih odpeljali na Hrvaško, ker bi bili preblizu svoji domovini, zato so morali izgnanci v prvem izselitvenem valu, razen katoliških duhovnikov in redovnic, oditi v Srbijo. Razmere na področju Jugoslavije so prisilile nemške oblasti, da so morale privoliti v izgon Slovencev v NDH, kajti zaradi velikega pritoka srbskih beguncev iz NDH in Bačke ter Baranje, nemške vojaške oblasti skupaj s srbsko kolaboracionistično civilno upravo niso mogle najti dovolj transportnih, nastanitvenih in prehrabnih možnosti za slovenske izgnance. Čeprav se je tudi ustaška oblast sprva branila prihoda Slovencev, pa so skupaj z nacističnimi oblastmi na konferenci v Zagrebu 4. junija 1941 našli skupno korist in za obe strani ugodno rešitev, s katero bi se nacisti rešili Slovencev, ustaši pa Srbov. Po sklepih konference naj bi namreč vzajemno in vzporedno teklo izganjanje Srbov iz NDH v Srbijo in Slovencev iz zasedenih slovenskih pokrajin v NDH, in to po ključu: izgnanca za izgnanca. Tako naj bi večina slovenskih izgnancev pristala v NDH in bi jih oblasti nastanile predvsem na imetju pobitih in izgnanih Srbov in Judov.³⁷³ Po prvotnih načrtih naj bi NDH v zameno za izgnane Srbe sprejela okoli 150.000 Slovencev. Okoliščine temu načrtu niso bile naklonjene, prav tako pa mu niso

372 Guštin, O Slovencih v Jasenovcu, str. 13–14.

373 Ferenc, *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji*, str. 225–239.

bile naklonjene niti ustaške krajevne oblasti.³⁷⁴ Tako se je prvotna številka postopoma zmanjševala. Avgusta 1941 se je položaj spremenil in nemške oblasti niso bile več zainteresirane za naselitev Slovencev v NDH, temveč so jih začele izganjati v Nemčijo.

V prvem izselitvenem valu je tako v začetku julija 1941 nemški okupator v NDH izgnal le 349 duhovnikov lavantinske in ljubljanske škofije, ki se jih je obvezala sprejeti zagrebška nadškofija.³⁷⁵ Duhovnike so sprva zbrali v Zagrebu, kjer so jih razdelili. Redovniki so šli v samostane svojih redov, starejši duhovniki v Slavonsko Požego, mlajši so ostali v Zagrebu. Gorenjski duhovniki so bili poslani v Đakovo (mlajši) in Sremske Karlovce (starejši). Avgusta 1941 so jih začeli nameščati kot kaplane ali goste, največ v banjaluški škofiji. Veliko se jih je tudi vrnilo v Ljubljansko pokrajino, kjer jih je sprejela ljubljanska škofija.

V drugem izselitvenem valu je nemški okupator na območje NDH izgnal okoli 9.800 Slovencev. Oblasti so jih, z izjemo enega transporta, najprej namestile v sprejemnem taborišču v Slavonski Požegi. Potem ko so iz njihovega naselitvenega območja izvzele obmejne predele, Dalmacijo, Liko in Zagreb, so Slovence namestile po posameznih okrajih, v juliju 1941, največ v Bosni in južno od Save, kasneje pa v severni Hrvaški. Tako se je po navedenih podatkih in ocenah na ozemlju NDH v letu 1941 nahajalo okoli 47.000 Slovencev.³⁷⁶

Dejanski položaj Slovencev na Hrvaškem v času NDH je bil slabši kot pred vojno. Namenjena jim je bila postopna integracija, šlo je za proces, ki je sicer potekal že pred vojno. Slovenci sicer neposredno niso občutili preganjanja, ki bi za podlago imelo nacionalno opredelitev, gotovo pa so čutili povečan odpor in nestrpnost do tujcev, ki je rasla že pred vojno in je dosegla višek z ustanovitvijo NDH. Z izjemo društva Sloga, ki ga je vodil Pavle Horvat, so bila vsa predvojna slovenska društva ukinjena. Tudi vsa slovenska podjetja so dobila hrvaške nadzornike. Avgusta 1941 so se morali vsi Slovenci na območju Zagreba obvezno prijaviti. Vse to kaže, da se je politični nadzor krepil tudi nad Slovenci.

Položaj slovenskih izgnancev v NDH je bil slab, celo precej slabši, kot pa so pričakovale oblasti v NDH. Lokalne oblasti v NDH so iz različnih razlogov (političnih, ekonomskih) izražale pomisleke glede sprejema slovenskih izgnancev, tako da je bilo med 140 okraji v NDH le okoli 55 takih, ki niso odklanjali njihovega sprejema. Cele skupine izgnancev so bile nastanjene v nekaterih mestih (Sarajevo, Banja Luka, Bosanska Gradiška, Sanski Most, Visoko, Petrinja, Osijek, Valpovo). Oblasti v NDH so zagotavljale le minimalno sistemsko pomoč slovenskim izgnancem, kar je ob dejstvu, da so ti že sam izgon doživljali kot veliko

374 Goldstein, *Iseljevanje Srba i useljevanje Slovenaca*, str. 595–605.

375 Armanda, *Nadbiskup Alojzije Stepinac*, str. 5–20.

376 Guštin, *O Slovencih v Jasenovcu*, str. 14–15.

nesrečo, predstavljalo zanje izjemno težavne okoliščine, v katerih so se znašli neprostovoljno. Prebivali so v skupnih prostorih in se hranili v skupnih menzah, za katere so skrbele mestne oblasti. Precej izgnancev je bilo razmeščenih po različnih krajih na podeželju. V mnogih primerih so jih nastanili v izpraznjenih hišah pobitih ali pregnanih Srbov in Judov. Ob nezadostni hrani je izgnance pestilo še pomanjkanje obleke, perila, obutve in drugih življenjskih potrebščin. K slabemu gmotnemu položaju slovenskih izgnancev v NDH so pripomogle tudi mnoge ovire pri njihovem zaposlovanju. V letu 1941 se jih je zaposlilo komaj 10 %. Kasneje so se razmere zaradi splošnega pomanjkanja delovne sile v tem pogledu izboljšale. Večina teh Slovencev je vojno preživela in se po njej vrnila v Slovenijo.

Ker so se oblasti v NDH zavedale, da so nacisti pregnali Slovence iz političnih razlogov in da zato niso niti prijatelji nacistične Nemčije niti njenega satelita NDH, so jih nadzirale in onemogočale vsakršno politično propagando. Tudi nemške oblasti so se še naprej zanimale za slovenske izgnance v NDH in poročale o neugodnih posledicah, da se »upad nemštvu prijaznega vzdušja pri hrvaškem prebivalstvu lahko razlaga v zvezi s preseljevanjem Slovencev in njihovim podtalnim rovarjenjem«. ³⁷⁷ Zastopnik nemškega zunanjega ministrstva pri nemškem vojaškem poveljniku za Srbijo je 28. novembra 1942 poročal v Berlin: »Naravnost na Hrvaško izseljeni Slovenci naj se tudi ne bi sprijaznili z obstoječimi razmerami. Po sporočilu državnega tajnika (Evgena) Kvaternika iz meseca maja se domneva, da se lahko okoli 80 % v Hrvaški prebivajočih Slovencev smatra za sovražnike države.« ³⁷⁸

Nekoliko drugačen je bil položaj slovenskih duhovnikov, za katere so poskrbele hrvaške cerkvene oblasti v Zagrebu in Đakovu. ³⁷⁹ Zagrebški nadškof Alojzije Stepinac je vprašanje njihovega položaja urejal predvsem z maršalom Slavkom Kvaternikom. Nemško poslaništvo v Zagrebu je 12. januarja 1943 poročalo o vplivu, ki naj bi ga imel zagrebški nadškof Stepinac na »vseskozi nemštvu sovražno razpoložene slovenske katoliške duhovnike«, ker jih gleda kot sodobno izšolane dragocene sodelavce »pri svojem prizadevanju za širjenje in posodabljanje katoliške cerkve na Hrvaškem in jim zato nudi posebno varstvo in podporo«. Tako so imeli izgnani slovenski duhovniki kot kaplani ali gostje na župnijah, glede na vojne razmere in usodo, razmeroma ugoden položaj, čeprav so imeli težave s tistim delom hrvaške duhovščine, ki je bilo dejavno angažirano pri uresničevanju načrtov NDH. ³⁸⁰

³⁷⁷ Ferenc, Slovenski izgnanci in NDH, str. 11–12.

³⁷⁸ Prav tam.

³⁷⁹ Armanda, Nadbiskup Alojzije Stepinac, str. 5–20.

³⁸⁰ Ferenc, Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno, str. 82–84.

Kljub prepovedi slovenskih društev delovanje Slovencev v NDH ni povsem zamrlo, a so nove okoliščine zahtevale drugačne oblike organiziranja in samoorganiziranja. Za izboljšavo gmotnega položaja slovenskih izgnancev v NDH sta si prizadevala zlasti Rdeči križ v Ljubljani in Odbor za slovenske useljenike v Zagrebu. Ljubljanski Rdeči križ je imel pri hrvaškem Rdečem križu svojega odposlanca, ki je zbiral denarno in drugo pomoč za slovenske izgnance. Kmalu pa je večino pomoči za gmotni položaj slovenskih izgnancev prevzel oktobra 1941 v Zagrebu ustanovljeni Odbor za slovenske useljenike, ki mu je predsedoval Krunoslav Draganović (za njim od januarja 1944 Franjo Harazim). Odbor, v katerem je bilo delavnih zlasti nekaj Slovencev (npr. Jakob Richter, Anton Ogrizek, Alojz Colnar), je zbral precej denarnih sredstev in druge pomoči, vendar je bilo to premalo, da bi bistveno izboljšalo gmotni položaj izgnancev.³⁸¹ Ob dobrodelni dejavnosti pa sta se obe organizaciji ukvarjali tudi z obveščevalno in drugimi tajnimi dejavnostmi, tako da je Draganović kasneje postal eden pomembnejših ljudi pri begu protikomunističnih beguncev, ki ga je organiziral Vatikan.³⁸² S svojimi kanali pa je Rdeči križ pomagal tudi obveščevalni organizaciji Berliner Börsen Zeitung (BBZ), ki sta jo vodila Slovenec Vladimir Vauhnik in Hrvat Ante Anić in je delala za zahodne zaveznike. Sedež organizacije je bil v Ljubljani, obveščevalno mrežo pa je imela razpredeno po območju celotne Jugoslavije, severne Italije in srednje Evrope. Prav na Hrvaškem je bil Zagreb pomemben obveščevalni center te organizacije, pa tudi v drugih mestih (današnje) Hrvaške so bile posamezne postojanke (Reka, Zadar, Split, Dubrovnik, Osijek, Slavonski Brod).³⁸³

Med Slovenci v NDH je bilo tudi veliko privržencev osvobodilnega gibanja, ki so se vključevali v hrvaške partizanske enote. Že leta 1941 je bil v Zagrebu ustanovljen mestni odbor Osvobodilne fronte, ki je imel pet rajonskih odborov in še tri posebne odbore: ekonomskega, za mobilizacijo in za propagando in tisk. V letih 1944–45 je bilo v Zagrebu natisnjenih 16 številčk lista Osvobodilne fronte »Glas resnice«.³⁸⁴

Podobno kot v nemški nacistični državi, ki je bila režimu NDH za zgled, je tudi v NDH pomembno mesto zavzemalo nasilje in to v prvi vrsti nad nacionalno in rasno drugačnimi (Srbi, Judje, Romi), v nekoliko manjši meri pa tudi nad političnimi nasprotniki, vendar so tudi ti sčasoma postajali vse številnejši ne glede na nacionalnost. Proti njim je režim NDH ukrepal že od prvih dni z uvedbo izrednih ljudskih sodišč, naglih sodišč, premičnih naglih sodišč, ki so preganjala vsa dejanja zoper »čast in življenjske interese hrvatskega naroda«,

381 Ferenc, *Množično izganjanje Slovencev*, str. 83.

382 Goñi, *Resnična Odessa*, str. 211–237.

383 Vauhnik, *Nevidna fronta*, str. 273.

384 Kržišnik-Bukić, *O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem*, str. 157.

vsako propagandno dejavnost zoper novi režim, sabotazo, poslušanje tujih radijskih postaj (razen sil osi), komunistično propagando. Slovenci v NDH sicer niso občutili preganjanja, ki bi imelo za podlago nacionalno opredelitev, temveč so ga bili mnogi deležni kot politični nasprotniki režima NDH.

Na splošno bi lahko zločine režima NDH nad slovenskim prebivalstvom razdelili v dve kategoriji, in sicer na tiste, ki so bili povzročeni nad Slovenci v NDH, in tiste, ki so jih povzročile vojaške enote NDH, ko so vpadale na slovensko ozemlje. Po štetju žrtev druge svetovne vojne na ozemlju Republike Slovenije, ki ga je opravil Inštitut za novejšo zgodovino, obstaja še nedokončan seznam 734 oseb, ki so imele rezidenčno pravico na območju današnje Republike Slovenije in so izgubile življenje zaradi nasilja oblasti NDH.

Med jetniki oziroma žrtvami koncentracijskih taborišč NDH je Slovence težko razločiti, saj se v skupinah in transportih niso posebej ločili od drugih in so imeli podoben položaj ter usodo. V taborišča so bili privedeni kot sodelavci oziroma osumljeni sodelovanja v partizanskem gibanju oziroma zaradi protifašističnega delovanja. Posebnih zunanjih oznak niso imeli. Slovenski jetniki so bili privedeni v Jasenovac in ostala taborišča v različnih obdobjih. Zaradi redkosti in malo preživelih ne obstajajo kontinuirani viri o slovenski navzočnosti v taboriščih, zato se tudi ocene o njihovem številu razlikujejo. Nikola Nikolić je ocenil število vseh Slovencev, ki so bili v taborišču Jasenovac, na 1.000 do 1.500. Ta ocena je verjetno previsoka, obstaja namreč sicer nepopoln poimenski seznam oseb slovenske narodnosti, ki so bil internirane v Jasenovcu, Stari Gradiški in Lepoglavi, in obsega 283 imen.³⁸⁵ Po omenjenih podatkih Inštituta za novejšo zgodovino je v taboriščih NDH umrlo 225 oseb slovenskega rodu, in sicer največ v Jasenovcu (179), v Stari Gradiški 26, v Lepoglavi 14, v neugotovljenem ustaškem taborišču pa trije taboriščniki. Doma sta zaradi posledic taborišča umrli dve osebi, na transportu pa ena. Čeprav Slovenci v taboriščih niso bili najštevilnejši, pa je močno odmeval poboj osmih slovenskih katoliških duhovnikov v Jasenovcu, ki so bili večinoma mučeni in ubiti na okruten način.³⁸⁶

Med okupacijo so v spopadih s partizanskimi enotami oborožene enote NDH pogosto vpadale na slovensko stran, zlasti na območje Gorjancev in Bele krajine. Ob koncu vojne pa so se številne enote NDH umikale čez Štajersko in Koroško. Eden največjih zločinov pripadnikov oboroženih enot NDH zoper slovensko prebivalstvo med drugo svetovno vojno, če ne upoštevamo koncentracijskih taborišč, se je zgodil septembra 1942, ko so ustaši na Planini v Podbočju in okolici ustrelili 34 moških. Po podatkih Komisije za ugotavljanje zločinov

³⁸⁵ Guštin, O Slovincih v Jasenovcu, str. 20–25.

³⁸⁶ V Jasenovcu so ubijali tudi slovenske rimokatoliške duhovnike, str. 84–112 in Rybař, Izgoni slovenskih duhovnikov leta 1941, str. 122–126.

okupatorjev in njihovih pomagačev so oborožene formacije NDH povzročile na slovenskih tleh 399 smrtnih žrtev, 734 osebam pa so bile povzročene različne poškodbe. Prijavljenih je bilo tudi 21 posilstev, prostost pa je bila po istem viru omejena 392 osebam.³⁸⁷

IV.

Oblasti NDH so si prizadevale, da bi si pridobile naklonjenost tistih Slovencev, ki bi bili pripravljene politično delovati pri slovensko-hrvaškem zблиževanju, kot si ga je zamišljala režim NDH. Pri tem so bile z izjemo omenjenega Pavla Horvata, ki je bil tudi predsednik edinega dovoljenega slovenskega društva na ozemlju NDH Sloga, neuspešne. Zato so vse svoje upe polagale prav vanj, ga tudi finančno in še kako drugače vzdrževale, čeprav so včasih dvomile v njegovo sposobnost in lojalnost. Ker je imel Horvat v slovenskem političnem življenju le skromen vpliv, tudi s pomočjo hrvaškega denarja ni uspel vzpostaviti tesnejših vezi med Slovenci in ustaškim režimom, tako da ni izpolnil velikih ustaških pričakovanj.

Zanimanje hrvaških oblasti za slovenski prostor in Slovenijo se je kazalo tudi v ustanavljanju diplomatskih predstavništev. Tako je bil leta 1941 v Ljubljani ustanovljen konzulat NDH s sedežem v palači »Nama«, ki je deloval vse do osvoboditve leta 1945. Prvi konzul je bil od leta 1941 do novembra 1942 dr. Anton Zvonimir Ivanić, nasledil pa ga je prof. Salih Baljić.³⁸⁸ Muslimanski politik, ki je v svoji politični karieri preстал kar nekaj politično-strankarskih metamorfoz, je ostal na dolžnosti do konca vojne, ko je bil formalno imenovan za konzula v Pragi.³⁸⁹ Poleg nemškega konzulata je bil konzulat NDH edino konzularno diplomatsko telo v Ljubljani, zato je bila njegova pomembnost navzven precej opazna. Vabili so ga na razne prireditve in slavnosti. Poleg seznanjanja s slovenskimi razmerami je imel konzul večkrat tudi pomembno posredniško vlogo med predstavniki hrvaških oblasti in slovenskimi politiki. Konzulat je imel tudi nalogo pomagati hrvaškemu državljanom, hkrati pa je izdajal vizume Slovincem, ki so odhajali v NDH. Uslužbenci konzulata (Albert Heric) so z izdajanjem pravih, včasih pa tudi ponarejenih vizumov, omogočali stike s Hrvaško različnim osebam, ki so tja potovale iz različnih političnih in obveščevalnih razlogov (Karel Novak, Vladimir Vauhnik, Ante Anić, Milan Apih). Do leta 1943 so namreč na konzulatu lahko kar sami izdajali vizume, kasneje pa so morali zanje

387 *Ustaški zločini nad slovenskim narodom*. Raziskovalno-dokumentacijski sektor Državnega zbora Republike Slovenije, 2006.

388 SI AS 1931, ZA 400-1. Konzulati v Ljubljani (pred in med vojno).

389 Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu*, str. 45–46.

dobiti odobritev ravnateljstva v Zagrebu. Hrvati v Sloveniji so neradi hodili na Hrvaško zaradi režima NDH, Slovencem pa je ravnateljstvo v Zagrebu vizume le redkokdaj odobrilo, tako da je proti koncu vojne v Zagreb potovalo vedno manj ljudi.³⁹⁰

Po nemški okupaciji se je v posebnem položaju znašlo okoli 20.000 Hrvatov, živečih na zasedenem ozemlju Štajerske in Gorenjske. V prvotnih nacističnih dokumentih o izseljevanju iz zasedenega slovenskega ozemlja iz aprila in začetka maja 1941 se nikjer ne omenja tudi preseljevanje hrvaškega prebivalstva. Kljub temu je bilo nekaj posameznih preselitev Hrvatov in njihovih družin v sklopu splošnega izseljevanja slovenskega prebivalstva, ki jih je izvedla nemška policija. Zato je vlada NDH protestirala pri nemškem poslanstvu v Zagrebu, od koder so obvestili nemško vlado v Berlinu. Tu se je izkazalo, da obstajajo tudi načrti o preselitvi hrvaškega prebivalstva in zaplembi njihove imovine. O tem je Hitler obvestil štajerskega gauleiterja Siegfrieda Uibbereitherja in dodal, da se mora preseljevanje izvršiti v dogovoru z ustaško vlado, tako da se bo ugodilo hrvaškim preseljencem.³⁹¹

V začetku junija 1941 je bila v Zagrebu izdana zakonska odredba o ustanovitvi Poverjeništvu za Hrvate povratnike s področij bivše Jugoslavije, ki niso pripadla Neodvisni državi Hrvaški. Naloga tega poverjeništvu je bila vzpostaviti zveze s Hrvati izven Neodvisne države Hrvaške s ciljem, da se vrnejo v domovino in da se jim nudi pravna zaščita ter gmotna pomoč ob njihovem vračanju. V tem času so Hrvati na Štajerskem dobili zagotovila, da lahko ostanejo, dokler se vprašanje preselitve ne reši po diplomatski poti. Kljub temu se je v praksi še vedno dogajalo, da so se v transportih slovenskih izgnancev znašli tudi Hrvati. Vprašanje izselitve Hrvatov iz Štajerske je postalo tako aktualno, da sta o tej problematiki razpravljala nemška in ustaška stran na konferenci od 28. avgusta do 2. septembra 1941 v Gradcu, kjer so določili načelna izhodišča, po katerih naj bi potekalo preseljevanje Hrvatov. Do končnega sporazuma o preselitvi hrvaškega prebivalstva iz Štajerske je prišlo 12. novembra 1941 med šefom štajerske civilne uprave Uibberreitherjem in zastopnikom zunanjega ministra NDH dr. Oskarjem Turinom. Sporazum je določal, da imajo vsi, ki se smatrajo za pripadnike hrvaškega naroda in imajo stalno bivališče na Štajerskem, pravico preseliti se na področje NDH, vendar jih k temu nobena stran ne more prisiliti. Vsi, ki bi se preselili, imajo pravico do polne odškodnine za imovinsko vrednost, ki bi ostala na Štajerskem. Po sporazumu je bilo ustanovljeno tudi paritetno zastopstvo, ki je ugotavljalo pripadnost po poreklu, jeziku in narodni opredelitvi. Po

390 Vodušek Starič, *Slovenski špijoni*, str. 342.

391 Godeša, *Izseljevanje Hrvatov*, str. 257–269.

tem sporazumu je potekalo preseljevanje hrvaških državljanov iz Štajerske v NDH brez večjih težav.³⁹²

V Mariboru je bil kmalu po nemški okupaciji vzpostavljen Častni konzulat NDH, ki je nato pod različnimi imeni (Konzularna agencija NDH, Socijalno predstavništvo NDH) in postopno vse ožjim delokrogom deloval do maja 1945. Bil je podrejen konzulatu NDH v Gradcu in je deloval na slovenskem ozemlju, ki so ga zasedli nemški okupatorji. Glavna naloga je bila zaščita Hrvatov, ki so živeli na tem področju, je pa v nekaterih primerih pomagal tudi Slovencem, ki so skušali najti zaposlitev v NDH.³⁹³ Proti koncu vojne je bil ustanovljen konzulat NDH tudi v Trstu. V Ljubljani in Trstu je deloval tudi Rdeči križ NDH.

V.

V času razglasitve NDH so se mnogi Slovenci, ki so bili kot vojni obvezniki ali prostovoljci vpoklicani v jugoslovansko kraljevo vojsko, soočili z novim režimom. Nekateri so se brez težav vrnili v Slovenijo, nekateri pa so imeli težave, ker je prebivalstvo na Hrvaškem mnogokrat nanje kot na vojake osovražene kraljeve vojske gledalo neprijazno in jim ni hotelo pomagati.³⁹⁴ Sprva je bil odnos Slovencev in slovenske politike do NDH ter njenega režima pospremljen z mešanimi občutki. Ti so segali od šoka pri tistih, ki so na lastne oči doživeli ustanovitev NDH in vzklikanje zagrebške množice Hitlerju (Kazimir Zakrajšek),³⁹⁵ do zavidanja nekaterih slovenskih politikov, da je Hrvatom uspelo ustanoviti državo, saj so si po napadu sil osi na Jugoslavijo tudi sami prizadevali za podobno rešitev v Sloveniji, kot se je uresničila na Hrvaškem.³⁹⁶ Takšno upanje je pri delu slovenske politike na čelu s predvojnimi banom Dravske banovine in predsednikom Narodnega sveta tlelo predvsem zaradi prepričanja, da je prevlada sil osi dolgoročno zagotovljena ter da ne bo več prišlo do obnovitve Jugoslavije. Po 22. juniju 1941, ko je nacistična Nemčija napadla Sovjetsko zvezo, pa se je med vsemi slovenskimi političnimi dejavniki utrdilo prepričanje v zmago protihitlerjske zavezniške koalicije, tako da poslej med Slovenci ni bilo zaznati simpatij za NDH in njen režim. Od tedaj so ustanovitev NDH vse slovenske politične skupine označevale za politično zgrešeno, saj so ne glede na notranji spopad sprejele podoben narodno politični program, tj. Zedinjena Slovenija v federativno urejeni Jugoslaviji. Poleg tega se je po vesteh, ki so jih dobivali iz Hrvaške,

392 Milošević, *Izbeglice i preseljenici*, str. 314–318.

393 Marđetko, *Predstavništvo Nezavisne države*, str. 823–833.

394 Tršar, *Dotik smrti*.

395 Zakrajšek, *Ko smo šli v morje bridkosti*, str. 113–115.

396 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 201–217.

že kmalu med slovenskimi političnimi dejavniki utrdilo prepričanje, da so vsi Hrvati več ali manj za samostojno Hrvaško, a prav malo jih je za Pavelića in ustaše.³⁹⁷ Osrednjo vlogo na Hrvaškem naj bi po teh vesteh še naprej imela Maček in Hrvatska seljačka stranka, s katero so v Slovenski ljudski stranki tudi v novih razmerah še naprej ohranjali stike.

Ob zadnjem srečanju s predstavnikom Slovenske ljudske stranke Ivanom Avsenekom v negotovih dneh aprila 1941 v Zagrebu, ko so Mačka nagovarjali k skupnem nastopu, je glede nadaljnega sodelovanja voditelj Hrvatske seljačke stranke le neobvezno dejal, da bodo po vojni Slovenci in Hrvati nujno navezani drug na drugega,³⁹⁸ sicer pa ni dal nikakršnih zagotovil glede sodelovanja v vojnih razmerah. Maček je bil očitno prepričan, da mora vsak po svoje reševati razmere doma in da usklajeno sodelovanje v vojnih razmerah ni niti smiselno niti možno. Skladno s takim Mačkovim stališčem sta najpomembnejši predvojni stranki na Slovenskem in Hrvaškem delovali povsem samostojno, a sta ves čas okupacije ohranjali stike ter izmenjavali mnenje o položaju. Iskali sta skupna izhodišča in usklajevali odnos do ključnih vprašanj povojne ureditve (npr. do obnove jugoslovanske države in njene notranje ureditve), toda kaj več niso dopuščale niti razmere, kjer sta se obe največji predvojni stranki na Hrvaškem in Sloveniji znašli v politični defenzivi in sta morali predvsem reševati svoj domači položaj.

Nekoliko drugačne so bile razmere v emigraciji, kjer so se v Simovičevi vladi v novih okoliščinah oblikovali novi odnosi, ki so bili zaznamovani s srbsko-hrvaškim sporom. Ni se sicer obnovilo stanje pred sporazumom Cvetković-Maček, toda v veliki meri so v nejasnih razmerjih glede bodoče notranje ureditve države slovenski politiki znova postali pomembnejši politični dejavnik, čeprav so bili po smrti Kulovca in zlasti Korošca brez v jugoslovanskem okolju vplivnih in karizmatičnih osebnosti. Tako srbski kot hrvaški politiki so snubili slovenske z različnimi ponudbami, a hkrati so oboji sumili Slovence, da preveč držijo z »nasprotno« stranjo. Slovensko stališče o teh vprašanjih je bilo izraženo v nekem pismu poleti 1942: »Niti eno niti drugo Vam ni novo, in le kaže, da bi vas hoteli obe stranki pritegniti na svojo stran v nesrečno borbo, v katero se sedaj, ko je vse bolno od sovraštva in nezaupanja, nikakor ne kaže mešati. Če boste znali obojestranskim ekstremnostim ostati enako daleč in če boste razumevali upravičene pritožbe ene in druge strani, bi utegnili res imeti pri gradnji bodoče države važno delo.«³⁹⁹

Čeprav je v negotovih aprilskih dneh Maček zavrnil slovensko pobudo za ustanovitev skupne slovensko-hrvaške države, je med okupacijo pobuda prišla s

397 SI AS 1660, f. 7. Poročilo 6. januarja 1942.

398 SI AS 1660, f. 8. Od Fajfarja (Ivan Avsenek), 18. avgust 1943.

399 SI AS 1660, f. 6. Pismo Izidorja Cankarja 27. julija 1942 Mihi Kreku.

hrvaške strani. Tako je Juraj Krnjević, vodilni politik Hrvaške seljačke stranke v emigraciji, večkrat ponudil ustanovitev slovensko-hrvaške države. Franc Snaj si je v svojih spomilih zabeležil: »Hrvati so bili samo navidez enotni. (...) Dr. Krnjević pa se je v tem okolju znašel le v sili razmer in dejansko ni bil za Jugoslavijo ali pa morda le za takšno obliko Jugoslavije, v kateri bi vladali Hrvati. Dr. Krnjević mi je ob neki priliki dejal: »Jugoslavije ne bo več. Hrvatska pa bo ostala. Ali Slovenci kaj razmišljate, kaj bo v tem primeru s Slovenijo? Mi Hrvati vam nudimo bel list; napišite nanj svoje pogoje, mi jih že vnaprej sprejemamo, in ustanovimo hrvatsko-slovensko državo!«⁴⁰⁰

Najpomembnejši slovenski politik v emigraciji Miha Krek je sprva do neke mere skušal nadaljevati Kulovčevo predvojno politiko tesnega zavezništva s Hrvati, in je še jeseni 1941, ko je v mednarodnih okvirih obstajal dvom, da bo Jugoslavijo še mogoče obnoviti, razmišljal, da bi bila v tem primeru za Slovence še najboljša rešitev (pred samostojno slovensko državo!) prav skupna slovensko-hrvaška država.⁴⁰¹ Toda sčasoma je Kreka, ki je sicer stal na jugoslovanskem stališču, vnema do skupne slovensko-hrvaške države v primeru, da Jugoslavija ne bi bila obnovljena, minila in je poleti 1942 zapisal: »S Hrvati pa ne grem, ker je veliko možnosti, da bodo ob koncu vojne tretirani kot izdajalski, osovinski, premagani narod in nočem, da v tem slučaju Slovence kakorkoli bremene.«⁴⁰² Kasneje je tudi Avsenek zapisal, da bo »ideja slovensko-hrvaške države povsod sprejeta kot slaba in zasilna rešitev balkanskega problema. Bilo bi že boljše, če bi se v tem slučaju postavilo načelo samostojne države, povezane z Balkansko unijo.«⁴⁰³ Tako stališče vodilnih politikov Slovenske ljudske stranke je pomenilo dejanski konec politične usmeritve, ki jo je v katoliškem taboru najbolj vneto zagovarjal Kulovec in je bila bolj ali manj mrtva že od Mačkove zavrnitve skupnega delovanja aprila 1941 ter od Kulovčeve smrti ob nemškem bombardiranju Beograda 6. aprila 1941. Slovenski katoliški politiki so bili sicer »z Zagrebom v najboljših odnosih« in prepričani, »da se bomo z njimi lahko sporazumeli«, toda hkrati so opozarjali, »da je to sožitje možno le na podlagi popolnega dualizma«, kar naj bi odgovarjalo tudi hrvaškemu načelu – vsakemu svojo.⁴⁰⁴

V svojih poročilih v London je Slovenska ljudska stranka pogosto poročala tudi o razmerah na Hrvaškem, pri čemer je Mačkovo držo in delovanje vedno pozitivno ocenjevala ter naročala svojim zastopnikom, naj London ne napada Mačka.⁴⁰⁵

400 Snaj, Spomini člana emigrantske vlade (6). Delo, 23. april 1999.

401 SI AS 1660, f. 6. Pismo Mihe Kreka Francu Snoju 8. septembra 1941.

402 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 217.

403 SI AS 1660, f. 8.

404 SI AS 1660, f. 8. Od Fajfarja (Ivan Avsenek), 18. avgust 1943.

405 SI AS 1931, Rupnikov proces, šk. 543.

Ljubljanska škofija je imela med okupacijo največ zvez z Zagrebom po slovenskih duhovnikih, ki so se vračali iz Hrvaške, pozneje pa tudi po kurirjih Rdečega križa in pošti. Tu je šlo v glavnem za vprašanje izseljenih duhovnikov, ki so bili tam v službi, in za vzpostavljanje kanalov z Vatikanom (Draganović). Z zagrebškim nadškofom Alojzijem Stepincem ljubljanska škofija uradno ni tesneje sodelovala, le sem ter tja so dobili kakšno bolj značilno Stepinčevo pridigo.⁴⁰⁶

Omeniti velja, da je srbska nacionalistično četniška stran tako v emigraciji kot v domovini oblikovala različne načrte, po katerih bi prišlo do uresničitve Velike Srbije. V tistih velikosrbskih načrtih, v katerih je bila mišljena tudi obnova Jugoslavije, je bila predvidena tudi ozemeljsko razširjena Velika Slovenija do Visokih Tur in Tilmenta (Tagliamenta), ki bi zajemala tudi celotno Istro. Takšna ureditev »Srboslovenije« pa je bila izključno srbski načrt, saj je vodstvo Slovenske ljudske stranke po pogovorih z mačkovci z njimi imelo skupno stališče: »Vsi si želimo obnovo Jugoslavije, toda kakega srbskega varuštva ali supremacije vojaške ali dvorske klike ne bo nihče sprejel.«⁴⁰⁷ Tako sta bili tudi glede notranje ureditve Jugoslavije stališči Hrvatske seljačke stranke in Slovenske ljudske stranke identični.

Vodstvo slovenske protirevolucije v domovini (to velja za katoliški tabor, kajti za slovenske liberalce se to vprašanje sploh ni postavljalo) se je pri oblikovanju slovenskega nacionalnega programa jeseni 1941 zavzemalo tudi za spremembo slovensko-hrvaške meje, vendar iz dostopnih virov ni znano kje. Razvidno pa je, da se s predlogom za spremembo meje niso strinjali slovenski predstavniki v emigraciji.⁴⁰⁸ Obstajajo še drugi podatki, ki kažejo, da so si zlasti nekateri predstavniki v katoliškem taboru prizadevali predvsem za ozemlje v smeri proti Reki in Istri. Miha Krek je že 3. maja 1941 v sklopu slovenskega nacionalnega ozemlja omenjal tudi Istro.⁴⁰⁹ Kasneje je Izidor Martinjak, delegat Slovenske ljudske stranke na Primorskem, poudarjal, da je potrebno sodelovanje s Hrvatsko seljačko stranko, in svetoval, da je potrebno zaveznike dobiti tudi na Reki in Sušaku, ker Trst zagotovo ne bo slovenski. Tudi Albin Šmajd se je januarja 1944 pogovarjal z nekimi primorskimi delegati o problemu Sušaka, ki naj bi želel priti pod Ljubljano in prihoda slovenskih domobrancev. Sklenili so, naj v Ljubljano pride posebna deputacija, ki se bo pogovarjala s prezidentom Pokrajinske uprave Leonom Rupnikom, vendar so ugotavljali, da je rešitev tega vprašanja v danem položaju odvisna od vrhovnega komisarja operacijskega območja Jadransko primorje Friedricha Rainerja. Še konec marca 1945 je vodstvo Slovenske ljudske stranke razpravljalo o tem in se odločilo, da bo povabilo duhovnika Boža

406 Griesser-Pečar, *Stanislav Lenič*, str. 91.

407 SI AS 1660, f. 8. Poročilo iz Ljubljane, poslano Mihi Kreku 28. aprila 1943.

408 Arnež, *Slovenska ljudska stranka*, str. 298–299.

409 Mlakar, *Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945 (protirevolucionarni tabor)*, str. 312.

Milanovića kot predstavnika Hrvatov, ki bi prišli pod Ljubljano, v Narodni odbor, ki je bil ustanovljen decembra 1944. Pri tem so pristavili še, da če se Milanović izreče proti priključitvi, vodstvo ne bo prevzelo nobene odgovornosti, tudi če bi se stvari pozneje drugače zasukale.⁴¹⁰ Že po koncu vojne naj bi Milanoviću, ki je pod fašizmom v Trstu sodeloval s slovenskimi primorskimi protifašisti katoliške usmeritve, ponujal goriški znanec Janko Kralj večjo vsoto denarja, če bi javno izjavil, da Istra pripada slovenski republiki.⁴¹¹ Tudi Erhlichov načrt Slovenski problem, ki je bil konec leta 1941 ilegalno poslan v London, vendar ga ni podpirala Slovenska ljudska stranka, omenja na vzhodu meje, ki naj bi jih obsegala bodoča svobodna Slovenija: Raba, Varaždin, Sotla, Kolpa, Reka, Istra in Trst.⁴¹² V začetku marca 1943 je Miha Krek obvestil predsednike Commonwealtha, da bi v primeru razpada Jugoslavije Slovenija morda tvorila enoto nove politično gospodarske skupine, zasnovane na pristaniščih Trst in Reka z nekakšno svobodno gospodarsko cono, ki bi služila gornjemu Posavju, območjem na Dravi in srednji Donavi pod nekakšnim mednarodnim nadzorstvom. Shema bi vključevala vrnitev slovenskih okrožij v Italiji in na Koroškem k Sloveniji, morda tudi celotno Istro.⁴¹³

Ugotovimo lahko, da je šlo pri omenjenih predlogih za marginalne načrte z zelo majhno možnostjo uresničitve, tako da za še najbolj verodostojen in hkrati tudi uraden dokument, ki priča o dojetanju slovensko-hrvaške narodnostne meje v Istri, velja zemljevid s Slovenci poseljenega ozemlja, ki so ga slovenski predstavniki pri kraljevi jugoslovanski vladi priložili v memorandumu z naslovom »The Slovenes« (10. april 1942) in izročili predstavnikom britanske vlade. Temeljni namen dokumenta je sicer bil seznaniti Britance s slovensko zgodovino in trenutnim položajem, tako da je bila priložena karta ozemlja, ki ga naseljujejo Slovenci, zgolj informativnega značaja, ni pa bila mišljena kot uradni predlog za reševanje mejnih vprašanj. Čeprav slovensko-hrvaška meja v Istri na karti ni ostro zarisana, pa na njej slovensko etnično ozemlje v grobem poteka v črti severno od Reke do Umaga v Istri.⁴¹⁴

Medtem ko najmočnejša predvojna politična sila Slovenska ljudska stranka kot tudi ostale slovenske meščanske stranke v svojih narodno političnih programih niso javno predstavile razmejitve s hrvaškim ozemljem, so hrvaški nekomunistični politični dejavniki (tako ustaši kot Hrvatska seljačka stranka) natančno določili, do kod segajo meje Hrvaške. V tem pogledu je imela hrvaška stran pobudo na svoji strani. Tako je že konec poletja 1942 v Ljubljano iz Zagreba

410 Mlakar, *Ustaši in slovenska protirevolucija*, str. 366.

411 Milanović, *Moje uspomene*, str. 151.

412 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 298.

413 Prav tam, str. 331.

414 SI AS 1660, Cankar, f. 7.

prispelo vprašanje, kakšna naj bi bila slovensko-hrvaška meja v Istri, ki ga je Črtomir Nagode v svojem dnevniku pospremil z opazko, da »očividno Hrvati nimajo boljšega dela kot iskati slovensko mejo med Čiči«. ⁴¹⁵ Najpomembnejši je bil Krnjevičev, v imenu Hrvatske seljačke stranke na željo britanske diplomacije izdelani memorandum (2. junija 1943) o bodočih hrvaških mejah, ki je postavil mejo v Istri na linijo Dragonja-Šapjane. Hrvaški politiki so tedaj sicer menili, da slovensko-hrvaška razmejitve ni problematična in tu ni bilo pričakovati težav, ⁴¹⁶ zato so se skoraj izključno osredotočili na reševanje hrvaško-srbske razmejitve in odnose s Srbi, ki so jo imeli za ključne in za katere so upravičeno domnevali, da bodo bistveno težavnejši in pomembnejši za bodoče odnose v Jugoslaviji. K tej optiki razmišljanja lahko dodamo še mnenje slovenskih politikov v emigraciji (Alojzij Kuhar, Franc Snoj), da so bili nekateri hrvaški politiki (Ivan Šubašić) prepričani, da »imamo v pogledu meja Hrvati lahko stališče. Če se boste Slovenci količkaj borili za svoje meje, bomo mi s tem Istro pa tudi Reko avtomatično dobili. Reka kot pristanišče za Jugoslavijo povsem zadostuje in bi ji Trst pomenil samo konkurenco.« ⁴¹⁷ Tako je bila v reševanju mejnega vprašanja z Italijo, ki je zadevalo tako slovenska kot hrvaška ozemlja, celotna pobuda vseskozi na strani slovenskih politikov, za katero je bilo vprašanje razmejitve z Italijo osrednji problem, medtem ko so bili hrvaški politiki z redkimi izjemami na tem področju pasivni. Tako je Franc Snoj v po vojni napisanem referatu Kaj je bilo v inozemstvu napisanega glede naših meja napram Italiji in Nemčiji posebej poudaril, da »Hrvatje niso izdali ničesar in tudi pri izdaji naših brošur, ki obsegajo vedno tudi vso Istro in Dalmacijo, niso sodelovali.« ⁴¹⁸

Posebno obliko sodelovanja med Slovenci in Hrvati je predstavljalo delovanje v sklopu italijanske države, ki se je razvilo med obema vojnoma, a se je v drugačnih razmerah in okrnjeni obliki ohranilo tudi med letoma 1941 in 1945. V tem sodelovanju je bila vseskozi izrazito prevladujoča slovenska komponenta, saj so v času med obema vojnoma vso dejavnost v korist in zaščito slovenske in hrvaške narodne manjšine v Italiji vodili samo slovenski primorski politiki. ⁴¹⁹ Leta 1940 je nastal Jugoslovanski odbor v Italiji, in sicer na pobudo nekaterih predstavnikov nekdanjih liberalno narodnjaških političnih organizacij Slovencev in Hrvatov iz Italije, ki so se dogovorili z Zvezo emigrantov iz Julijske krajine, da ustanovijo vzporedni komite. Ta bi v primeru, da bi se vojna razširila na Jugoslavijo, predstavljal interese primorskih in istrskih Slovencev in Hrvatov v inozemstvu. Odbor je sestavljalo 24 članov, ki so bili razdeljeni v

415 SI AS 1931, Nagodetov dnevnik.

416 Kristen, *Meje in misije*, str. 235–237.

417 Prav tam.

418 SI AS 1931, Nagodetov proces, Franc Snoj, 80-1, XXIX-3.

419 Kacin Wohinz, O primorsko-istrskih odnosih med dvema svetovnjima vojnoma, str. 556.

dve skupini: 12 znanih osebnosti je bilo iz Julijske krajine, drugih 12 pa je bilo emigrantov. Odbor je nameraval prevzeti vlogo Jugoslovanskega odbora iz prve svetovne vojne in si je zastavil za cilj, da v Jugoslaviji združi Slovence in Hrvate iz Julijske krajine. Za predsednika odbora je bil izbran Ivan Marija Čok, za tajnika pa Ivan Rudolf. V vojnih razmerah je bil odbor usmerjen k enemu samemu cilju, tj. priključitvi Primorske in Istre k Jugoslaviji, pri čemer so računali predvsem na britansko podporo. V ta namen so razvili raznovrstno dejavnost, ki je segala od politične, diplomatske, obveščevalne, propagandne do organiziranja vojaških enot iz italijanskih ujetnikov slovenske in hrvaške narodnosti na Bližnjem Vzhodu, ki so nato postali zametek prekomorskih brigad Narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije.⁴²⁰

Glede slovensko-hrvaške razmejitve v Istri se je v emigraciji prav med primorskimi emigranti pojavil tudi drugačen predlog od Krnjevičevega memoranduma. Istran Dragovan Šepić, liberalno usmerjen intelektualec demokratičnega prepričanja, je v elaboratu Jadransko vprašanje, ki je bil izdelan spomladi 1943, pri oblikovanju zahtev v zvezi z jugoslovansko razmejitvijo z Italijo podal tudi kratko obrazložitev ločnice med področjema večinsko slovensko poseljenega ozemlja in večinsko hrvaškega ozemlja v Istri. Po Šepiću naj bi bila razmejitev naslednja: »Slovenci sačinjavanju većinu u cijelom t. zv. Primorju i sjevernoj Istri do linije koja ide od sela Klane (između Snežnika i Rijeke) do gradiča Umaga na zapadnoj obali Istre. Na jugu od te grubo povučene linije žive u većini Hrvati.«⁴²¹ Glede na to, da je bil Šepić član Jugoslovanskega odbora v Italiji, torej predstavnika slovenske in hrvaške manjšine v Italiji, in da je zemljevid s takšno slovensko-hrvaško razmejitvijo izdal tudi v časopisu Bazovica, kaže, da je bila takšna razmejitev uradno stališče Jugoslovanskega odbora v Italiji.⁴²²

Razlika med Krnjevičevim in Šepićevem predlogom je povezana z dilemo o bolj slovenskem ali bolj hrvaškem značaju etnično heterogenega, toda večinsko italijanskega področja med Dragonjo, Umagom in Savudrijskim rtom. Oba avtorja sta bila Hrvata, Šepić sicer kot domačin Istran vsekakor bolje seznanjen z dejanskimi razmerami kot pa Slavonec Krnjević, toda v hrvaškem političnem delovanju je seveda prevladalo stališče slednjega.

420 Bajc, *Iz nevidnega na plan*, str. 75–134.

421 Kristen, *Meje in misije*, str. 19.

422 Prav tam, str. 227–228.

VI.

Skladno z usihanjem moči sil osi v zaključnem obdobju vojne, s katerimi so bili NDH in ustaši usodni povezani, lahko sledimo tudi temu ustreznemu prilagajanju odnosa NDH do slovenskega prostora in slovenskih politikov. Če je imela politika NDH dolgo časa do Slovencev in Slovenije pokroviteljski odnos, ki je izhajal iz njihovega prepričanja o pomembnosti, temelječi predvsem na obstoju nacionalne države, pa se je ta odnos ob koncu vojne bistveno spremenil. Slovenija je zaradi geografske lege pred koncem vojne postala zelo pomembna, ne le za ustaško oblast, temveč za vse protititovske sile s področja Jugoslavije. Zato so ustaške oblasti tudi poskušale najti rešitev pred prihajajočo jugoslovansko armado pod Titovim vodstvom ob koncu vojne s pomočjo Slovencev, za katere so po poročilih konzula Baljića vedeli, da imajo preko Mihe Kreka zveze z zahodnimi zavezniki. Po istih kanalih so bili tudi obveščeni, da naj bi Krek s pomočjo jugoslovanskega kralja Petra II. Karađorđevića v soglasju z zahodnimi zavezniki pripravljaj načrt za anglo-ameriško intervencijo v Sloveniji. Obstajali so tudi načrti za skupno obrambo pred jugoslovansko armado na ozemlju Slovenije. Bolj kot se je odmikal čas in so razmere za ustaško oblast postajale neugodne, bolj so iskali rešitev pri Slovencih, ki naj bi jih rešili iz nezavidljivega položaja. Sprva je bil za NDH najzanimivejši predsednik pokrajinske uprave v Ljubljani Leon Rupnik, kmalu pa je v njihovih očeh postal pomemben ljubljanski škof Rožman. Za vzpostavitev skupne slovensko-hrvaško-srbske protikomunistične fronte je bila zainteresirana tudi slovenska stran, za katero pa je do neke mere prav Pavelić predstavljal oviro. Zato je vodstvo slovenske protirevolucije 21. aprila 1945 k njemu poslalo delegacijo, da mu je izročila memorandum. V njem v diplomatskih besedah Paveliću obveščajo, da je kompromis kompromis, da Vladko Maček uživa ugled pri zahodnih zaveznikih in da je zato nujno pritegniti v skupno fronto tudi njega, hkrati pa ga naprošajo, da bi delegaciji omogočil stik z Mačkom.⁴²³ Medtem ko je vodstvo slovenske protirevolucije skušalo navezati stike predvsem z Mačkom in se skušalo otresti kompromitiranega Pavelića, za katerega je paradoksalno celo Leon Rupnik tedaj dejal, da je kot človek Nemcev neprimeren, pa je bila za ustaško stran navezava na slovensko vodstvo ključnega pomena, tako da je zadnje dni okupacije konzul Baljić celo osebno prišel poročati Paveliću o slovenskih razmerah, kar je bila sicer dotlej povsem neobičajna praksa. Po zasedanju slovenskega parlamenta na Taboru 3. maja 1945 se je v Ljubljani pojavil ustaški minister Ivica Frković, ki se je oglasil najprej pri Rupniku in se skušal nato dogovoriti s slovenskim Narodnim odborom o nadaljnjem skupnem delovanju. Naslednji dan je skupaj z ministrom Frkovićem delegacija

⁴²³ Mlakar, Ustaši in slovenska protirevolucija, str. 367.

novoustanovljene slovenske vlade, ki jo je vodil monsinjor Matija Škerbec, odšla v Zagreb, kjer se je najprej srečala s Pavelićem in naslednji dan še z Mačkom, ki so ga hoteli prepričati, da bi prevzel hrvaško vlado. Maček je vabilo odklonil in odgovoril: »Zdaj je vse prepozno in zamujeno. Doma se ne da nič več storiti. (...) Splošen beg se je že pričel in ni mogoče ničesar več narediti.«⁴²⁴ Enako kot pri dogajanju tik pred napadom na Jugoslavijo se je tudi tokrat Maček izneveril pričakovanjem vodstva Slovenske ljudske stranke, čeprav so ti (ponovno) računali na sodelovanje z voditeljem Hrvatske seljačke stranke.

V spletu okoliščin je večplastno dogajanje med okupacijo Jugoslavije tudi ob koncu vojne podobno kot na njenem začetku ponovno skušalo povezati Slovence in Hrvate, tokrat le tiste, ki so nasprotovali partizanskemu gibanju, v skupno delovanje. Tudi tokrat so se skupni načrti izjalovili, čeprav so bili razlogi tokrat drugačni kot na začetku okupacije, pa tudi različna pričakovanja. Čeprav so se voditelji slovenske protirevolucije ustaškemu režimu zdeli v ugodnejšem položaju, tudi ta dejansko ni bil v zavidljivem položaju, kajti v Beogradu je že delovala vlada Demokratične federativne Jugoslavije pod predsedstvom Josipa Broza Tita, ki je bila mednarodno priznana s strani zavezniških držav v protihitlerjevski koaliciji. Zato so imele, kljub povsem različni genezi, tudi slovenske in hrvaške vojaške enote s civilnimi spremljevalci zelo podobno usodo, ki je bila povezana s slovenskim ozemljem, kjer se je v majskih dneh 1945 končala druga svetovna vojna v Evropi. Že po njenem koncu je prišlo s strani Jugoslovanske armade na številnih koncih slovenskega ozemlja do izvensodnih pobojev zajetih in vrnjenih tako vojaških kot civilnih oseb s področja celotne Jugoslavije, med katerimi so prevladovale prav osebe slovenske in hrvaške narodnosti. Njihovo število še ni dokončno ugotovljeno, ocene pa nihajo od nekaj deset tisoč žrtev do nekaj sto tisoč žrtev. Na ozemlju Republike Slovenije je okoli 120 krajev, kjer se domneva prisotnost žrtev hrvaške narodnosti.⁴²⁵ Med najbolj znanimi grobišči povojnih pobojev Hrvatov je Crngrob pri Škofji Loki, kjer je bilo pobitih nekaj sto hrvaških, po večini civilnih beguncev.⁴²⁶

VII.

Jugoslovanski komunisti so z okupacijo postali pomemben politični dejavnik, ko so leta 1941 organizirali odporniško gibanje, ki je za cilj poleg izгона okupatorjev imelo tudi povojni prevzem oblasti. Skladno s povsem različnimi razmerami po posameznih jugoslovanskih pokrajinah se je pod vodstvom

424 Škerbec, *Moja pot v Zagreb*, str. 133–134.

425 Ferenc M., *Kužatko, Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji*, str. 45.

426 Florjančič, *Nomen est omen*, str. 139–151.

KPJ in Vrhovnega štaba partizanske vojske kljub enotnim smernicam razvila večnacionalna strategija odpora po posameznih pokrajinah, ki je privedla do nastanka nacionalnih odporiških gibanj tudi oziroma predvsem v Sloveniji in na Hrvaškem. Izhodišča in možnosti za množičen razmah odporiškega gibanja so bila na Slovenskem in Hrvaškem različna ter pogojena s specifičnimi razmerami, v katerih sta se po okupaciji znašla oba naroda. Na Hrvaškem so bile po ustanovitvi samostojne države v okviru nacističnega novega reda, ko so se pod okriljem ustaškega režima dogajali tudi množični zločini nad srbskim, judovskim in romskim prebivalstvom, težavni pogoji za organiziranje skupnega protifašističnega odpora med hrvaškim in srbskim prebivalstvom. Sprva so tudi nesoglasja v Komunistični partiji Hrvaške ter aretacije in nato umori nekaterih vodilnih komunistov (Kerestinec) s strani ustaškega režima vplivali na potek organiziranja oboroženega odpora. Zato je bil množičen razvoj odporništva na Hrvaškem bolj postopen in tudi pogojen s hrvaško-srbskimi odnosi ter dejstvom, da hrvaškim komunistom v letu 1941 ni uspelo skleniti sporazuma s pristaši Hrvatske seljačke stranke ter organizirati skupne fronte.

V Sloveniji je zahvaljujoč Osvobodilni fronti slovenskega naroda, ki je poleg KPS združevala še nekatere opozicijske skupine predvojnega katoliškega in liberalnega tabora in bila slovenska posebnost, ki je ne srečamo v nobeni drugi jugoslovanski pokrajini, že leta 1941 uspelo ustvariti široke politične temelje za delovanje in organizirati množično odporiško gibanje. Pri tem je bilo v Sloveniji politično organiziranje temelj za vojaško akcijo in ne obratno, kot je to veljalo na drugih območjih Jugoslavije. Kljub zelo specifičnemu razvoju sta že vse od začetka organiziranja odpora v očeh osrednjega jugoslovanskega vodstva odporiškega gibanja Slovenija in Hrvaška kot najbolj zahodna predela Jugoslavije glede na okoliščine predstavljala celoto, ki je zahtevala posebno obravnavo in medsebojno koordinacijo. Tako je konec decembra 1941 politbiro centralnega komiteja KPJ, ki je po umiku iz Srbije na novo oblikoval strategijo nadaljnje delovanja, sprejel odločitev o oblikovanju organizacijskega sekretariata centralnega komiteja KPJ za neosvobojene kraje, v katerem sta bila Edvard Kardelj in Ivo Lola Ribar, ki sta v imenu centralnega komiteja KPJ in Vrhovnega štaba NOVJ usmerjala slovensko in hrvaško vodstvo odporiškega gibanja ter usklajevala njuno delovanje.

Med vsemi jugoslovanskimi odporiški gibanji sta bili prav slovensko in hrvaško najbolj podobni v načrtnih prizadevanjih po izoblikovanju izpopolnjenega nacionalnega sistema, ki bi zajemal vsa področja od države do vojske. V teh dveh okoljih je imela zavest o oblikovanju lastne nacionalne države posebno težo. Povsod drugod po Jugoslaviji so bila bodisi zaradi nezmožnosti obstoja enega nacionalnega okvira (Bosna in Hercegovina, Kosovo, Sandžak) bodisi

zaradi neaktualnosti (Srbija) tovrstna državniška prizadevanja zgolj občasna. Proces oblikovanja odnosov v nastajajoči jugoslovanski federaciji se je začel oblikovati po prvem zasedanju Avnoja konec leta 1942 v Bihaću. Jasno je bilo, da bo nova država (zato tudi poimenovanje Nova Jugoslavija) zgrajena na drugačnih temeljih kot predvojna kraljevina. Ostajalo pa je odprto vprašanje formalno-pravne rešitve jugoslovanskega nacionalnega vprašanja. Kardelj, ki je bil v času bihaškega zasedanja v Sloveniji, se je najbolj zavedal izjemnega pomena teh vprašanj in je posebej poudarjal, da je potrebno vstop jugoslovanskih narodov v novo državno skupnost izpeljati formalno-pravno po načelu samoodločbe narodov. Kardelj je menil, da je prav vprašanje samoodločbe narodov najmočnejše orožje proti velikosrbskemu hegemonizmu, ki ga je imel za največjo nevarnost jugoslovanskemu odporniškemu gibanju. Na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu novembra 1943 je bil na podlagi pravice do samoodločbe narodov sprejet odlok o federativni ureditvi nove države. To je pomenilo sprejetje Kardeljevega predloga, tako da lahko Kardelja štejemo za idejno-teoretičnega utemeljitelja avnojske Jugoslavije. Toda avnojski odloki so bili le na deklarativni in načelni ravni, saj v Jajcu niso določili niti natančnega števila federalnih enot niti niso razpravljali o bodočih notranjih odnosih v federaciji, saj je bilo to prepuščeno bodočemu razvoju. Pri oblikovanju bodoče federacije je šlo za vprašanja, ki so bila le navidez zgolj formalno-pravne narave. Po zasedanju Avnoja v Bihaću na prelomu 1942/1943 sta se namreč izoblikovala dva različna koncepta nadaljnje strategije, ki sta že nakazovala bodoče odnose v državi. Na eni strani Kardeljev (tedaj je bil v Sloveniji) bolj federalistično zasnovan koncept z večjim poudarkom na upoštevanju različnosti, ki je v veliki meri izhajal iz upoštevanja slovenskih razmer, ter koncept, nastal v osrednjem jugoslovanskem vodstvu, ki je dajal prednost centralističnemu reševanju vseh vprašanj. Avnojski odloki v Jajcu jeseni 1943 so bili tako le kompromis, ki niso bistveno spremenili že od jeseni 1942 potekajoče centralizacije in poenotenja posameznih nacionalnih odporniških gibanj, kakor so si ga pred tem zamislili v vodstvu osrednjega jugoslovanskega gibanja. Temu procesu se je bil prisiljen prilagoditi tudi Kardelj, ki je sprva imel drugačne poglede na ta vprašanja, a je kasneje tudi sam aktivno sodeloval pri centralizaciji in poenotanju posameznih nacionalnih gibanj, kjer so imeli za zgled politično-vojaške izkušnje, pridobljene v vzhodni in osrednji Jugoslaviji (Srbija, Bosna).⁴²⁷

Ti protislovni in kompleksni procesi, ki so potekali od jeseni 1942 dalje, a so v končni fazi vodili k centralizaciji in poenotanju na jugoslovanski ravni, so se odrazili tudi na slovenskem in hrvaškem odporniškem gibanju. Prvi odločnejši poseg jugoslovanskega vodstva v specifični značaj slovenskega odporiškega gibanja je bil podpis dolomitske izjave (1. marca 1943), s katero je na

427 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 65–137.

pritisak politbiroja centralnega komiteja KPJ (prihod Iva Lole Ribarja v Slovenijo januarja 1943) Osvobodilna fronta postala monolitna organizacija po vzoru ostalih jugoslovanskih pokrajin, kjer je odporniško gibanje že vseskozi vodila neposredno KP. Kmalu zatem je izvršni odbor Osvobodilne fronte tudi izgubil pravico imenovanja poveljnika Glavnega štaba Slovenije in jo moral prepustiti Vrhovnemu štabu NOVJ.⁴²⁸ Vsi ti posegi so krnili slovensko suverenost, ki jo je predstavljal izvršni odbor Osvobodilne fronte. Slovensko odporniško gibanje, ki je med vsemi nacionalni gibanji na področju Jugoslavije najbolj izstopalo po samosvojem razvoju, se je moralo tako prvo in najbolj prilagoditi obćemu jugoslovanskemu razvoju. Źe tako usklajeno z obćim jugoslovanskim modelom se je vodstvo slovenskega odporniškega gibanja na koćevskem zboru oktobra 1943 nato izreklo za jugoslovansko drŹavo kot skupnost enakopravnih narodov, ki naj bi bila federativno urejena na podlagi pravice do samoodloćbe. Podobno so se izrekli tudi na Hrvaškem in pred tem ustanovili Zemaljsko antifašistićko vijeće narodnog oslobođenja Hrvatske (Zavnoh), enako se je zgodilo tudi v drugih jugoslovanskih pokrajinah z izjemo Srbije. Ćeprav so bila vsa ta dejanja izrazito manifestativno-deklarativnega znaćaja, pa je prišlo tako v Sloveniji kot na Hrvaškem v letu 1944 tudi do oblikovanja sistema drŹavnih organov, za katere je osrednje jugoslovansko vodstvo kmalu ocenilo, da preveć povelećujejo slovensko in hrvaško federalno enoto in premalo Jugoslavijo kot celoto. Tako je bil Źe poleti 1944 začasno priprt voditelj Osvobodilne fronte Boris Kidrić, ki je nato napisal članek »Već jugoslovanstva«.⁴²⁹ Najvećja Źrtev procesa politićnega poenotenja odporniških gibanj, ki ga je Źe v Jajcu leta 1943 napovedal Josip Broz Tito, pa je bil voditelj centralnega komiteja KPH Andrija Hebrang, ki je oćitno preveć vestno izpolnjeval sklep o samoodloćbi narodov in suverenosti in ga je zato zamenjal politićno manj avtoritativen Vladimir Bakarić. Predlog za zamenjavo je po pogovoru s sodelavci podal Kardelj, ki je bil prvotno celo glavni zagovornik bolj federalistićnega koncepta ureditve drŹave in idejno-teoretićni utemeljitelj avnojskih odlokov, kar kaŹe na njegovo ambivalentno vlogo v procesih, ki so potekali od bihaškega zasedanja Avnoja dalje.⁴³⁰ Pot do cilja, ki je vodila k poenotenju in centralizaciji, je bila sicer specifićna, a konćne posledice za nacionalni odporniški gibanji v Sloveniji in na Hrvaškem v bistvu enake. Ćeprav sta novonastali federalni enoti nekatere simbole in attribute drŹavnosti po vojni sicer zadrŹali, sta bili v vseh kljućnih vprašanjih neposredno podrejeni zvezni oblasti.

428 Godeša, *Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije*, str. 670–673.

429 Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*, str. 393.

430 *Izvori. Dokumenti centralnih organa KPJ*, XX/12. Pismo Edvarda Kardelja Josipu Brozu Titu 30. septembra 1944.

VIII.

Sodelovanje med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem se je v času tuje zasedbe razvilo pretežno ob narodnostni meji. Do povezovanj, zlasti na vojaškem področju, je sprva prihajalo predvsem zaradi konkretnih operativnih potreb, pa tudi nasploh je imelo hrvaško ozemlje posebno vlogo za slovensko odporniško gibanje zaradi povezav z osrednjim jugoslovanskim vodstvom. Geopolitični položaj glede na osrednjo operativno skupino Vrhovnega štaba NOVJ je slovensko partizansko vojsko namreč prisilil, da se je vse do zaključnih operacij borila z lastnimi silami, vendar s strateško podporo osrednjega jugoslovanskega vodstva in je zato imela stike le s hrvaškimi partizani. Od samega začetka je bila težnja vodstva slovenskega odporniškega gibanja vzpostaviti in utrditi povezavo med slovenskimi in hrvaškimi partizani, ki naj bi usklajevali svoje akcije in operacije v obmejnem pasu. Poskus vzpostavitve neposrednih stikov med slovenskimi in hrvaškimi partizanskimi enotami v letu 1941 ni uspel. Prvi stik je bil vzpostavljen aprila 1942, ko je prišlo do sestanka predstavnikov 3. grupe slovenskih partizanskih odredov in hrvaškega primorsko-goranskega odreda. Takrat so se tudi začeli dogovarjati in načrtovati skupne akcije. Neposredno sodelovanje slovenske in hrvaške partizanske vojske na obmejnih področjih, zlasti na Gorjancih oziroma Žumberku, ob Kolpi in Čabranci, v Brkinih in Istri je trajalo od takrat pa do konca vojne. Zlasti tesno je bilo sodelovanje med obmejnimi odredi, globlje v notranjost sosednje pokrajine pa so odhajale brigade in divizije. Z nastankom osvobojenega ozemlja so bile vzpostavljene tudi močne zveze, tako da so preko Kočevske in Gorskega kotarja stekle kurirske poti, ki so povezovale slovensko vodstvo z osrednjim jugoslovanskim in tako zamenjale nezanesljive kanale po železnici preko Zagreba.

Pomembno prelomnico v medsebojnih odnosih je predstavljalo bihaško zasedanje Avnoja, po katerem je vodstvo slovenskih komunistov opustilo samo-slovensko stališče in se izreklo za jugoslovanski državni okvir. Skladno s kritiziranjem dotedanjega slovenskega »določenega separatizma« je osrednje jugoslovansko vodstvo zahtevalo večjo integracijo Slovenije v jugoslovanski okvir. Januarja 1943 je tako v Slovenijo prišel Ivo Lola Ribar z namenom izvršitve Titovega ukaza, da se izvede vojaški in politični prodor, »ki naj likvidira dosedanja osamljenost slovenskih brigad od ostale vojske«, in »da se učvrsti enotnost in borbena bratstvo hrvaških in slovenskih partizanov prek vseh lokalnih pregrad in separatizmov«. ⁴³¹

K tesnejšemu sodelovanju med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem je vseskozi spodbujal tudi Vrhovni štab NOVJ. Že poleti 1942 so sicer skušali

431 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 85.

organizirati srečanje med vojaškima poveljstvoma, do katerega pa zaradi velike italijanske ofenzive ni prišlo. S Titovimi navodili, ki jih je ob prihodu v Slovenijo januarja 1943 prinesla delegacije Vrhovnega štaba NOVJ, pa so bila skupnemu boju dane nove razsežnosti, ki naj bi sodelovanje razširile ter poglobile.

Tako je bil neposredno po Ribarjevem prihodu ustanovljen skupen slovensko-hrvaški operativni štab, ki je usklajeval delovanje slovenskih in hrvaških brigad v Žumberku in na Gorjancih, ki so bile koordinirane z navodili Vrhovnega štaba NOVJ. Sledilo je sodelovanje hrvaških brigad v boju pri Pleterjah februarja 1943 in v operacijah v Mirnski dolini aprila in maja 1943. Pred tem je bila najuspešnejša skupna akcija slovenskih in hrvaških partizanov septembra 1942, ko so pri Kvasicah v Beli krajini premagali italijanske enote, ki so imele veliko izgub (preko 100 mrtvih). Vojaško sodelovanje se je nato, seveda odvisno od okoliščin, le še nadaljevalo do konca vojne. Gubčeva brigada je tako sodelovala v bojih pri Stojdragi septembra 1943. Jeseni 1943 in pozimi 1943/44 je v izpraznjenem Gorskem kotarju, ko so na ukaz Vrhovnega štaba NOVJ morale hrvaške partizanske enote oditi proti vzhodu, operirala slovenska 18. divizija NOVJ, in sicer predvsem zato, da je ohranila strateško povezavo s hrvaškim partizanskim območjem. Poseben primer je bil enomesečni pohod slovenske 14. divizije NOVJ iz Bele krajine preko Hrvaške na Štajersko, pri čemer je ta enota uživala pomoč hrvaških partizanov in civilnega prebivalstva.⁴³² Podobno je tudi Kozjanska grupa aprila 1945 odšla v Prekmurje preko hrvaškega ozemlja.⁴³³ Bilo je tudi več sestankov med predstavniki vojaških poveljstev obeh gibanj, razvile pa so se tudi druge oblike sodelovanja. Tako je na primer v Sošicah na Žumberački gori delovala skupna slovensko-hrvaška partizanska bolnišnica z bolničarsko šolo. Hrvaške partizanske vojaške in civilne oblasti so pomagale pri prevažanju slovenskih ranjencev in beguncev, za katere so v osvobojeni Dalmaciji ustanovili bazi v Zadru in Biogradu. Pleterski samostan je bil skupna lekarna za slovenske in hrvaške partizane.⁴³⁴

Glavni odbor Osvobodilne fronte v Zagrebu, ki je deloval po navodilih centralnega komiteja KPH med slovenskimi izgnanci po vsej Hrvaški, je organiziral Slovence, da so se vključevali v hrvaško partizansko gibanje ter priključevali hrvaškim partizanskim enotam. Po drugi strani pa so bili v slovenskih partizanskih enotah tudi Hrvati in to z obmejnih območij ter begunci iz nemških taborišč. V Bazoviški brigadi je bila posebna hrvaška četa vojaških ubežnikov.

Medtem ko je bilo za čas pred bihaškim zasedanjem Avnoja značilno občasno sodelovanje, ki je bilo pogojeno pretežno s konkretnimi operativnimi razlogi, so

432 Guštin, *Slovenska partizanska vojska*, str. 80.

433 Teropšič, *Kozjanski odred* (I), str. 271–280.

434 Sunajko, *Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941–1945*, str. 367.

od tedaj dalje ključni postali politični razlogi, ki naj bi dokazovali »bratstvo in enotnost« obeh narodov v nastajajoči novi skupni jugoslovanski državi. Tako so se predstavniki obeh gibanj začeli redno udeleževati najpomembnejših političnih manifestacij, kot na primer slovenska delegacija na prvem zasedanju Zavnoha in hrvaška na zboru odposlancev slovenskega naroda v Kočevju. Do takšnih srečanj je prihajalo še posebej, ko je imel po smrti Iva Lole Ribarja glavni usmerjevalec politike obeh nacionalnih vodstev Kardelj priložnost za temeljitejšo izmenjavo izkušenj in primerjavo delovanja. Na vojaško-organizacijskem področju so bile hrvaške izkušnje in prijemi (npr. organizacija Glavnega štaba in vojaškega sodstva) tudi zaradi rednih zvez z Vrhovnim štabom NOVJ v mnogih primerih od druge polovice 1943 dalje zgled tudi za Slovenijo, kljub drugačnim okoliščinam, ki so tu vladale. Po drugi strani pa je bila v tem času, ko se je hrvaško vodstvo skušalo množičneje zasidrati tudi med hrvaškim prebivalstvom, na političnem področju v marsičem zgled prav slovenska Osvobodilna fronta in njene uspešne izkušnje z množičnim pridobivanjem prebivalstva.

Poleti 1944 je dal monsinjor Svetozar Rittig, ki je deloval med hrvaškimi partizanskimi enotami, pobudo za organiziranje skupne slovensko-hrvaške konference katoliških duhovnikov z namenom, da bi izdali resolucijo katoliških duhovnikov Jugoslavije, ki bi podprla osvobodilno gibanje.⁴³⁵ Do uresničitve te zamisli pa ni prišlo.

Gospodarsko sodelovanje je potekalo na več ravneh. Na najvišji ravni so ga usmerjali sestanki in dogovori med predstavniki Snosa in Zavnoha ter obeh glavnih štabov partizanske vojske. Šlo je večinoma za nakupe živeža in potrebščin, pa tudi do zamenjav. Že od jeseni 1943 so v Slovenijo pošiljali sol, tobak in tobačne izdelke, vžigalice iz Hrvaške, v nasprotno smer pa so pošiljali poljske pridelke, živino in tekstil. Na prošnjo hrvaškega vodstva je slovenska stran pomagala s hrano pri preprečevanju lakote v Gorskem kotarju, čeprav so tudi v Sloveniji vladale težavne gospodarske razmere. Hrvatom so omogočili povezave s Primorsko in celo Furlanijo za nabavljanje hrane ter organizirano preseljevanje delavcev v Belo krajino.

IX.

Vprašanje slovensko-hrvaških odnosov in sodelovanja nacionalnih odporiških gibanj na ozemlju zahodno od rapalske meje, ki je bilo del Kraljevine Italije, je bilo povezano s prizadevanji za priključitev teh krajev Jugoslaviji. Od uresničitve teh prizadevanj je bila namreč odvisna usoda teh krajev, zato so bila vsa ostala

435 Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 140.

vprašanja podrejena temu cilju. Delovanje odporniških gibanj zahodno od rapalske meje in organiziranje odpora je bilo od vsega začetka vodeno in usklajevano s strani osrednjega jugoslovanskega vodstva. Pri oblikovanju strategije tega boja, ki je imel tudi mednarodne razsežnosti, je imel osrednjo vlogo Edvard Kardelj, ki je nasploh oblikoval in usmerjal dejavnost slovenskega in hrvaškega odporniškega gibanja. Zato je razvoj v teh krajih sledil splošnim navodilom in smernicam, ki so veljale za celotno področje Jugoslavije, le da so bile prilagojene konkretnim okoliščinam, kar je pogojevalo v nekaterih pogledih specifičen razvoj.

Prizadevanje s strani slovenskega odporniškega gibanja za priključitev teh krajev je bilo izraženo takoj po okupaciji in razkosanju Jugoslavije z zahtevo po združitvi vseh Slovencev (program Zedinjene Slovenije).⁴³⁶ V skladu s to usmeritvijo je bil avgusta 1941 na Primorsko s strani vodstva slovenskega odporniškega gibanja poslan Oskar Kovačič, ki je deloval tudi v notranjosti Istre in se povezoval s hrvaškimi sodelavci. Tudi po Kovačičevi aretaciji decembra 1941 se je medsebojno sodelovanje nadaljevalo, tako so na primer v Brkinih sodelovali z reško organizacijo KP. Prav tako je bilo običajno sodelovanje na vojaškem področju, kjer so Slovenci odhajali v bližnje hrvaške partizanske enote (iz Brkinov okoli 150) in Hrvati v bližnje slovenske. Tako je na primer zaupnik pokrajinskega komiteja KPS za Primorsko v materijskem okrožju Rudi Mahnič 21. aprila 1943 poročal: »Do sedaj smo rekrutirali okoli 90 novih partizanov, ki smo vse odpremili na Hrvaško, le nekaj iz okrožja v Slovenijo. Na Hrvaškem so v 6. in 14. udarni brigadi, Hrvati jih visoko cenijo kot borbene in disciplinirane. Večina teh novincev je prestala že več borb, domov pišejo lepa pisma, ki so zelo zanimiva.«⁴³⁷ Centralni komitej KPH je v sodelovanju s centralnim komitejem KPS celo skušal osnovati skupni pokrajinski komitej KP za Istro in Gorico ter priporočal okrožnemu komiteju KPH za Hrvaško primorje, da se poveže s slovenskimi komunisti.

Zanimivo je, da so se slovenski komunisti v okviru delovanja študijskega odseka Osvobodilne fronte za meje, ki je deloval konec leta 1941 in v začetku leta 1942 ter je na znanstveni ravni načelno opredelil ozemlje Zedinjene Slovenije, zavzemali tudi za določitev meje s Hrvaško. V teh svojih prizadevanjih pa so bili slovenski komunisti zavrnjeni s strani liberalno usmerjenih strokovnjakov (zlasti Črtomir Nagode), češ da zaradi jugoslovanskega okvira to vprašanje ni aktualno, pomembna naj bi bila le razmejitev proti severu in zahodu.⁴³⁸

Ključno prelomnico v teh krajih je pomenila kapitulacija Italije, ko so se na ozemlju začeli vzpostavljati novi odnosi in nova razmerja predvsem med na eni strani italijanskim in na drugi strani slovenskim ter hrvaškim prebivalstvom.

436 Pleterski, Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije, str. 233–244.

437 *Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji*, knjiga VI, dok. 94.

438 SI AS 1931, Nagodetov dnevnik.

Dotlej šibki odporniški gibanji, slovensko in hrvaško, sta v vzdušju prave ljudske vstaje izdali proglasa, s katerima sta razglasili priključitev ozemelj, ki so bila del Kraljevine Italije, k Sloveniji oz. Jugoslaviji in Hrvaški. Slovenski proglas in hrvaški proglas o priključitvi, ki sta bila izrazito deklarativnega značaja, nista bila povsem dorečena v formulacijah ozemlja, ki naj bi ga zajemala, in sta se deloma celo prekrivala.

Temeljni problem tega ozemlja je bil, da ni bilo povsem jasnih meja med tremi narodi (to so bila namreč narodno mešana ozemlja) in da dotedanje administrativne meje nacionalnega vidika niso upoštevale kot merila za razmejevanje. Izvor nesoglasij glede razmejitve delovanja po kapitulaciji Italije, vsaj kar se tiče treh gibanj s komunistično prisotnostjo na narodnostno mešanem ozemlju (poleg KPS in KPH je namreč potrebno upoštevati tudi KPI), je bil tudi v vsebini brzojavke kominterne iz avgusta 1942. V njej je kominterna dovolila delovanje KPS tudi »v starih italijanskih rajonih, kjer žive Slovenci in Hrvati – v Istri, Trstu in drugod«, ⁴³⁹ toda obenem naj bi v italijanskih predelih še naprej delovala tudi KPI. Tako so bile pristojnosti delovanja KP razmejene po narodnostnem, kar je bila tedaj izjema, in ne po dotlej običajnem ozemeljskem ključu. To je ob dejstvu, da so obstajala tudi narodno mešana ozemlja, vodilo, poleg seveda drugih razlogov, do nesoglasij med komunisti, kljub njihovemu priseganju na proletarski internacionalizem. Glavne zasluge, da je kominterna dopustila delovanje KPS tudi na delu ozemlja, ki je bil formalno-pravno še vedno pod italijansko državo, pripadajo Kardelju, ki si je vse od začetkov okupacije prizadeval za takšno rešitev (že misija Oskarja Kovačiča avgusta 1941 je bila prvi korak v tej smeri). Kominternina brzojavka je dovoljevala delovanje zahodno od rapalske meje le KPS, takega formalnega pristanka KPH ni dobila, čeprav sta bili seveda obe sestavni del KPJ. Že pred tem je imela KPS z izjavo treh KP (KPJ, KPI, KPA) o pravici združitve slovenskega ozemlja iz leta 1934 z vidika komunističnih predstav o reševanju tovrstnih vprašanj določen argument za svoje delovanje onstran rapalske meje in za zahtevo po priključitvi Primorske k Sloveniji. Vseh teh zagotovil hrvaški komunisti niso imeli.

S pristojnostjo delovanja pogojena nesoglasja⁴⁴⁰ na ozemlju zahodno od rapalske meje so se v najtežji obliki pokazala v odnosih med slovenskimi in italijanskimi komunisti, niso pa povsem obšla slovenskega in hrvaškega odporniškega gibanja. Nesoglasja med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem, če jih primerjamo s sporom KPJ s KPI, so bila v tedanjih okoliščinah povsem obrobnega značaja, a so imela zato toliko bolj dolgoročne posledice.

439 Mikuž, Boji Komunistične partije Jugoslavije, str. 14.

440 Slej ko prej je bil temeljni spor med slovenskimi in italijanskimi komunisti glede bodoče ozemeljske pripadnosti tega ozemlja, pomembno pa so se razlikovali tudi glede strategije boja.

Kapitulacija Italije sprva ni bistveno vplivala na odnose med sosednjima odporniškima gibanjema. Razvoj na lokalni ravni ob narodnostni meji je kazal, da je bila pobuda pri usklajevanju medsebojnega sodelovanja v veliki meri prepuščena iznajdljivosti lokalnih političnih dejavnikov. K tesnejšemu sodelovanju so jih silile predvsem konkretne razmere, ki jih dobro ponazarja poročilo lokalnega okrožnega funkcionarja KPS sredi septembra 1943: »Ljudi imamo približno za tri bataljone, toda vodstva ni. Enak položaj je v Istri, zato smo sklenili, da bomo delali skupno.«⁴⁴¹ Takoj po kapitulaciji Italije sta 14. septembra 1943 v skladu z dotedanjo politiko okrožni odbor Osvobodilne fronte Brkini-Slovenska Istra in okrožni narodnoosvobodilni odbor Buzet ustanovila slovensko-hrvaški istrski partizanski odred, sestavljen iz Slovencev in Hrvatov, ki se je kasneje vključil v drugo Istrsko (hrvaško) brigado. Medsebojno sodelovanje med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem se je tako v času ljudske vstaje nadaljevalo, ko je na prošnjo slovenskih okrožnih oblastnih organov bataljon hrvaške druge Istrske brigade konec septembra 1943 osvobodil politične zapornike iz koprskih zaporov in izdal proglas prebivalstvu v hrvaškem in italijanskem jeziku.

V razburljivo dogajanje neposredno po kapitulaciji Italije, ki ga je zaznamovalo medsebojno sodelovanje sosednjih odporniških gibanj, sodi tudi sestanek načelnika Glavnega štaba Slovenije Franca Rozmana s hrvaškimi sogovorniki v Pazinu 25. septembra 1943, o katerem pa v slovenskih virih sploh ni nobenega podatka, kaj šele o vsebini njegovih pogovorov.⁴⁴² Po edinem znanem viru, tj. zapisu hrvaškega funkcionarja Dušana Diminića, naj bi se sestali predvsem zaradi vojaškega sodelovanja in usklajevanja pred bližajočo se nemško ofenzivo. V teku vojaških pogovorov naj bi Rozman tudi predlagal reko Mirno kot razmejitveno reko med operativnima območjema slovenskih in hrvaških partizanskih enot, vendar naj bi, čeprav se to vprašanje hrvaškim sogovornikom tedaj zaradi nevarnosti nemške ofenzive sploh ni zdelo aktualno, hrvaška stran predlagala reko Dragonjo kot razmejitveno črto.⁴⁴³

Na podlagi omenjenega Diminićevega zapisa so nekateri pisci (Kristen) prepričani, da Rozman pri predlogu meje na Mirni ni mogel delovati brez navodil vodilnih, ki so mu to morali odobriti. Iz teh hipotetičnih predpostavk potem izvajajo daljnosežne sklepe, čeprav zanje ni dovolj trdnih dokazov, pa tudi nadaljnji razvoj kaže na drugačen potek dogodkov.⁴⁴⁴ Ta predpostavka temelji predvsem

441 Ferenc, Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943, str. 235.

442 Najboljši poznavalec dogajanja po kapitulaciji Italije septembra 1943 pokojni Tone Ferenc je zato za ta sestanek uporabljal pogojnik »menda naj bi bil ...«, »pravijo, da ...«.

443 Diminić, *Istra u partizanskom notesu (1943–1945)*, str. 40–41.

444 Kristen, *Meje in misije*, str. 43–44. Tako je Kristen (*Meje in misije*, str. 49–50) na predpostavki, da je bil Rozmanov septembrski predlog razmejitve na Mirni stališče slovenskega političnega vodstva in da je februarja 1944 med lokalnimi funkcionarji prišlo do dogovora o meji na Dragonji, sklepal, da

na deduktivnem sklepanju, ker je bil Rozman kot komandant Glavnega štaba načeloma dejansko podrejen osrednjemu partijskemu vodstvu in je bila ena od temeljnih značilnosti odporniškega gibanja hierarhično in centralizirano odločanje. Takšnega vzorca pa ni mogoče kar enostavno posploševati, posebej ne v nepredvidljivih in kaotičnih razmerah, kakršne so nastale po kapitulaciji Italije na ozemlju Primorske. O nezanesljivosti samodejnega prenašanja takega vzorca nam dobro pričajo nekateri dogodki prav iz tega časa. Tako je na primer okrožni NOO za Istro 13. septembra 1943 na lastno pobudo, brez vednosti in dovoljenja osrednjih hrvaških organov, sprejel izjemno pomemben zgodovinski odlok o priključitvi Istre k Hrvaški. Odlok so nato višja telesa na hrvaški in jugoslovanski ravni le še potrdila, kar je bilo v nasprotju z ustaljenim vzorcem delovanja. Skratka, medvojni razvoj je bil nemalokrat nepredvidljiv in ga zato ni mogoče obravnavati po nekakšnih shematskih načelih.

Rozmanov domneven predlog o razmejitvi operativnih območij na Mirni deluje še bolj presenetljivo, če vemo, da je že naslednji dan (26. septembra 1943) hrvaška istrska brigada osvobodila zapornike iz koprskih zaporov in tako delovala na ozemlju, ki ga je sicer nadzorovalo slovensko odporniško gibanje. Morda so celo o posegu hrvaških vojaških enot razpravljali prav na sestanku v Pazinu dan pred tem, saj je koprsko akcijo spremljal tudi Rozman. To kaže, da v tistem trenutku Rozman za uresničitev predloga o razmejitvi na Mirni ni imel na voljo za nadzorovanje tega ozemlja potrebnih vojaških enot oz. celo nasprotno, za bojevanje proti nemškemu okupatorju se je morala v koprskem primeru slovenska stran celo obrniti na hrvaške partizane za pomoč.

Motivi in okoliščine, v katerih naj bi Rozman podal omenjeni predlog v Pazinu, so še v veliki meri zaviti v meglo, tako da ostaja še vedno odprto vprašanje, koliko je pri tem poskusu šlo za njegovo lastno pobudo ali navodila predpostavljenih.

V celoti gledano se je v času neposredno po kapitulaciji Italije medsebojno sodelovanje med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem na lokalni ravni nadaljevalo brez zapletov, hkrati pa je privolitev slovenskih okrožnih oblastnih organov za prihod hrvaške partizanske enote v Koper pomenila, da je že od prej tudi v Istri vendarle obstajala vsaj v grobih črtah določena razmejitev med območjema delovanja obeh odporniških gibanj, čeprav o tem ni obstajal noben konkreten dvostranski sporazum. Poleg tega sta bili odporniški gibanji

je odločitev o tej spremembi sprejel jugoslovanski vrh. To naj bi dokazoval Titov pogovor s slovensko delegacijo 1. decembra 1943 v Jajcu, kjer je svaril pred spori s Hrvati in opozarjal, da so pomembne zunanje in ne notranje meje. Glede na okoliščine, ki jih opisujem v nadaljevanju razprave, lahko rečemo, ne le, ker ni za Kristenove trditve nobenih neposrednih dokazov, temveč predvsem zato, ker analiza dogodkov in umestitev v tedanje dogajanje kažeta na povsem drugačen razvoj, da so Kristenovi zaključki sporni in podprti s premalo tehtnimi argumenti.

v Istri v času pred kapitulacijo Italije še prešibki, da bi se vprašanje razmejitve sploh zastavljalo kot poseben problem, v času ljudske vstaje neposredno po kapitulaciji Italije pa so ju razmere silile k sodelovanju.

Da pa so se med nekaterimi v slovenskem odporiškem gibanju vendarle pojavljali tudi določeni pomisleki glede odnosov s Hrvati, priča Titova izjava na srečanju s slovensko delegacijo v Jajcu 1. decembra 1943, ko je posebej poudaril potrebo po vojaškem in političnem sodelovanju med Slovenci in Hrvati ter svaril pred sporom glede notranjih meja, ker gre za osvoboditev vseh jugoslovanskih narodov in je potrebno notranje meje slabiti.⁴⁴⁵ Hkrati pa je Tito poudaril, da za osvoboditvijo Primorske in Koroške ne stoji le slovenska vojska, temveč vsa jugoslovanska armada.⁴⁴⁶ V zapisniku sestanka je zabeleženo le, da so v diskusijo posegli vsi člani slovenske delegacije in da je Josip Vidmar podal predlog, da bi Slovenci imeli stalnega zastopnika pri Hrvatih, Hrvati pa pri Slovencih, nič pa ne izvemo o vsebini diskusije. Titov sestanek s slovensko delegacijo, kjer so razpravljali o najrazličnejših vprašanjih o tedanjih razmerah in povojnem razvoju (vprašanje jezika v vojski, vprašanje sindikatov itd.), seveda ni bil namenjen slovenskim komunistom (ti so tovrstna vprašanja reševali interno v svojem krogu, ne pa pred nekomunističnimi zavezniki), temveč slovenskim odposlancem, nekomunističnim zaveznikom v OF, ki so jih v zvezi z oblikovanjem odnosov v nastajajoči državi težili določeni pomisleki. Najverjetneje je bila Titova izjava na sestanku predvsem odgovor prisotnim krščanskim socialistom (Tonetu Fajfarju, Edvardu Kocbeku). Avgusta 1943 je namreč iz koprskega zapora krščanski socialist Srečko Žumer pisal Fajfarju in mu predlagal mejo na Mirni, tako da je na srečanju s Titom vprašanje razmejitve verjetno sprožil eden od prisotnih krščanskih socialistov.

Temeljna značilnost drugega zasedanja Avnoja v Jajcu novembra 1943 je bila njegov izrazito deklarativen značaj, kjer niso posebej razpravljali o bodočih notranjih odnosih, še posebej ne o tako občutljivem vprašanju, kot je bilo razmejevanje med posameznimi federalnimi enotami, katerih končno število sploh še ni bilo točno določeno. Tako je Kardelj posebej poudaril, da se avnojski odloki še ne spuščajo v podrobnosti federativnega odnosa ter da bo njegove oblike pokazala prihodnost. Razmejitev med federalnimi enotami se je urejala bistveno kasneje, že po koncu vojne, a pred sprejetjem jugoslovanske ustave januarja 1946, čeprav je bila ravno primorska problematika zaradi nerešenih mednarodnopravnih razsežnosti v tem pogledu specifična. O razmejitvi sploh ne obstaja dokument, ki je to sankcioniral, pa tudi v kakšni sestavi je bilo to vprašanje rešeno, ni razvidno iz dostopnih dokumentov, čeprav je jasno, da je odločitev morala biti sprejeta v najožjem krogu vodstva KPJ.⁴⁴⁷

445 Godeša, *Utrditev Osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije*, str. 714.

446 SI AS 1670, šk. 1.

447 Zečević, Lekić, *Državne granice*, str. 19–25.

Kljub temu pa je vsebina Titovega sporočila glede izogibanja mejnim sporom in slabljenju notranjih meja odražala tedanji pogled na reševanje mednarodnih odnosov v Jugoslaviji ter bila pomembno načelno napotilo za njihovo nadaljnje reševanje. Občutljivost jugoslovanskega vodstva je izvirala iz upoštevanja celotne jugoslovanske problematike. S takšnim stališčem jugoslovanskega vodstva je bila namreč tesno prepletena bojazen pred mednarodnimi spori pri razmejevanju, tako da so se na primer ob dilemi, kam priključiti Bosno in Hercegovino oziroma kako jo razdeliti, raje odločili, da bo, kljub nacionalno mešani sestavi, postala samostojna federalna enota. Obenem je že tedaj jugoslovansko vodstvo posebej poudarjalo, da meje med federalnimi enotami ne bodo prave, »buržoazne«, ⁴⁴⁸ kar pa seveda ni pomenilo, da niso bile historično in narodnostno utemeljene. ⁴⁴⁹ Koncept slabljenja notranjih meja v sklopu celotnega procesa poenotenja posameznih jugoslovanskih odporiških gibanj, ki je bil tedaj v teku, je izviral iz težnje po vzpostavitvi notranje čim bolj kohezivne skupne države, temelječe na geslu jugoslovanskega »bratstva in enotnosti«.

Tudi delovanje slovenskih komunistov na Primorskem že pred kapitulacijo Italije je v bistvenih potezah ustrezalo načelom, ki so bila nato izrečena na pogovoru slovenske delegacije s Titom jeseni 1943 v Jajcu. V celotni primorski problematiki je namreč ves čas kot najpomembnejše izstopalo vprašanje Trsta, ki so mu od vsega začetka v vodstvu slovenskega odporiškega gibanja posvečali osrednjo pozornost. Trst je bil v očeh slovenskih komunistov, pa tudi nasploh celotnega slovenskega odporiškega gibanja, pomemben tako iz nacionalnih (Zedinjena Slovenija) kot tudi ideoloških (veliko število delavstva) razlogov. Ti razlogi so se prepletali z dejstvom, da je imel Trst kot središče ozemlja, ki je predstavljalo stičišče Balkanskega in Apeninskega polotoka ter srednje Evrope, pomemben geostrateški položaj. Osredotočenost slovenskega odporiškega gibanja na Trst niti ni bila posebej izvirna, čeprav so zanj obstajali tudi nekateri specifični razlogi, temveč je šlo pri tem v veliki meri za kontinuiteto in prenašanje že obstoječih vzorcev, izoblikovanih v slovenski politični tradiciji v drugi polovici 19. stoletja. V taki postavitvi prednostnih nalog v primorski strategiji je imelo vprašanje slovensko-hrvaškega razmejevanja tudi iz tega vidika obrobno vlogo.

Skoraj idilični odnosi med odporiškim gibanjem v Istri so se začeli spreminjati na začetku leta 1944, ko sta si postopoma opomogli po hudih udarcih nemške protiofenzive jeseni 1943. Slovenska Istra je sicer sodila pod operativno območje Istrskega partizanskega odreda, vendar razen komande mesta Koper tu ni bilo drugih stalnih slovenskih partizanskih enot. Ker je bila 2. hrvaška istrska brigada, v kateri so bili tudi slovenski borci, tem krajem najbližja partizanska

448 Đilas, *Revolucionarni rat*, str. 355.

449 Grafenauer, *Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje*, str. 4–10.

enota, si je začela lastiti prednost pri vojaških posegih na ozemlju Slovenske Istre. Brez predhodnega soglasja slovenskih lokalnih oblasti (drugače kot pri zasedbi Kopra!) so prihajali na ozemlje s slovenskim prebivalstvom in se neupoštevajoč razmere večkrat do njega tudi neprimerno obnašali. Po poročilu okrožnega odbora OF za Slovensko Istro 10. februarja 1944 naj bi se »vedli precej oblastno in izjavljali, da je vsa Istra hrvaška in da se njih ne tiče naša organizacija, da smejo delati na našem terenu, kar hočejo«. ⁴⁵⁰ Najbolj je to prišlo do izraza ob novačenju v partizanske enote, kjer so se slovenski fantje uprli temu, da bi odhajali v hrvaške enote, a so hrvaški partizani nad njimi izvajali nasilje. Višek je pomenil nesporazum, ki je nastal v primeru napada hrvaških enot na karabinjersko postajo v Šmarjah 29. januarja 1944. Napad ni bil usklajen s slovensko stranjo, ki je imela dogovor karabinjersko posadko, naklonjeno odporniškemu gibanju, da se bo ta v primernem trenutku predala partizanom, kar pa je po hrvaškem napadu nanjo povzročilo težave. Da bi se uredila vsa nesoglasja in sporne zadeve, je 10. februarja 1944 na Maliji potekal sestanek med lokalnima funkcionarjema, na slovenski strani je bil Milan Guček in na hrvaški Andrija Babić, ki sta se sporazumela za natančnejšo ozemeljsko razmejitev med okrožjema v Istri. Razmejitev je potekala od Sečoveljskih solin do vasi Topolovec ob reki Dragonji, nato jugovzhodno pod vasjo Pregara, od tam na vzhod nad Štrpedom pred Buzetom in zatem v smeri proti Vodiciam. V krajih, ki leže severno od te črte, je bilo prebivalstvo samo slovenske narodnosti, v nekaj obrobni vseh pa so bili Slovenci v večini. Ostre meje nista mogla določiti. ⁴⁵¹ Iz pogovorov o razmejitvi je razvidno, da so bili sporni predvsem nekateri posamezni predeli v notranjosti. Tako so v Gradinu in bližnjih vaseh predstavniki slovenskega odporniškega gibanja leta 1944 celo izvedli glasovanje o tem, kam želijo pripadati prebivalci, kjer jih je 90 % glasovalo za slovensko stran. ⁴⁵² Vprašanje teh vasi se je nato vleklo še v 50. leta 20. stoletja. ⁴⁵³ Po razmejitvi februarja 1944 sta vasi Poljane in Golac prišli pod pristojnost hrvaškega odporniškega gibanja, a so njuni prebivalci zahtevali priključitev k slovenski strani, medtem ko je vas Jelovica sprva sodila pod pristojnost slovenskega odporniškega gibanja, a so njeni prebivalci zahtevali priključitev k hrvaškem delu Istre. ⁴⁵⁴ V marcu 1944 je bila sporazumno določena ozemeljska pristojnost med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem tudi na območju Kastavščine. ⁴⁵⁵

V okoliščinah, ki so jih narekovale težavne vojne razmere, in glede na to, da lokalna partijska funkcionarja nista imela na voljo vseh potrebnih podatkov

450 Ferenc, Sodelovanje med slovenskim in hrvaškim NOB v Istri, str. 344.

451 *Slovenska Istra v boju za svobodo*, str. 418–419.

452 SI AS 223, šk. 630. Poročilo o razmejitvi med LR Slovenijo in LR Hrvaško, 12. 9. 1955.

453 Radelić, *Hrvaška u Jugoslaviji 1945.-1991.*, str. 141–144. Tudi Ostanek, *Slovensko-hrvaška jezikovna meja*, str. 217.

454 Giron, *Zapadna Hrvatska*, str. 338.

455 Prav tam.

in gradiva, verjetno pa tudi ne zadostnega poznavanja problematike, je jasno, da sta lahko razmejitve določila le okvirno in približno. Za tedanje partizansko ilegalno delovanje je bila pri urejanju upravno-političnih vprašanj nasploh značilna improvizacija, kjer so prevladovale predvsem trenutne praktične, iz konkretnega boja izvirajoče potrebe. Ni sicer jasno, na podlagi kakšnih meril in poznavanja okoliščin sta lokalna funkcionarja razmejila področje, a Guček na nekem mestu omenja osnovne šole v času avstrijske dobe, kar je morda bilo pomagalo pri njunem določanju meja med okrožjema.

Vesti o trditvah hrvaških partizanov, da je celotna Istra njihovo operativno območje, so vzpodbudile poveljstvo slovenskega VII. korpusa NOVJ, da je februarja 1944 izdalo poziv za mobilizacijo, kjer je bila izrecno navedena tudi Slovenska Istra.⁴⁵⁶ Poudarek na Slovenski Istri je bil pomemben predvsem zato, ker je bila s tem jasno izražena slovenska težnja po operativnem nadzoru tega dela ozemlja. Sklep o priključitvi Primorske k Sloveniji in Jugoslaviji septembra 1943 je bil namreč pomanjkljiv, ker slovenski del Istre pa tudi Trst v njem nista bila izrecno omenjena. Na to nedoslednost je med prvimi opozoril Lojze Ude v referatu Nekaj načelnih pripomb k vprašanju o mejah marca 1944.⁴⁵⁷ Po drugi strani pa iz septembrskega hrvaškega sklepa o priključitvi k matici, ki je posebej omenjal Istro, ni bilo jasno razvidno, ali imajo pri tem v mislih celotno Istro ali le njen hrvaški del.⁴⁵⁸

Spor ob slovensko-hrvaški narodnostni meji glede pristojnosti delovanja odporiških organizacij zahodno od rapalske meje zaradi neobstoja upravne razdelitve po narodnostnem načelu tedaj ni predstavljal nič izjemnega. Prav v tem času (začetek 1944) se je namreč razvil še mnogo ostrejši spor med slovenskimi in italijanskimi komunisti glede pravice delovanja v Trstu, ki pa ga lokalni funkcionarji niso bili sposobni razrešiti, tako da je vprašanje na načelni ravni rešil šele aprilski sporazum med centralnima komitejema KPS in KPI, v praksi pa je bilo vprašanje rešeno šele jeseni 1944 s prevlado KPS v Trstu. Podobno se je dogajalo tudi z istrsko problematiko, katere reševanje se je preneslo iz lokalnih okvirov, ko jih tu na višji ravni ni bilo mogoče več reševati. Tako je bilo v poročilu okrožnega odbora za slovensko Istro z dne 15. aprila 1944 zapisano: »Pred časom smo Vam poročali o dosegi organizacijsko-teritorialne razmejitve med hrvaško in našo organizacijo, ki smo jo določili z njihovimi pooblaščenci. Sedaj pa dobivamo dnevna poročila z obmejnega ozemlja o prekrških hrvaških čet in terenskih organizacij proti upoštevanju kompetenc naše terenske in vojaške

456 SI AS 1887, šk. 69. Zadnji poziv. Slovenski partizan, 13. februarja 1944.

457 SI AS 1643, Predsedstvo SNOS, šk. 13.

458 Grafenauer je menil (Miti o »Istri« in resnica istrskega polotoka, str. 42–45), da je hrvaški odlok imel v mislih celotno Istro, čemur pa je kasneje oporekal Strčić (Prilog o hrvatskom sudjelovanju u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije, str. 55).

organizacije.«⁴⁵⁹ Izkazalo se je, da kljub februarškemu dogovoru vprašanje razmejitve ni bilo zadovoljivo rešeno in odpravljeno z dnevnega reda. Zato so okrožni organi zaprosili, da izvršni odbor OF posreduje pri Glavnem štabu Hrvaške, da uredijo odnose z obmejnimi hrvaškimi enotami.⁴⁶⁰

Ker je s problemom mobilizacije aktualno postalo tudi vprašanje razmejitve operativnih območij, se je vpletel tudi Glavni štab Slovenije, ki je o tem obvestil hrvaški Glavni štab in tako se je vprašanje razmejitve preneslo na višjo raven.⁴⁶¹ Nato je hrvaški glavni štab zaprosil slovenskega, naj izdelava razmejitveno črto med operativnima območjema slovenske in hrvaške partizanske vojske. V začetku marca 1944 je slovenski Glavni štab hrvaškemu poslal karto z vrisano mejo na področju Istre in Kolpe, ki naj bi delila operativni območji VII. (slovenskega) in XI. (hrvaškega) korpusa NOVJ.⁴⁶² Glavni štab slovenske partizanske vojske je predlagal, naj razmejitev obmejnih okrožnih komitejev velja tudi za operacijska območja. Obenem so hrvaško stran opozorili, da so mejo začrtali na podlagi podatkov, s katerimi trenutno razpolagajo, tako da ne morejo zagotoviti njene točnosti prav za vse vasi.⁴⁶³

Prav zaradi teh nejasnosti je slovenski Glavni štab zaprosil Znanstveni inštitut pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta, da določi razmejitveno črto, ki dotlej ni bila nikoli meja administrativnih enot. To nalogo (izdelavo karte in elaborata) je prevzel predsednik Znanstvenega inštituta zgodovinar Fran Zwitter. Zwitter je razmejitev označil na Dragonji, če se omejimo le na njen najzahodnejši del.⁴⁶⁴ Ohranjeni Zwittrovi zapiski o slovensko-hrvaški meji kažejo, da se je pri njenem opisovanju oprl predvsem na dela Simona Rutarja, Mieczysława Małeckega, Milka Kosa, Lava Čermelja, Antona Melika, Nika Županiča, Josipa Mala, Emila Laszowskega in še nekaterih drugih.⁴⁶⁵ Pri tem je Zwitter v skladu z načelnim stališčem do mejnih vprašanj, po besedah Boga Grafenauerja tako sledil tradiciji o njeni presoji v slovenski znanosti, tako da se »ne more načuditi, da o poteku slovenske narodnostne meje ni bilo nobenih dvomov.«⁴⁶⁶ Zwitter je svoje delo o tem vprašanju v poročilu Znanstvenega inštituta spomladi 1944 opisal z besedami, da je »dovršil nekaj pripomb o

459 Ferenc, Sodelovanje, str. 344.

460 Marin, Dogovor o organizacijsko-teritorialni (vojaškopravni) razmejitvi, str. 53.

461 Takšen prikaz na podlagi analize konkretnih okoliščin in primerjave s podobnimi tedanjimi primeri kaže, da Kristenova razlaga o ukazu »od zgoraj«, ki bi zahteval mejo na Dragonji, ne temelji na prepričljivih argumentih. Mihelič (*Ribič, kje zdaj tvoja barka plava?*, str. 97), ki sicer sprejema nekatere Kristenove teze, pušča to vprašanje odprto. V glavnem pa knjiga Darje Mihelič, ki temelji na arhivskem gradivu, v dokajšnji meri zagovarja podobna stališča kot pričujoča razprava.

462 Karta v arhivu ni priložena.

463 SI AS 1851, šk. 18.

464 SI AS 1164, šk. 72.

465 SI AS 1402, XXII/16.

466 Grafenauer, Miti, str. 44.

slovensko-hrvatski meji v Istri na željo GŠ«. ⁴⁶⁷ Po osvoboditvi, sredi 50. let prejšnjega stoletja, se je Zwitter ponovno vračal k zgodovini slovensko-hrvaških odnosov ⁴⁶⁸ in pri tem v elaboratu z naslovom *Meja med Slovenci in Hrvati v Istri* izrazil dvom, »da bi (op. BG – zgoraj omenjena medvojna karta) kaj vplivala na kasnejšo razmejitev, ki imamo zanjo druge, bolj direktne dokumente«. ⁴⁶⁹ Za razmejitve administrativnih enot po koncu vojne je Zwitter kot pomembna in neposredna dokumenta omenil *Cadastre national de l'Istrie* (1945) in eno od kart v atlasu *Maps relating to the ethnical structure of the Julian March* (1946). V 70. letih prejšnjega stoletja pa je Zwitter v zvezi s tem vprašanjem posebej poudaril, da meje med okupacijo ni določil, temveč jo je samo opisal na podlagi dotedanje literature. ⁴⁷⁰

Zwitter je že pred tem, februarja 1944, povsem neodvisno od zapletov glede razmejitve operacijskih območij, s katerimi tedaj v Znanstvenem inštitutu pri predsedstvu SNOS še niso bili seznanjeni, ⁴⁷¹ v referatu *Problem bodočih slovenskih meja* zapisal: »Nekoliko kasneje so se Slovenci približali morju, v začetku so se izognili tržaški okolici in prišli v Istri (...), tako da postane italijanstvo ob vzh. Jadranu sev. od slovensko-hrvatske meje ob Dragonji že tedaj omejeno na ta mesta ob obali.« ⁴⁷² Takšno razlago je Zwitter povzel po *Zgodovini Slovencev Milka Kosa in Sloveniji Antona Melika* ter literaturi, ki sta ju ti dve deli navajali. V obsežnem referatu, ki je predstavljal temelj za nadaljnjo razpravo o mejnih vprašanjih, je to edina omemba tega vprašanja. Ta ugotovitev, ki je bila v referatu omenjena zgolj obrobno, tedaj ni bila sporna za nobenega od strokovnjakov, zbranih pri Znanstvenem inštitutu, ki so o Zwitterovem (in Dularjevem) referatu razpravljali 20. marca 1944 v Semiču. ⁴⁷³ Tudi v referatu *Nekaj načelnih misli k aktualnim slovenskim vprašanjem* je izražena misel, da »ne bo nobenih komplikacij (...), kolikor je znano, glede hrvaško-slovenske razmejitve v Istri«. ⁴⁷⁴

467 SI AS 1643, šk. 63.

468 SI AS 1402, XXXVI/1. Slovensko-hrvatska meja v zgodovini.

469 SI AS 1402, XXXVI/1.

470 Zwitter, *Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni*, str. 267.

471 Tako je npr. Ude v omenjenem referatu iz marca 1944 zapisal, da bo treba »glede slovenskega dela Istre (...) s Hrvati še spregovoriti jasno prijateljsko besedo, da še se tu ne pojavijo kakšni spori«. Na podlagi omenjenega februarskega mobilizacijskega poziva VII. korpusa NOVJ pa je presojal, da je bilo v vojaških krogih že govora o tem.

472 SI AS 1643, šk. 13.

473 SI AS 1643, šk. 13. Na to opozarja tudi Grafenauer, *Istrske zdrahe in Grafenauer, Miti*, str. 44.

474 SI AS 1643, šk. 13.

Prav v času Zwittrovega črtanja slovensko-hrvaške meje (maja 1944) je geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POS izdelala karto slovenskega ozemlja v merilu 1:200.000, kjer je bila zarisana upravno-politična razdelitev na okrožja in okraje. Bistvena razlika od omenjenih razmejitev je bila, da na tej karti razmejitev med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem ne poteka po Dragonji, temveč po mejah piranske občine do savudrijskega rta in tako upošteva njeno celovitost.⁴⁷⁵ Karta upravno-politične razdelitve je tako odražala stališče, ki je očitno prevladovalo med v zgodovinsko-upravnih zadevah dobro podkovanimi izvedenci v aparatu Glavnega štaba Slovenije, da je pri določanju meja slovenskega ozemlja potrebno upoštevati tudi te vidike. Takšno stališče je bilo v Glavnem štabu Slovenije kontinuirano prisotno vse leto 1944. Tako tudi karta občin slovenskega dela Julijske krajine, ki jo je oktobra 1944 zopet izdelala Geodetska sekcija Glavnega štaba NOV in POS, zajema celotno piransko občino, to je ozemlje vse do savudrijskega rta.

V slovenskem odporniškemu gibanju smo priča neuskkljenosti med različnimi političnimi in vojaškimi dejavniki glede postavitve južne meje večino časa, ko se je leta 1944 to vprašanje odprlo. Vse to kaže, da vprašanje upravno-politične razmejitve med odporniškima gibanjema ni bilo v celoti razrešeno. Kljub medsebojnemu dogovoru o razmejitvi operacijskih območij pa se ga obe strani nista dosledno držali in je prihajalo do obojestranskih pritožb zaradi domnevnega kršenja. Vprašanje »mejaštva« je bilo tako vse leto 1944 na neki način še odprto.⁴⁷⁶

Tako so še novembra 1944, torej devet mesecev po omenjenem dogovoru, na sestanku okrožnega komiteja KPS za južno Primorsko ugotavljali, da je v istrskem okraju odnos med Slovenci in Hrvati precej napet, Hrvati naj bi namreč silili proti Trstu.⁴⁷⁷ Torej se že na začetku leta 1944 izražena hrvaška težnja po obvladovanju celotne Istre še ni povsem umaknila v ozadje. Za celotno leto 1944 je značilno, da je sicer prihajalo do obojestranskih kršenj, vendar je bila vseskozi prisotna hrvaška težnja po prodoru proti zahodu (Trstu), medtem ko je slovenska stran bolj ali manj uspešno to skušala preprečevati.

To kaže, da niti februarški dogovor na Maliji in dogovor med glavnima štaboma niti Zwittrova označba slovensko-hrvaške meje niso v celoti razrešili vseh težav, ki so se pojavljale na terenu na lokalni ravni ob robu slovensko-hrvaške narodnostne meje. Kljub temu da so lokalni dejavniki o teh obmejnih nespornostih redno obveščali predpostavljene forume (pokrajinski oziroma oblastni komite KPS za Primorsko in ta dalje centralni komite KPS), pa iz dostopnih

475 SI AS 1851, šk. 46.

476 Podobno ugotavlja tudi Celar, *Slovenija in njene meje*, str. 98.

477 SI AS 1487, šk. 29. Oblastni komite KPS za Slovensko Primorje. Zapisnik V. seje okrožnega komiteja KPS za Južnoprimorsko okrožje 14. novembra 1944.

virov, razen splošnih navodil o potrebi bratskega sodelovanja s hrvaškim odporiškim gibanjem, ni zaslediti nobenih konkretnih navodil, kako se odzvati na problem in kako ga konkretno zgladiti. Med pokrajinskima vodstvoma odporiškega gibanja za Slovensko primorje in hrvaško Istro tudi ni bilo pomembnejših medsebojnih stikov, čeprav so prizadevanja (zlasti na hrvaški strani) v tej smeri obstajala. Nasploh je hrvaška stran kazala večje zanimanje za sodelovanje tako na političnem kot vojaškem področju, kar je bilo razumljivo tudi z zemljepisnega in strateškega vidika. Prihajalo je tudi do sestankov med lokalnimi funkcionarji in izmenjave izkušenj, vendar bistvenega napredka ni bilo. Na področju političnega sodelovanja so se hrvaški predstavniki celo pritoževali zaradi premajhne slovenske zavzetosti, da je postavljen pravi »kineski zid« med organizacijama.⁴⁷⁸ Nekoliko drugače je bilo na vojaškem področju, kjer po dogovoru o razmejitvi operativnih območij ni bilo težav in je prihajalo do sodelovanja med posameznimi slovenskimi in hrvaškimi vojaškimi enotami. Te so bile povezane preko kurirske in radijske zveze, tudi na operativnem področju, zlasti po ustanovitvi druge istrske brigade in 43. istrske divizije NOV in POJ sredi 1944. Nekatere hrvaške enote s področja Istre so se občasno umikale tudi na operativno področje slovenskih partizanskih enot.

Posebno obliko sodelovanja med Slovenci in Hrvati onstran rapalske meje so predstavljale prekomorske partizanske formacije, ki so bile sestavljene iz nekdanjih internirancev, konfinirancev, zapornikov, pripadnikov posebnih kazenskih enot in nekdanjih vojakov italijanske vojske. Ti so med drugo svetovno vojno prišli v baze v severni Afriki in južni Italiji. Prekomorcev je bilo skupaj 35.000, od tega 27.000 Slovencev (med njimi 22.000 državljanov Italije) in 5.000 istrskih Hrvatov, ostalo pa so bili Dalmatinci in Črnogorci.

X.

Odnosi med Slovenci in Hrvati v času druge svetovne vojne, ko so bili ločeni z državno mejo, so se oblikovali na več ravneh in so bili večplastni. Politika režima NDH je v sklopu svojih prizadevanj po uveljavitvi hrvaške države v okviru nacističnega novega reda stremela tudi k prevladi nad slovenskim ozemljem. Pri tem so bila njihova prizadevanja zaradi nemških in italijanskih interesov v slovenskem prostoru neuspešna. V okviru NDH se je poslabšal tudi položaj Slovencev na Hrvaškem in nekateri izmed njih so bili zaradi protifašistične usmerjenosti deležni nasilja s strani režima NDH. Kljub temu lahko rečemo, da je bila politika oblasti v NDH do Slovencev od vseh sosednjih držav, ki so zasedle Slovenijo,

478 Ferenc, Sodelovanje, str. 346.

slovenstvu še najmanj škodljiva, tako da ta medvojna izkušnja ni pustila trajnejših negativnih posledic med sosednjima narodoma.

Na povsem drugačnih temeljih so se oblikovali odnosi med slovenskim in hrvaškim odporniškim gibanjem, med katerima ni bilo prisotne težnje po podrejanju. Kljub različnim okoliščinam sta si bili slovensko in hrvaško odporniško gibanje v prizadevanjih po oblikovanju lastnega nacionalnega sistema zelo podobni. Med vojno in še zlasti v prvem poveljnem obdobju sta doživeli enako usodo. Med njima je prišlo predvsem v obmejnih predelih do sodelovanja v obojestransko korist, ki je bilo zaradi vpetosti v vsejugoslovanski okvir še politično vzpodbujeno (geslo o bratstvu in enotnosti). Med odporniškima gibanjema je obstajala tudi določena tekmovalnost, ki se je kazala v različnih nesporazumih in sporih na terenu (najbolj izrazit je bil spor zaradi razmejitve med operativnimi območji), ki pa nikoli niso postali neobvladljivi in sta jih vodstvi odporniških gibanj vedno skušali zgladiti.

Nevenka Troha

USTVARJANJE MEJE Z ITALIJO IN VLOGA POPISOV PREBIVALSTVA

NOVEMBER 1918–APRIL 1941

Primorska danes pomeni območje med rapalsko mejo iz leta 1920 in slovensko zahodno etnično mejo. Z izjemo beneških Slovencev, ki živijo v dolinah rek Nadiža, Rezija in Ter, ki so bili priključeni Kraljevini Italiji že leta 1866, so primorski Slovenci do konca 1. svetovne vojne živeli v okviru avstrijskega dela habsburške monarhije. Tam je živelo tudi več sto tisoč Italijanov, ki so se hoteli združiti z matično državo. Te njihove iredentistične težnje je italijanska država ne le podprla, ampak jih je presegla z imperialističnimi zahtevami, ki jih je postavila leta 1915 v tajnem Londonskem paktu kot pogoju za svoj vstop v vojno na strani antantnih sil.

Po pooblastilu držav Antante je italijanska vojska v začetku novembra 1918 najprej zasedla avstro-ogrsko ozemlje do črte, določene z Londonskim paktom, nato pa jo je sredi novembra 1918 prekoračila in zasedla tudi del logaškega

okraja v deželi Notranjski. Za italijansko prebivalstvo Julijske krajine (ta je po priključitvi Reke leta 1924 obsegala italijanske pokrajine Gorica, Trst, Pulj in Reka, torej celotno ozemlje med rapalsko mejo in avstro-ogrsko-italijansko mejo iz leta 1915) je prihod Italije novembra 1918 pomenil odrešitev, za tamkajšnje Slovence in Hrvate pa je bil prava tragedija. Italijanska zasedbena oblast je z ostrimi ukrepi skušala zabrisati prisotnost slovanskega življa in prikazati svetu ter posebej pogajalcem na mirovni konferenci popolnoma italijansko Julijsko krajino. Ob tem je podpirala in izrabljala nastajajoče fašistično gibanje in njegov terorizem. Prva večja fašistična akcija, ki je simbolizirala dotedanje in prihodnje odnose italijanske države do slovenske in hrvaške manjšine, je bil požig osrednjega sedeža slovenskih ustanov Narodnega doma v Trstu 13. julija 1920.

Na mirovni konferenci v Parizu zmagovite antantne sile niso našle rešitve za razmejitve med Italijo in novonastalo Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev. Jugoslovanska diplomacija je stala na stališču, da Italija dobi Furlanijo do črte Krmin-Gradišče ob Soči-Tržič, Trst in zahodna obala Istre pa naj se izročita v arbitražo ameriškemu predsedniku Woodrowu Wilsonu, ozemlje vzhodno od te črte ter vso jadransko obalo z otoki pa naj dobi Kraljevina SHS. Italija pa je zahtevala ne le črto Londonskega pakta, ampak tudi Reko, ki jo je 12. septembra 1919 s svojimi enotami nelegitimno zasedel Gabriele D'Annunzio, sicer znameniti pisatelj in pesnik.

14. aprila 1919 je predsednik Wilson, ki je zastopal načelo razmejitve po čim bolj razpoznavnih etničnih mejah, predložil črto, ki je na severu od meje z Avstrijo do Nanosa tekla po razvodju (ali londonski črti) mimo Senožec na Učko, do izliva reke Raše v morje. Za Reko je pozneje predlagal samostojno državo, Italiji pa je prisodil še labinski okraj, lošinjske otoke, Vis in Palagružo. Ta kompromisni predlog med etnično razmejitvijo in italijanskimi zahtevami je jugoslovanska delegacija odbila. Odklonila ga je tudi Italija, ki pa ga je nato uporabila v popolnoma drugačnih okoliščinah med mirovnimi pogajanjmi po drugi svetovni vojni kot predlog, ki naj bi ustrezal etnični razmejitvi med Jugoslavijo in Italijo.

Rešitev vprašanja je bila nato prepuščena neposrednim pogajanjem med državama. Na beograjsko vlado sta pritiskali Francija in Velika Britanija, ki ju je vezal Londonski pakt; bila pa je šibka tudi zaradi Wilsonovega odhoda, zaradi izgube južne Koroške, ki se je s plebiscitom pridružila avstrijski republiki, in zaradi notranjih nasprotij komaj zedinjenih narodov. Da bi zagotovil državi dobre odnose z močno sosedo, je bil kralj Aleksander za hitro rešitev jadranskega vprašanja, tudi za ceno velikih teritorialnih žrtev, ki pa niso zadevale Srbov. Dne 12. novembra 1920 je bila tako podpisana Rapalska pogodba, ki je odstopala od meje, kakršno je določal Londonski pakt tako, da je v korist Hrvatov prepuščala

Jugoslaviji Dalmacijo razen Zadra in otokov Lastovo in Palagruža, na severu pa je v škodo Slovencev celo prekoračila londonsko črto in potekala po razvodju med Jadranskim in Črnim morjem. Reka je postala samostojna država. Rapalsko pogodbo je »nadgradila« Rimska pogodba 27. januarja 1924 med takrat že fašistično italijansko in jugoslovansko vlado, ki naj bi popravila zaradi izgube velikega dela Dalmacije »pohabljeno« italijansko zmago v prvi vojni in s katero je Italija priključila dotlej neodvisno Reko.⁴⁷⁹

Poleg Goriško-Gradiščanske dežele, Trsta in Istre je tako pod Italijo prešel tudi širok pas Notranjske iz dežele Kranjske, na severu pa Kanalska dolina s Trbižem iz dežele Koroške, ki jo je Italiji 10. novembra 1919 prisodila senžermenska mirovna pogodba. Italija je tako priključila tudi popolnoma slovenska ozemlja, v celoti pa po štetju iz leta 1910 421.000 oseb z italijanskim in 480.000 ali 52,2 % s slovenskim ali hrvaškim pogovornim jezikom. Med njimi je bilo kakšnih 320.000 Slovencev, ki so skupaj s 34.000 Beneškimi Slovenci v Videmski pokrajini tvorili dobro četrtino slovenskega naroda, medtem ko je z njimi naseljeno ozemlje predstavljalo tretjino vsega slovenskega etničnega ozemlja.⁴⁸⁰ Četrtna slovenskega naroda je bila tako prisiljena sprejeti italijansko državo, ki je Slovence in Hrvate v svojih mejah obsodila na italijanizacijo ali na nacionalno smrt.⁴⁸¹ To pa ji je slabo uspevalo, saj je tajni popis t. i. allogenov ali drugorodnih prebivalcev kljub raznarodovanju in z njim povezanim izseljevanjem še leta 1936 na ozemlju Julijske krajine zabeležil 251.762 Slovencev.⁴⁸² V to število pa niso vštetni Slovenci v Benečiji in Kanalski dolini, ki sta sodili v Videmsko pokrajino.

Popis leta 1936	Slovenci	Hrvati
Zadrška pokrajina	1	4.591
Kvarnerska pokrajina (Reka)	25.179	26.013
Goriška pokrajina	129.185	13
Istrska pokrajina (Pulj)	28.887	103.924
Tržaška pokrajina	68.511	404
Skupaj	251.762	134.945

479 Kacin Wohinz, *Meja z Italijo*.

480 Podatki so bili večkrat objavljeni, npr. Novak, Zwitter (ur.), *Oko Trsta*, str. 141–152.

481 Kacin Wohinz, *Slovenci v Italiji*.

482 Kacin Wohinz, Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, str. 27, 28. Podrobnejši podatki so zbrani v elaboratu *Podatki štetja prebivalstva na Primorskem in v Istri od leta 1910 do 1956*, ki jih je Nevenka Troha zbrala za potrebe dela Slovensko-italijanske kulturno-zgodovinske komisije, neobjavljeno, hrani avtorica.

APRIL 1941–MAJ 1945

Italijanska okupacija t. i. Ljubljanske pokrajine aprila 1941 je skupaj z nemško in madžarsko slovenskemu narodu napovedala izumrtje. Vendar pa je italijanski napad na Jugoslavijo, ki ga je izvedla skupaj z nacistično Nemčijo in s katerim je Italija kršila ozemeljsko integriteto mednarodno priznane države, obenem odprl možnost spremembe rapalske meje v korist Slovencev in Hrvatov oziroma Jugoslavije. Jugoslovanska begunska vlada se je pri postavljanju zahtev po spremembi meje skušala nasloniti predvsem na Veliko Britanijo, ki ji je dala tudi nekatera bolj ali manj jasna zagotovila. ZDA so ves čas ostajale bolj zadržane, v veliki meri tudi zaradi vpliva tamkajšnjih emigrantskih italijanskih krogov. Med drugim je jugoslovanska begunska vlada februarja 1945 izdala spomenico, v kateri je postavila pravično mejo z Italijo na spodnji tok Soče.

Zahteve po Zedinjeni Sloveniji je vse od leta 1941 postavljalo tudi slovensko osvobodilno gibanje. 16. septembra 1943 je Vrhovni plenum OF razglasil Primorsko za del svobodne Slovenije in Jugoslavije, podoben sklep je sprejelo tudi vodstvo hrvaškega osvobodilnega gibanja za Istro, Reko, Zadar in otoke. Odloke o priključitvi je nato potrdil Avnoj na svojem 2. zasedanju novembra 1943. Jeseni 1944, ko se je vojna prevesila v zaključno fazo in ko se je utrdil tudi položaj nove Jugoslavije, je vodstvo jugoslovanskega osvobodilnega gibanja javno postavilo tudi konkretne zahteve po novih mejah, ki so se ujemale s slovenskimi etničnimi mejami. Obenem so vodilni organi slovenskega osvobodilnega gibanja konec avgusta 1944 sprejeli glavne usmeritve za delovanje ob koncu vojne, med njimi tudi sklep, da mora jugoslovanska osvobodilna vojska tako na zahodu kot na severu v Avstriji prva zasesti ozemlje vse do slovenske etnične meje. V okvir priprav na prevzem oblasti je bil 15. septembra 1944 ustanovljen Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje kot vrhovni oblastni organ slovenskega osvobodilnega gibanja na ozemlju Italije.⁴⁸³

MAJ 1945–OKTOBER 1954

Zahodni zavezniki in jugoslovansko osvobodilno gibanje se pred koncem vojne niso uspeli dogovoriti o mejni črti zasedbe. Enote 9. korpusa in 4. jugoslovanske armade so 1. maja 1945 osvobodile in zasedle območje do Soče ter tam vzpostavile jugoslovansko vojaško zasedbeno oblast. Že 2. maja so na del spornega območja (v Trst, Gorico, Tržič) prišle tudi enote 8. britanske armade. Vrhovni zavezniški poveljnik za Sredozemlje feldmaršal Harald Alexander je

⁴⁸³ Več v Čepič, Guštin, Troha, *Slovenija v vojni 1941–1945*, str. 160–176, 249–258, 362–383.

od Tita zahteval, naj jugoslovanske enote zapustijo Trst, kar je slednji odklonil. Anglo-Američani, ki so se zavedali, da bi vsako zavlačevanje jugoslovanske zasedbe povečalo možnost, da bi se začasna zasedba spremenila v trajno, so tudi z grožnjo o uporabi oborožene sile še naprej zahtevali jugoslovanski umik. Spor so uredili s podpisom sporazuma v Beogradu 9. junija 1945, na osnovi katerega so se jugoslovanske enote 12. junija 1945 umaknile na območje vzhodno od t. i. Morganove demarkacijske črte, ki je tekla bolj vzhodno od današnje slovensko-italijanske meje. V coni A, ki je obsegala območje med Morganovo črto in italijansko-avstro-ogrsko mejo iz leta 1915 (brez Kanalske doline) ter Pulj, je bila vzpostavljena anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava (ZVU), v coni B med Morganovo črto in rapalsko mejo pa Vojaška uprava Jugoslovanske armade za Slovensko primorje, Istro in Reko (VUJA).

Takšna ozemeljska razdelitev je ostala do 15. septembra 1947, torej do uveljavitve sklepov Mirovne pogodbe med Italijo in zavezniškimi ter pridruženimi silami, ki je bila podpisana 10. februarja 1947, uveljavljena pa 15. septembra isto leto. Italija je kljub prizadevanjem, da bi dobila status zaveznice, namreč pridobila le status sobojevnice in je bila ob koncu vojne tudi premagana država, ki je morala skleniti mirovno pogodbo. V pogajanjih je bilo ob vprašanju kolonij in reparacij najtežje rešljivo prav vprašanje italijanske vzhodne meje, za katero so si bile velike sile enotne, da jo je treba popraviti v korist Jugoslavije. Ostajalo pa je veliko vprašanje, kje in kako. T. i. tržaško vprašanje je postalo eno osrednjih, čeprav ne največjih vprašanj povojne Evrope. Tako Italija kot Jugoslavija sta bili sicer izključeni iz neposrednih dogovorov o prihodnji meji, ki so potekali med zunanjimi ministri ZDA, VB, SZ in Francije, in sta bili vezani na dejavnosti na mirovni konferenci.⁴⁸⁴ Vendar je Jugoslavija tam nastopila kot del zavezniške koalicije, Italija pa kot premagana država, zato so bile jugoslovanske zahteve v veliki meri upoštevane.

Jugoslavija je vse od prvega zasedanja sveta zunanjih ministrov, ki se je začelo avgusta 1945 v Londonu, svoje zahteve utemeljevala z osvobodilnim bojem Slovencev in Hrvatov. Obenem se je v zahtevi po priključitvi Trsta, ki mu je priznavala italijansko večino, naslonila tudi na podporo tamkajšnjega italijanskega delavstva, ki se je za Jugoslavijo opredelil zaradi njene ljudske oblasti (komunizma). Med velikimi silami je zmotno računala zlasti na podporo Sovjetske zveze, saj je nastajajoča voditeljica enega od blokov upoštevala predvsem lastne globalne interese.⁴⁸⁵ Jugoslavija je 15. septembra 1945 predložila memorandum z obširno zemljepisno, zgodovinsko, etnografsko in gospodarsko argumentacijo.

484 O diplomatskem dogajanju okrog t. i. tržaškega vprašanja v: Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*; De Castro, *La questione di Trieste*; Duroselle, *Le conflit de Trieste: 1943–1954*.

485 Valdevit, *La questione di Trieste*; Troha, *Komu Trst*.

Vodja delegacije Edvard Kardelj je nato v svojem govoru 18. septembra zahteval nekdanjo avstro-ogrsko-italijansko mejo z nekaterimi popravki, za mesto Trst je predlagal status ene od federativnih enot oz. kasnejših republik, svobodni statut za tržaško pristanišče in olajšave v železniškem tranzitu. Vodja italijanske delegacije Alcide De Gasperi pa je takrat še vztrajal na integriteti Julijske krajine v okviru Italije, torej na rapalski meji. Kasneje je Italija od tega odstopila in predlagala Wilsonovo črto iz leta 1919, ki so jo utemeljevali kot etnično črto, čeprav je bila kompromis med etnično črto in zahtevami Italije v Londonskem paktu iz leta 1915.

Marca in aprila 1946 je komisija ekspertov štirih velikih sil na terenu preučevala narodnostna razmerja. Rezultat dela komisije so bili štirje predlogi, od katerih je bil Italiji najbolj naklonjen ameriški, najmanj pa sovjetski. Kot meja je bila, razen v delu, ki je pripadlo Svobodnemu tržaškemu ozemlju, sprejeta francoska črta. Predlog o kompromisu glede Trsta, ki z ustanovitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja ni pripadel ne Italiji ne Jugoslaviji, je svet zunanjih ministrov sprejel 2. julija 1946. Mirovna konferenca, ki je potekala med 29. julijem in 15. oktobrom 1946, je te predloge potrdila.⁴⁸⁶ Svobodno tržaško ozemlje naj bi bilo razdeljeno na občino Trst, ki bi imela poseben status, ter okraje Nabrežina (občine Devin, Nabrežina, Zgonik), Milje (Dolina, Milje, Škofija), Koper (Dekani, Koper, Pomjan), Piran (Izola, Korte, Piran) in Buje (Buje, Črni Vrh, Grožnjan, Novi Grad in Umag).⁴⁸⁷

Mirovni sporazum, ki je skušal doseči t. i. etnično ravnotežje, ki pa je bilo razumljeno kot ravnotežje med državama in ne med narodi, je Jugoslaviji prisojal velik del zahtevanega ozemlja, razen Kanalske doline, Benečije in dela Goriške z Gorico. Hrvaška je leta 1947 z izjemo Bujščine priključila celotno etnično ozemlje, Slovenija pa obsežna popolnoma slovenska območja v Posočju, na Krasu in Notranjskem. Italija ni izgubila le strateške rapalske meje, ampak tudi velik del območja, ki ga je zahtevala v popravljenem predlogu v okviru Wilsonove črte. Zlasti boleča je bila izguba Istre.

486 Besedilo mirovne pogodbe med zavezniškimi in pridruženimi silami ter Italijo: http://www.istrianet.org/istria/history/1800-present/ww2/1947_treaty_italy.htm (12. 2. 2018).

487 SI AS 1529, šk. 2. Marjan Mašera. Krajevne oblasti v STO-ju z vidika teritorialne razdelitve.

UPRAVA V CONI B JULIJSKE KRAJINE

Ves čas obstoja cone B Julijske krajine je bila jasna delitev na območje, ki je bilo v pristojnosti slovenskih civilnih oblasti, in na tisto, kjer so bile pristojne hrvaške oblasti. Formalnih pooblastil na območju, ki je bilo pravno še vedno del italijanske države, slovenske (oz. hrvaške) oblasti sicer niso imele, pač pa so imele dejanski politični nadzor. Ta razmejitev je tekla po razmejitveni črti, ki sta jo že med vojno sprejeli vodstvi slovenskega in hrvaškega osvobodilnega gibanja. V okviru Znanstvenega inštituta Predsedstva SNOS je Fran Zwitter jeseni 1944 v spomenici »Meje Jugoslavije« zapisal, da je slovensko etnično območje na jugu omejeno z Dragonjo.⁴⁸⁸

Za celotno cono B Slovenskega primorja je bilo ustanovljeno vzhodno-pri-morsko okrožje, razdeljeno na osem okrajev. Mesta Koper, Izola in Piran z večin-skim italijanskim prebivalstvom so imela poudarjeno upravno-politično samo-stojnost. Ker je imel Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko pri-morje in Trst (PNOO) sedež v Trstu, so v coni B Slovenskega primorja z odlokom PNOO 25. julija 1945 kot osrednji organ civilne oblasti ustanovili Poverjeništvo PNOO s sedežem v Ajdovščini, ki pa je delovalo že od začetka julija. Sprejemalo je pravne akte, tudi tiste z zakonsko močjo, in operativno vodilo celotno obla-stno dejavnost.⁴⁸⁹ V coni B je bil tako dejansko vzpostavljen jugoslovanski sis-tem, ki pa je bil prilagojen izjemnosti stanja. Jugoslovanska zakonodaja se ni izvajala neposredno, ampak preko Poverjeništva PNOO in analognega organa za hrvaški del Narodnoosvobodilnega odbora za Istro. Povedna je razprava na seji Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije 21. februarja 1946, v času priprav na prihod mednarodne razmejitvene komisije, v kateri so izrecno razpravljali o položaju v slovenskem in hrvaškem delu cone B.⁴⁹⁰

Cona B Slovenskega primorja je obsegala dve različni območji. Območja, ki so bila nato z mirovno pogodbo skupaj z delom cone A priključena Ljudski repu-bliki Sloveniji (4.189 km²), so bila povsem slovenska. V slovenskem delu kasnejše cone B STO pa so bila mestna središča Kopra, Izole in Pirana leta 1945 skoraj popolnoma italijanska, medtem ko je bila okolica večinoma slovenska. Če pa pogledamo celotno prebivalstvo Okraja Koper, pa je bilo razmerje približno ena proti ena. Izseljavanje iz Koprskega okraja (podobno velja za Bujski okraj) med letoma 1945 in 1947, za razliko od ostale Istre, ni bilo množično. Po podatkih VUJE se je iz Okraja Koper v tem času ilegalno izselilo 1.617 ljudi, legalno pa 451, skupaj 2.068 ali 4,7 % prebivalstva.⁴⁹¹

488 SI AS 1643, fasc. 499/8.

489 Troha, *Uprava v Slovenskem primorju*.

490 Drnovšek, *Zapiski Politbiroja CK KPS/ZKS*, str. 60, 61.

491 SI AS 225, A 130. Letna poročila MNZ. Poročilo VUJE za leto 1951, 15. 1. 1952, priloženo letnemu poročilu MNZ LRS za leto 1951.

Podatki o narodnosti sestavi območij, ki so po mirovni pogodbi z Italijo ostala v Italiji oziroma bila priključena k Jugoslaviji⁴⁹²

Območje, leta 1947 priključeno LR Hrvaški	Hrvati	Italijani	Neopredeljeni
Popis leta 1910 (kombiniran s podatki za Reko in Zadar)	175.402	127.787	
Popis leta 1921 (kombiniran s podatki za Reko in Zadar)	124.967	172.951	
Popis leta 1945	203.224	92.728	
C. Schiffrer, ocena*	122.052	137.647	24.000

* Schiffrer, *La Venezia Giulia*.

Območje, leta 1947 priključeno LR Sloveniji	Slovenci	Italijani
Popis leta 1910	182.474	222
Popis leta 1921	171.247	4.138
C. Schiffrer, ocena	166.887	3.863

Del Julijske krajine, leta 1947 ostal v Italiji	Slovenci	Italijani	Furlani
Popis leta 1910	22.345	60.826	-
Popis leta 1921	15.237	48.818	33.890
C. Schiffrer, ocena	21.477	112.287	-

Slovenci v Videmski pokrajini	Beneška Slovenija	Kanalska dolina	Skupaj
Popis leta 1921	33.932	1.106	35.038

⁴⁹² Troha, *Podatki štetja prebivalstva na Primorskem in v Istri od leta 1910 do 1956*.

SVOBODNO TRŽAŠKO OZEMLJE

Usoda Svobodnega tržaškega ozemlja je ostajala nedorečena. Zaradi vse bolj zaostrenih odnosov med Vzhodom in Zahodom je bilo STO, organizirano v skladu s stalnim statutom, že v času uveljavitve mirovne pogodbe septembra 1947 za zahodni veliki sili nesprejemljivo. Na STO se je tako ohranjal začasni režim z razdelitvijo na dve coni pod anglo-ameriško in jugoslovansko vojaško upravo.

Ključni preobrat je v tržaško vprašanje prinesla resolucija Informbiroja, objavljena konec junija 1948. Po sporu z Informbirojem se je Jugoslavija iz nasprotnika namreč postopoma spreminjala v partnerja zahodnih sil. Zaradi otoplitve odnosov z Jugoslavijo ZDA in Velika Britanija v Trstu nista več potrebovali svojih vojaških enot in sta bili obenem zainteresirani za normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo, ki brez rešitve tržaškega vprašanja ni bila mogoča. Tržaško vprašanje sta skušali razrešiti tudi zaradi tega, ker ga je Sovjetska zveza od maja 1950 začela povezovati z avstrijskim. Veliki sili sta zato od konca leta 1949 začeli pritiskati na Italijo in Jugoslavijo, naj sprejmeta dogovor, ki bi ga bilo po njenem najlažje doseči na osnovi dejanskega stanja, tako da bi ob določenih popravkih meje cona A pripadla Italiji, cona B pa Jugoslaviji.

Sprejem ene od kompromisnih rešitev tržaškega vprašanja je oteževalo dejstvo, da je bilo STO v obeh prizadetih državah močno propagandno izrabljeno. Ne jugoslovanska ne italijanska vlada se tako nista mogli odreči območju, ki so ga ljudje v vsaki od njiju imeli za svoje, zato je bilo nujno, da se sprejme neka oblika začasne rešitve, ki bi z leti postala dokončna. Ali kot je dejal Tito britanskemu veleposlaniku v Beogradu siru Charlesu Peaku avgusta 1951: »Italijani ne bodo dali izjave, da se odrekajo nadaljnjim ozemeljskim zahtevam, mi pa se ne bomo nikoli odrekli Trstu. Le zdaj, ker ne moremo drugače, da ne bi dali Sovjetski zvezi možnost, da izkoristi položaj, dajemo Trst Italiji.«⁴⁹³

Jugoslovanska vlada, ki je od leta 1950 dala več predlogov za rešitev tržaškega vprašanja, je v pogovorih z zahodnimi diplomati skoraj ves čas poudarjala pomen ohranitve STO. Dejansko pa je bila tudi zanjo njegova ustanovitev v skladu z mirovno pogodbo nesprejemljiva, saj je pomenila umik jugoslovanske vojaške uprave iz cone B, ki jo je vse bolj vključevala v svoj družbenopolitični in upravni sistem. Med jugoslovanskimi predlogi naj navedem le dva. Po prvem, predloženem decembra 1951, bi Jugoslaviji pripadlo območje Škednja (vzhodni del Trsta), Žavelj in miljski polotok, Italiji pa poley Trsta Koper in Izola z neposredno okolico. To zamenjavo so utemeljevali z etničnim načelom, saj je bilo zahtevano območje v coni A večinoma slovensko, medtem ko sta bila Koper in

493 SI AS 1277, šk. 31/7, zabeležka razgovora med Titom in C. Peakom, 12. 8. 1951.

Izola večinoma italijanska, pa tudi z gospodarskimi, saj bi Sloveniji nadomestila izgubo obalnega pasu in Trsta. Drug je bil predlog kondominija Italije in Jugoslavije na STO.

Med 3. aprilom in 9. majem 1952 je v Londonu potekala konferenca med zahodnimi silami in Italijo, katere sklepi so dajali Italiji velika pooblastila v coni A, a se obenem niso več sklicevali na tristransko noto in niso posegali v cono B ter dejansko vodili v razdelitev con po dotedanji demarkacijski črti. Čeprav je Jugoslavija ob konferenci protestirala, so ji njene odločitve vsaj deloma ustrezale, saj je dobila proste roke v coni B.⁴⁹⁴

Po Stalinovi smrti marca 1953 je Jugoslavija dobila več maneverskega prostora tudi glede tržaškega vprašanja, saj se je zavedala, da jo bodo zahodne države skušale obdržati izven sovjetskega vpliva. Prelomnico je predstavljala odločitev zahodnih sil 8. oktobra 1953, da bosta umaknili svoje enote iz cone A in jo predali Italiji, pri čemer pa nista določili datuma umika. O tem ukrepu nista obvestili jugoslovanskih oblasti, ki so se na to ostro odzvale. Organizirale so množične demonstracije in v odgovor na italijanske vojaške okrepitve na meji tja poslale svoje. V Trstu so izbruhnili protesti, ki so po 3. novembru, obletnici prihoda Italije v Trst leta 1918, prerasli v krvave nemire. Obenem so se zlasti zaradi odločne jugoslovanske reakcije začeli diplomatski pogovori. Sporazum naj bi bil zasnovan tako, da se Italija formalno ne bi odrekla coni B in Jugoslavija coni A, a bi obenem zahodne sile javno izjavile, da po sporazumu o začasni razmejitvi med conama ne bodo podpirale zahtev ne ene ne druge strani. Ob tem sta se obe vladi zavedali, da bo začasna rešitev z dolgoletnim obstojem postala dokončna. Pogajanja so se zaključila s sprejetjem Spomenice o soglasju 5. oktobra 1954, ki je z manjšimi popravki v korist Jugoslavije razdelila dotedanji coni STO med obe državi.⁴⁹⁵

S Spomenico o soglasju sta sosednji državi prevzeli civilno upravo nad conama A in B STO. Spomenica obravnava vrsto vprašanj, v prilogi II, Posebni statut, tudi vprašanja zaščite obeh manjšin. 8. člen Spomenice je za čas enega leta dovoljeval preseljevanje prebivalstva in njihove premožne lastnine. To določilo so uveljavljali zlasti tisti, ki so se preselili v Italijo, med njimi večina v coni B živečih Italijanov, pa tudi nekaj tisoč Slovencev in Hrvatov, ki so odšli največ iz gospodarskih razlogov.

494 Troha, Predlogi Jugoslavije za rešitev tržaškega vprašanja.

495 Besedilo spomenice v angleščini in srbohrvaščini je objavljeno v Jeri, *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni*, str. 359–379.

Podatki o narodnostni strukturi na Svobodnem tržaškem ozemlju in po razdelitvi STO⁴⁹⁶

Cona A STO	Slovenci	Italijani
Popis leta 1910	71.678	124.401
Popis leta 1921	29.000	208.515
C. Schiffrer, ocena	45.000	184.000

Cona B STO	Slovenci	Hrvati	Italijani	Neopredeljeni
Popis leta 1910	24.669	2.073	51.805	
Popis leta 1921	21.759	483	57.922	
Popis leta 1945	32.160	8.646	31.110	7.230
C. Schiffrer, ocena	28.300	-	50.000- 52.000	4.000

Meja med Italijo in Jugoslavijo po letu 1954	Slovenci v Italiji	Italijani v Jugoslaviji	Italijani na Hrvaškem	Italijani v Sloveniji
Popis l. 1910	129.661*	179.814	147.886	31.928
Popis l. 1921	79.275	235.011	195.706	39.305
Popis l. 1945	-	123.892	101.123 (+ 7.230 neopredeljenih.)	22.769
C. Schiffrer, ocena	101.515 (99.407)	191.010	158.147	32.863

* Všteti so tudi Slovenci v Benečiji in sicer po podatkih popisa leta 1921, saj ga tam leta 1910 ni bilo.

UPRAVA NA SVOBODNEM TRŽAŠKEM OZEMLJU

V prilogah 6 in 7 Mirovne pogodbe z Italijo sta bila s stalnim in začasnim statutom STO določena njegov mednarodnopravni položaj in notranja ureditev. Vodil naj bi ga guverner, katerega naloga je bila konstituirati vlado in organizirati volitve v ustavodajno skupščino.⁴⁹⁷ Za vzpostavitev nove države je bilo torej ključno imenovanje guvernerja, ki je bilo v pristojnosti Varnostnega sveta OZN. Dotlej je uprava ostajala v rokah dveh zavezniških vojaških uprav, anglo-ameriške in jugoslovanske, razmejitve pa je tekla po demarkacijski črti na območju, ki je bilo del STO. Začasna ureditev, določena v prilogi 7, se je zaradi spremenjenih mednarodnih razmer zavlekla vse do oktobra 1954, ko je bilo STO v skladu s Spomenico o soglasju, ki so jo podpisale ZDA, Velika Britanija, Jugoslavija in Italija, razdeljeno med Italijo in Jugoslavijo. STO tako dejansko ni nikoli zaživele

⁴⁹⁶ Troha, *Podatki štetja prebivalstva na Primorskem in v Istri od leta 1910 do 1956*.

⁴⁹⁷ http://www.istrianet.org/istria/history/1800-present/ww2/1947_treaty_italy.htm (2. 11. 2016)

in cona A je ves čas ostala pod upravo Zavezniške vojaške uprave, cona B pa pod upravo Vojne uprave Jugoslovanske (ljudske) armade.

V coni B STO Vojna uprava ni imela več pristojnosti zasedbene uprave, ampak je bila uprava z mandatom. Njen sedež je bil v Kopru. Pristojnosti na območju krajevne uprave je tudi ona prenesla na civilne oblastne organe. Deset dni po podpisu mirovne pogodbe, 20. februarja 1947, je bil ustanovljen Istrski okrožni ljudski odbor (IOLO), na katerega sta v soglasju z VUJO prenesla vso oblast Poverjeništvo Pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora za Slovensko primorje in Trst ter Narodnoosvobodilni odbor za Istro. Cona B STO oz. Istrsko okrožje je bila razdeljena na Okraj Koper, ki je bil tako kot prej cona B Slovenskega primorja povezan s slovenskimi oblastmi, in Okraj Buje, ki se je vezal na hrvaške oblasti.⁴⁹⁸ Na seji politbiroja CK KPS 20. 9. 1949 je bil tako sprejet sklep, da Okrajni komite Koper ostane formalno vključen v Komunistično partijo Svobodnega tržaškega ozemlja, »interno pa ga je treba podrediti našemu CK-ju. /.../ Isto velja za vse množične organizacije in oblast.« Sprejet je bil tudi sklep, da je treba isto predlagati CK KP Hrvaške za Okraj Buje. Naslednji sklep pa se glasi: »Organizirati sestanek z delegatom CK KPS, CK KPH, Beltramom⁴⁹⁹ in Lencem⁵⁰⁰ in konkretno obdelati organizacijsko strukturo in kompetence.«⁵⁰¹

Politbiro CK KPS je o vprašanju cone B ponovno razpravljal 26. januarja 1950. Takrat je bilo že dejansko jasno, da STO ne bo zaživel in da bo verjetno prišlo do delitve obeh con med Italijo in Jugoslavijo. Politbiro je tako med drugim sprejel sklep, da je težišče dela treba prenesti na okrajna partijska komiteja, okrepiti okrajne ljudske odbore »in ne forsirati razvijanja okrožja, kot je bilo do sedaj. Z okrožja je treba prenesti na okrajne ljudske odbore tudi vsa gospodarska podjetja in tako okrajni ljudski odbor tudi gospodarsko okrepiti.« Nadalje je bilo sklenjeno, da je treba oba okraja, Koper in Buje, »voditi direktno iz republik, Koper CK Slovenije, Buje pa CK Hrvaške in ne preko Goriške ali Reške oblasti.«⁵⁰²

Zakonodajno in izvršno oblast je Istrski okrožni ljudski odbor obdržal do leta 1952. Komandant vojne uprave v Kopru je 15. maja 1952 izdal tri odredbe s takojšnjo veljavo, med njimi tudi odredbo o prenosu pristojnosti Istrskega okrožnega ljudskega odbora na okrajna ljudska odbora v Kopru in Bujah.

Po podpisu Spomenice o soglasju je v coni B STO 26. oktobra 1954 jugoslovansko vojaško upravo nadomestila civilna. Pod jugoslovansko upravo je prešel tudi del cone A, to je pas pri Miljah, skupaj 11,5 km² z okrog 3.000 prebivalci, ki

498 Troha, Uprava v Slovenskem primorju.

499 Julij Beltram, sekretar Okrožnega komiteja KP STO za Istro, predsednik Okrožnega ljudskega odbora za Istro.

500 Polkovnik Mirko Lenac, komandant VUJA.

501 Drnovšek, *Zapisniki Politbiroja CK KPS/ZKS*, str. 168, 169.

502 Prav tam, str. 192. Oblasti so bile teritorialne enote.

so bili v veliki večini Slovenci. Ti so se zlasti zaradi gospodarske navezanosti na Trst skoraj v celoti (2.748 oseb) izselili v Italijo. Ta je nato skupaj z Okrajem Koper sodil v pristojnost LR Slovenije, medtem ko je Okraj Buje prešel v pristojnost LR Hrvaške. Z zakonom, ki ga je zvezna skupščina sprejela 25. oktobra 1954, so tam z nekaterimi omejitvami uveljavili jugoslovansko zakonodajo.⁵⁰³ Zvezni izvršni svet je 29. decembra 1954 izdal odredbo o izvajanju zakonov in drugih pravnih predpisov FLRJ, med njimi tudi zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, iz katerega pa je bila izvzeta nacionalizacija nepremičnin tujih državljanov.⁵⁰⁴ V veljavo je stopil tudi Posebni statut. LRS je na koprskem območju svojo zakonodajo uveljavila z zakonom, sprejetim 30. oktobra 1954, na osnovi katerega so v veljavi ostali tudi vsi predpisi ljudskih odborov, ki niso bili v nasprotju z zvezno ali republiško zakonodajo.⁵⁰⁵

Italijani, pa tudi nekateri Slovenci in Hrvati so se odseljevali vse od konca vojne, a zlasti zaradi pričakovanja, da bo STO zaživel, vse do tržaške krize oktobra 1953 ne tako množično kot tisti z območij, ki jih je septembra 1947 priključila Hrvaška. Med 5. oktobrom 1953 in letom 1958, ko so se prebivalci odseljevali po določbah Spomenice o soglasju, pa je iz Okraja Koper odšlo 16.062 oseb, v vsem povojnem obdobju pa 25.062 oseb. Koliko je bilo med njimi Slovencev, ni znano, saj je nacionalna pripadnost navedena le na vlogah po oktobru 1953. Podatki za Okraj Buje niso znani. V popisu, ki so ga izvedli 28. februarja 1957, je na območju (razširjenega) Koprskega okraja le še 3.311 oseb (3,26 % prebivalstva) navedlo italijansko narodnost.

OKTOBER 1954–JUNIJ 1991

Oktober 1954 pomeni prelomnico v odnosih med Italijo in Jugoslavijo, saj se je takrat dejansko, ne pa še pravno-formalno, zaključil dolgoletni mejni spor. To je omogočilo normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo, ki sta imeli v drugi državi tudi svoje rojake. V skladu s 7. točko Spomenice je bil 20. avgusta 1955 podpisan Videmski sporazum o maloobmejnem prometu,⁵⁰⁶ ki je popolnoma spremenil dotlej zaprto mejo. Nanašal se je sicer samo na območje STO, a sta bili na dan podpisa izmenjani tudi pismi o soglasju obeh vlad, da se njegove določbe izvajajo v 10-kilometrskem pasu ob vsej jugoslovansko-italijanski meji.

503 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 10/5, 27. 10. 1954. Zakon o veljavi ustave, zakonov in drugih zveznih pravnih predpisov na ozemlju, na katero se je z mednarodnim sporazumom razširila civilna uprava FLRJ.

504 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, 45/1954, 30. 12. 1954.

505 *Uradni list Ljudske republike Slovenije*, 10/43, 4. 11. 1954.

506 *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, dodatek, 3/42, 1957. Sporazum med FLRJ in Republiko Italijo o ureditvi osebnega prometa, kakor tudi suhozemskega in pomorskega prevoza in prometa med tržaškim območjem in območji, ki mejijo nanj.

Vzpostavljenih je bilo 57 mejnih prehodov in uvedene prepustnice, ki jih je lahko dobilo 170.000 prebivalcev na jugoslovanski in 520.000 na italijanski strani. 30. marca 1955 sta bila v Rimu podpisana Tržaški in Goriški sporazum, ki sta bila namenjena pospeševanju gospodarske izmenjave med obmejnimi območji. 31. oktobra 1962 je bil v Vidmu sklenjen novi sporazum, ki je upošteval vse modifikacije in predloge stalne mešane komisije.⁵⁰⁷ Po podpisu Osimskih sporazumov je bil 15. maja 1982 v Vidmu sklenjen obnovljen in izboljšan sporazum, v njem sta bila prvič uporabljena termina državljani in državna meja, s katerim je bil obmejni pas razširjen na 15 do 20 km, vseboval pa je tudi določbe o obmejnem sodelovanju na kulturnem in športnem področju.⁵⁰⁸ Ob osamosvojitvi Slovenije so bili sporazumi vključeni v Akt o nostrifikaciji nasledstva sporazumov nekdanje Jugoslavije z Republiko Italijo, ki ga je skupščina Republike Slovenije sprejela 29. julija 1992.⁵⁰⁹

Del italijanske politike se ni sprijaznil z izgubo »vzhodnih ozemelj«. Pojavljati so se začele različne interpretacije določil Spomenice, zlasti vprašanja suverenosti, ki so postale tudi predmet diplomatskih zaostrovanj med obema državama. Rektor tržaške univerze Angelo Cammarata je že leta 1949 nastopil s tezo, da z uveljavitvijo mirovne pogodbe 15. septembra 1947 italijanska suverenost na območju STO, torej tudi v coni B, ni prenehala, saj je, ker VS OZN ni imenoval guvernerja, ves čas ostal v veljavi Instrument za začasni režim. Da so to tezo podpirali tudi vladni krogi, nam med drugim potrjuje dejstvo, da je italijanska pošta vse do leta 1977 cono B obravnavala kot tuzemstvo. Na osnovi te teze je Italija večkrat ostro protestirala, ko je Jugoslavija tudi na območju nekdanje cone B uveljavljala novo zakonodajo. Da pa je bila trditev o »neugasli italijanski suverenosti« dejansko navidezna, nam kaže tudi ustanovitev italijanskega konzulata v Kopru (in jugoslovanskega v Trstu).

Med SFRJ in Republiko Italijo je občasno prihajalo tudi do nesporazumov in napetosti. Tako je leta 1970 med pripravami na obisk predsednika Tita italijanski zunanji minister Aldo Moro izjavil, da se Italija ne bo odpovedala legitimnim pravicam do cone B. Titov obisk je bil zato preložen in uresničen šele marca 1971, potem ko je Moro izjavil, da v imenu Italije priznava obveznosti iz mirovne pogodbe in Spomenice o soglasju z vsemi njenimi pravnimi in teritorialnimi implikacijami. Po Titovem obisku so se odnosi med državama izboljšali, kar je med drugim omogočilo tudi dokončno rešitev mejnega vprašanja.

507 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, Mednarodne pogodbe, 3/1964. Sporazum med FLRJ in Republiko Italijo o ureditvi osebnega prometa ter suhozemskega in pomorskega prevoza in prometa med obmejnimi območji.

508 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, Mednarodne pogodbe, 10/1986. Sporazum med SFRJ in republiko Italijo o ureditvi osebnega prometa ter kopenskega in pomorskega prevoza med obmejnimi območji.

509 *Uradni list Republike Slovenije*, Mednarodne pogodbe, št. 11 (ULRS, št. 40), 14. 8. 1992.

Zvezni izvršni svet je 27. septembra 1972 izdal uredbo, s katero se je tudi na območju nekdanje cone B STO uveljavilo določilo čl. 7a Zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij, ki govori o nacionalizaciji nepremičnin tujih državljanov, kadar le-ti v njih ne stanujejo ali pa zemljišč sami ne obdelujejo.⁵¹⁰ Ukrep je bil sprejet tudi zato, ker je Italija zavlačevala z začetkom pogajanj o premoženju, saj bi z dokončno rešitvijo tega vprašanja postala zelo vprašljiva tudi njena teza o neugasli italijanski suverenosti nad cono B. Italija je sicer protestirala, a je obenem pospešila pogajanja, ki so se uspešno zaključila s sklenitvijo Osimskih sporazumov 10. novembra 1975. Jugoslovanska zvezna skupščina jih je ratificirala 1. marca 1977, italijanski parlament pa 14. marca isto leto. Že med pogajanjmi je pomembno vlogo odigral Vatikan s papežem Pavlom VI., ki je sporazumevanje podpiral in v tem okviru tudi sprejel odstop tržaško-koprškega škofa Antonia Santina, ki je še vedno simbolično združeval celotno ozemlje.

Sporazumi, ki so urejali vsa dotlej nerešena vprašanja med državama, vsebujejo tri temeljne dokumente, in sicer Pogodbo med SFRJ in Republiko Italijo (o meji in z njo povezanih vprašanjih), Sporazum o pospeševanju gospodarskega sodelovanja in Protokol o skupni prosti coni ter 16 prilog.⁵¹¹ Za njihovo uresničevanje so ustanovili dvanajst mešanih komisij. Sporazum o meji zajema vprašanja, povezana z državno mejo, mejno črto, državljanstvom, premoženjem, socialo, zdravstvom in manjšinami. Dokument o gospodarskem sodelovanju, ki vsebuje tudi aneks o ustanovitvi t. i. industrijske cone na območju Fernetičev in Lipice, je bil zelo pomemben za Slovenijo, ki je leta 1979 realizirala 24 % celotnega jugoslovanskega izvoza v Italijo (več kot 380 milijonov dolarjev), od tega pa je menjava po Tržaškem in Goriškem sporazumu predstavljala kar 28 %.

Eno od težje rešljivih vprašanj je bila meja na morju, saj bi meja v skladu z italijanskimi zahtevami ohromila koprsko pristanišče. Italijanska stran je zahteve utemeljevala z vprašanjem globine morja, saj bi sredinska črta onemogočila plovbo večjih ladij po italijanskem teritorialnem morju v tržaško pristanišče. Določena je bila morska meja do točke 5, kjer je bil stik z odprtim morjem.⁵¹² Italija je tako dobila okrog 62 % Tržaškega zaliva. Kljub temu pa morajo ladje, težje od 150.000 ton, v tržaško pristanišče pluti po slovenskem teritorialnem

510 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, 51/985, 30. 9. 1972. *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 98/46, 6. 12. 1946, Zakon o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij. Točka 7a je bila sprejeta leta 1948 – *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 35/48, 29. 4. 1948. Zakon o spremembah zakona o nacionalizaciji zasebnih gospodarskih podjetij. Uredba, sprejeta leta 1972, je ukinjala 6. t. 6. čl. Uredbe o izvajanju zakonov in drugih zveznih pravnih predpisov na ozemlju, na katerega se je razširila civilna uprava FLRJ, *Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije*, 56/54, 30. 12. 1954, v skladu s katero se določilo 7a člena zakona o nacionalizaciji, ki se nanaša na nacionalizacijo nepremičnin tujih državljanov, na tem območju ne uporablja.

511 Kolenc (ur.), *Osimski sporazumi*.

512 Osimska pogodba, priloga 3. V: Kolenc, *Osimski sporazumi*, str. 422, 423.

morju.⁵¹³ Poseben režim je bil vzpostavljen tudi s cestama Brda–Solkan in Ravne–Kambreško, ki tečeta po italijanskem ozemlju in sta zajeti v 1. in 5. odstavku 6. člena Sporazuma o pospeševanju gospodarskega sodelovanja med SFRJ in Republiko Italijo.⁵¹⁴

Drugo tako vprašanje je bilo vprašanje manjšinske zaščite. Sprejeta je bila notranjepolitična ustavna zaščita manjšine, ki je navedena v splošnih načelih v preambuli Pogodbe, kjer so se sklicevali na ustavo in notranje pravo, in v 8. členu, ki obvezuje italijansko in jugoslovansko vlado, da morajo ostati v veljavi notranji ukrepi, ki sta jih že sprejeli pri izvajanju Posebnega statuta (ki je prenehal veljati), in da bosta v okviru notranjega prava zagotovili pripadnikom manjšin enako raven varstva, kot jo je le-ta določal.

Do razpada Jugoslavije leta 1991 so bile številne naloge, ki so izhajale iz Osimskih sporazumov, že izpolnjene. Tako je bila na terenu označena celotna jugoslovansko-italijanska meja, odprti so bili trije mednarodni mejni prehodi, zgrajeni cesti na Kolovratu in Solkan–Brda (sabotinska cesta), podpisan novelirani Videmski sporazum, Sporazum o obrambi pred točo, Sporazum o priznavanju visokošolskih diplom in strokovnih nazivov, Sporazum o ribolovu v tržaškem zalivu⁵¹⁵ in februarja 1983 tudi Sporazum med SFRJ in R Italijo o dokončni ureditvi vseh vzajemnih obveznosti, ki izvirajo iz četrtega člena pogodbe, podpisane v Osimu 10. novembra 1975, ki je urejal vprašanje odškodnine za nacionalizirano in drugače odvzeto italijansko premoženje v nekdanji coni B STO in za katerega so pogajanja tekla več kot štiri leta. V skladu z njim bi SFRJ Italiji izplačala 110 milijonov dolarjev v trinajstih enakih letnih obrokih, začevši s 1. januarjem 1990. Obenem so odobrili 179 primerov pravic na prosto razpolaganje imetja, od teh 120 na območju SRS.⁵¹⁶

Med neuresničeni nalogami so bili obveznost Italije, da sprejme zakon o globalni zaščiti slovenske manjšine (italijanski parlament ga je sprejel šele leta 2001), na italijansko željo zamrznjena izgradnja proste industrijske cone, ureditev socialnega zavarovanja oseb z območja nekdanjega STO, restitucije kulturne dediščine in arhivov ter gradnja cestnih povezav na slovenski strani.

513 Caffio, *Glossario di dititto del mare*.

514 Kolenc, *Osimski sporazumi*, str. 479.

515 Skupna ribolovna cona je bila uzakonjena z italijansko-jugoslovanskim sporazumom, podpisanim 18. 2. 1983. Določen je pravokotnik, kjer je dovoljen skupen lov določenega števila ribiških ladij Slovenije in dežele Furlanije-Juljske krajine. Caffio, *Glossario di diritto del mare*, str. 48, 49.

516 *Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije*, št. 7, 20. 6. 1985, Mednarodne pogodbe, str. 227–242. <http://www.pf.uni-lj.si/media/odokoncniureditvivehvzajemnihobveznostiki.izvirajoiz4clpogodbepodpisanevosimu10novembra1975.pdf> (12. 2. 2018).

SKLEP

Z razmejitvijo med Italijo in Jugoslavijo (Slovenijo) je Hrvaška v celoti priključila s Hrvati poseljena ozemlja v Istri, na Reki, v Dalmaciji in na otokih. Na tem območju je leta 1945 živel po ocenah jugoslovanskih oblasti približno 140.000 Italijanov, ki pa so se v naslednjih letih skoraj v celoti izselili. Slovenija je dobila le del slovenskega etničnega ozemlja in je »v zameno« za Italijane v Istri v Italiji pustila svoje rojake, leta 1947 na Goriškem in v Benečiji, leta 1954 pa še na Tržaškem. Ker je bilo v interesu Jugoslavije, da dokončno reši še vedno odprto mejno vprašanje z Italijo, je z Osimskimi sporazumi leta 1975 Italiji prepustila tudi več kot polovico tržaškega zaliva.

PROBLEMATIKA NARODNOSTNE PRIPADNOSTI PREBIVALCEV ISTRE

Cadastre National de l'Istrie d'après le Recensement di 1ER Octobre 1945, ki ga je v okviru priprav na mirovno konferenco z Italijo izdal Jadranski inštitut na Sušaku leta 1946, je za osnovo vzel upravno ureditev, ki je bila v veljavi v času avstro-ogrske oblasti leta 1910. Zajeli so takratna okrajna glavarstva Poreč, Pulj, Pazin, Lošinj, Volosko-Opatija in Koper. Sledi razdelitev po sodnih okrajih, krajih in naseljih, in to v istem vrstnem redu, kot so v objavi popisa z 31. decembra 1910.⁵¹⁷ Poleg imena krajev je tudi podatek o katastrski občini, upravni občini in okraju, v kateri je bilo naselje oktobra 1945. Navedeni so podatki popisov prebivalstva iz let 1880, 1890, 1900, 1910 in oktobra 1945.⁵¹⁸ Ne navaja pa podatkov italijanskega popisa prebivalstva iz leta 1921, ki je bil za Slovence in Hrvate zelo neugoden, medtem ko pri popisu leta 1931 niso spraševali po narodnostni oziroma pogovornem jeziku. Podatki tajnega štetja t.i. drugorodcev pa niso tako podrobni.

Podatki teh popisov so zelo povedni in dokazujejo, da je na nekaterih območjih, kot je območje Okraja Buje cone B STO, bila narodnostna zavest zelo nedefinirana in neprimerljiva z narodnostno zavestjo Slovencev na Goriškem in Tržaškem, kot tudi ne v zaledju Kopra.

V nadaljevanju navajam nekaj najbolj značilnih primerov:

⁵¹⁷ *Spezialortrepertorium der österreichischen Länder v. VII, Österreichisch – Illyrisches Küstenland*, Dunaj 1918.

⁵¹⁸ Ta popis so na območju cone B Julijske krajine izvedle jugoslovanske zasedbene oblasti.

Okrajno glavarstvo leta 1910 Poreč

Sodni okraj 1910 Buje

Merišče, katastrska občina Merišče, 1910 občina Buje, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni*
1880	251	48		203	
1890	247		11	236	
1900	247	4		243	
1910	262			262	
1945	262				262

* Popis oktobra 1945 je omogočal, da se posameznik ni opredelil.

Materada: katastrska občina Materada, 1910 občina Umag, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	684	7	109	568	
1890	825		7	816	
1900	942	15	13	908	
1910	1118	49		1.064	
1945	1169	903		217	49

Umag: katastrska občina Umag, 1910 občina Umag, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	2.310		26	2.208	
1890	2.470		20	2.407	
1900	2.800		7	2.750	
1910	3.219			3.151	
1945	3.933	804	8	1.612	1.509

Brtonigla (Črni Vrh): katastrska občina Brtonigla, 1910 občina Brtonigla, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	1.358		126	1.216	
1890	1.520		71	1.422	
1900	1.734		8	1.704	
1910	1.984	1		1.950	
1945	2.498	12		36	2.450

Nova vas: katastrska občina Nova vas, 1910 občina Brtonigla, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	446		113	333	
1890	494		54	435	
1900	540		15	518	
1910	667		2	660	
1945	859	656		159	44

Sodni okraj 1910 Motovun

Soviščine: katastrska občina Soviščina, 1910 občina Motovun, 1945 Okraj Motovun

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	406	111		295	
1890	431	431			
1900	395	140		255	
1910	460		438	22	
1945	684	683		1	

Zamask: katastrska občina Zamask, 1910 občina Motovun, 1945 Okraj Motovun

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	614	74		540	
1890	647	391		256	
1900	661	228		433	
1910	739	30	498	211	
1945	706	683		22	1

Gradinja: katastrska občina Gradinja, 1910 občina Oprtalj, 1945 Okraj Koper

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	487	332		155	
1890	493	142	18	333	
1900	495	10	205	280	
1910	558		161	397	
1945	530	67	463		

Oprtalj: katastrska občina Zamask, 1910 občina Oprtalj, 1945 Okraj Motovun

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	2.998	405	10	2.573	
1890	3.124	31	486	2.599	
1900	3.097	18	627	2.443	
1910	3.371	965	85	2.314	7
1945	3.009	2.574	25	400	10

Zrenj: katastrska občina Zrenj, 1910 občina Oprtalj, 1945 Okraj Motovun

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	725	376		347	
1890	832	27	123	678	
1900	915	1	242	663	6
1910	996	152	297	547	
1945	925	644	1	280	

Okrajno glavarstvo Volosko – Opatija

Sodni okraj 1910 Podgrad

Golač: katastrska občina Golač, 1910 občina Materija, 1945 Okraj Hrpelje-Kozina

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	569	566	3		
1890	540	538	2		
1900	549		549		
1910	582		582		
1945	518		518		

Okrajno glavarstvo Koper

Sodni okraj 1910 Buzet

Pregara: katastrska občina Šalež, 1910 občina Buzet, 1945 Okraj Koper

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	339		330	9	
1890	343	343			
1900	382	226	156		
1910	423	411	10		2
1945	473	75	397	1	

Rakitovec: katastrska občina Rakitovec, 1910 občina Buzet, 1945 Okraj Hrpelje-Kozina

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	316		293	18	3
1890	362	356	6		
1900	369	7	362		
1910	345	1	339	5	
1945	323		323		

Sodni okraj 1910 Piran

Kaštel: katastrska občina Kaštel, 1910 občina Piran, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	869		863		1
1890	1.044		283	754	
1900	1.181		159	1.019	1
1910	1.245	71	362	812	
1945	1.495	1.170	14	257	54

V okviru katastrske občine **Kaštel** sta navedena tudi zaselka **Bužini (1945 1 družina, 7 prebivalcev, 7 Hrvatov) in Škodelin (6 družin, 38 prebivalcev, 38 Hrvatov).**

Piran mesto: katastrska občina Piran, 1910 občina Piran, 1945 Okraj Koper

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	7.387		1	7.338	11
1890	7.224	3	9	7.130	15
1900	7.006	1	9	6.791	11
1910	7.379		7	7.074	298
1945	5.035	7	430	4.598	

Piran okolica: katastrska občina Piran, 1910 občina Piran, 1945 Okraj Koper

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	2.032	63	208	1.710	17
1890	2.690		225	2.236	103
1900	3.222		159	2.709	81
1910	4.078		680	3.249	149
1945	3.852	1	698	2.152	1

Savudrija: katastrska občina Savudrija, 1910 občina Piran, 1945 Okraj Buje

Leto	Št. preb.	Hrvati	Slovenci	Italijani	Neopredeljeni
1880	287		41	231	
1890	392		62	291	
1900	378	2	17	309	1
1910	471		66	371	34
1945	597	320	70	176	31

Največ Slovencev je leta 1945 v zaselku Mazurija (31), Sv. Petar (13) in Brutija (11).⁵¹⁹

Ohranjeni so tudi podatki o številu prebivalstva in njihovi narodnosti iz časa pred uveljavitvijo mirovne pogodbe, torej spomladi 1947, očitno z namenom, da bi se ugotovila narodnostna sestava Svobodnega tržaškega ozemlja. Ni podatkov za mesto Trst. Popisani so načrtovani okraji Nabrežina (Devin, Nabrežina, Zgonik), Milje (Dolina, Milje, Škofije), Koper (Dekani, Koper, Pomjan), Piran (Izola, Piran, Korte) in Buje (Buje, Črni vrh, Grožnjan, Novi grad, Umag). Po teh podatkih je na tem območju živel 87.827 oseb, med njimi 36.176 Slovencev, 35.172 Italijanov in 9.007 Hrvatov, pa tudi 7.423 t.i. drugih, torej tistih, ki se niso hoteli opredeliti. Če bi obveljala takšna teritorialna razdelitev, bi od skupno 17 predvidenih občin slovensko večino imele občine Pomjan, Dolina, Škofije, Dekani, Nabrežina, Korte, Devin in Zgonik, italijansko poleg seveda Trsta občine Koper, Piran, Izola, Milje, Umag, Buje, Črni Vrh in Novi Grad, hrvaško pa samo občina Grožnjan.⁵²⁰

Navajam le podatke za oba danes »obmejna« okraja. V Piranu je živel 21.480 oseb, od teh 14.514 Italijanov, 6.905 Slovencev, 32 Hrvatov in 29 »drugih«, v Okraju Buje pa 24.933 oseb, od teh 8.912 Hrvatov, 8.094 Italijanov, 504 Slovencev in kar 7.423 »drugih«.⁵²¹ Tudi ti podatki nam dobro kažejo stanje narodne zaveesti v zaledju mest Piran, Umag, Novi Grad, kjer so »Italijani« živel tudi na podeželju. To so bili Istrani, ki so se, kot vidimo iz podatkov, večinoma opredeljevali za tistega, ki je pač imel oblast. Pod italijansko oblastjo so bili Italijani, pod jugoslovansko v con B Julijske krajine pa Hrvati, včasih tudi Slovenci. Njihova opredelitev je bila odvisna tudi od pritiska lokalnih oblasti in popisovalcev. V času pogajanj za meje in nato v pričakovanju ustanovitve Svobodnega tržaškega ozemlja pa niso vedeli, kdo bo prevzel oblast, zato je med njimi veliko neopredeljenih. Večinoma so bili narodnostno mešani in so govorili mešanico italijanskega beneškega narečja in tamkajšnjih slovenkih in hrvaških narečij.

⁵¹⁹ *Cadastre National de l'Istrie*.

⁵²⁰ SI AS 1529, šk. 2. Elaborat dr. Marjan Mašera: Krajevne oblasti v STO-ju z vidika teritorialne razdelitve.

⁵²¹ Prav tam.

Med tistimi, ki so se v Okraju Buje opredelili kot Slovenci, jih je bilo največ v naselju Sv. Marija na Krasu (81),⁵²² v Kaštelu le trije in prav tako v Savudriji trije. V Savudriji je po teh podatkih kar 704 neopredeljenih, v Kaštelu pa 31. Največ neopredeljenih je bilo v Črnem Vrhu – Verteneglie, in sicer 1.587, ob treh Hrvatih in 35 Italijanih.⁵²³ Zanimivo je sicer nedatirano poročilo iz časa po ustanovitvi Istrskega okrožja, ko pa se je velika večina neopredeljenih narodnostno opredelila in ko so v Okraju Buje našli samo še 182 neopredeljenih in to ob 12.284 Hrvatih, 9.710 Italijanih in 466 Slovenceh.⁵²⁴

Naslednji popis je popis prebivalstva Istrskega okrožja oziroma cone B STO iz decembra 1947, ki ga je statistično obdelal dr. Marijan Mašera. Podatke so zbrali mestni oziroma krajevni ljudski odbori. Krajevno imenoslovje je bilo enako kot v Cadastre national de l'Istrie, dodali pa so nazive zaselkov, ki jih v Cadastru ni, so pa bili takrat v lokalni rabi. Poleg narodne pripadnosti so navedeni tudi podatki za spol, poklic, starost in to podrobno za vsako naselje.

Po tem popisu je v Okraju Buje živelo 22.642 oseb, od tega 466 Slovencev, 9.710 Italijanov, 12.284 Hrvatov in 182 drugih. V Okraju Koper pa je živelo 45.305 oseb, od tega 20.905 Slovencev, 23.993 Italijanov, 363 Hrvatov in 44 drugih.

V Okraju Buje je največ Slovencev živelo na območju Krajevnega ljudskega odbora Kaldanija, in sicer 63 (poleg njih pa še 6 Italijanov in 519 Hrvatov). V tem KLO sta tudi zaselka Bužini, kjer se je vseh 14 prebivalcev opredelilo za Slovence, in Škodelin, kjer se je tudi vseh 42 prebivalcev opredelilo za Slovence. V KLO Kaldanija je 7 Slovencev živelo v Sv. Dorligu, kjer je bilo tudi 42 Hrvatov.

Na območju KLO Sv. Marija na Krasu je živelo 150 Slovencev (151 Italijanov, 583 Hrvatov), KLO Umag pa 223. Zanimivo pa je, da je po teh podatkih v KLO Bašanija, kamor je sodila tudi Savudrija, živel le en Slovenec (635 Italijanov, 355 Hrvatov).

SKLEP

Na osnovi podatkov različnih popisov prebivalstva lahko razberemo, da je narodnostno opredeljevanje velikokrat »nedorečeno« in prilagojeno trenutnim interesom in oblastem. Hkrati lahko zlasti iz upravne razdelitve iz oktobra 1945, ki je podrobno navedena v Cadastre national de l'Istrie, vidimo, da so se oblasti dokaj natančno držale podatkov o trenutni narodnostni strukturi prebivalstva, tako da ne prihaja le do vključitve nekaterih krajev, kot je npr. Savudrija, v okvir hrvaškega Okraja Buje, ampak tudi obratno (npr. Golač, Rakitovec).

522 Po podatkih popisa iz oktobra 1945 je tam živelo 124 oseb, od teh 109 Hrvatov in 15 Italijanov.

523 SI AS 1529, šk. 2. Elaborat dr. Marjan Mašera: Krajevne oblasti v STO-ju z vidika teritorialne razdelitve.

524 SI AS 1589, IK, šk. 10. Poročilo o finančnem stanju Istrskega okrožja.

Aleksander Lorenčič

SLOVENSKO- HRVAŠKI (OBMEJNI) EKONOMSKI ODNOSI V SPODNJEM PODRAVJU

CILJI PRISPEVKA IN METODOLOŠKE ZAGATE

Prispevek Slovensko-hrvaški (obmejni) ekonomski odnosi je nastal v okviru projekta Zgodovina upravnih meja in mejnosti: Slovensko-hrvaška meja 1800–1991, ki se je na Inštitutu za novejšo zgodovino iztekla 30. junija 2014. Cilji in pričakovanja glede vsebine pričujočega prispevka so bili visoki; prispevek naj bi osvetlil obmejno ekonomsko sodelovanje med Slovenijo in Hrvaško od druge svetovne vojne do osamosvojitve. Kmalu po začetku raziskave je postalo jasno, da to zaradi problematike virov ne bo lahka naloga. Dejstvo je, da obdobje, ki je bilo primarno predmet raziskave, obmejnim problemom ni pripisovalo večjega pomena, saj smo bili teoretično v isti državi. Po pregledovanju fondov v zgodovinskih arhivih in posvetovanju z nekaterimi arhivisti, ki so odgovorni za gospodarsko področje, sem ugotovil, da je te podatke v gospodarskih fondih zelo težko

najti. Branko Oblak, arhivist v Zgodovinskem arhivu Ptuj, odgovoren za gospodarska vprašanja, v gospodarskih fondih ni zasledil problematike, vezane na vsebino prispevka, saj gospodarske organizacije zadevne statistike in tovrstnih tem niso preučevale.⁵²⁵ V podjetju Talum d. d. mi je uspelo izvedeti, da je bilo sodelovanja med podjetjem in Hrvaško precej, med drugim tudi sodelovanje s hrvaškimi firmami iz Čakovca pri gradnji 1. faze modernizacije proizvodnje primarnega aluminija v drugi polovici 80. let minulega stoletja.⁵²⁶ Iz podjetja Perutnina Ptuj d. d. sem dobil podatek s kadrovske službe, in sicer, da sta bila leta 2012 v Perutnini Ptuj s stalnim dovoljenjem za delo zaposlena dva sodelavca iz sosednje Hrvaške. V bivši državi niso potrebovali delovnih dovoljenj. Pobrskali so po starih kadrovskih podatkih in ugotovili, da je bilo zaposlenih le dvanajst ljudi, ki so imeli hrvaško državljanstvo. Perutnina Ptuj je imela v takratni Republiki Hrvaški še svoje prodajno predstavništvo v Zagrebu. Danes imajo v sosednji državi svoje podjetje Perutnina Ptuj Pipo Čakovec, ki zaposluje 733 sodelavcev.⁵²⁷ Pogledal sem tudi v določeno literaturo, ki obravnava zgodovinski razvoj posameznih podjetij. Kot primer naj navedem nekaj del, vezanih na podjetje zgodovino Taluma, d. d.: *Talum: 1954–2004: [almanah ob petdesetletnici tovarne]* / [besedila Marjeta Ciglencečki ... [et al.] ; uredili Marjeta Ciglencečki ... [et al.]; fotografije Stojan Kerbler ... [et al.]; prevod v angleščino Ksenija Vidic], Kidričevo: Talum, 2004 ([Hoče]: Leykam), 2004; Vrlič, Franc: *Tovarna glinice in aluminija »Boris Kidrič« (Kidričevo). 1954 TGA 1974: tovarna glinice in aluminija »Boris Kidrič«* / [glavni in odgovorni urednik Franc Vrlič ; fotografije Stojan Kerbler], [Kidričevo: [s. n.], 1974]; *Tovarna glinice in aluminija Boris Kidrič (Kidričevo). TGA: [15 let]: 1954–1969* / [glavni urednik Franc Vrlič ; fotografije Stojan Kerbler], Kidričevo: Tovarna glinice in aluminija, 1969 (Murska Sobota: Pomurski tisk), 1969; *Občina (Kidričevo). Zbornik Občine Kidričevo* / [uredniški odbor Zdenka Frank ... [et al.] ; prevajanje Mihael Koltak], Kidričevo: Občina, 2010 ([Ljubljana]: Grafični studio OK, 2010; Stane Tonejc (odg. urednik): *Deset let delavskega samoupravljanja Tovarne glinice in aluminija. Boris Kidrič, Kidričevo, 1960.* Zanimivo je, da v nobenem od naštetih del nisem našel ničesar uporabnega o ekonomskem sodelovanju s Hrvaško.

Vendarle pa kljub opisani problematiki obstojijo določeni viri, literatura in podatki, ki so pomagali k nastanku tega prispevka, kar bo skozi branje prispevka jasno razvidno. Prispevek osvetli ekonomske odnose med državama od druge svetovne vojne do današnjih dni s posebnim poudarkom na obdobju po letu 1991, in sicer na obmejnih območjih Ptuja, Ormoža, Središča ob Dravi, Ljutomera in Lendave.

525 Korespondenca z Brankom Oblakom (Zgodovinski arhiv Ptuj), hrani avtor.

526 Korespondenca s podjetjem Talum d. d., hrani avtor.

527 Korespondenca z Jocom Tarbukom (Svetovalec za odnose z javnostmi pri Perutnini Ptuj d. d.), hrani avtor.

SLOVENIJA IN HRVAŠKA – POMEMBNI PARTNERICI

Republika Slovenija in Republika Hrvaška, republiko nekdanje Jugoslavije, sta od vzpostavitve diplomatskih odnosov 6. februarja 1992 do danes razvili dobre, prijateljske in vsestranske odnose, čeprav sta razpad nekdanje skupne države ter razglasitev svoje samostojnosti in suverenosti 25. junija 1991 odprla vrsto kompleksnih in zahtevnih vprašanj. Jernej Zupančič celo piše, da je vzpostavitev meje delovala kot svojevrsten šok, saj lokalno prebivalstvo na to ni bilo pripravljeno. Tudi državne institucije so bile do specifičnih mejnih problemov preveč indiferentne in niso izoblikovale strategije upravljanja z obmejnimi območji.⁵²⁸ Danes sta obe državi tudi polnopravni članici Evropske unije, a vendarle še marsikatero od vprašanj ni rešeno. Med drugim tudi vprašanje meje.

Meja med Slovenijo in Hrvaško je po osamosvojitvi obeh držav prinesla številne spremembe v življenje prebivalcev na obmejnih območjih. Metka Špes meni, »da je kljub medijskemu poudarjanju negativnih plati življenja ob novi državni meji strokovno nekorektno povezovati vse negativne demografske in ekonomske kazalce, ki govorijo o zaostajanju obmejnih območij, izključno z novimi geopolitičnimi razmerami«. ⁵²⁹ Metka Špes prav tako navaja, da so »tudi nekdanje republiške meje med posameznimi federativnimi enotami Jugoslavije že predstavljale upoštevanja vredne razmejivne črte, odmaknjenost teh območij od večjih zaposlitvenih in upravnih središč pa je že desetletja prej stopnjevala njihovo zaostajanje za republiškim povprečjem«. ⁵³⁰ Če slovensko-hrvaško obmejno območje opredelimo s teritorialnimi enotami, določenimi z novim sistemom lokalne samouprave iz leta 1998, potem na sosednjo državo meji 29 slovenskih občin (15 odstotkov), kjer živi 313.139 ljudi oziroma 15,7 odstotka vseh prebivalcev Slovenije. Tri četrtine obmejnega območja in prav toliko naselij pripada k podeželskim območjem. To pomeni, da tretjina vsega slovenskega podeželskega prebivalstva živi v obmejnih območjih ob slovensko-hrvaški meji.⁵³¹

Poleg ostalega sta državi pomembni gospodarski partnerici, zato so še toliko bolj pomembni dobri odnosi. Po podatkih Statističnega urada Slovenije je bila Hrvaška v letu 2001 naš tretji najpomembnejši izvozni trg (799 milijonov ameriških dolarjev), po uvozu pa naša peta zunanjetrgovinska partnerica (403 milijonov ameriških dolarjev). V primerjavi z letom 2000 se je slovenski izvoz v Republiki Hrvaški povečal za 16,1 odstotka, medtem ko se je uvoz zmanjšal za 9,8 odstotka.⁵³² Po podatkih Banke Slovenije je največji del (45 odstotkov)

⁵²⁸ Zupančič, *Obmejni značaj Spodnjega Podravja*, str. 78–79.

⁵²⁹ Špes, *Odnos prebivalcev obmejnih območij*, str. 90.

⁵³⁰ Prav tam, str. 90.

⁵³¹ Prav tam, str. 90.

⁵³² Statistični urad Slovenije (SURS). Dostopno na: <http://www.stat.si/>.

slovenskih neposrednih naložb v tujini prav na Hrvaškem. 31. decembra 2000 je bilo na Hrvaškem za 357,7 milijonov ameriških dolarjev slovenskih neposrednih naložb. Hrvaška podjetja so imela 31. decembra 2000 v Sloveniji 48 milijonov ameriških neposrednih naložb. V letu 2001 je imela Slovenija na Hrvaškem po začasnih podatkih za približno 40 milijonov ameriških dolarjev naložb.⁵³³ Vse od samostojnosti obeh držav je zabeležena rast vseh komponent gospodarskega sodelovanja (blagovne in storitvene menjave, vhodne oziroma izhodne investicije), ki je bila prekinjena v letu 2009 kot posledica globalne gospodarske krize. Danes Hrvaška po izvozu blaga v Slovenijo z 8,1-odstotnim deležem zaseda četrto mesto, medtem ko po izvozu blaga iz Slovenije s 6,3-odstotnim deležem zaseda peto mesto.⁵³⁴ Hrvaški trg je od osamosvojitve dalje eden najzanimivejših za slovenske vlagatelje. Hrvaška je bila namreč do leta 2006 glede na vrednosti slovenskih neposrednih naložb v tujini na prvem mestu.⁵³⁵

Med pomembnejšimi pogodbami in sporazumi, ki sta jih državi sklenili, kar zadeva ekonomsko sodelovanje, je treba omeniti Pogodbo o ureditvi premoženjskopравниh odnosov, ki je začela veljati 23. februarja 2000. Z njeno uveljavitvijo je bilo med državama urejeno eno poglobitnih vprašanj varstva lastninske pravice fizičnih in pravnih oseb ene države na ozemlju druge države na enakopravni podlagi. Leta 1997 je bil podpisan Sporazum med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško o prosti trgovini, ki je začel veljati 1. oktobra 2001, sicer pa se je začasno uporabljal že od januarja 1998.⁵³⁶ Sporazum je okvir za gospodarsko sodelovanje ter pomembno prispeva k sprostitvi trgovine med državama. 5. septembra 2001 je začel veljati Sporazum med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško o obmejnem prometu in sodelovanju, s katerim se je omogočil in uredil promet oseb med mejnima območjema, postavila sta se pravni okvir za izboljšanje življenjskih razmer obmejnega prebivalstva ter za okrepljeno gospodarsko sodelovanje med subjekti obeh držav na obmejnem območju. 18. marca 2002 sta državi začeli izdajati po sporazumu predvidene listine in dokumente.⁵³⁷ Sporazum med Slovenijo in Hrvaško o obmejnem prometu in sodelovanju sta državi sklenili, da bi olajšali gospodarsko in drugo sodelovanje ter gibanje obmejnega prebivalstva. Sporazum je olajšal prehod meje obmejnemu prebivalstvu, predvsem tistim, ki dnevno prehajajo državno mejo in katerih socialni in gmotni položaj je bil z vzpostavitvijo državne meje najbolj ogrožen. Gre za kmete, ki so lastniki nepremičnin in zemljišč na drugi strani meje, dnevne delovne migrante in šolarje. Določila sporazuma so

533 Banka Slovenije (BS). Dostopno na: <https://www.bsi.si/>.

534 Veleposlaništvo Republike Slovenije Zagreb. Dostopno na: <http://www.zagreb.veleposlanistvo.si/index.php?id=3134>, (20. 5. 2014).

535 Statistični urad Republike Slovenije (SURS). Dostopno na: <http://www.stat.si/>.

536 Slovenija Summit, Brdo/Bled (31. 5.–1. 6. 2002). Dostopno na: <https://www.summit2002.gov.si/slo/bilateral/hrvaska/>. (20. 12. 2013).

537 Prav tam.

tudi po uveljavitvi schengenskega pravnega reda v Sloveniji konec leta 2007 ostala v veljavi. Tako lahko na 670 kilometrov dolgi kopenski meji prebivalci obmejnega območja z obmejno prepustnico prehajajo 21 maloobmejnih mejnih prehodov. Prehajajo lahko tudi meddržavne in mednarodne mejne prehode, v primeru upravičenih razlogov pa tudi točke zunaj uradnih mejnih prehodov. Sporazum je ostal veljaven tudi po vstopu Hrvaške v Evropsko unijo. Sporazum o maloobmejnem prometu in sodelovanju, ki sta ga državi sklenili 28. aprila 1997, na kopnem določa obseg obmejnega območja v širini desetih kilometrov v notranjost vsake države in našteva naselja v tem območju. O njem je presojało ustavno sodišče, ki je 19. aprila 2001 ugotovilo, da sporazum ne prejudicira meje med državama in da je v skladu z ustavo in temeljno ustavno listino. To pa zato, ker nima neposrednih določb o meji, temveč le našteva naselja. Neposredno tudi ne navaja, kdo izvaja oblast na spornih območjih. Obmejno območje na morju je opredeljeno kot celota in se prostorsko ne ujema povsem z obmejnimi območjem na kopnem. V 59. členu sporazum določa, da ne prejudicira meje. Po presoji ustavnega sodišča je sporazum nato 5. septembra 2001 začel veljati, po ratifikaciji v slovenskem državnem zboru pa sta ga državi v celoti začeli izvajati 18. marca 2002.⁵³⁸

Državna meja je povzročila spremembe, ki se jim je obmejno prebivalstvo z neugodno socialno geografsko strukturo težko in le počasi prilagajalo. Strokovnjaki so svarili, da bi lahko težave, ki jih je prinesla nova državna meja, prizadele tudi širša območja (npr. Haloze) in ogrozile njihovo nadaljnjo poselitev ter življenje.⁵³⁹ Spodnje Podravje je v veliki meri ohranilo agrarno podobo, kjer se na eni strani še srečujemo z agrarno prenaseljenostjo, ostarelostjo kmečkega prebivalstva, neugodno zemljiško posestno strukturo, na drugi strani pa tudi z neugodno strukturo delovnih mest v neagrarnih poklicih. Urbana središča regije (Ptuj, Ormož, Ljutomer) si niso uspela ustvariti širših urbaniziranih območij. Proces terciarizacije močno zaostaja za slovenskim povprečjem. Meja je prekinila mnoge vezi na področju izobraževanja, zdravstva, zaposlovanja, pojavili so se problemi dvolastništva, ohromila pa je tudi gospodarske vezi z relativno dobro razvito varaždinsko-čakovsko regijo v sosednji državi. Regija ima sicer pomembno tranzitno lego.⁵⁴⁰

538 Deset let maloobmejnega sporazuma med Slovenijo in Hrvaško. Dostopno na: <http://www.rtvsllo.si/slovenija/deset-let-maloobmejnega-sporazuma-med-slovenijo-in-hrvasko/265498>. (20. 11. 2013).

539 Špes, Odnos prebivalcev obmejnih območij, 2001, str. 90.

540 Prav tam, str. 92.

Blagovna menjava med Slovenijo in Hrvaško v letih 2003–2010 (v mio evrih)

Leto	Izvoz	Uvoz	Obseg
2003	1.006,9	444,4	1.451,3
2004	1.166,7	514,2	1.680,9
2005	1.304,2	608,8	1.913
2006	1.464,4	735,9	2.200,3
2007	1.569,6	849,4	2.419,1
2008	1.693,9	835	2.528,8
2009	1.241,9	629,9	1.870,8
2010	1.220,3	746	1.966,3

Vir: Statistični urad Republike Slovenije (SURS). Dostopno na: <http://www.stat.si/>.

Vstop Hrvaške v Evropsko unijo je za Slovenijo in ekonomsko sodelovanje med državama pomenil pomembno prelomnico. Predstavljal je izziv za naša podjetja, za slovenske izvoznike pa še večjo konkurenco tujih podjetij na tem trgu, še bolj pa hrvaško konkurenco slovenskim izvoznikom na tretjih trgih, pa tudi v Sloveniji. Slovenija in Hrvaška sta ob vstopu napovedovali še več trgovanja med državama, številni gospodarstveniki pa so pričakovali lažje poslovanje in pozitivne učinke na gospodarsko sodelovanje. Za Slovenijo je Hrvaška nedvomno pomemben trg, saj je na drugem mestu po slovenskih neposrednih tujih naložbah v tujini in na petem mestu po blagovni menjavi. Ena bistvenih novosti je bila povezana s pravnim statusom ekonomskih poslov. Hrvaška je imela v carinski in davčni zakonodaji EU do vstopa status tako imenovane »tretje države« in posledično je bilo trgovanje z njo podvrženo carinskemu nadzoru. Po vstopu se je njen teritorij integriral v carinsko področje EU z vsemi pravnimi posledicami te integracije.⁵⁴¹

OBMEJNO SODELOVANJE

V obdobju 1971–1981 je v obmejnih občinah prišlo do zmanjševanja prebivalstva. Negativna demografska gibanja, ki so jih spremljale značilne spremembe v strukturah prebivalstva, so precej zmanjševala lastne zmožnosti za hitrejši družbenoekonomski razvoj teh področij in so zahtevala izvajanje določenih ukrepov in aktivnosti, da bi se takšni trendi zmanjšali. Zanimiva ugotovitev je ta, da so se v obdobju 1976–1982 obmejne občine razvijale hitreje od slovenskega povprečja,

⁵⁴¹ Kaj prinaša vstop Hrvaške v Evropsko unijo? Gospodarska zbornica Dolenjske in Bele Krajine. Dostopno na: <http://www.gzdbk.si/si/aktualno/uspeh/detajl/?id=1292>, (19. 2. 2015).

kar je razvidno iz podatkov o rasti družbenega proizvoda, zaposlenosti in aktivnih osnovnih sredstev. Pri tem so se hitreje razvijale manj razvite, počasneje pa razvitejše občine. Kar se tiče obmejnih občin na Štajerskem in v Pomurju, so slednje izstopale glede na površine kmetijskih zemljišč. Čeprav je bil delež kmetijskih površin v vseh obmejnih občinah večji od slovenskega povprečja, je slednji z več kot 60 odstotki izstopal v občinah Ljutomer, Lendava, Ormož in Ptuj. V občinah Ljutomer, Ormož in Ptuj se je v obdobju 1971–1981 zmanjšalo tudi število prebivalstva. Prebivalci so se odseljevali predvsem v močnejša gospodarska središča, povečevalo pa se je tudi število delavcev na začasnem delu v tujini, zlasti v občinah v severovzhodnem delu meje s Hrvaško.

Že v času druge Jugoslavije so tako imenovane bratske občine zgledno sodelovale. Predvsem pa si je politika prizadevala za čim boljše delovanje in sodelovanje med obmejnimi občinami. O tem priča tudi dopis Edvarda Kardelja, ki ga je leta 1955 poslal Branku Petroviću z Urbanističnega instituta NR Hrvatske, ki se je nanašal na problematiko občin v obmejnih območjih.⁵⁴² Med drugim Kardelj piše, da ne izključuje možnosti, da bodo za boljše sodelovanje morali v Zakon o narodnih odborih vnesti predpise o sodelovanju med občinami na mejnih področjih med republikami.⁵⁴³

O prizadevanjih za dobro sodelovanje in odnose priča med drugim tudi dnevni delovni posvet tajnikov občinskih sindikalnih svetov Varaždin-Čakovec-Ptuj, ki je potekal na Ptujju 19. in 20. avgusta 1963. O posvetu je poročal *Tednik*.⁵⁴⁴ Na njem so bili izdelani osnutki programov medobčinskega sodelovanja za stalno konferenco občin in za odbor »bratstva in prijateljstva« omenjenih treh občin, pa tudi osnutki pravilnikov obeh medobčinskih organov, v katerih so bile določene pristojnosti, pravice in dolžnosti. Poleg tega so izdelali osnutek pravilnika o poslovanju sklada »bratstva in prijateljstva« pri Narodni banki v Varaždinu in osnutek pravilnika o podeljevanju nagrade ter prehodnega pokala »bratstva in prijateljstva« občin Varaždin-Čakovec-Ptuj. Osnutki navedenih dokumentov so bili izdelani v skladu s programom ZKJ in ustave SFRJ. V *Tedniku* so še zapisali, »da so v okviru delovnega sestanka tajniki obiskali delovni kolektiv »Delta« Ptuj, kjer so se seznanili z delom tega delovnega kolektiva in se zadržali dalj časa v prisrčnem razgovoru z njegovimi predstavniki». ⁵⁴⁵ Ob zaključku delovnega sestanka sta, kot so zapisali v *Tedniku*, »gosta iz bratske republike Hrvaške« dala izjavi, ki pričata o dobrem sodelovanju slovenskih in hrvaških občin. Jože Megla, tajnik ObSS Čakovec, je dejal: »V občini Čakovec visoko cenimo sodelovanje med občinami

542 SI AS 223, šk. 624, št. 5/55.

543 Prav tam.

544 *Tednik, Glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva za Podravje*, Ptuj, letnik XVI, št. 32, 23. 8. 1963, str. 1.

545 Prav tam, str. 1.

Varaždin-Čakovec-Ptuj, ki postaja iz dneva v dan vse močnejše in plodnejše. Mišljenja sem, da je sedaj najvažnejša naloga, da takoj preidemo h konkretnemu uresničevanju tega, kar je zapisano v listinah o medobčinskem sodelovanju. Splošne postavke za bodoče razvijanje prijateljskih in bratskih odnosov in sodelovanja na področjih gospodarstva, družbenih služb, družbenopolitičnih organizacij, občinskih skupščin, nadalje na področju kulture in umetnosti, turizma, športa in telesne kulture nam odpirajo široke možnosti za doseganje velikih uspehov. Začeto delo moramo nadaljevati, v njem pa naj se odražata revolucionarno pridobljeno bratstvo in enotnost naših narodov. Vsem občanom ptujske komune pošiljam prisrčne in bratske pozdrave!« Dragoslav Dordevič, tajnik ObSS Varaždin, pa je dejal: »Srečen sem, da je bilo naše srečanje na tem delovnem sestanku tako prisrčno in da smo opravili pomembno delo za bodoče medobčinsko sodelovanje. Pri našem delu smo v celoti upoštevali želje in hotenja naših delovnih ljudi in pričakujem, da je pred nami obdobje plodnega vsestranskega in konkretnega sodelovanja. Občutim zelo veliko zadovoljstvo nad doseženimi uspehi po letu 1960, ko se je sodelovanje začelo, rezultat tega sodelovanja pa je iskreno in trajno prijateljstvo med občani občin Varaždin-Čakovec-Ptuj. Predlagam, da bi se pred prvim zasedanjem skupščine stalne konference občin V-C-P in zasedanjem odbora »bratstva in prijateljstva« na skupnem posvetu sestali predsedniki občinskih skupščin in vseh družbenopolitičnih organizacij, na katerem bi se konkretno dogovorili o oblikah sodelovanja med njihovimi organi in forumi oziroma organizacijami. Nadalje predlagam, da bi občinski odbori strokovnih sindikatov čim prej vzpostavili medsebojne stike. Občinski sindikalni svet Varaždin bo vložil vse svoje napore, da se bo dosledno uresničilo vse to, kar smo zapisali v temeljne listine medobčinskega sodelovanja in prijateljstva. Vsem delovnim ljudem občine Ptuj pošiljam iskrene bratske pozdrave in jim želim obilo delovnih uspehov.«⁵⁴⁶

Z osamosvojitvijo Republike Slovenije leta 1991 je morala novonastala država spremeniti ustavo, pripraviti temeljno zakonodajo in izvesti reforme. Ker je bila prioriteta Slovenije vstop v Evropsko unijo, je morala zakonodajo čim bolj približati evropski.⁵⁴⁷ Po informacijah Službe RS za evropske zadeve so regionalne in lokalne iniciative z leti postajale vedno pomembnejši dejavnik meddržavnega sodelovanja. Sezname predlaganih projektov čezmejnega sodelovanja so vključevali projekte za transportno in obmejno infrastrukturo, okolje in naravovarstvo, gospodarsko sodelovanje, regionalne in lokalne iniciative, katerih nosilci so regionalne razvojne agencije, podjetniški centri, občine.⁵⁴⁸

⁵⁴⁶ *Tednik, Glasilo Socialistične zveze delovnega ljudstva za Podravje*, Ptuj, letnik XVI, št. 32, 23. 8. 1963, str. 1.

⁵⁴⁷ SI AS 1994, šk. 2/98.

⁵⁴⁸ Špes, Odnos prebivalcev obmejnih območij, str. 99.

Z osamosvojitvijo Slovenije in nastankom državne meje med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško v letu 1991 so se odprli tudi mnogi obmejni problemi, saj je, kot piše Borut Belec, nova funkcija meje omejila ali pretrgala tradicionalne gospodarske tokove tamkajšnjega prebivalstva.⁵⁴⁹

Severovzhodna Slovenija ima značaj nizkega ravninskega in gričevnatega sveta, ki ga prečkata reki Mura in Drava. Meja zato najpogosteje poteka po obeh rekah in dolinah njunih pritokov ter po reki Sotli, pritoku Save. Razvodna slemenena predstavljajo mejo le v Medmurskih goricah ter Vzhodnih Halozah. Na obravnavanem sektorju slovensko-hrvaške meje je sedem mednarodnih, trije meddržavni in dva obmejna prehoda.⁵⁵⁰ Razvoj neagrarnih dejavnosti v slovenskih obmejnih središčih je po drugi svetovni vojni omogočil zaposlitev hrvaškega prebivalstva v Lendavi, Ljutomeru, Rogatcu, Rogaški Slatini, Podčetrtku in drugod. Slovenci so se na Hrvaškem zaposlili le izjemoma, npr. iz območja Rogatca v sosednji Straži. Dnevni migranti so prihajali v pomurske in podravske obmejne občine iz »Hrvaškega Medmurja in z Varaždinske ravnine«, v občino Šmarje pa iz Hrvaškega Zagorja.⁵⁵¹ Po drugi strani so na Hrvaškem kupovali vinograde slovenski kmetje, na primer z Murskega polja, ki so po drugi svetovni vojni z zakonom o viničarskih razmerjih tovrstno posest izgubili. Sicer pa je zemljiško pomešanost pospeševala želja nižinskega prebivalstva po vinogradniški zemlji tudi drugod, na primer z »Dolinskega in Hrvaškega Medmurja v Lendavskih in Medmurskih goricah«. Manj potrebe po takšnem dopolnjevanju kmetijske produkcije kažejo po naravi manj homogena območja, na primer Posotelje. K zemljiški pomešanosti so prispevale tudi prestativte vodnih tokov, zlasti mejnih Mure in Drave, kjer meje katastrskih občin mnogokje potekajo po nekdanjem rečnem toku oziroma mrtvih rokavih.⁵⁵²

Borut Belec je v svojem prispevku naredil izjemno analizo prekomejnih zemljiških posestev in zaposlitev.⁵⁵³ Podatki so za leto 1992. Kot je ugotovil, je bila ne glede na to, da so bili v številu lastnikov zajeti tudi solastniki, hrvaška posest največja v občini Lendava, kjer je imelo 2.963 lastnikov 805 ha zemlje ali 3,14 odstotka občinske površine. V katastrski občini Petišovci je leta 1992 delež njihove posesti znašal 12,1 odstotka, v katastrski občini Pince celo 31,7 odstotka površine. Na obe katastrski občini je odpadlo kar 2.146 ali 72 odstotkov hrvaških lastnikov s 703 ha ali 87 odstotkov njihove posesti v občini Lendava. Zemljiška posest lastnikov iz občine Lendava v Hrvaškem Medmurju je bila prav

549 Belec, Prekomejna zemljiškoposestna pomešanost, str. 73.

550 Prav tam, str. 74. Poimenovanje je citirano po avtorju Belcu, sicer se ta poimenovanja v splošni rabi ne uporabljajo oz. navajajo kot zemljepisna lastna imena.

551 Prav tam, str. 74.

552 Prav tam, str. 75.

553 Prav tam, str. 73–82. Podrobneje glej tabelarne prikaze v omenjenem članku Boruta Belca.

tako izredno močna. Vseh lastnikov je bilo 296, največ iz Hotize, Velike Polane, Lendave, Dolnje in Gornje Bistrice, Kota, Petišovec in Gaberja. Nekaj zemljišč na Hrvaškem je imelo tudi družbeni sektor.⁵⁵⁴

V občini Ljutomer je leta 1992 imelo 341 lastnikov iz Hrvaške 94 ha zemlje. Najmočnejša je bila njihova posest v »Slovenskem Medmurju«, in to v katastrski občini Veščica, Razkrižje, Gibina in Globoka. V navedenih katastrskih občinah je bilo 262 ali 76 odstotkov vseh hrvaških lastnikov s 60 ha ali 63 odstotki njihove posesti v občini. Kar 125 ali 37 odstotkov jih je bilo iz katastrske občine Banfi, 26 iz Zagreba, 21 iz katastrske občine Robadje ... Lastniki iz občine Ljutomer so v tem letu imeli na Hrvaškem 275 ha zemlje, pogosto vinograde, največ v obmejnih katastrskih občinah Štrigova in Robadje. V občino Ljutomer je v tem času na delo dnevno iz Hrvaške prihajalo 332 oseb. Največ jih je delalo v podjetjih Mura, Imgrad, PGP in Tehnostroj.⁵⁵⁵

V občini Ormož je imelo leta 1992 609 lastnikov iz Hrvaške 334 ha zemlje. Najštevilnejši so bili v katastrski občini Središče, kjer je imelo 241 lastnikov 139 ha zemlje ali 12,1 odstotka površine katastrske občine. Sledile so katastrske občine Trgovišče, Vodranci, Gomila in Obrez. V naštetih katastrskih občinah je bilo 349 ali 72 odstotkov vseh hrvaških lastnikov z 201 ha ali 60 odstotki zemlje v občini. Najpogosteje so bili iz Tmovca, Belice, Gornjega Hraščana, Čakovca, Zagreba, Macinca, Lovrečana, Nedelišča in Varaždina. Na drugi strani je bilo zemljiških lastnikov iz občine Ormož na Hrvaškem 172, največ v katastrski občini Družbinec, Sv. Urban, Stanetinec, Robadje in Križovljan. V ormoških podjetjih je bilo zaposlenih 126 hrvaških delavcev, največ v Merkator-Ogradu, Tovarni sladkorja, Optiplastu, Plastdispenserju, deloma tudi v Drogi-Gosad v Središču ob Dravi.⁵⁵⁶

V občini Ptuj je leta 1992 710 lastnikov iz Hrvaške imelo 326 ha zemlje. Delež njihove posesti je bil posebno visok v katastrski občini Drenovec, kjer je znašal 26,6 odstotka, v katastrski občini Mali Okič, Goričak, Pestike, Zakl, Meje, Korenjak, Velika Varnica in Cirkulane pa se je gibal med šestimi in deseti odstotki. Največ zemlje (38 ha) so hrvaški lastniki imeli v katastrski občini Velika Varnica, od tega 21 ha gozda. V navedeni katastrski občini je bilo 298 ali 42 odstotkov vseh hrvaških lastnikov s 153 ha ali 47 odstotki zemlje v občini. Najpogostejši so bili iz naselij Dubrava, Nadkrižovljan, Gornja Voča, Donja in Gornja Višnjica, Babinec in Trakoščan.⁵⁵⁷

554 Prav tam, str. 75, 76.

555 Prav tam, str. 77, 78.

556 Prav tam, str. 80.

557 Prav tam, str. 80.

Slovensko-hrvaško čezmejno sodelovanje poteka že več let ob podpori različnih evropskih in nacionalnih finančnih instrumentov, začelo se je leta 2003 s programoma PHARE v Sloveniji in CARDS 2003 »Lokalni razvoj obmejnih regij« na Hrvaškem, ki sta bila predhodnika novega pristopa sosedskih programov. Leta 2004 so Slovenija, Hrvaška in Madžarska razvile »trilateralni« program čezmejnega sodelovanja z imenom Sosedski program Slovenija/Madžarska/Hrvaška 2004–2006, s čimer so si želele zagotoviti boljšo pripravljenost na vplive širitve in okrepiti dobre odnose. Sosedski program je zagotovil osnovo za razvoj in izvedbo skupnih razvojnih projektov na dveh prednostnih področjih: gospodarska in socialna kohezija ter razvoj človeških virov in trajnostni razvoj.⁵⁵⁸ Obmejno sodelovanje obmejnih območij med Slovenijo in Hrvaško je bilo v zadnjih letih še dodatno spodbujano s strani programov in projektov. Eden takšnih je program IPA Slovenija-Hrvaška 2007–2013. V celotnem obdobju 2007–2013 je bilo za sofinanciranje čezmejnih projektov v okviru Operativnega programa IPA Slovenija-Hrvaška, katerega organ upravljanja je bila Služba Vlade Republike Slovenije za lokalno samoupravo in regionalno politiko, na voljo dobrih 28 milijonov evrov. S pomočjo programa sta si Slovenija in Hrvaška med drugim prizadevali za sožitje ljudi, ki živijo na obmejnem območju. Izkušnje izvajanja omenjenega operativnega programa pričajo o izjemno velikem interesu za sodelovanje obmejnih območij Slovenije in Hrvaške (že v okviru prvega javnega razpisa je prispelo kar 112 projekt-nih predlogov). Drugi javni razpis v vrednosti 12 milijonov evrov je bil objavljen leta 2010, poudarek pa je bil na projektih, ki so spodbujali razvoj podjetništva.⁵⁵⁹

Ena od zahtevnejših nalog je bila tudi zakonodaja s področja lokalne samouprave. Reforma v lokalni samoupravi je med drugim občinam prinesla funkcionalne, teritorialne in organizacijske novosti. Posebej se je spremenilo delovanje in življenje v obmejnih občinah, kamor je spadala tudi Občina Ormož, saj je v to občino vse do leta 2006 spadalo tudi Središče ob Dravi, ki je leta 2006 postalo samostojna občina.⁵⁶⁰

Občina Središče ob Dravi si je že v svojem prvem mandatu med letoma 2006 in 2010 zastavila smeje načrte pri vzpostavljanju možnosti za oživitev gospodarstva, vlaganje v infrastrukturo in odpiranje novih delovnih mest. Dejstvo je, da je bilo z nastankom državne meje leta 1991 na tem območju prekinjeno intenzivno sodelovanje s sosednjo Republiko Hrvaško tudi na kmetijskem in širšem

558 Instrument predpristopne pomoči (IPA), Čezmejno sodelovanje, Slovenija-Hrvaška, operativni program 2007–2013. Dostopno na: <http://www.eu-skladi.si/ostalo/operativni-programi/op-si-hr.pdf>, (20. 12. 2014).

559 Uspešno sodelovanje obmejnih območij med Slovenijo in Hrvaško v okviru programa IPA Slovenija-Hrvaška 2007–2013, Republika Slovenija, Služba vlade Republike Slovenije za lokalno samoupravo in regionalno politiko. Dostopno na: http://www.arhiv.svlr.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/585/2239/index.html, (25. 03. 2013).

560 Hernja Masten, Borko, Občina Središče ob Dravi, str. 15.

gospodarskem področju. Nekdanjega skupnega trga ni bilo več. Sodelovanje se je z leti sicer ponovno okrepilo, z vstopom Hrvaške v Evropsko unijo pa se bo nesporno še izboljšalo.⁵⁶¹

Območje Ormoža in Središča ob Dravi je obmejno območje, kjer so bile od nekdaj medsosedske povezave precejšnje. Geografske, kulturne, gospodarske in prometne okoliščine so, kot je zapisal Viktor Vrbnjak, vplivale in omogočale, da so bile zveze med Slovenijo in Hrvaško na tem področju skozi zgodovino trajne in močne. Gospodarski in prometni stiki med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino so se razvili v tako močni meri, da se, tako zapiše Vrbnjak, v »Varažlu«, kakor se je včasih imenoval Varaždin, ni počutil kot tujec.⁵⁶² Ptuj je na primer živel v svoji trgovini in obrti od podravinskih in zagorskih sejmov in čakovski trgovec je kupoval gospodarske pridelke Murskega polja v enaki meri kot Varaždin gospodarske pridelke ormoške in središke okolice. Večji kraji v Podravju in Pomurju, ki so bili sedeži prometne osi Gradec–Varaždin s podaljškom na sever proti Dunaju in na jug v Zagreb. To je pokrajina, o kateri je slovenski publicist K. Slanc že leta 1879 zapisal, da bo tu Slovenec lahko »jedenkrat, kakor uže zdaj germanizaciji pot zapiral – jugoslovanstvu pot odpiral«. ⁵⁶³ Gradec je bil za vzhodno Štajersko do leta 1859 cerkveno, do leta 1918 politično in visokošolsko središče, medtem ko je bil Varaždin trg za agrarne pridelke Podravja in hkrati tudi središče vzhodnoštajerskega dijaštva. Varaždinska gimnazija in zagrebške šole so po naravni legi Štajerce vlekli k sebi in ormoški, središki in ljutomerski sinovi so skoraj brez izjeme študirali v Varaždinu, se tam spoznavali s hrvaško književnostjo in jo prinašali na Štajersko, ki v tistem času še ni imela narodnega kulturnega središča.⁵⁶⁴ V drugi polovici 19. stoletja, odkar so Slovenci v Pomurju in Podravju po obnovljeni ustavni dobi 1860 začeli ustanavljati čitalnice, nekoliko tudi po hrvaškem zgledu, so vsem večjim narodnim prireditvam prisostvovali tudi najbližje živeči Hrvati. Med obema vojnoma pa je bilo med slovenskim Podravjem in hrvaško Podravino še naprej veliko stikov, saj je del severne Hrvaške spadal pod mariborsko oblast. Pomembni so bili tudi kulturni stiki in za kulturno zgodovino je iz tega časa pomembno izpostaviti nastanek varaždinskega muzejstva, ki je pokazalo svoje rezultate na zgodovinski razstavi leta 1923, ko so se sestali zastopniki celjskega, ptujskega in mariborskega muzejskega društva v Varaždinu.⁵⁶⁵

Po mnenju Marije Hernja Masten, upokojene arhivistke Zgodovinskega arhiva Ptuj, tozdi in ozdi niso bili v navezavi preko matičnih meja. Po njenem

561 Prav tam, str. 21.

562 Vrbnjak, Kulturni stiki med Varaždinom in slovenskim Podravjem, str. 52.

563 Prav tam, str. 52.

564 Prav tam, str. 52.

565 Prav tam, str. 56.

mnenju obmejnih povezav namenoma ni bilo (ovire so bile zakonodaja, nižji dohodki v južnih republikah itd). Sama narava dela je prinesla, da so se ljudje zaposlovali v prekomejnih občinah. Manj Slovenci na Hrvaškem, obratno več. Slovenci so večinoma šli delat v Nemčijo in Avstrijo. Tudi v Ormožu je bilo nekaj obratov, kamor so na delo prihajali s sosednje Hrvaške (Opekarna, Kmetijski kombinat Ormož, Tovarna Jože Kerenčič, Tovarna sladkorja itd.). Zaradi politike »razviti manj razvitim« je Slovenija precej svojega kapitala vlagala v druge republike. Najbolj tipičen primer je sozd Slovenijavino, ki je zasajevalo vinograde v Makedoniji in na Kosovem ter izobraževalo ljudi. Ker so zaradi tega imeli preseške vina, so slovenske kleti (Ptuj, Brežice, Koper, Vinag Maribor itd.) njihovo vino morale po razrezu obvezno vzeti za kompenzacije plačil republiških dolgov. Omenjena zgodba je vinogradništvu naredila precej škode, saj so morali slovenski kletarji prodati enormne količine vina, zanje pa so ustvarili nekvalitetne blagovne znamke.⁵⁶⁶

Za uspešno obmejno sodelovanje so bile zelo pomembne prometne povezave. Zdenka Kresnik v svojem magistrskem delu ugotavlja, da so na Ormoškem najpomembnejša cestna križišča potekala proti Ljutomeru, Čakovcu in Varaždinu ter Ptuj. Med cestnimi povezavami, ki so bile najpomembnejše, je bila tudi povezava Ptuj–Ormož–Čakovec. Ko govorimo o razvoju in ureditvi prometa, je bil ključen most čez reko Dravo, ki je omogočal prometno povezavo s Hrvaško. Most je bil sicer zgrajen že leta 1889. Stal je do aprila 1941, ko ga je porušila umikajoča se jugoslovanska vojska. Nemci so ga usposobili za promet, ponovno uničenje pa je doživel leta 1945. Po končani drugi svetovni vojni je bil temeljito obnovljen iz svežega hrastovega in smrekovega lesa. Ker je bil lesen, ga je voda začela najedati in njegovo prečkanje je postalo nevarno – zato so ga 11. novembra 1965 popolnoma zaprli, pešci pa so ga kljub temu še vedno uporabljali. 8. maja 1966 se je zaradi narasle Drave podrl eden od lesenih podpornikov in gornja ploskev mostu se je udrla. Novi most je leta 1967 začelo graditi podjetje Tehnogradnje, podjetje za inženirsko-tehnične gradnje Maribor, ki je poleg omenjenega mostu zgradilo še Hidroelektrarno Ožbalt med letoma 1957 in 1960, most čez Dravo in športno tribuno v Mariboru leta 1962 ter hotel Slavija v Mariboru. Most v Ormožu, katerega investitor je bil Cestni sklad SRS, je bil zgrajen na istem mestu kot stari dotrajan in delno porušen lesen most. Dolžina mostu je znašala 205,5 metrov, širina 8,52 metrov, njegova površina pa 1.750,68 kvadratnih metrov. Slavnostno odprtje mostu je potekalo 28. aprila 1968, ko je predsednik SO Ormož Franc Novak na zaščitni ograji sredi mostu odkril spominsko ploščo z imenom mostu – Most bratstva in prijateljstva.⁵⁶⁷

⁵⁶⁶ Korespondenca z Marijo Hernja Masten, hrani avtor.

⁵⁶⁷ Kresnik, *Zgodovina vsakdanjika ormoškega območja med leti 1945 in 1980*, str. 130–132.

Glede na geostrateško lego Ormoža je bila pomembna tudi turistična dejavnost. S turizmom je bilo neločljivo povezano gostinstvo. Omeniti velja sodelovanje ormoškega orkestra, gasilskih društev in ostalega s sosednjimi hrvaškimi kraji. K obogatitvi turistične ponudbe je prispevalo tudi javno odprto kopališče v Ormožu, za katerega je bil idejni načrt izdelan leta 1964 na podlagi zazidalnega situacijskega načrta, izdelanega v Zavodu za urbanizem Maribor, in na podlagi nasvetov Zavoda »ing. S. Bloudka«. Kopališče je očitno privabljal veliko gostov, med njimi so bili v ospredju gostje iz Varaždina.⁵⁶⁸

V povezavi z industrijsko proizvodnjo ormoškega območja omenimo še v letu 1964 ustanovljeno poslovno enoto Droge Portorož v bivšem Zdravčevem mlinu v Središču ob Dravi, imenovano »Sudest« (Surovine-destilacija), ki se je pridružila ostalim obratom »Droge« po tedanji državi ter njenim odkupnim postajam in predstavništvom. Prostore v Središču so usposobili za odkup zdravilnih zelišč ter za predelavo gob in gozdnih sadežev, uredili so prostore za predelavo zdravilnih zelišč, za njihovo rezanje, baliranje in končno pripravo za tržišče ter skladiščenje. Odkupna postaja je kupovala zdravilna zelišča in gobe tudi v Zagorju in različnih krajih Hrvaške.⁵⁶⁹ Pri gradnji ormoške tovarne Optyl je sodelovalo tudi podjetje iz Hrvaške. Gradnja tovarne Optyl je bila končana v letu 1975. V letu 1976 se je tovarni priključilo še podjetje Optika Ljubljana ter leto kasneje še tovarna optičnih izdelkov Likaplast Udbina s Hrvaške (poslovni predmet je predstavljala proizvodnja in montaža okvirjev za korekcijo vida in sončna očala iz acetatne celuloze, prodaja optičnih izdelkov ter proizvodnja plastične embalaže).⁵⁷⁰ Pomembno prelomnico je v razvoju industrije predstavljala tudi ustanovitev ormoške cukerce (tovarne sladkorja), ki je bila slabih trideset let razpoznavni znak mesta Ormož in celotne občine, saj je bila kot edina slovenska tovarna sladkorja s svojimi proizvodi prisotna malodane v vsakem slovenskem gospodinjstvu. Tovarna je bila v centru svoje surovinske baze – Ptujsko polje, Prekmurje, lendavski okoliš ter sosednji del Hrvaške od Zavrča do Varaždina.⁵⁷¹

Pomemben je bil tudi pretok delavcev. Zdenka Kresnik piše, da so na eni strani tako naši delavci odhajali na delo v tujino, na drugi strani pa so začeli na delo v Ormož in Središče ob Dravi prihajati nekvalificirani delavci iz bližnjega Varaždina in Čakovca – to so bile predvsem dnevne migracije. Priseljevanje se je povečalo zlasti po letu 1974, ko so se zaradi gospodarske krize v zahodnoevropskih državah tam zmanjšale možnosti za zaposlovanje, in doseglo vrhunec leta 1979. Medtem ko se je po drugi svetovni vojni v Slovenijo sicer priseljevalo veliko ljudi iz Hrvaške, ki so prevladovali tudi v šestdesetih letih, se je od začetka

568 Prav tam, str. 135–136.

569 Prav tam, str. 69–70.

570 Prav tam, str. 69.

571 Prav tam, str. 71–72.

sedemdesetih občutno povečalo priseljevanje iz Bosne in Hercegovine. Veliko so se zaposlovali tudi v zdravstvenih storitvah, kjer je predvsem strežno osebje prihajalo iz Hrvaške.⁵⁷²

Po letu 1991 in osamosvojitvi obeh držav se je sodelovanje na mnogih področjih sicer spremenilo, a ne za dolgo, saj je že vstop Hrvaške v Evropsko unijo ponovno pozitivno vplival na odnose. Ormoški župan Alojz Sok je odnose med prebivalci z ene in druge strani meje ob praznovanju vstopa Hrvaške v Evropsko unijo leta 2013 opisal kot dobre in med drugim dejal: »Ljudje na našem obmejnem območju so vedno dobro sodelovali in se med seboj tudi poročali. Administrativna meja, ki nas je ločevala 22 let, je sodelovanje sicer poslabšala, mnogi tokovi so se upočasnili in tudi ugasnili. Od 1. julija ne bo več tako. Carina se ukinja, ob prehodu meje nas nihče več ne bo spraševal, ali imamo kaj cariniti. Čeprav se po eni strani veselimo odprtja državne in evropske meje, pa moramo vedeti, da nadzor policije na meji ostaja še naprej. Ko bo tudi ta kontrola ukinjena, bomo zares lahko govorili o svobodnem prehajanju meje, kot je to bilo pred letom 1991. Hrvate štejem za dobre sosede, na našem območju ni bilo nobenih nerešenih vprašanj in naše sodelovanje z občinami čez mejo je bilo vedno dobro. Z vstopom Hrvaške v EU lahko pričakujemo nadgradnjo v sodelovanju tudi pri pridobivanju evropskih sredstev za projekte čezmejnega sodelovanja.«⁵⁷³ Mitja Bervar, predsednik državnega sveta, pa je o pomenu odpiranja meje med Slovenijo in Hrvaško povedal: »Vesel sem, da Hrvaška pristopa k družini evropskih narodov. Meja, ki nas je ločevala 22 let, je bila umetna. Odprtje mej bo narodoma znova prineslo več pristnega in neposrednega sodelovanja.«⁵⁷⁴

V letih, preden je Hrvaška postala članica Evropske unije, smo bili priča množičnemu nakupovanju Hrvatov v Sloveniji. Zlasti v obmejnih nakupovalnih središčih jih je bilo precej. Posebej Hrvatje, ki so živeli blizu meje s Slovenijo, so kupovali hrano in higienske izdelke pri nas, saj so lahko prihranili tudi do 20 odstotkov. Bencin na Hrvaškem je bil večinoma cenejši kot pri nas, zato se je Hrvatom, ki so živeli ob meji, splačalo, da so se odpeljali v nekaj kilometrov oddaljene slovenske trgovine, kjer so izdelki bistveno cenejši kot na Hrvaškem. »Veliko sosedov sem slišala, da kupujejo čez mejo, v Sloveniji. S prijateljico sva se odločili, da preveriva, ali se res splača, in od takrat nakupujem v Ormožu,« je za hrvaški portal leta 2012 pojasnila Petra iz Varaždina. Do Ormoža je imela le 20 minut, zato so se ji nakupi splačali. Dodatna prednost za Hrvate je bil tudi nakup nad 50 evrov, saj so dobili povrnjen DDV.⁵⁷⁵

572 Prav tam, str. 79.

573 Putarek, Ob vstopu Hrvaške v EU slovesno tudi v Ormožu., str. 5.

574 Prav tam, str. 5.

575 Hrvaški mediji Hrvatom: kupujte v Sloveniji. Žurnal24. Dostopno na: <http://www.zurnal24.si/hrvaski-medij-hrvatom-kupujte-v-sloveniji-clanek-153654>, (december 2014).

**3.
MEJNE REKE
V KRAJINI IN
REPREZENTACIJAH**

**Matija Zorn,
Mateja Breg Valjavec,
Rok Ciglič**

**KARTOGRAFSKI VIRI
IN VIRI DALJINSKEGA
ZAZNAVANJA
TER NJIHOVA
UPORABNOST
ZA SPREMLJANJE
DINAMIKE REČNEGA
TOKA –**

**Na primeru mejnih odsekov
Drave in Dragonje**

UVOD

Zgodovinski dogodki in prostor, v katerem so se ti zgodovinski dogodki odvijali, so nerazdružljivo povezani. Pogojeni so bili lahko z neko pokrajino ali pa so vplivali na nadaljnji razvoj oziroma spremembe v njej.⁵⁷⁶ »Zemljepisno okolje je za zgodovinarja toliko pomembnejše, ker je to brez dvoma eden med pomembnimi činitelji v zgodovinskem razvoju samem.«⁵⁷⁷ Zato je toliko bolj presenetljivo, da se zgodovinarji relativno redko poslužujejo kartografskih virov (na primer zgodovinskih zemljevidov),⁵⁷⁸ ki so prvovrstni vir za prostorsko razumevanje pokrajine v nekem obdobju oziroma za spremljanje prostorske dinamike skozi daljša obdobja.⁵⁷⁹

Kartografski viri niso le sredstvo za prostorski prikaz pojavov, pač pa so verodostojen dokument prostora, časa in družbenih razmer, v katerih so nastali,⁵⁸⁰ ter jih kot take lahko obravnavamo kot vire prve roke, pri katerih »je mogoče ugotoviti neposreden stik avtorja vira z dogodki ali stanji.«⁵⁸¹ Pogosto vsebujejo informacije, ki niso zabeležene v nobenem drugem viru (na primer zemljepisna imena, potek meja, prometnic, vodotokov, oblik površja).⁵⁸²

Kot vir se uporabljajo predvsem pri zgodovinski geografiji in okoljski zgodovini,⁵⁸³ ki sta v Sloveniji pretežno v domeni geografskih preučevanj,⁵⁸⁴ povezanih predvsem s spremembami rabe tal⁵⁸⁵ in kulturne pokrajine.⁵⁸⁶

Njihovo uporabo za kvantitativno preučevanje pokrajinskih sprememb so pospešili geografski informacijski sistemi (GIS-i),⁵⁸⁷ ki so jih »osvobodili statičnosti« oziroma le odtisa na papirju. Zanimariti ne smemo tudi vse večje dostopnosti kartografskega gradiva.⁵⁸⁸

576 Slukan Altič, *Povijesna kartografija*, str. 21.

577 Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, str. 284. Pri takšnem razumevanju so nekateri šli predaleč in tako je v 19. stoletju nastal »geografski determinizem«, ki je precenjeval vpliv naravnega okolja na družbo (Vrišer, *Uvod v geografijo*, str. 65).

578 Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*, str. 129.

579 Grafenauer (*Struktura in tehnika zgodovinske vede*, str. 288) zgodovinske zemljevide le bežno omeni pri razlagi zgodovinske geografije kot pomožne vede zgodovini, a ne kot vir zgodovinskih podatkov, pač pa kot način podajanja rezultatov.

580 Slukan Altič, *Povijesna kartografija*, str. 21, 23.

581 Grafenauer, *Struktura in tehnika zgodovinske vede*, str. 252.

582 Rumsey, Williams, *Historical maps in GIS*, str. 1.

583 Slukan Altič, *Povijesna kartografija*, str. 21.

584 Podobno za nemško govoreče dežele omenjajo Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*, str. 130.

585 Petek et al., *Uporaba starih letalskih*; Fuchs et al. *The potential of old maps*; Frajer, Geletič, *Research of historical landscape*.

586 Petek, Urbanc, *Zemljiški kataster kot ključ*.

587 GIS je »računalniški sistem za zajemanje, shranjevanje, vzdrževanje, obdelovanje, analiziranje, povezovanje in predstavljanje geolociranih prostorskih podatkov« (Kladnik et al., *Geografski terminološki slovar*, str. 112).

588 Obstajajo številne digitalne kartografske zbirke knjižnic in arhivov (Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*, str. 129, 144). Na primer zemljevidi, dostopni na spletnih straneh Digitalne

Pred uporabo GIS-ov je bila njihova uporaba »analogna« oziroma se je kartografske vire med seboj primerjalo subjektivno, s »kritičnim očesom« bralca. Rezultati so bili tako močno odvisni od njegovih interpretacijskih sposobnosti. Pri uporabi GIS-ov so kartografski viri spremenjeni v digitalno obliko, kar omogoča objektivno kombiniranje z drugimi prostorskimi podatki.⁵⁸⁹

Kot pri vseh zgodovinskih virih je tudi pri kartografskih potrebna kritična obravnava le-teh.⁵⁹⁰ V povezavi s tem je treba poznati zgodovinski kontekst, v katerem so nastali, saj so odraz potreb naročnikov,⁵⁹¹ kar je vplivalo na vsebino. Pomembno je, ali je kartografsko gradivo nastalo kot plod terenskega dela kartografa (in je kot tako vir prve roke) ali so bile za izdelavo uporabljene že obstoječe kartografske podlage (in je kot tako vir druge roke), kar lahko botruje zastarelim podatkom. Nenazadnje sta pomembna tudi avtorstvo, saj so kartografi pripadali različnim »šolam«, ter tehnološki razvoj kartografskih tehnik,⁵⁹² kar se odraža v njihovi natančnosti.⁵⁹³ Zavedati se moramo tudi, da ima lahko kartografski vir načrtne napake⁵⁹⁴ (na primer vojaške karte) ali napake, povezane z nepoznavanjem pokrajine.⁵⁹⁵

V prispevku obravnavamo uporabnost izbranih kartografskih virov iz druge polovice 18. in 19. stoletja za preučevanje dinamike rečnega toka na rekah Dragonji in Dravi, na odsekih, ki mejijo na Republiko Hrvaško, v povezavi s sodobnimi kartografskimi izdelki, ki so plod uporabe daljinskega zaznavanja.⁵⁹⁶

Danes sateliti dnevno beležijo prostorske okoljske spremembe, za starejša obdobja pa so za sledenje tovrstnih sprememb na razpolago kartografski viri. Tehnologija GIS omogoča hkratno uporabo obojih in s tem primerjavo poteka rečnih strug v različnih časovnih presledkih.

knjižnice Slovenije (<http://www.dlib.si/>) ali na spletnih straneh Open Culture (<http://www.openculture.com/2016/04/download-67000-historic-maps-in-high-resolution-from-the-wonderful-david-rumsey-map-collection.html>).

589 Rumsey, Williams, *Historical maps in GIS*, str. 3; Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*, str. 129.

590 Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*, str. 130.

591 Prav tam, str. 130–131.

592 Slukan Altić, *Povijesna kartografija*, str. 23.

593 Rumsey, Williams, *Historical maps in GIS*, str. 1.

594 Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*, str. 133.

595 Gašperič, *Razvoj metod prikaza*, str. 36.

596 Daljinsko zaznavanje je »ugotavljanje in določanje pojavov in oblik na Zemljinem površju z razdalje z letalskimi, satelitskimi [in drugimi zračnimi, op. a.] posnetki« (Kladnik et al., *Geografski terminološki slovar*, str. 66).

PRIDOBIVANJE PROSTORSKIH PODATKOV

Kartografski viri

Za uporabo zgodovinskega kartografskega gradiva v GIS-ih je treba gradivo ustrezno pripraviti. Ponavadi si sledijo tri faze obdelave gradiva:⁵⁹⁷ digitalizacija, georeferenciranje in vektorizacija. Digitalizacija pomeni pretvorbo kartografskega vira v digitalno obliko, ponavadi s skeniranjem (dobimo rastrsko podobo). Pri georeferenciranju kartografski vir umestimo v izbran koordinatni sistem, s čimer vir s pomočjo ustreznih računalniških programov (na primer *ArcGIS Desktop*, *QGIS*, *Erdas Imagine*) umestimo v enoten geografski prostor.⁵⁹⁸ Vektorizacija pa pomeni pretvorbo skenirane rastrske slike v vektorsko obliko, kar omogoča nadaljnje prostorske analize.⁵⁹⁹ Vektorizacija vsebine je mogoča le v primerih, ko gre za preproste dobro ločljive elemente (na primer linije cest, rek).

V vseh fazah obdelave gradiva lahko pride do napak. Napake so lahko povezane že z virom samim, saj s starostjo kartografskih virov upada njihova položajna natančnost.⁶⁰⁰ Zaradi tega vsi viri niso uporabni za neposredno primerjavo. Za spremljanje pokrajinskih sprememb so pomembni predvsem kartografski viri večjih meril.

Napake so lahko povezane s skeniranjem gradiva, saj je originalno kartografsko gradivo lahko deformirano zaradi zvijanja, krčenja ali gubanja papirja.⁶⁰¹

Napake nastajajo tudi pri georeferenciranju. To temelji na določanju kontrolnih točk – točk, ki so skupne staremu kartografskemu viru ter sodobni kartografski podlagi, letalskem ali satelitskem posnetku, ki je podlaga za georeferenciranje. Podlaga za georeferenciranje so lahko topografski zemljevidi (1 : 25.000, 1 : 50.000), temeljni topografski načrti (1 : 5.000), digitalni ortofoto posnetki (ortorektificirani letalski posnetki), digitalni katastrski načrt. Katero podlago bomo izbrali, je odvisno od natančnosti, ki jo želimo doseči, ter velikosti in merila vira, ki ga georeferenciramo. V praksi se je pokazalo, da so najzanesljivejše tiste kontrolne točke, ki so se v daljšem časovnem obdobju najmanj spreminjale. Na listih franciscejskega katastrskega načrta so na primer najprimernejše točke strešna slemena ali vogali cerkva, kapel ter drugih starih stavb v jedrih naselij. Kot zelo uporabne so se izkazale tudi parcelne meje oziroma točke na

597 Bec, Podobnikar, Spreminjanje struge reke Save, str. 114.

598 Natančen postopek je opisan v: Petek, Fridl, Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega; Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*; Podobnikar, Georeferencing and quality assessment.

599 Bec, Podobnikar, Spreminjanje struge reka Save, str. 114.

600 Prav tam.

601 Petek, Fridl, Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega, str. 79; Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*, str. 133.

dvo-, tro- ali večmeji med parcelami. Malo manj primerne, kljub temu pa za kontrolne točke še vedno uporabne, so poti oziroma križišča, saj se njihov potek marsikje do danes ni spremenil. Spreminjala se je predvsem njihova širina, na kar moramo biti pozorni.⁶⁰² Število kontrolnih točk je odvisno od velikosti in merila zemljevida, ki ga želimo georeferencirati. Pomembno je, da so čim bolj enakomerno porazdeljene po zemljevidu, ki ga georeferenciramo,⁶⁰³ ter zgoščene na mestih, kjer so položajna odstopanja največja.⁶⁰⁴ Ta so ponavadi največja na robovih zemljevidov, kar je lahko povezano z različnimi kartografskimi projekcijami, v katerih so bil izdelani kartografski viri.

Za ozemlje Slovenije imajo za raziskave pokrajinskih sprememb ustrezno merilo in s tem zadovoljivo natančnost habsburški vojaški zemljevidi treh različnih izmer – od konca 18. do konca 19. stoletja (prvi dve izmeri v merilu 1 : 28.800, tretja izmera v merilu 1 : 25.000) – ter franciscejski kataster⁶⁰⁵ z začetka 19. stoletja z desetkrat natančnejšim merilom (1 : 2.880) ter njegova kasnejša reambulančna različica⁶⁰⁶ iz druge polovice 19. stoletja.

Omenjeni viri so za ozemlje Slovenije že v celoti ali deloma georeferencirani. Georeferencirani habsburški vojaški zemljevidi so dostopni na spletnem portalu MAPIRE – Historical Maps Online,⁶⁰⁷ kot tudi delno georeferenciran franciscejski kataster, ki pa je dostopen tudi na spletni strani Registra nepremične kulturne dediščine.⁶⁰⁸ V prvem primeru so georeferencirani posnetki dostopni proti plačilu. Na spletni strani ponudnika žal ni navedena uspešnost georeferenciranja oziroma napake, ki so ob tem nastale. Brezplačno lahko zemljevide s spletne strani prenesemo tudi s pomočjo »zajema zaslonske slike«. Za tem sliko vnesemo v ustrezen geoinformacijski program in georeferenciramo. Se pa ob tem soočimo z vprašanjem avtorskih pravic.

DALJINSKO ZAZNAVANJE

»Daljinsko zaznavanje je znanost pridobivanja informacij o površju Zemlje, ne da bi z njo prišli v neposredni stik.«⁶⁰⁹ Tovrstne informacije lahko pridobivamo z letalskimi, satelitskimi in drugimi posnetki. Tudi te vire je treba pred uporabo za primerjalne analize ustrezno pripraviti, kar najpogosteje vključuje.⁶¹⁰

602 Petek, Fridl, Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega, str. 79.

603 Bec, Podobnikar, Spreminjanje struge reke Save, str. 115.

604 Petek, Fridl, Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega, str. 79.

605 Petek, Fridl, Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega; Petek, Urbanč, Franciscejski kataster kot ključ.

606 Seručnik, Reambulančni kataster za Kranjsko.

607 Medmrežje: <http://mapire.eu/en/>.

608 Medmrežje: <http://giskd6s.situla.org/giskd/>.

609 Oštir, *Daljinsko zaznavanje*, str. 13.

610 Prav tam, str. 123–135.

- geometrijske popravke, pri katerih posnetke postavimo v izbran koordinatni sistem oziroma jih georeferenciramo, poleg tega pa moramo odstraniti tudi nepravilnosti, ki so nastale zaradi različnih dejavnikov, kot so na primer lastnosti senzorja snemanja, gibanja Zemlje in izoblikovanost površja – tem popravkom se ne moremo izogniti, saj prenašamo podatke iz trirazsežnostnega prostora na dvorazsežno podobo;
- atmosferske popravke, ki so potrebni zaradi nenehnega spreminjanja razmer v atmosferi – atmosfera lahko oslabi ali celo absorbira valovanje (ali del valovanja) na poti od vira (ponavadi Sonca) do zemeljskega površja;
- če združujemo različne posnetke istega območja, moramo upoštevati različen položaj Sonca v času snemanja, kar vpliva na različno osvetljenost istih območij.

Letalski posnetki

Prvi znani zračni posnetki slovenskega ozemlja so iz obdobja pred prvo svetovno vojno, ko so v posameznih krajih prirejali letalske mitinge ter iz balonov in letal fotografirali mesta.⁶¹¹ Med prvo svetovno vojno so avstro-ogrski in italijanska letala snemala kraje ob soški fronti, medtem ko je bila v drugi svetovni vojni z nemških (Luftwaffe) in britanskih letal (Royal Air Force) posneta skoraj celotna Slovenija. Po drugi svetovni vojni je snemanja prevzel Vojnogeografski inštitut iz Beograda, leta 1972 pa so postala civilna domena pod tedanjim Geodetskim zavodom Socialistične Republike Slovenije. Slovenija je bila prvič kot celota v enem snemanju posneta leta 1975. S tem so se začela Ciklična aerofoto snemanja Slovenije,⁶¹² ki potekajo še danes. Slovenija je bila posneta v merilu 1:17.500. Prvi posnetki so bili črno-beli, v osemdesetih letih 20. stoletja pa so jih zamenjali barvni. Številna manjša območja so bila posneta že takoj po drugi svetovni vojni.⁶¹³

Letalski posnetki se uporabljajo za preučevanju različnih sprememb v pokrajini.⁶¹⁴ So prvovrsten vir za: preučevanje sprememb rabe tal in pokrovnosti tal,⁶¹⁵ prepoznavanje pokrajinskih elementov,⁶¹⁶ preučevanje rastja,⁶¹⁷ arheolo-

611 Sitar, *Letalstvo in Slovenci*.

612 Lipej, Slovenija na letalskih posnetkih; Perko, *Analiza cikličnega aerosnemanja Slovenije*.

613 Breg Valjavec, Ribeiro, Uporabnost zgodovinskih aeroposnetkov, str. 72–73.

614 Prav tam, str. 74.

615 Na primer: Petek et al., Uporaba starih letalskih; Sklenička, Temporal changes in pattern; Käyhkö et al., Dynamic land use and land cover changes; Godone et al., Progressive fragmentation.

616 Na primer: Bescoby, Detecting Roman land boundaries.

617 Na primer: Archer, Tree-grass dynamics; Fensham et al., Modelling trends in woody vegetation; Browning et al., Field validation of 1930s aerial photography.

ške raziskave,⁶¹⁸ preučevanje dinamike vodotokov in ledenikov,⁶¹⁹ zgodovinske raziskave,⁶²⁰ preučevanje kulturne dediščine,⁶²¹ pa tudi pokrajinskih učinkov gospodarskih dejavnosti.⁶²²

Za vizualno fotointerpretacijo letalskih posnetkov je tehnično najpreprostejša geoinformacijska analiza aeroposnetkov. Analogne ali digitalne posnetke vizualno pregledamo. Kadar preučujemo tridimenzionalne objekte (gramoznice, stavbe) in strukture (gozd), uporabimo stereoposnetke ter s pomočjo stereoskopa ali stereoskopskih očal, ki omogočijo trirazsežnostni pogled (3R), določimo, za kakšen objekt gre. Stereoeffekt je vzpostavljen, ko se dva posnetka zadostno prekrivata (običajno 60–80 %).⁶²³ V primerjavi z analogno lahko pri digitalni fotointerpretaciji posnetke obdelamo in s tem izboljšamo možnost določanja iskanih objektov (na primer povečamo barvne kontraste, prilagodimo svetlobo, pretvorimo v negativ). Poleg kakovostnih posnetkov sta za dobro interpretacijo nujna usposobljen interpretator ter ustrezna metodologija določanja po interpretacijskem ključu.⁶²⁴

Za uporabo v GIS-u moramo tudi letalske posnetke georeferencirati (slika 1). Le-to poteka enako, kot je opisano v poglavju Kartografski viri, to je z iskanjem kontrolnih točk ali prek postopka triangulacije, kadar delamo s stereoposnetki. Številne države so v obdobju zadnjega pol stoletja sistematično zbirale tovrstne posnetke svojih ozemelj.⁶²⁵

Obdelava digitaliziranih posnetkov omogoča avtomatsko pridobivanje 3R podatkov.

Teoretično lahko iz vseh stereoposnetkov izdelamo digitalni model reliefa (DMR), to je 3R podobo površja. Kakovosten DMR nekdanjega površja je primeren za geomorfometrično⁶²⁶ (kvantitativno) analizo površja in omogoča primerjavo s površjem sedanje pokrajine, kvalitativno ali kvantitativno. Glavna prednost 3R analize pokrajine je, da lahko poleg lege in obsega objekta v obravnavanem obdobju določimo tudi njegove 3R dimenzije (na primer globino, višino). Tovrsten način je bil na primer uporabljen za: ugotavljanje zasutih vrtač,⁶²⁷ pre-

618 Na primer: Reeves, *Aerial photography and archaeology*.

619 Na primer: Schmitz et al., *Using historic aerial photography*; Pérez Álvarez et al., *Multi-temporal archaeological analyses*; Triglav Čekada et al. *Površina Kaninskih in Triglavskega ledenika*.

620 Na primer: Ravbar, *Avstro-Ogrsko letalstvo na soški fronti*; Ravbar, *Letališča na soški fronti*.

621 Na primer: Bryan, Clowes, *Surveying Stonehenge by photogrammetry*.

622 Na primer: Pacina, Weiss, *Georelief reconstruction*.

623 Triglav Čekada et al., *Spremljanje površja ledenikov*.

624 Breg Valjavec, Ribeiro, *Uporabnost zgodovinskih aeroposnetkov*.

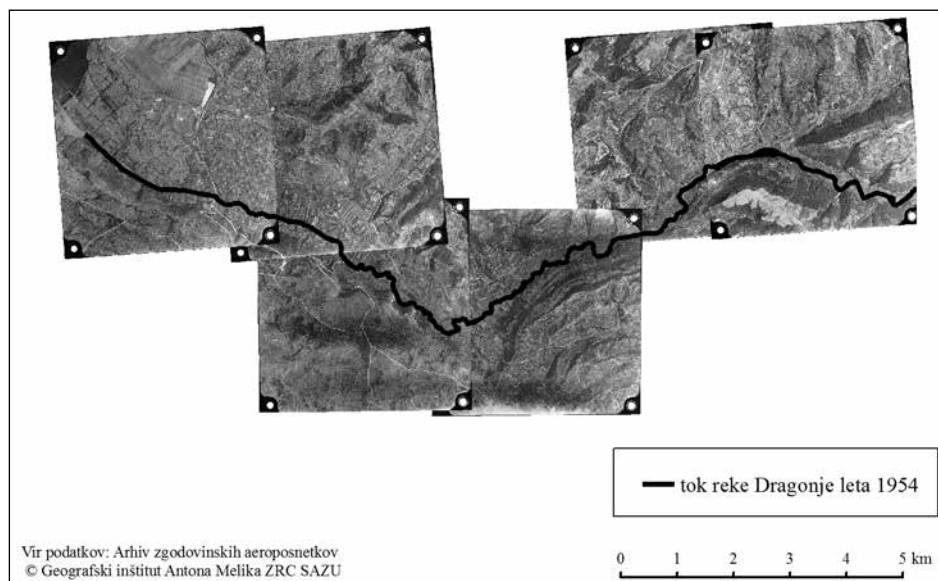
625 Prokešová et al., *Landslide dynamics*.

626 Pike et al., *Geomorphometry*.

627 Breg Valjavec, *Nekdanja odlagališča odpadkov*.

učevanje ledenikov⁶²⁸ ali poplav.⁶²⁹ Na tak način lahko s prostorninsko analizo določamo tudi količino izkopane rude v nekem obdobju.⁶³⁰ Letalski posnetki so primerni še za odkrivanje nekdanjih antropogenih objektov v pokrajini⁶³¹ ali rekonstrukcijo nekdanjih naselij.⁶³²

Slika 1: Georefrencirani letalski posnetki iz leta 1954 za območje reke Dragonje.

Satelitski posnetki

Danes je na voljo množica brezplačnih in plačljivih satelitskih posnetkov. Prvi, kot so na primer posnetki Landsat⁶³³ ali MODIS (Moderate Resolution Imaging Spectroradiometer),⁶³⁴ imajo večinoma slabšo prostorsko ločljivost, ki je nekaj 10 m ali nekaj 100 m. Primerni so za analize večjih območij. Drugi, plačljivi viri, imajo lahko ločljivost tudi manjšo od enega metra, na primer GeoEye ali WorldView.⁶³⁵ Poleg prostorske ločljivosti sta pomembni tudi radiometrična

628 Triglav Čekada et al., Acquisition of the 3D boundary; Triglav Čekada, Gabrovec, Documentation of Triglav glacier.

629 Triglav Čekada, Zorn, Poplave septembra 2010.

630 Pacina, Weiss, Georelief reconstruction.

631 Breg Valjavec, Ribeiro, Uporabnost zgodovinskih aerosposnetkov.

632 Kokalj, Veljanovski, Izdelava 3R modela iz arhivskih letalskih posnetkov.

633 Medmrežje: <http://landsat.usgs.gov/>.

634 Medmrežje: <http://modis.gsfc.nasa.gov/>.

635 Za seznam različnih senzorjev glej na primer: Parcak, *Satellite remote sensing*, str. 42; Kuenzer et al., Earth observation satellite sensors.

ločljivost, ki pove, v koliko različnih vrednostih lahko senzor zazna podobo, ter časovna ločljivost, ki pove, koliko posnetkov določenega območja opravi senzor v nekem obdobju; na primer Landsatovi sateliti naredijo posnetek istega območja vsakih 16 dni, MODIS-ovi pa vsak dan.

Težava pri uporabi satelitskih posnetkov je omenjena ločljivost. Ta pogosto ni takšna, da bi omogočala spremljanje pokrajinskih sprememb (tudi rek) v zelo velikem merilu.⁶³⁶

Lasersko skeniranje Slovenije

Med načine daljinskega zaznavanja spada tudi čedalje bolj razširjena tehnika laserskega skeniranja, ki ga pogosto označujemo z izrazom »lidar«. Izraz pomeni Light Detection And Ranging oziroma svetlobno zaznavanje in merjenje razdalj ali Laser Imaging Detection And Ranging oziroma lasersko snemanje, zaznavanje in merjenje razdalj. Danes predstavlja eno izmed najnatančnejših metod za izdelavo DMR-jev.

Pri tej metodi gre za določanje razdalj do objektov z uporabo laserskih impulzov. Razdaljo med senzorjem in objektom namreč določimo z merjenjem časa potovanja elektromagnetnega impulza.⁶³⁷ Laserski skener meri samo razdalje, dejanski položaj odbojnikov pa dobimo, če poznamo položaj in usmerjenost senzorja. Za vsak poslani impulz moramo v izbranem koordinatnem sistemu poznati točen položaj senzorja in kot pogleda skenerja. Lidarski sistemi so zato opremljeni z diferencialnim sprejemnikom globalnega pozicioniranja (differential global positioning system, DGPS) in inercialnim navigacijskim sistemom (inertial navigation system, INS). Za uspešno geografsko umestitev lidarskih meritev je treba oba sistema natančno sinhronizirati s samim skenerjem.⁶³⁸

Po laserskem skeniranju dobimo podatke o položaju ter podatke o odbojih oziroma razdaljah. Iz obeh podatkov izračunamo položaj točk odboja na površju. Končni rezultat je oblak točk.⁶³⁹ Tega lahko klasificiramo na točke, ki predstavljajo tla (površje), zgradbe, rastje (visoko, nizko) in drugo⁶⁴⁰ (slika 2). Lasersko skeniranje Slovenije je potekalo med letoma 2011 in 2015 in je zajelo celotno državo.⁶⁴¹

636 Huziu et al., *Spatial pattern analyses of landscape*, str. 108.

637 Oštir, *Daljinsko zaznavanje*, str. 73.

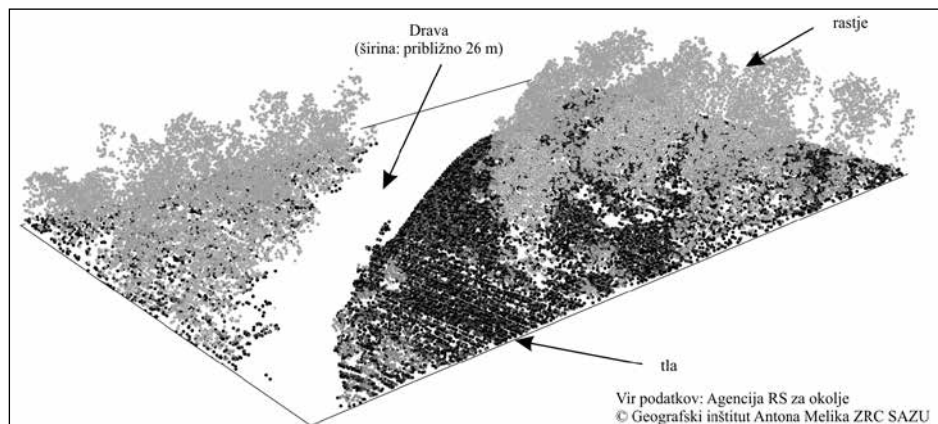
638 Prav tam, str. 76.

639 Prav tam, str. 76.

640 Pegan Žvokelj et al., *Izvedba laserskega skeniranja Slovenije*, str. 12–13; Mongus, Žalik, Ground and building extraction from LiDAR.

641 Triglav Čekada, Bric, Končan je projekt laserskega.

Slika 2: Prerez skozi oblak lidarskih točk na območju reke Drave (prikazani sta kategoriji »tla« in »rastje«).

UPORABA

Habsburške vojaške izmere

Habsburške vojaške izmere, to so prva vojaška ali jožefinska izmera (1763–1787),⁶⁴² druga vojaška ali franciscejska izmera (1806–1869)⁶⁴³ ter tretja vojaška ali franciscejsko-jožefinska izmera (1869–1887),⁶⁴⁴ so zaradi svojega merila (prvi dve izmeri sta v merilu 1 : 28.880, tretja pa v merilu 1 : 25.000) primerne za ugotavljanje sprememb toka večjih rek. Pri manjših vodotokih so napake zaradi merila⁶⁴⁵ ter same izmere (predvsem pri prvi izmeri) tolikšne, da so lahko večje od dejanskih pokrajinskih sprememb. Napake pri prvi in drugi izmeri so tudi več sto metrov.⁶⁴⁶ Vsaka izmera je bila sicer natančnejša,⁶⁴⁷ a je kljub temu pri tretji izmeri na posameznih območjih zamik tudi do 220 m.⁶⁴⁸

Na sliki 3 so prikazane spremembe toka reke Drave od druge polovice 18. stoletja do druge polovice 19. stoletja na območju današnje meje med Slovenijo in Hrvaško, približno med Ormožem in Središčem ob Dravi.

⁶⁴² Rajšp, Slovenija na vojaškem zemljevidu; Zorn, Jožefinski vojaški zemljevid; Štular, Jožefinski vojaški zemljevid.

⁶⁴³ Timár, System of the 1 : 28,800 scale.

⁶⁴⁴ Molnár et al., Mozaičenje listov kart, str. 460–461.

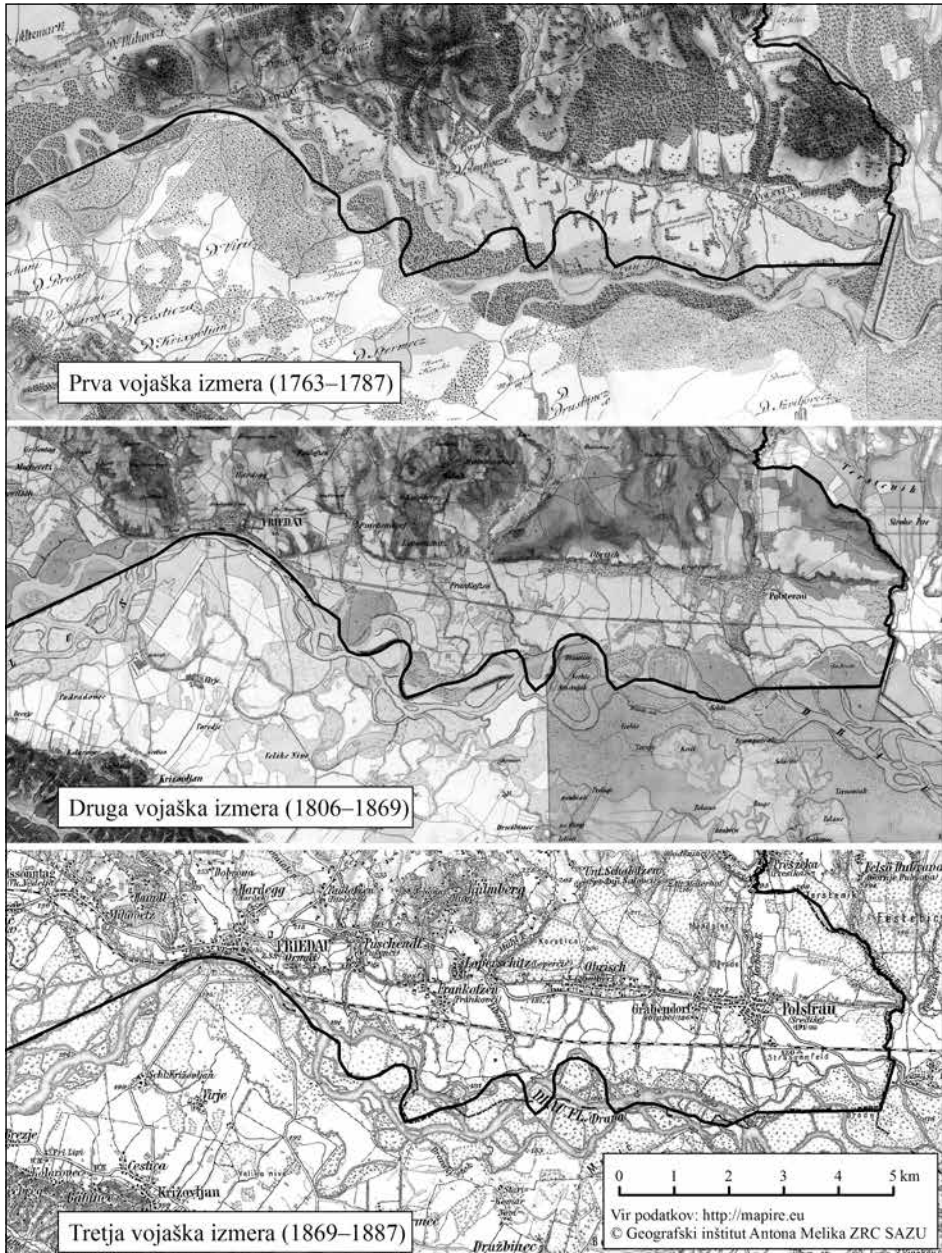
⁶⁴⁵ Skaloš et al., Using old military survey maps, str. 436.

⁶⁴⁶ Štular, Jožefinski vojaški zemljevid, str. 93; Podobnikar, Georeferencing and quality assessment, str. 60; Timár, System of the 1 : 28,800 scale, str. 103. Po drugih avtorjih je bila napaka pri drugi izmeri nekaj deset metrov (Zimova et al., Historical military mapping).

⁶⁴⁷ Prva izmera še ni temeljila na natančni geodetski izmeri ali posebni kartografski projekciji, medtem ko je druga že rezultat dobre geodetske izmere (Zimova et al., Historical military mapping).

⁶⁴⁸ Molnár et al., Mozaičenje listov kart, str. 459.

Slika 3: Spreminjanje rečnega toka Drave v obdobju med prvo, drugo in tretjo habsburško vojaško izmero ter potek današnje državne meje med Slovenijo in Hrvaško.

Katastrski viri

Poleg vojaških potreb so kartografske podlage nastajale tudi v okviru zemljiškega katastra oziroma popisa zemljišč za odmero zemljiškega davka.⁶⁴⁹ Za uporabo so primerni francoski kataster z narisom zemljišč na zahodnem bregu Soče⁶⁵⁰ ter franciscejski kataster (1818–1828)⁶⁵¹ in njegova posodobljena različica, t. i. reambulančni kataster (1869–1887)⁶⁵² za celotno ozemlje Slovenije.

Franciscejski kataster

»Originalna katastrska mapa [zemljiško-katastrski načrt, op. a.] je bila izdelana kot avtentičen naris stanja vseh zemljišč v katastrski občini v [zelo velikem, op. a.] merilu 1:2880.«⁶⁵³ Franciscejski kataster predstavlja dragocen zgodovinski vir, saj je »zgodovinski dokument zajetja agrarnega, geografskega in urbanističnega trenutka naše [po]krajine.«⁶⁵⁴ Poleg merila se od habsburških vojaških izmer razlikuje tudi po tem, da ne prikazuje reliefa. Golec⁶⁵⁵ je njegov pomen slikovito opisal: »V prispodobi bi lahko rekli, da pomeni čas pred franciscejskim katastrom za spoznanje in preučevanje prostora dobo tipanja v (pol)temi.«

Določanje rečnih tokov je »poligonsko«, saj je reka vrisana kot parcela ali več parcel, ki so obarvane s svetlo modro barvo. Napisano je tudi ime reke (slika 4).

Letalski posnetki

Spreminjanje poteka strug je posledica meandriranja vodotokov, kar je značilnost predvsem nižinskih vodotokov. Številne slovenske reke so bile po drugi svetovni vojni regulirane s poglobitvijo in izravnavo struge. Okljuki so bili odrezani in počasi jih je preraslo rastje. Iz zgodovinskih letalskih posnetkov lahko rekonstruiramo nekdanji tok reke.⁶⁵⁶

Spreminjanje toka reke Dragonje smo preučevali na podlagi letalskih posnetkov iz leta 1954 (slika 5) in leta 2011 (slika 6). Starejši posnetki so hranjeni v Arhivu zgodovinskih aeroposnetkov.⁶⁵⁷

649 Ribnikar, Zemljiški kataster kot vir za zgodovino; Golec, Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja.

650 Golec, Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja.

651 Drobnik, Reproduciranje franciscejskega katastra; Golec, Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja; Gabrovec et al., Vpliv sprememb rabe tal, str. 104.

652 Seručnik, Reambulančni kataster za Kranjsko.

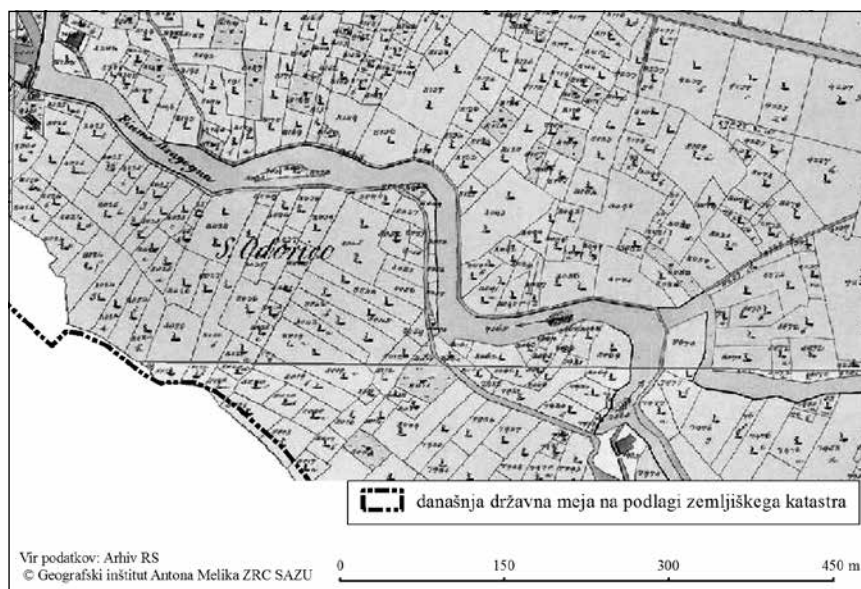
653 Ribnikar, Zemljiški kataster kot vir za zgodovino, str. 331.

654 Prav tam, str. 335.

655 Golec, Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja, str. 366.

656 Breg Valjavc, Ribeiro, Uporabnost zgodovinskih aeroposnetkov.

657 Medmrežje: <http://www.gis.si/sl/storitve/historicni-aeroposnetki>.

Slika 4: Odsek reke Dragonje pri vasi Sečovlje na franciscejskem katastru.

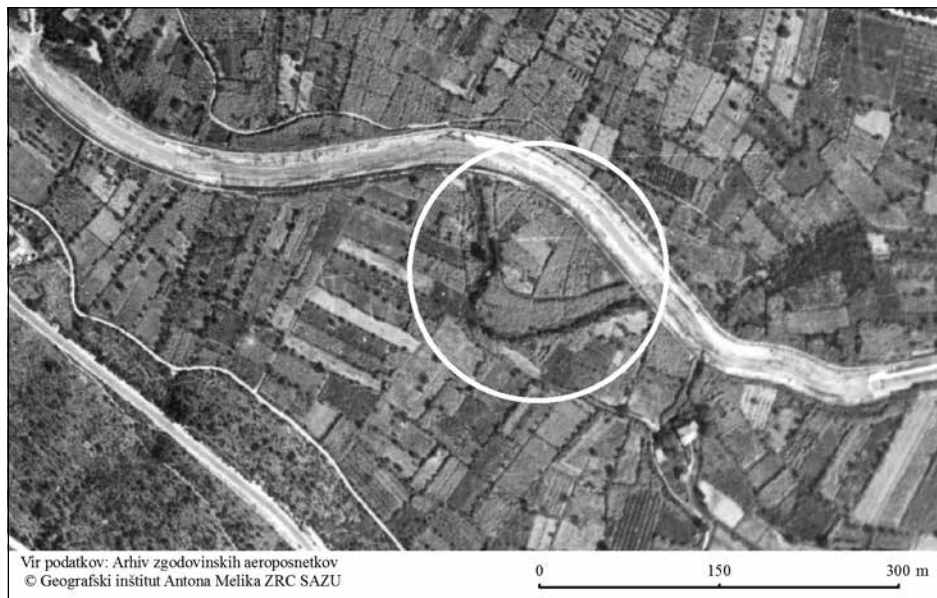
V spodnjem toku teče Dragonja med kmetijskimi zemljišči, zato je njen potek jasno določljiv. V zgornjem toku je raba tal ob reki precej manj intenzivna; poleg grmičevja prevladuje gozd, zato je rečna struga na posnetkih določenih odsekov »prekinjena«. Poleg antropogenih sprememb struge so pomembne tudi spremembe, ki jih povzročajo naravni procesi (erozija, akumulacija, poplavljanje).⁶⁵⁸ Slednji pridejo bolj do izraza v zgornjem toku, kjer je manj antropogenih posegov.

Po drugi svetovni vojni so se na slovenskem podeželju zgodile velike spremembe v parcelaciji kmetijskih zemljišč.⁶⁵⁹ Ponekod so bila zasebna zemljišča podržavljena in pri tem združena v večje parcele, tudi ob reki Dragonji (sliki 5 in 6).

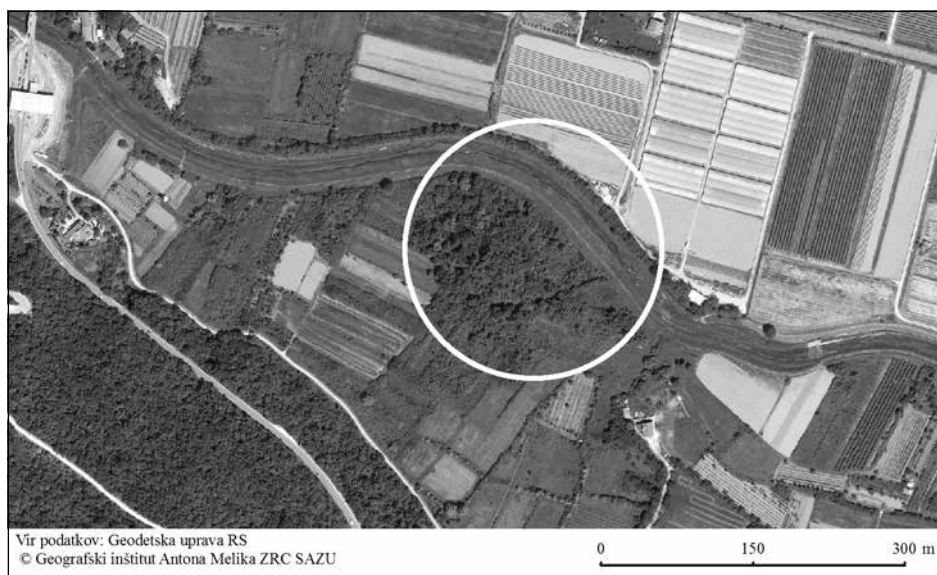
658 Zorn, Erozijski procesi v slovenski Istri.

659 Lisec et al., Analiza stanja.

Slika 5: Na letalskem posnetku iz leta 1954 je ob »sveže« regulirani strugi reke Dragonje, vzhodno od današnjega mejnega prehoda Sečovlje, na levem (južnem) bregu, viden »odsekan« rečni rokav (bel krog), ki je že zatravljen.

Slika 6: Na letalskem posnetku reke Dragonje iz leta 2011, vzhodno od današnjega mejnega prehoda Sečovlje, ne opazimo več »odsekanega« okljuka (bel krog), saj je povsem poraščen z drevesnim rastjem.

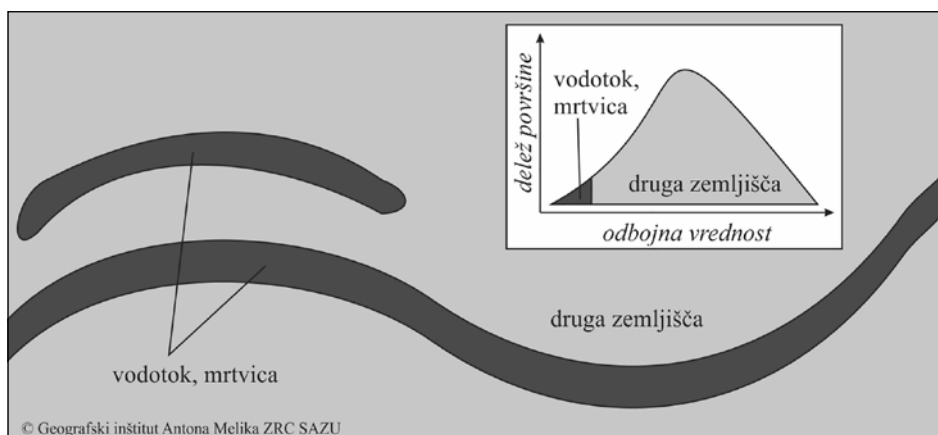
Satelitski posnetki

Na temelju posnetkov, ki sta jih posnela senzorja TM (Thematic Mapper) na satelitu Landsat 5 in OLI (Operational Land Imager) na satelitu Landsat 8, smo ugotavljali spremenljivost rečnega toka na primeru reke Drave.

Klasifikacija infrardečega spektralnega pasu daje boljši vpogled na vodna telesa kot klasifikacija vidnih spektralnih pasov.⁶⁶⁰ S četrtnim Landsatovim *TM* spektralnim pasom zaznamo večino vodnih teles,⁶⁶¹ nekaj slabosti pa se pokaže na urbanih zemljiščih, na območjih senc vzpetin in nekaterih pašnikih. Še nekoliko boljše rezultate dobimo s klasifikacijo petega, bližnjeinfrardečega spektralnega pasu.

Na obravnavanem območju ni večjih urbaniziranih zemljišč ter večjih vzpetin, ki bi povzročali sence, zato smo uporabili omenjen pristop ter pregledali četrtni in peti spektralni pas. Četrtni spektralni pas senzorja *Landsat TM* je primeren za razlikovanje vodnih in kopnih zemljišč, saj voda absorbira skoraj vso bližnje infrardečo svetlobo in ima na posnetkih zato precej nižje vrednosti odboja kot prst, pozidano ali pa poraščeno zemljišče.⁶⁶² Pri posnetku iz leta 2015, ki je bil posnet z Landsat 8 OLI, smo uporabili bližnje infrardeči spektralni pas. Za prikaz smo uporabili celice, ki so imele v omenjenih spektralnih pasovih najnižje vrednosti (slika 7).

Slika 7: Celice z najnižjo spektralno vrednostjo v infrardečem spektralnem pasu posnetkov senzorja Landsat TM in bližnje infrardečem spektralnem pasu posnetka senzorja Landsat OLI najpogosteje predstavljajo vodna in zelo vlažna zemljišča.

660 Frazier, Page, Water body detection, str. 1464.

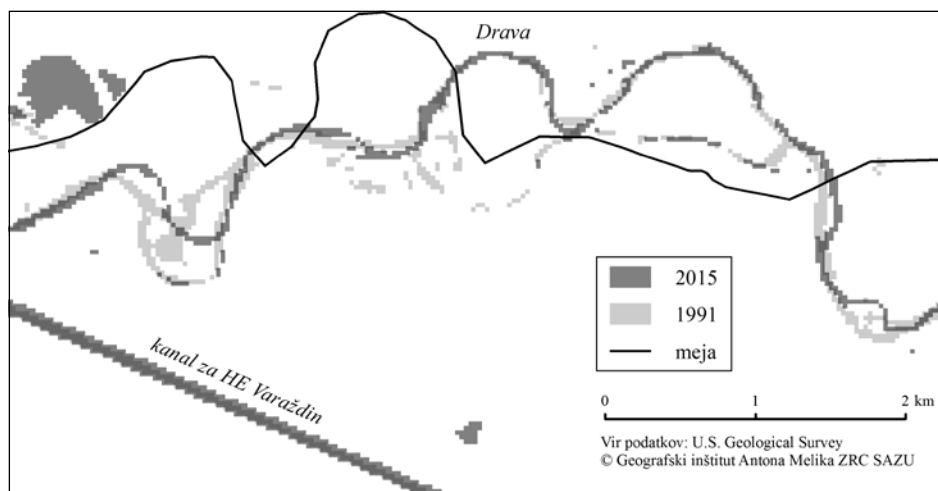
661 Prav tam.

662 Medmrežje: <http://gif.berkeley.edu/documents/Landsat%20Band%20Information.pdf>.

Uporabili smo posnetka, ki sta nastala 19. septembra 1991 in 19. julija 2015. Z omenjenim postopkom smo za vsako leto določili tok reke (slika 8). Zaradi širine reke Drave, ki na preučevanem območju meri tudi prek 70 metrov, so spremembe vidne tudi iz posnetkov Landsat, ki imajo ločljivost 30 m. Na manjših rekah jih žal zaradi omejene ločljivosti ne moremo uporabiti, lahko pa podoben postopek izvedemo z drugimi senzorji, ki napravijo posnetek z ločljivostjo nekaj metrov ali celo manj.

Po pričakovanjih je ob pregledu posnetkov prišlo do manjših nejasnosti glede klasifikacije vodnih zemljišč na morda delno poplavljenih ali pa vsaj vlažnejših pašnikih oziroma travnikih v bližini reke. Tovrstne napake je zato treba preveriti na terenu ali s pregledom drugih virov (zemljevidi z vrisanimi vodnimi objekti, letalski posnetki in drugo).

Slika 8: Na temelju satelitskih posnetkov iz različnih let lahko opazimo razlike v spremembi rečnega toka. Primer reke Drave v zadnjih trideset letih na odseku, kjer Drava spremlja državno mejo med Slovenijo in Hrvaško (med Ormožem in Središčem ob Dravi).

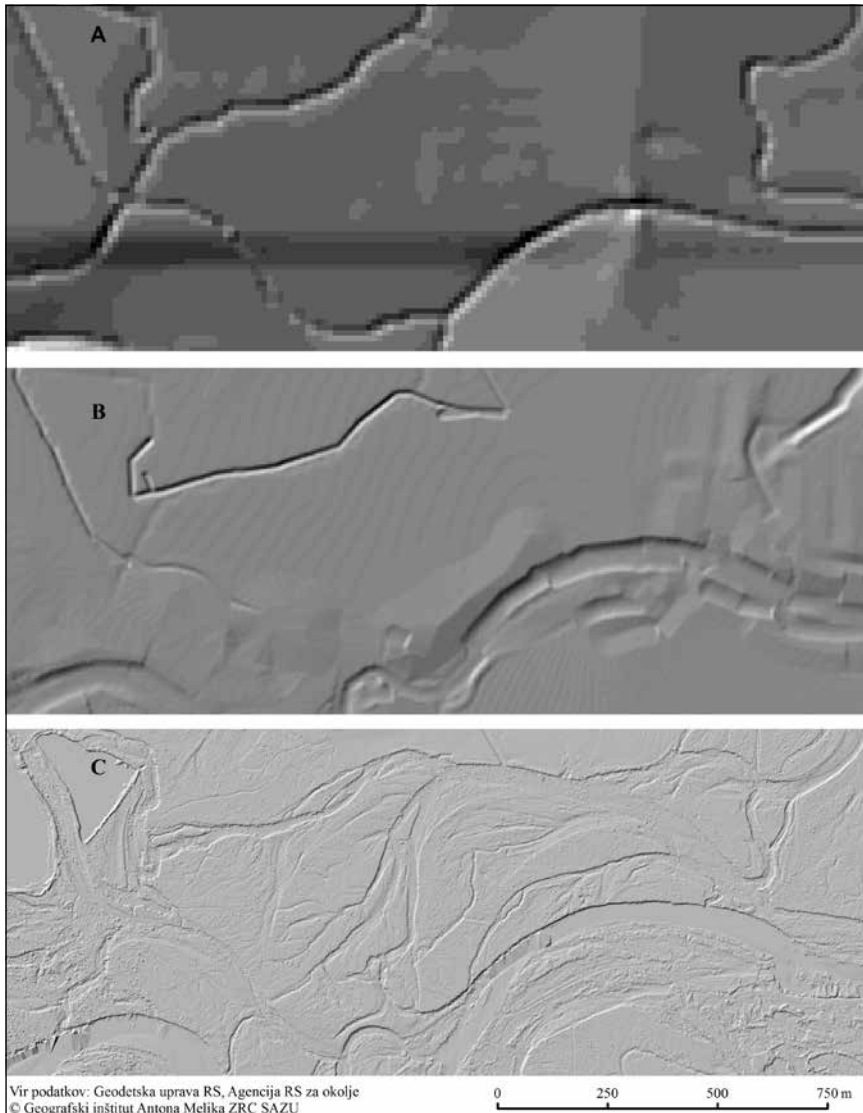
Digitalni modeli reliefa

S spletne strani E-vode⁶⁶³ smo prenesli klasificiran oblak točk za območje Drave v okolici Ormoža, za katerega smo želeli preveriti uporabnost podatkov laserskega skeniranja Slovenije (lidar) za ugotavljanje spreminjanja rečnega toka. V nasprotju s starejšimi DMR-ji ločljivosti na primer 12,5 ali 5 m omogoča posnetek laserskega skeniranja izdelavo zelo natančnega DMR (ločljivost 1 m) in zato

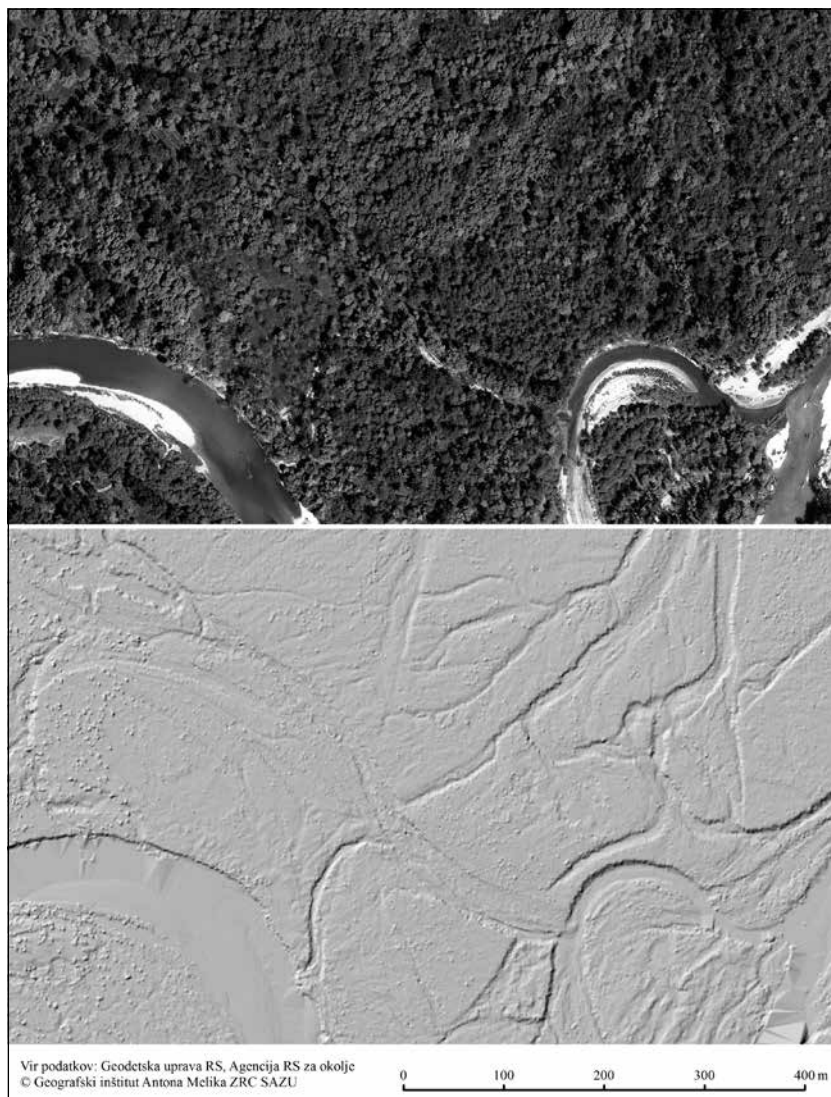
⁶⁶³ Medmrežje: <http://evode.arso.gov.si/indexd022.html?q=node/12>.

veliko bolj natančno analizo reliefa (slika 9). V primerjavi z letalskimi posnetki je prednost lidarja tudi, da razkrije oblike, ki se skrivajo pod rastjem (slika 10). Na senčenem reliefu (sliki 9 in 10) vidimo sledove meandriranja Drave.

Slika 9: V primerjavi s senčenim reliefom z ločljivostjo 12,5 m (A) in 5 m (B) je DMR, izdelan na podlagi laserskega skeniranja, veliko bolj natančen – ločljivost 1 m (C) – in s tem uporabnejši za opazovanje manjših reliefnih oblik. Primer iz okolice Ormoža. V primerjavi s slikama A in C na sliki C ne prepoznamo le obstoječe struge Drave, temveč tudi številne paleostruge.

Slika 10: Senčen relief, izdelan iz posnetkov laserskega skeniranja (spodaj), lahko prikaže reliefne oblike, ki so skrite pod rastjem (letalski posnetek zgoraj).

Slika 11: Na senčenem reliefu, izdelanem iz posnetkov laserskega skeniranja, je ob regulirani strugi reke Dragonje, vzhodno od današnjega mejnega prehoda Sečovlje, na levem (južnem) bregu, viden »odsekan« okljuk (primerjaj s slikama 5 in 6).

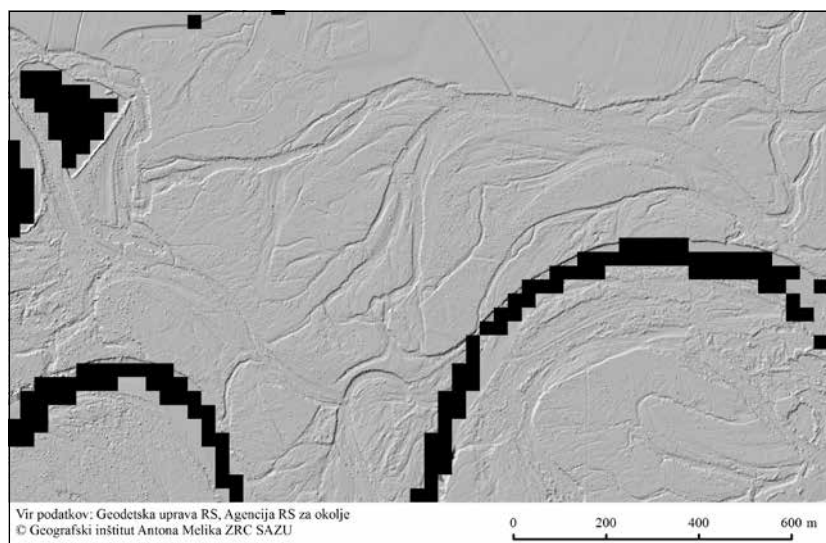
SPREMINJANJE REČNEGA TOKA

Z razvojem novih tehnologij ter množico posnetkov daljinskega zaznavanja (slika 12) in zgodovinskimi kartografskimi viri v digitalni obliki lahko dinamiko rečnih tokov spremljamo v daljših časovnih razdobjih. Za območje Slovenije obstajajo različni (tudi na spletu) dostopni viri (preglednica 1).

Preglednica 1: Seznam kartografskih virov/prostorskih podatkov za območje Slovenije.

ime podatkovnega sloja/vira	ločljivost/merilo	vir	opomba
habsburški vojaški zemljevidi	1 : 28.800 (prva in druga izmera) 1 : 25.000 (tretja izmera)	http://mapire.eu/en/	pregledovalnik georeferenciranih vojaških zemljevidov s konca 18. in 19. stoletja za območje habsburške monarhije
franciscejski kataster	1 : 2.880	http://giskd6s.situla.org/giskd/	pregledovalnik georeferenciranih listov franciscejskega katastra za nekatera območja Slovenije
satelitski posnetki	30 m in več	http://earthexplorer.usgs.gov	satelitski posnetki za območje celega sveta
satelitski posnetki	30 m in več	http://glovis.usgs.gov	satelitski posnetki za območje celega sveta
satelitski posnetki	30 m in več	http://landsatlook.usgs.gov	satelitski posnetki za območje celega sveta
posnetki laserskega skeniranja; digitalni model reliefa	1 m	http://evode.arso.gov.si/indexd022.html?q=node/12	posnetki laserskega skeniranja za območje Slovenije

Slika 12: Prikaz senčenega reliefa, ki je izdelan na temelju posnetka laserskega skeniranja, ter vodnih zemljišč, ki so določena na temelju satelitskega posnetka *Landsat 8 OLI* (črni kvadrati).

Drava

Drava na približno 20 km dolgem odseku, kjer je mejna reka med Slovenijo in Hrvaško, deli slovensko Podravje od hrvaškega Podravja.⁶⁶⁴ Do izgradnje verige slovenskih hidroelektrarn je pogosto poplavljala in spreminjala svojo strugo. Zaradi tega je sčasoma nastal precejšen razkorak med zdajšnjim potekom rečne struge in katastrskimi mejami, ki so bile v času nastajanja zemljiškega katastra vezane na strugo Drave (sliki 3 in 8). Posledica je zemljiško dvolastništvo, vezano na »žepe« katastrskih ozemelj obeh držav na nasprotnih bregovih reke.

Dragonja

V spodnjem, ravninskem delu toka Dragonja vijuga in spreminja potek svoje struge. Bolj vodnate reke, kot je Drava, sicer hitreje predstavljajo svoje struge, vendar enaki procesi delujejo tudi na manj vodnatih rekah. Na večjih vodotokih so hidrološko-morfološke spremembe tudi vidnejše in lažje sledljive, kar pa ne izključuje pomembnosti sprememb na manjših vodotokih (sliki 13 in 14). Zaradi bočne erozije (spodjedanje zunanjega dela okljukov in odlaganje erodiranega gradiva na notranjem delu) se potek struge počasi spreminja. Počasnost procesov pa ne pomeni manjše jakosti v daljšem časovnem obdobju. Prav zaradi počasnosti se pogosto procesi zmotno smatrajo za manj intenzivne. Vendar je treba vedeti, da se tudi v primeru manjših vodotokov ob vsakem močnejšem poplavnem dogodku lahko bistveno spremeni hidrološki režim reke kakor tudi potek struge vodotoka (slika 13).

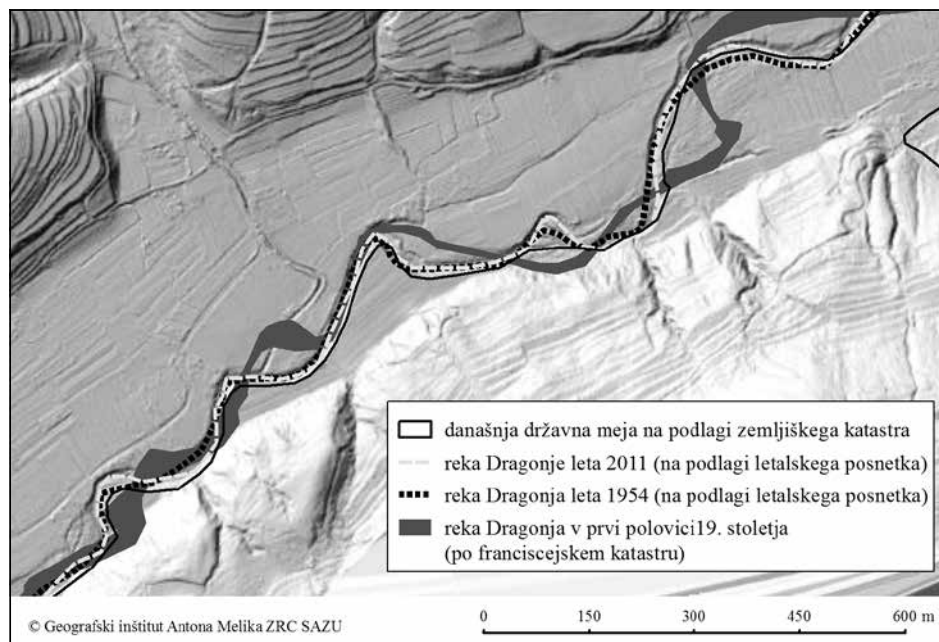
Slika 13: Vodotoki na zunanji strani okljukov erodirajo, na notranji pa akumulirajo gradivo. Ob poplavi septembra 2010 je bil zunanji del okljuka Dragonje, ki je na sliki, erodiran za več kot meter. (fotograf: Matija Zorn)⁶⁶⁵

⁶⁶⁴ Bračić, *Ptujsko polje*, str. 9.

⁶⁶⁵ Triglav Čekada et al., *How to decide*.

Območje največjih naravnih spreminjanj toka je poplavno območje v spodnjem toku. Zaradi delnih regulacij struge na posameznih odsekih in protipoplavnih nasipov je poplavna varnost povečana ter s tem zmanjšana hitrost spreminjanja rečne struge. Vendarle pa se skladno s trajnostnim razvojem spreminja tudi pristop pri urejanju vodotokov, ki poudarja in marsikje zapoveduje (na primer na zavarovanih območjih) trajnostno urejanje vodotokov, kar pomeni preobrazbo porečij v »predregulacijsko obdobje« oziroma čim bolj naravno stanje, kar zopet pušča možnost rekam, da predstavljajo struge.

Slika 14: Spreminjanje struge reke Dragonje od prve polovice 19. stoletja do danes na odseku pod Krkavčami.

SKLEP

»Za razumevanje današnje pokrajine je pomembno poznavanje pokrajine v preteklosti, saj današnja pokrajina v veliki meri odseva zgodovinsko podobo. /.../ S pomočjo kartografskih zgodovinskih virov tako ugotavljamo, ali so določene strukture, ki se na prvi pogled zdijo stare, rezultat nedavnega razvoja ali dolgotrajnega procesa.«⁶⁶⁶

Zato se zgodovinski kartografski viri vse bolj uveljavljajo tudi kot vir za zgodovinske raziskave⁶⁶⁷ in ne le kot vir zgodovini sorodnim vedam.⁶⁶⁸ Njihovo uporabo je močno olajšal razvoj GIS-ov,⁶⁶⁹ ki ob ustrezni pripravi podatkov omogočajo razmeroma lahko primerjavo kartografskih virov iz različnih obdobj. Na primeru gozda so ugotovili, da se je ob pomoči kartografskih virov natančnost zgodovinske rekonstrukcije gozdnih in negozdnih zemljišč povečala.⁶⁷⁰

Poznavanje spreminjanja pokrajine nam omogoča tudi pogled v prihodnost, saj lahko na podlagi trendov iz preteklosti sklepamo na procese oziroma pokrajinsko stvarnost v prihodnosti.

Zgodovinski kartografski viri so pomemben vir za ugotavljanje poteka meja,⁶⁷¹ saj so običajno edini vir, ki meje predstavljajo v prostoru. Za meje, »potegnjene« po rekah, nam med drugim v izbranih časovnih obdobjih omogočajo spremljanje odstopanj rečnih strug od poteka meje kot posledico njihovega naravnega ali antropogenega prestavljanja. Razumevanje prestavljanja rečnih strug, je na teh mejnih odsekih eden od »ključev« za razumevanje sodobnih mejnih vprašanj med Slovenijo in Hrvaško.

666 Zorn, Jožefinski vojaški zemljevid, str. 135.

667 Na primer Jenny et al., *Alte Karten als historische Quelle*; Gašperič, *Razvoj metod prikaza*.

668 Zorn, *Uporaba zgodovinskih virov*.

669 Gregory, Healey, *Historical GIS*.

670 Fuchs et al., *The potential of old maps*, str. 54.

671 Gašperič, *Razvoj metod prikaza*, str. 94.

VIRI IN LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

HDA – Hrvatski državni arhiv

PRZV – Predsjedništvo zemaljske vlade

SI – Arhiv Republike Slovenije

AS 2 – Deželni stanovi za Kranjsko

AS 33 – Deželna vlada v Ljubljani

AS 176 – Franciscejski kataster za Kranjsko

AS 223 – Vlada Republike Slovenije

AS 1164 – Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani

AS 1277 – Edvard Kardelj

AS 1402 – Zapuščina dr. Frana Zwittera

AS 1487 – Centralni komite KPS (1941–1945)

AS 1529 – Boris Kraigher

AS 1589 – Centralni komite Zveze komunistov Slovenije

AS 1643 – Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta

AS 1660 – Osebna zbirka Izidorja Cankarja

AS 1670 – Izvršni odbor Osvobodilne fronte

AS 1748 – Regent Ivan

AS 1851 – Glavni štab NOV in POS

AS 1887 – Zbirka NOB tiska – periodika

AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve

AS 1994 – Služba vlade Republike Slovenije za evropske zadeve – SVEZ

StLA – Steiermärkisches Landesarchiv

PERIODIČNI TISK

Kmetijske in rokodelske novice

Slovenec

Slovenija

Slovenski gospodar

Službene novine kraljevine Jugoslavije, 1931

Službeni list kraljevske banske uprave Dravske banovine

Tednik (Ptuj)

Uradni list deželne vlade za Slovenijo

Uradni list Dravske banovine

Uradni list Federativne ljudske republike Jugoslavije

Uradni list ljubljanske in mariborske oblasti

Uradni list Ljudske republike Slovenije

Uradni list pokrajinske uprave za Slovenijo

Uradni list Republike Slovenije

Uradni list SNOS in NVS, 1945

Uradni list Socialistične federativne republike Jugoslavije

Uradni list Socialistične republike Slovenije

SPLETNI VIRI

http://www.istrianet.org/istria/history/1800-present/ww2/1947_treaty_italy.htm (12. 2. 2018)

<http://www.pf.uni-lj.si/media/odokoncniureditvisehvzajemnihobveznostiki.izvirajoi-z4clpogodbepodpisanevosimu10novembra1975.pdf> (12. 2. 2018)

http://www.marina.difesa.it/conosciamoci/editoria/marivista/Documents/Glossario_IV_Edizione.pdf (13. 2. 2018)

Statistični urad Slovenije (SURs), <http://www.stat.si/> (12. 5. 2014)

Banka Slovenije (BS), <https://www.bsi.si/> (12. 5. 2014)

Veleposlaništvo Republike Slovenije Zagreb, <http://www.zagreb.veleposlanistvo.si/index.php?id=3134> (20. 5. 2014)

Slovenija Summit, Brdo/Bled (31. 5.–1. 6. 2002), <https://www.summit2002.gov.si/slo/bilateral/hrvaska/> (20. 12. 2013)

Deset let maloobmejnega sporazuma med Slovenijo in Hrvaško, <http://www.rtvlo.si/>

slovenija/deset-let-maloobmejnega-sporazuma-med-slovenijo-in-hrvasko/265498 (20. 11. 2013)

Kaj prinaša vstop Hrvaške v Evropsko unijo?, Gospodarska zbornica Dolenjske in Bele Krajine, <http://www.gzdbk.si/si/aktualno/uspeh/detajl/?id=1292> (19. 2. 2015)

Instrument predpristopne pomoči (IPA), Čezmejno sodelovanje, Slovenija-Hrvaška, operativni program 2007-2013, <http://www.eu-skladi.si/ostalo/operativni-programi/op-si-hr.pdf> (20. 12. 2014)

Uspešno sodelovanje obmejnih območij med Slovenijo in Hrvaško v okviru programa IPA Slovenija-Hrvaška 2007–2013, Republika Slovenija, Služba vlade Republike Slovenije za lokalno samoupravo in regionalno politiko, http://www.arhiv.svlr.gov.si/nc/si/medijsko_sredisce/novica/article/585/2239/index.html (25. 03. 2013)

Hrvaški mediji Hrvatom: kupujte v Sloveniji. Žurnal24, <http://www.zurnal24.si/hrvaski-medij-hrvatom-kupujte-v-sloveniji-clanek-153654> (december 2014)

Arbitration Agreement between the Government of the Republic of Slovenia and the Government of the republic of Croatia, http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2010/Arbitrazni_sporazum/10.a_Arbitra%C5%BEni_sporazum_-_podpisan_EN.pdf (29. 1. 2018)

<http://earthexplorer.usgs.gov> (12. 5. 2014)

<http://evode.arso.gov.si/indexd022.html?q=node/12> (12. 5. 2014)

<http://gif.berkeley.edu/documents/Landsat%20Band%20Information.pdf> (12. 5. 2014)

<http://giskd6s.situla.org/giskd/> (12. 5. 2014)

<http://glovis.usgs.gov> (12. 5. 2014)

<http://landsat.usgs.gov/> (12. 5. 2014)

<http://landsatlook.usgs.gov> (12. 5. 2014)

<http://mapire.eu/en/> (12. 5. 2014)

<http://modis.gsfc.nasa.gov/> (12. 5. 2014)

<http://www.dlib.si/> (12. 5. 2014)

<http://www.gis.si/sl/storitve/historicni-aeroposnetki> (12. 5. 2014)

<http://www.openculture.com/2016/04/download-67000-historic-maps-in-high-resolution-from-the-wonderful-david-rumsey-map-collection.html> (12. 5. 2014)

LITERATURA

Ademović, Fadil. *Novinstvo i ustaška propaganda u Nezavisnoj državi Hrvatskoj: Štampa i radio u Bosni i Hercegovini (1941–1945)*. Sarajevo: Medija centar, 2000.

Akten zur deutschen auswärtigen politik 1918–1945: Die Kriegsjahre. 5. del. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1969.

Almanah Kraljevine Jugoslavije: sveska četvrta priručne biblioteke: opšta državna uprava. Glavno uredništvo almanaha Kraljevine Jugoslavije: Zagreb, 1932.

Archer, Steve. Tree–grass dynamics in a *Prosopis*-thornscrub savanna parkland: reconstructing the past and predicting the future. *Ecoscience*, 2, 1995, št. 1, str. 83–99.

Armanda, Ivan. Nadbiskup Alojzije Stepinac i zbrinjavanje prognanih slovenskih konventualaca u Drugom svjetskom ratu. *Razprave in gradivo*, 80, 2018, št. 1, str. 5–20.

Arnež, Janez A. *Slovenska ljudska stranka 1941–1945*. Ljubljana-Washington, D.C.: Studia slovenica, 2002.

Avramovski, Živko. *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji 1939–1941: III. knjiga*. Beograd: Arhiv Jugoslavije, 1996.

Bajc, Gorazd. *Iz nevidnega na plan: Slovenski primorski liberalni narodnjaki v emigraciji med drugo svetovno vojno in ozadje britanskih misij v Sloveniji*. Koper: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, Znanstveno-raziskovalno središče, 2002.

Bara, Mario. Đilasova komisija i sudbina bačkih Hrvata. *Pro tempore: časopis studenata povijesti*, 4, 2007, str. 47–58.

Bec, Damijan, Podobnikar, Tomaž. Spreminjanje struge reke Save na Ljubljanskem polju. Perko, Drago, Nared, Janez, Čeh, Marjan, Hladnik, David, Krevs, Marko, Podobnikar, Tomaž in Šumrada, Radoš (ur.). *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2005–2006*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, str. 113–122.

Bela knjiga o meji med Republiko Slovenijo in Republiko Hrvaško. Ljubljana: Ministrstvo za zunanje zadeve RS, Projektna skupina za mejo s Hrvaško, 2006.

Belec, Borut. Prekomejna zemljiškoposestna pomešanost in zaposlovanje – primer obmejnih občin SV Slovenije s Hrvaško. *Dela*, 10, 1993, str. 73–82.

Berberih-Slana, Aleksandra. Slovensko-hrvaški stiki po prvi svetovni vojni 1918–1921. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 72, 2001, št. 1–2, str. 123–148.

Bescoby, David. Detecting Roman land boundaries in aerial photographs using Radon transforms. *Journal of Archaeological Science*, 33, 2006, št. 5, str. 735–743.

Biber, Dušan. Britanske misije o slovenskih etničnih mejah. *Borec*, 36, 1984, št. 10, str. 574–583.

Biber, Dušan. Britanski, nemški in ameriški diplomati o Slovencih in dr. Antonu Korošču. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 31, 1991, št. 1, str. 131–143.

Biber, Dušan. *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1966.

- Boban, Ljubo. *Maček i politika Hrvatske seljačke stranke 1928–1941 (II. knjiga)*. Zagreb: Liber, 1974.
- Boban, Ljubo. *Hrvatska granice 1918–1991*. Zagreb: Školska knjiga HAZU, 1992.
- Bogataj, Lovro. Uprava v Sloveniji od prevrata 1918 do izvršitve vidovdanske ustave. V: Mal, Josip (ur.), *Slovenci v desetletju 1918–1928: zbornik razprav iz kulturne, gospodarske in politične zgodovine*, Ljubljana: Leonova družba, 1928, str. 373–388.
- Bohinec, Valter. *Peter Kozler in prvi zemljevid slovenskega ozemlja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1975.
- Bračič, Vladimir. *Ptujsko polje: historično socialnogeografska študija*. Maribor: Obzorja, 1975.
- Breg Valjavec, Mateja, Ribeiro, Daniela. Uporabnost zgodovinskih aeroposnetkov pri preučevanju pokrajinskih sprememb na ozemlju Slovenije. Ciglič, Rok, Perko, Drago in Zorn, Matija (ur.), *Digitalni prostor. GIS v Sloveniji*, 12. Ljubljana: Založba ZRC, 2014, str. 71–84.
- Breg Valjavec, Mateja. *Nekdanja odlagališča odpadkov v vrtačah in gramoznicah*. Geografija Slovenije, 26. Ljubljana: Založba ZRC, 2013.
- Broucek Peter. *Ein General im Zwielicht: Die Erinnerungen Edmund Glaises von Horstenau (II. del)*. Wien-Köln-Graz: Boehlau, 1983.
- Browning, D. M., Archer, S. R., Byrne, A. T. Field validation of 1930s aerial photography: What are we missing? *Journal of Arid Environments*, 37, 2009, št. 9, str. 844–853.
- Brubaker, Rogers. *Nationalism reframed: Nationhood and the national question in the New Europe*. Cambridge: Cambridge University Press, 1996.
- Bryan, P. G., Clowes, M. Surveying Stonehenge by Photogrammetry. *The Photogrammetric Record*, 15, 2003, št. 89, str. 739–751.
- Cadastre National de l'Istrie d'après le Recensiment di 1ER Octobre 1945*. Sušak: Jadranski inštitut, 1946.
- Caffio, Fabio. *Glossario di dititto del mare*. 2. izd. Dostopno na: http://www.marina.difesa.it/conosciamoci/editoria/marivista/Documents/Glossario_IV_Edizione.pdf (13. 2. 2018).
- Celar, Branko et al. *Slovenija in njene meje*. Ljubljana: Visoka policijsko-varnostna šola, 2002.
- Čepič, Zdenko, Guštin, Damijan, Troha, Nevenka. *Slovenija v vojni 1941–1945*. Ljubljana: Modrijan, 2017.
- Čepič, Zdenko. Oris nastajanja slovensko-hrvaške meje po drugi svetovni vojni. V: Čepič, Zdenko, Nečak, Dušan, Stiplovšek, Miroslav (ur.), *Mikužev zbornik*, (Historia, 4). Ljubljana: Oddelek za zgodovino Filozofske fakultete, 1999, str. 201–216.
- Čepič, Zdenko. Prizadevanja za ohranitev Jugoslavije. V: Fischer, Jasna (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 1312–1322.

Chandler, Jim. Effective application of automated digital photogrammetry for geomorphological research. *Earth Surface Processes and Landforms*, 24, 1999, št. 1, str. 51–63.

Ciano, Galeazzo. *Tajni arhiv grofa Ciana*. Zagreb: Zora, 1952.

Ciano, Galeazzo. *Zaupni dnevnik grofa Ciana*. Maribor: Večer, 1960.

Ciglencečki, Marjeta (ur.). *Talum: 1954–2004*. Hoče: Talum, 2004.

Czörnig, Carl. *Ethnographie der österreichischen Monarchie*. Dunaj, 1855.

Đ. Štamcar, Miha. Sever, Jani, K. Kacin, Jaša. Meje prijateljstva. *Mladina*, 22. 12. 1990, str. 20.

Darovec, Darko, Strčić, Petar (ur.). *Slovensko-hrvaško sosjedstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo*. Univerzitetna založba Annales: Koper, 2011.

De Castro, Diego. *La questione di Trieste: l'azione politica e diplomatica italiana dal 1943 al 1954*. Trieste: Lindt, 1982.

Đilas, Milovan. *Revolucionarni rat*. Beograd: Književne novine, 1990.

Diminić, Dušan. *Istra u partizanskom notesu (1943–1945)*. Pula: Istarska naklada, 1986.

Dnevnik Alojzija Stepinca (priredil Ljubo Boban). *Danas*, julij–september, 1990.

Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, Partizanska knjiga, 1962–1989.

Dragović Soso, Jasna. Why did Yugoslavia Disintegrate? An Overview of Contending Explanations. V: Dragović Soso, Jasna, Cohen, Lenard (ur.), *State Collapse in South-Eastern Europe: New Perspectives on Yugoslavia's Disintegration*. Purdue University Press, 2008.

Drnovšek, Darinka. *Zapisniki Politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954*. Viri 15. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.

Drobenik, Marjan. Reproduciranje franciscejskega katastra. *Arhivi*, 25, 2002, št. 2, str. 65–76.

Druškovič, Drago. *Prežihov Voranc. Pisatelj in politik*. Celovec: Drava, 2005.

Duroselle, Jean Baptiste. *Le conflit de Trieste, 1943–1954*. Bruxelles: Éditions de l'Institut de sociologie de l'Université libre de Bruxelles, 1966.

Dželebdžić, Milovan (ur.). *Dokumenti centralnih organa KPJ. NOR i revolucija 1941–1945 (knjiga XX)*. Beograd: Izdavački centar Komunist, 1987.

Fensham, Roderick J., Choy, Sama J. L., Fairfax, Russell J., Cavallaro, Paul C. Modelling trends in woody vegetation structure in semi-arid Australia as determined from aerial photography. *Journal of Environmental Management*, 68, 2003, št. 4, str. 421–436.

Ferenc, Mitja, Kužatko, Želimir. *Prikrivena grobišta Hrvata u Republici Sloveniji. Prikrivena grobišta Hrvatov v Republici Sloveniji. Hidden Croatian graves in the Republic of Slovenia*. Zagreb: Počasni bleiburški vod, 2007.

Ferenc, Tone. Neodvisna država Hrvatska. Marjan Javornik et al (ur.), *Enciklopedija Slovenije, zvezek VII*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1993.

Ferenc, Tone. Sodelovanje med slovenskim in hrvaškim NOB v Istri. *Borec*, 36, 1984, št. 5, str. 337–350.

Ferenc, Tone. *Kapitulacija Italije in NOB v Sloveniji jeseni 1943*. Maribor: Založba Obzorja, 1969.

Ferenc, Tone. Množično izganjanje Slovencev med drugo svetovno vojno. V: Šetinc, Franc (ur.), *Izgnanci: zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945*. Ljubljana, Društvo izgnancev Slovenije, 1993, str. 19–107.

Ferenc, Tone. *Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945*. Maribor: Založba Obzorja, 1968.

Ferenc, Tone. Slovenska Istra v letu 1943. V: Strčić, Petar (ur.), *Pazinski memorial (XII)*. Pazin: Katedra čakavskog sabora, 1983, str. 123–143.

Ferenc, Tone. Slovenski izgnanci in NDH. Borovnik-Bartol, Jernej (ur.), *Spomini Slovencev na Jasenovac, Staro Gradiško in Lepoglavo*. Šentjur, samozaložba, 1998, str. 11–12.

Florjančič, Alojzij Pavel. Nomen est omen. O povojnem poboju hrvaških beguncev v Crngrobu – stereotip o ustaših. V: Ferenc, Mitja, Petkovšek, Branka (ur.), *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino. Zbornik 33. zborovanja ZZDS*. Ljubljana, Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006.

Fournier, August. Memoriale über die Zugehörigkeit des ehemaligen Sichelburger Militärgrenzdistrictes und der Gemeinde Marienthal zu Krain, Wien, 26. 4. 1881, *Obpravave deželnega zbora Kranjskega*, 1881, priloga 27.

Frajer, Jindřich, Geletič, Jan. Research of historical landscape by using old maps with focus to its positional accuracy. *Dela*, 26, 2011, str. 49–67.

Frazier, Paul S., Page, Kenneth J. Water body detection and delineation with Landsat TM data. *Photogrammetric Engineering and Remote Sensing*, 66, 2000, št. 12, str. 1461–1467.

Fuchs, Richard, Verburg, Peter H., Clevers, Jan G. P. W., Herold, Martin. The potential of old maps and encyclopaedias for reconstructing historic European land cover/use change. *Applied Geography*, 59, 2015, str. 43–55.

Fujs, Metka. Prekmurje – podoba prostora. *Podravina: časopis za multidisciplinarna istraživanja*, 3, 2004, str. 49–61.

Gabrovec, Matej, Komac, Blaž, Zorn, Matija. Vpliv sprememb rabe tal na geomorfne procese v zadnjih stoletjih na primeru Zgornjega Posočja. Andrič, Maja (ur.), *Dolgoročne spremembe okolja 1*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012, str. 101–109.

Gaiser, Laris. La Croazia batte la Slovenia e diventa perno Adriatico dell'Europa filo-americana. Trimarium, tra Russia e Germania. *Limes. Rivista italiana di geopolitica*, 2017, št. 12, str. 129–136.

Gašparič, Jure. *SLS pod kraljevo diktaturo, Diktatura kralja Aleksandra in politika Slovenske ljudske stranke v letih 1929–1935*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Gašperič, Primož. *Razvoj metod prikaza kartografskih elementov na starih zemljevidih ozemlja Slovenije*. Doktorsko delo. Koper: Fakulteta za humanistične študije, 2016.

Gellner, Ernest. *Nations and Nationalism*. Oxford: Blackwell, 1983.

Giampaolo Valdevit. *La questione di Trieste: politica internazionale e contesto locale*. Milano: Feltrinelli, 1986.

Glez von Horstenau. *Između Hitlera i Pavelića (Memoari kontroverznog generala)*. Beograd: Nolit, 2007.

Godeša Bojan. »Ali bi ne bilo za vse Slovence še najbolje, da bi vsi pripadli Italiji?«: o letaku »Kaj si Slovenci želimo ob sklepanju miru?« z dne 10. junija 1941. Ajlec, Kornelija, Balkovec, Bojan, Repe, Božo (ur.), *Nečakov zbornik: procesi, teme in dogodki iz 19. in 20. stoletja*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, str. 211–226.

Godeša Bojan. Izseljevanje Hrvatov iz nemškega zasedenega ozemlja na Štajerskem in Gorenjskem v luči primerjave položajev Slovencev in Hrvatov v okviru nacističnega novega reda. Štih, Peter, Balkovec, Bojan (ur.), *Migracije in slovenski prostor od antike do danes*. Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2010, str. 270–282.

Godeša Bojan. Okupacija kot prelomnica v organiziranju slovenskih političnih subjektov – o »zgodovinski« vlogi Narodnega sveta za Slovenijo. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 57, 2017, št. 2, str. 91–110.

Godeša Bojan. Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno. *Acta Histriae*, 23, 2015, št. 3, str. 417–432.

Godeša Bojan. Maršal Petain, »razkroj zahoda« in nacistični novi red v očeh katoliškega tabora v času pred napadom sil osi na Jugoslavijo. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 49, 2009, št. 1, str. 255–66.

Godeša, Bojan; Dolenc, Ervin. *Izgnubljeni spomin na Antona Korošca. Iz zapuščine Ivana Ahčina*. Ljubljana: Nova revija, 1999.

Godeša, Bojan. Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2011.

Godeša, Bojan. *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995.

Godeša, Bojan. Kulovčevo zavezništvo s HSS – sprememba v politični strategiji SLS po Koroščevi smrti. *Studia historica Slovenica. Časopis za humanistične in družboslovne študije* 2008, št. 2–3, str. 397–422.

Godeša, Bojan. Pobuda patra Kazimirja Zakrajška za ustanovitev samostojne slovenske države poleti 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 39, 1999, št. 2, str. 103–122.

Godeša, Bojan. *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Godeša, Bojan. Utrditev osvobodilne fronte in odnos do nove Jugoslavije. V: Fischer, Jasna (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*. Knjiga I. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005, str. 666–674.

Godone, Danilo, Garbarino, Matteo, Sibona, Emanuele, Garnero, Gabriele, Godone, Franco. Progressive fragmentation of a traditional Mediterranean landscape by hazelnut plantations: The impact of CAP over time in the Langhe region (NW Italy). *Land Use Policy*, 36, 2014, str. 259–266.

Goldstein, Ivo. Iseljivanje Srba i useljivanje Slovenaca u Nezavisnoj državi Hrvatskoj 1941. godine. V: Jerše, Sašo (ur.), *Vojetov zbornik, Med Srednjo Evropo in Sredozemljem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, str. 595–605.

Golec, Boris. *Nedokončana kroatizacija delov vzhodne Slovenije med 16. in 19. stoletjem: po sledih hrvaškega lingvonima in etnonima v Beli krajini, Kostelu, Prekmurju in Prlekiji*. Ljubljana: Založba ZRC, 2012.

Golec, Boris. Zemljiški katastri 18. in 19. stoletja kot vir za stavbno, gradbeno in urbanistično zgodovino slovenskega ozemlja, 2. del. *Arhivi*, 33, 2010, št. 2, str. 339–396.

Goñi, Uki. *Resnična Odessa: Tihotapljenje nacistov v Peronovo Argentino*. Mengeš: Ciceron, 2006.

Grafenauer, Bogo. Istrske zdrahe (Škodljivi ljubiteljski zgodovinarji). *Nedeljski Dnevnik*, 16. 9. 1990.

Grafenauer, Bogo. Miti o »Istri« in resnica istrskega polotoka. *Acta Histriae*, 1992, št. 1, str. 9–52.

Grafenauer, Bogo. Etnična struktura in zgodovinski pomen jugoslovanskih narodov v srednjem veku II. *Zgodovinski časopis*, 21, 1967, str. 7–48.

Grafenauer, Bogo. Jugoslovanske medrepubliške in zunanje meje: »administrativne« ali zgodovinsko zrasle? *Glasnik Slovenske matice*, 15, 1991, str. 1–2, 4–10.

Grafenauer, Bogo. O turški oblasti in o nastanku drobne zemljiške posesti v Prekmurju. Grafenauer, Bogo (ur.), *Prekmursku Slovenci v zgodovini: zbornik razprav o posebnih potezah zgodovinskega razvoja Prekmurja*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1961, str. 79–90.

Grafenauer, Bogo. Odprto pismo profesorju dr. Davorinu Rudolfu. *Glasnik Slovenske matice*, 16, 1992, št. 1/2, 13–17.

Grafenauer, Bogo. *Struktura in tehnika zgodovinske vede: Uvod v študij zgodovine*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1960.

Grdina, Igor. *Preroki, doktrinarji, epigoni. Idejni boji na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja*. Ljubljana: Inštitut za civilizacijo in kulturo, 2005.

Griesser-Pečar, Tamara. *Stanislav Lenič. Življenjepis iz zapora*. Celovec-Ljubljana-Dunaj: Mohorjeva družba, 1997.

Gross, Mirjana, Szabo, Agneza. *Prema hrvatskome građanskom društvu: Društveni razvoj u civilnoj Hrvatskoj i Slavoniji šezdesetih i sedamdesetih godina 19. stoljeća*. Zagreb: Globus, 1992.

Gspan, Alfonz et al. *Zgodovina slovenskega slovstva*, 1. zv. Ljubljana: Slovenska matica, 1956.

Guštin, Damijan. Slovenska partizanska vojska med drugo svetovno vojno. Bebler, Anton (ur.), *Sodobno vojaštvo in družba*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2005.

Guštin, Damijan. O Slovencih v Jasenovcu. Borovnik-Bartol, Jernej (ur.), *Spomini Slovencev na Jasenovac, Staro Gradiško in Lepoglavo*. Šentjur, 1998, str. 13-27.

Hansen, Jason D. *Mapping the Germans: Statistical Science, Cartography, and the Visualization of the German Nation, 1848–1914*. Oxford: Oxford University Press, 2015.

Hasanbegović, Zlatko. *Muslimani u Zagrebu 1878–1945: doba utemeljenja*. Zagreb: Islamska zajednica u Zagrebu-Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2007.

Heindl, Waltraud, Sauer, Edith. *Grenzen und Grenzüberschreitung: die Bedeutung der Grenze für die staatliche und soziale Entwicklung des Habsburgerreiches von der Mitte des 18. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts*. Wien: Bundesministerium f. Wissenschaft u. Verkehr, 1997.

Hepe, Boštjan et al. *Zgodovina carine na Slovenskem od antike do slovenske osamosvojitve: zgodovinski zbornik ob razstavi o carini na Slovenskem*. Ljubljana: Carinska uprava Republike Slovenije, 2011.

Hernja Masten, Marija, Borko, Jurij. Občina Središče ob Dravi. V: Marija Hernja Masten et al. (ur.). *Središče ob Dravi : kronika 1910–2010*. Središče ob Dravi: Občina, 2011.

Hočvar, Jože (ur.). *Slovenska Istra v boju za svobodo* (druga, dopolnjena izdaja). Koper: Založba Lipa, 1998.

Hranilović, Jovan. *Izbor iz Žumberačkih elegija i ostalih pjesma Jovana Hranilovića*. Zagreb: Žumberačke novine, 1934.

Hranilović, Nada. Žumberčani – Subetnička grupa u Hrvata. *Migracijske teme* 6, 1990, str. 593–612.

Hroch, Miroslav. *Das Europa der Nationen: Die moderne Nationsbildung im europäischen Vergleich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2005.

Huziu, Alina Elena, Călin, Iulia, Pătru-Stupariu, Ileana. Spatial pattern analyses of landscape using multi-temporal data sources. *Procedia Environmental Sciences*, 14, 2012, str. 98–110.

Hösler, Joachim. *Von Krain zu Slowenien: die Anfänge der nationalen Differenzierungsprozesse in Krain und der Untersteiermark von der Aufklärung bis zur Revolution: 1768 bis 1848*. München: R. Oldenbourg, 2006.

I Documenti Diplomatici Italiani. Nona serie: 1939–1943. Vol. III (1. januar 1940–8. april 1940). Rim 1969.

Ivanović, Stanoje (ur.). *The Creation and Changes of the Internal Borders of Yugoslavia*. Belgrade: The Ministry of Information of the Republic of Serbia, 1992.

Jenny, Bernhard, Jenny, Helen, Hurni, Lorenz. Alte Karten als historische Quelle: Wie lässt sich die geometrische Genauigkeit des Karteninhalts abschätzen? *Geschichte und Informatik*, 16, 2009, str. 127–144.

- Jeri, Janko. *Tržaško vprašanje po drugi svetovni vojni: tri faze diplomatskega boja*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1961.
- Jerman, Lučka. *Janko Kralj, utišani in pozabljeni slovenski politik (1894–1944)*. Ljubljana: Družina, 2008.
- Jones, Alan. *The Rough Guide to Horror Movies*. New York-London: Rough Guides, 2005.
- Jovanović Stoimirović, Milan. *Dnevnik 1936–1941*. Novi sad: Matica srpska, 2000.
- Judson, Pieter M. *Guardians of the nation: activists on the language frontiers of imperial Austria*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2006.
- Judson, Pieter M. Nationalist emotion as fin-de-siecle legal defense? A 1908 trial in Celje/Cilli. *Acta Histriae* 21, 2013, št. 4, str. 735–747.
- Judson, Pieter M. *The Habsburg Empire. A New History*. Cambridge (Mass.): Harvard University Press, 2016.
- Jurčec, Ruda. Dr. Ivana Ahčina spomini. *Glas Slovenske katoliške akcije*, Buenos Aires, 7, 1960, št. 5, str. 3–7.
- Juvančič Ivo. Primorski Narodni svet – Goriška sredina in OF – NOB (Nekaj o zgodovini 1940–1943). *Primorski dnevnik*, avgust–september 1970.
- Kacin Wohinz, Milica, Pirjevec, Jože. *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija, 2000.
- Kacin Wohinz, Milica. Meja z Italijo. V: Fischer Jasna et. al. (ur.), *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992*. 1. knj., str. 222–226.
- Kacin Wohinz, Milica. O primorsko-istrskih odnosih med dvema svetovnima vojnama. V: Jerše, Sašo (ur.), *Vojetov zbornik: med Srednjo Evropo in Sredozemljem*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006, str. 553–562.
- Kacin Wohinz, Milica. Slovenci v Italiji. Fischer Jasna et. al. (ur.). *Slovenska novejša zgodovina 1848–1992 (knjiga 1)*, str. 510–550.
- Kajzer, Rok. Globus o Sloveniji, začinjeno z lažmi, manipulacijami in hujskaštvom. *Večer*, 26. 1. 2018.
- Kamusella, Tomasz. The history of the normative opposition of “language versus dialect”: From its Graeco-Latin origin to Central Europe’s ethnolinguistic nation-states. *Colloquia Humanistica*, 5, 2016, str. 164–188.
- Kamusella, Tomasz. *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke: Palgrave, 2009.
- Karakaš Obradov, Marica. Migracije Slovencev na hrvaško območje v drugi svetovni vojni (izseljevanje in izgnanstvo). *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, 2012, št. 2, str. 139–174.
- Kasapović, Mirjana. Povijest jedne kroatofobije: sto godina slovenskog nacionalizma. *Globus*, 23. 1. 2018.

Kemperle, Metoda (ur.). *Načrti okrožnih inženirjev in mestnih zidarskih mojstrov na Slovenskem Štajerskem (1786–1849)*. Maribor, Celje: Pokrajinski arhiv, Zgodovinski arhiv, 2008.

Kidrič, France. *Dobrovský in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo, 1930.

Kidrič, France. *Zoisova korespondenca (1809–1810)*. Ljubljana: Akademija znanosti in umetnosti, 1941.

Kisić Kolanović, Nada, Mladen Lorković. *Ministar urotnik*. Zagreb: Golden marketing-Hrvatski državni arhiv, 1998.

Kladnik, Drago, Lovrenčak, Franc, Orožen Adamič, Milan (ur.). *Geografski terminološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, 2005.

Kladnik, Drago, Pipan, Primož, Gašperič, Primož. *Poimenovanja Piranskega zaliva*. Ljubljana: Založba ZRC, 2014.

Klasinc, Peter Pavel. *Arhivski dokumenti o dogodkih v Štrigovi in okolici v prvih letih po drugi svetovni vojni: od nasilnega določanja meje do »nepotrebni« likvidacij*. Ljubljana: Zavod 25. junij, 2008.

Klemenčič, Mladen: Povijesno-geografska osnovica regionalnog poimanja Žumberka. *Sociologija sela* 28, 1990, str. 277–293.

Knežević Hočevar, Duška. »Kri ni voda«: potomci Uskokov ob slovensko-hrvaški meji. *Razprave in gradivo*, 45, 2004, str. 126–143.

Koblar, Anton. Čegav je Žumberk? *Izvestja muzejskega društva za Kranjsko*, 8, 1898, str. 163–172.

Kokalj, Žiga, Veljanovski, Tatjana. Izdelava 3R modela iz arhivskih letalskih posnetkov za digitalno retrospektivo porušenega Breginja. V: Ciglič, Rok, Perko, Drago, Zorn, Matija (ur.), *Digitalni prostor. GIS v Slovenji*, 12. Ljubljana: Založba ZRC, str. 61–70.

Kokolj, Miroslav. *Prekmurski Slovenci od narodne osvoboditve do nacistične okupacije: 1919–1941*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1984.

Kolenc, Črtomir (ur.). *Osimski sporazumi*. Koper: Lipa, 1977.

Konstantinović Mihailo. *Politika sporazuma, Dnevničke beleške 1939–1941: londonske beleške 1944–1945*. Novi Sad: Mir, 1998.

Kontler, László. *Madžarska zgodovina*. Ljubljana, Slovenska matica, 2005.

Korošec, Branko. *Naš prostor v času in projekciji: oris razvoja zemljemerstva, kartografije in prostorskega urejanja na osrednjem Slovenskem*. Ljubljana: Geodetski zavod SR Slovenije, Geodetska uprava SRS, 1978.

Korunić, Petar. *Jugoslavenska ideologija u hrvatskoj i slovenskoj politici: hrvatskoslovenski politički odnosi 1848–1870*. Zagreb: Globus, 1986.

Kos, Dušan. Bela krajina v poznem srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 41, 1987, št. 2, str. 217–255.

Kos, Janko (ur.). *Izbrano delo: Jernej Kopitar, Matija Čop*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1973.

Kosi, Jernej, Stergar, Rok. Kdaj so nastali »lubi Slovenci«? O identitetah v prednacionalni dobi in njihovi domnevni vlogi pri nastanku slovenskega naroda. *Zgodovinski časopis*, 70, 2016, št. 3–4, str. 458–488.

Kosi, Jernej. Konceptija slovenske zgodovine v delih Boga Grafenauerja. Predavanje na *O mojstrih in muzi, Znanstveni simpozij ob stoletnici rojstva zgodovinarjev Boga Grafenauerja in Ferda Gestrina*, Ljubljana, 6. 12. 2016, SIstory.si, <http://www.sistory.si/11686/37186>.

Kosi, Jernej. *Kako je nastal slovenski narod: začetki slovenskega nacionalnega gibanja v prvi polovici 19. stoletja*. Ljubljana: Sophia, 2013.

Kosi, Jernej. The Imagined Slovene Nation and Local Categories of Identification: “Slovenes” in the Kingdom of Hungary and Postwar Prekmurje. *Austrian History Yearbook*, 49, 2018, str. 87–102.

Kosi, Miha. ...quae terram nostram et regnum Hungariae dividit ... Razvoj meje cesarstva na Dolenjskem v srednjem veku. *Zgodovinski časopis*, 56, 2002, št. 1–2, str. 41–91.

Kozler, Peter. *Kratek slovenski zemljopis in pregled politične in pravosodne razdelitve ilirskega kraljestva in štajerskega vojvodstva s pridanim slovenskim in nemškim imenikom mest, tergov, krajev i.t.d.*, reproducirani ponatis. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1975.

Krajevni leksikon Dravske banovine: krajevni repertorij z uradnimi, topografskimi, zemljepisnimi, zgodovinskimi, kulturnimi, gospodarskimi in tujskoprometnimi podatki vseh krajev dravske banovine. Ljubljana: Uprava Krajevnega leksikona dravske banovine, 1937.

Kresnik, Zdenka. *Zgodovina vsakdanjika ormoškega območja med leti 1945 in 1980 : magistrsko delo*. Maribor: Filozofska fakulteta, 2010.

Kristen, Samo. *Meje in misije: dileme slovensko-hrvaške razmejnitve v Istri v vojaškem, političnem, diplomatskem in obveščevalnem metežu II. svetovne vojne*. Ljubljana: Založba 2000, Inštitut za narodnostna vprašanja, 2006.

Krizman, Bogdan. *Ante Pavelić i ustaše*. Zagreb: Globus, 1978.

Krizman, Bogdan. Njemački emisar W. Malletke kod V. Mačeka uoči napada na Jugoslaviju. *Časopis za suvremenu povijest*, 7, 1975, št. 2, str. 152–163.

Krizman, Bogdan. *Ustaše i Treći reich (I. knjiga)*. Zagreb: Globus, 1983.

Krošelj, Joško. Dr. Korošec in Hrvati. *Zbornik Svobodne Slovenije*. Buenos Aires, 1961.

Kržišnik-Bukić, Vera. O narodnostnem in kulturnem samoorganiziranju Slovencev na Hrvaškem v 20. stoletju. V: Kržišnik Bukić, Vera (ur.), *Slovenci v Hrvaški*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995, str. 133–188.

Kuenzer, Claudia, Ottinger, Marco, Wegmann, Martin, Guo, Huadong, Wang, Changlin, Zhang, Jianzhong, Dech, Stefan, Wikelski, Martin. Earth observation satellite sensors for biodiversity monitoring: potentials and bottlenecks. *International Journal of Remote Sensing*, 35, 2014, št. 18, str. 6599–6647.

Kuhar, Alojzij. Razkroj zahoda. *Revija Katoliške akcije* 1940, str. 3–10.

Käyhkö, Niina, Fagerholm, Nora, Asseid, Bakari S., Mzee, Abbas J. Dynamic land use and land cover changes and their effect on forest resources in a coastal village of Matemwe, Zanzibar, Tanzania. *Land Use Policy*, 28, 2011, št. 1, 26–37.

Leersen, Joep. *National Thought in Europe: A Cultural History*. Amsterdam: AUP, 2006.

Lefebvre, Henri. *Produkcija prostora*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2013.

Lemkin, Raphael. *Axis Rule in Occupied Europe. Laws of Occupation: Analysis of Government – Proposals for Redress*. Washington: Carnegie Endowment for International Peace, Division of International Law, 1944.

Lešnik, Avgust. Prezrti Memorandum generala Leona Rupnika in škofa Gregorija Rožmana Anteju Paveliču. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 51, 2011, št. 3, str. 129–134.

Lipej, Božena. Slovenija na letalskih posnetkih. *Geografski obzornik*, 39, 1992, št. 2, str. 21–24.

Lipušek, Uroš. *Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919–1920*. Ljubljana: Založba Sophia, 2003.

Lisec, Anka, Primožič, Tomaž, Pintar, Marina, Bovha, Dominik, Ferlan, Miran, Prosen, Anton, Šumrada, Radoš, Čeh, Marjan, Drobne, Samo. Analiza stanja in izzivi na področju komasacij kmetijskih zemljišč v Sloveniji. *Geodetski vestnik*, 57, 2013, št. 4, str. 673–690.

Lončar, Dragotin. Anton Globočnik in slovenski narodni program 1848. leta. *Carniola*, 3, 1912, str. 208–209.

Lončarić, Mijo, Celinić, Anita. Susret slovenskih prekmurskih i hrvatskih međimurških govora. *Slavistična revija*, 55, 2007, str. 41–46.

Lukan, Walter. *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Ljubljana: Znanstvena založba FF, 2014.

Maček, Vladko. *In the Struggle for Freedom*. New York: Pennsylvania State University Press, 1957.

Maček, Vladko. *Memoari*. Zagreb: Hrvatska seljačka stranka, 1992.

MacMillan, Margaret. *Peacemakers: the Paris Conference of 1919 and its attempt to end war*. London: J. Murray, 2003.

Majar, Matija. Kaj Slovenci terjamo? Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002. Prunk, Janko, *Slovenski narodni programi: narodni programi v slovenski politični misli od 1848 do 1945*. Ljubljana: Društvo 2000, 1986, str. 152–159.

Majciger, Janez, Pleteršnik, Maks, Raič, Božidar. *Slovanstvo. Del 1: z dvema zemljevidoma*. Ljubljana: Matica Slovenska, 1873–1874.

Mal, Josip. *Uskočke seobe i slovenske pokrajine: povest naseobina s kulturno-istorijskim prikazom*. Ljubljana: Srpski etnografski zbornik, knjiga XXX, Naselja i poreklo stanovništva, 1924.

Mal, Josip. Žumberk in Marindol. *Dom in Svet*, 24, 1911, str. 266–268, 313–315.

Mardetko, Aleš. Predstavništvo Nezavisne države Hrvatske u Mariboru 1941–1945. *Časopis za suvremenu povijest*, 35, 2003, št. 3, str. 823–834.

Marin, Leon. Dogovor o organizacijsko-teritorialni (vojaškopravni) razmejitvi je ostal temelj za poznejšo mejo med republikama. Vprašanje oblikovanja slovenskega etničnega in državnega prostora s posebnim poudarkom na slovensko-hrvaški meji v Istri. V: Rajšp, Vincenc, Krnel-Umek, Duša, Zupančič, Pavel (ur.), *Vprašanje oblikovanja slovenskega etničnega in državnega prostora s posebnim poudarkom na slovensko-hrvaški meji v Istri: zbornik referatov okrogle mize, Portorož, 21. februar 1998*. Ljubljana: Umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta ZRC SAZU, 1998, str. 45–68.

Martinc, Janez (Debeljak, Tine). Prvo leto komunistične revolucije v Sloveniji. *Koledar svobodne Slovenije*, 1952.

Mihelič, Darja. Piranski zaliv: nekoč sobivanje, danes prepir. Darovec, Darko, Strčić, Petar (ur.), *Slovensko-hrvaško sosodstvo / Hrvatsko-slovensko susjedstvo*. Koper: Univerzitetna založba Annales. 2011, str. 105–128.

Mihelič, Darja. *Ribič, kje zdaj tvoja barka plava? Piransko ribolovno območje skozi čas*. Koper: Založba Annales, 2007.

Mikuž, Metod. Boji Komunistične partije Jugoslavije za zahodne meje (od 1941–1945). *Zgodovinski časopis*, 12–13, 1958/59, str. 7–50.

Milanović, Božo. *Moje uspomene (1900–1976)*. Pazin: Istarsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, 1976.

Milošević, Slobodan M. *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941–1945. godine*. Beograd: Narodna knjiga, Institut za savremenu istoriju, 1981.

Mlakar, Boris. Dr. Marko Natlačen o svojem delovanju med 6. aprilom in 14. junijem 1941. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 41, 2001, št. 1, str. 117–121.

Mlakar, Boris. Nekaj podatkov k razjasnitvi stikov med slovenskim protirevolucionarnim vodstvom in Zagrebom ob koncu vojne. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, 2012, št. 1, str. 141–150.

Mlakar, Boris. Problem zahodne meje pri Slovencih 1941–1945 (protirevolucionarni tabor). *Acta Histriae* 6, 1998, št. 6, str. 311–324.

Mlakar, Boris. Ustaši in slovenska protirevolucija. *Borec*, 34, 1984, št. 5, str. 361–375.

Mohorič, Fran. Prekmurje in Medjimurje. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 16, 1920, str. 28–40.

Molnár, Gábor, Podobnikar, Tomaž, Timár, Gábor. Mozaičenje listov kart merila 1 : 75.000 tretje vojaške izmere Avstro-Ogrske. *Geodetski vestnik*, 53, 2009, št. 3, str. 459–468.

Mongus, Domen, Lukač, Niko, Žalik, Borut. Ground and building extraction from LiDAR data based on differential morphological profiles and locally fitted surfaces. *ISPRS Journal of Photogrammetry and Remote Sensing*, 93, 2014, str. 145–156.

Mosse, George L. *Fallen soldiers: reshaping the memory of the world wars*. New York: Oxford University Press, 1990.

Nečak, Dušan. Delo dr. Frana Zwittera za rešitev mejnih vprašanj. V: Štih, Peter (ur.), *Zwittrov zbornik*. Ljubljana: ZZDS, Oddelek za zgodovino FF, 2006, str. 55–68.

Novak, Drago. Volitve v ljutomerskem okraju v letu 1945 in 1946. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 34, 1997, št. 2, str. 437–450.

Novak, Viktor, Zwitter, Fran (ur.). *Oko Trsta*. Beograd: Državni izdavački zavod Jugoslavije, 1945.

Olshausen, Klaus. *Zwischenspiel auf dem Balkan. Die deutsche Politik gegenüber Jugoslawien und Griechenland von März bis Juli 1941*. Stuttgart: Deutsche Verlags-Anstalt, 1973.

Osolnik, Marko. Kajkavci so (bili) panonski Slovenci. *Reporter*, 8. 11. 2017.

Ostaneč, France. Slovensko-hrvaška jezikovna meja v Istri: gradivo za obdobje od leta 1860–1956. II. del. *Annales*, 2, 1992, št. 2, str. 245–254.

Ostaneč, France. Slovensko-hrvaška jezikovna meja v Istri. Gradivo za obdobje od leta 1860 do 1956. *Annales*, 1, 1991, št. 1, str. 213–221.

Oštrik, Krištof. *Daljinsko zaznavanje*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.

Pacina, Jan, Weiss, Lukáš. Georelief reconstruction and analysis based on historical maps and aerial photographs. *GIS Ostrava 2011*. Ostrava, 2011.

Parcak, Sarah H. *Satellite Remote Sensing for Archaeology*. London: Routledge, 2009.

Pegan Žvokelj, Borut, Bric, Vasja, Triglav Čekada, Mihaela, Obreza Alenka, Tršan, Stane. *Izvedba laserskega skeniranja Slovenije*, blok 24. Tehnično poročilo o izdelavi izdelkov. Ljubljana: Geodetski inštitut Slovenije, 2014.

Pérez Álvarez, Juan Antonio, Mayoral Herrera, Victorino, Martínez del Pozo, José Ángel, de Tena, María Teresa. Multi-temporal archaeological analyses of alluvial landscapes using the photogrammetric restitution of historical flights: A case study of Medellín (Badajoz, Spain). *Journal of Archaeological Science*, 40, 2013, št. 1, str. 349–364.

Perko, Kristina. *Analiza cikličnega aerosnemanja Slovenije in vzpostavitev baze posebnih aerosnemanj*. Diplomsko delo. Ljubljana: Fakulteta za gradbeništvo in geodezijo, 2005.

Peršak, Katja. Anton Korošec in slovensko-hrvaška nasprotja v Prekmurju. *PILAR – Časopis za društvene i humanističke studije*, 4, 2009, št. 7–8, str. 133–150.

Pešelj, Branko, Dr. Vladko Maček in Slovenci. *Zbornik svobodne Slovenije*, 1965.

Petek, Franci, Bric, Vasja, Rotar, Tadej. Uporaba starih letalskih posnetkov pri ugotavljanju sprememb rabe tal. V: Podobnikar, Tomaž, Perko, Drago, Krevs, Marko, Stančič, Zoran, Hladnik, David, Čeh, Marjan (ur.), *Geografski informacijski sistemi v Sloveniji 2003–2004*. Ljubljana: Založba ZRC, 2004, str. 295–302.

Petek, Franci, Fridl, Jerneja. Pretvarjanje listov zemljiško-katastrskega načrta v Gauss-krügerjev koordinatni sistem. *Geografski vestnik*, 76, 2004, št. 2, str. 75–87.

- Petek, Franci, Urbanc, Mimi. Franciscejski kataster kot ključ za razumevanje kulturne pokrajine v Sloveniji v 19. stoletju. *Acta geographica Slovenica*, 44, 2004, št. 1, str. 89–113.
- Petranović, Branko, Zečević, Momčilo. *Jugoslovenski federalizam. Ideje i stvarnost. Tematska zbirka dokumenata (Prvi tom – 1914–1943)*. Beograd: Prosveta, 1987.
- Pike, R. J., Evans, I. S., Hengl, T. *Geomorphometry: A Brief Guide. Developments in Soil Science*, 33, 2009, str. 3–30.
- Pleterski, Janko. Cerkev in države v okupirani Sloveniji. Pleterski, Janko, Šelih, Alenka (ur.), *Država in cerkev. Izbrani zgodovinski in pravni vidiki*. Ljubljana: SAZU, 2002, str. 191–203.
- Pleterski, Janko. *Dr. Ivan Šušteršič, 1863–1925. Pot prvaka slovenskega političnega katolicizma*. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1998.
- Pleterski, Janko. Osvobodilna fronta slovenskega naroda in program Zedinjene Slovenije. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, 6, 1966, št. 1–2, str. 233–244.
- Pleterski, Janko. *Pravica in moč za samoodločbo. Med Metternichom in Badinterjem. Študije, pregledi, preudarki iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev*. Ljubljana: Modrijan, 2008.
- Poč, Miro. Milijoni Italijanov po polžje na dopust. *Delo*, 7. 8. 1989, str. 8.
- Podgoršek, Nataša. *Slovenskohrvaška vzajemnost: zgodovina slovenskohrvaških političnih odnosov v drugi polovici 19. stoletja (1848–1903)*. Maribor: Zgodovinsko društvo dr. Franca Kovačiča, 2009.
- Podobnikar, Tomaž. Georeferencing and quality assessment of Josephine survey maps for the mountainous region in the Triglav National Park. *Acta geodaetica et geophysica Hungarica*, 44, 2009, št. 1, str. 49–66.
- Pogorelec, Breda. Razkrižje (iz kronologije boja za slovenski jezik v cerkvi). *Jezik in slovnostvo*, 38, 1992/93, št. 3, str. 108–112.
- Polec, Janko. Mohorič, Fran (1866–1928). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013. <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi373479/#slovenski-biografski-leksikon> (pridobljeno 15. 3. 2018). Izvirna objava v: Lukman, Franc Ksaver et al., *Slovenski biografski leksikon: 5. zv. Maas–Mrkun*. Ljubljana: Zadružna gospodarska banka, 1933.
- Primic, Janez Nepomuk. *Némshko-Slovénske branja = Deutsch-Slovenisches Lesebuch*. Gradec, 1813.
- Primic, Janez Nepomuk. *Novi némshko-slovénshki bukvar, al A. B. C. otrokon léhko sastoplen = Neues Slovenisch-Deutsches der Fassungskraft der Kinder angemessenes A. B. C.: welches auserlesene, leichte und belehrende Aufgaben, Erzählungen und Unterhaltungen enthält*. Gradec, 1814.
- Prokešová, Roberta, Kardoš, Miroslav, Medvedová, Alžbeta. Landslide dynamics from high-resolution aerial photographs: A case study from the Western Carpathians, Slovakia. *Geomorphology*, 115, 2010, št. 1–2, str. 90–101.

- Prunk, Janko. Ne vrag, le sosed je mejak. O hrvatofobiji. *Delo. Sobotna priloga*, 3. 2. 2018.
- Puc, Ivan. Alpski Hrvati in panonski Slovenci. *Reporter*, 29. 1. 2018.
- Pupo, Raoul. Slovenia e Dalmazia fra Italia e Terzo Reich 1940–1945. *Qualestoria*, 30, 2002, št. 1.
- Putarek, Karolina. Ob vstopu Hrvaške v EU slovesno tudi v Ormožu. *Ormoške novice : glasilo Občine Ormož*, VI, št. 22, september 2013, str. 5.
- Radelič, Zdenko. *Hrvatska u Jugoslaviji 1945.–1991. (Od zajedništva do razlaza)*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest, Školska knjiga, 2006.
- Rahten, Andrej. Korošec in hrvaška politika. *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 77, 2006, št. 2–3, str. 54–65.
- Rahten, Andrej. *Zaveznitva in delitve: razvoj slovensko-hrvaških političnih odnosov v habsburški monarhiji 1848–1918*. Ljubljana: Nova revija, 2005.
- Raič, Božidar. Črtice o Prekmurcih in o njihovem govoru. *Narodni koledar in letopis matice slovenske za leto 1868*. Ljubljana: Matica slovenska, str. 53–76.
- Rajšp, Vincenc (ur.). *Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787*, 1. del. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Arhiv Republike Slovenije, 1995, sekcije 233, 234, 236, 237, 247.
- Rajšp, Vincenc. Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763–1787. *Geodetski vestnik*, 40, 1996, str. 68–71.
- Ravbar, Matjaž. *Avstro-Ogrsko letalstvo na soški fronti 1915–1917: Cesarska in kraljeva letališka infrastruktura v zaledju soške fronte*. Magistrsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2011.
- Ravbar, Matjaž. Letališča na soški fronti. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 52, 2012, št. 2, str. 231–256.
- Reeves, Dache M. Aerial Photography and Archaeology. *American Antiquity*, 2, 1936, št. 2, str. 102–107.
- Renan, Ernest. Kaj je narod. *Napredna misel*, 2/4, 1914, str. 110–125.
- Ribnikar, Peter. Zemljiški kataster kot vir za zgodovino. *Zgodovinski časopis*, 36, 1982, št. 4, str. 321–337.
- Rumpler, Helmut. *Österreichische Geschichte 1804–1914, Eine Chance für Mitteleuropa, Bürgerliche Emanzipation und Staatsverfall in der Habsburgermonarchie*. Wien: Ueberreuter, 1997.
- Rumsey, David, Williams, Meredith. Historical maps in GIS. Kelly Knowles, Anne (ur.), *Past Time, Past Place: GIS for History*. Redlands: ESRI Press, 2002.
- Rybař, Miloš. Izgoni slovenskih duhovnikov leta 1941. V: Šetinc, Franc (ur.), *Zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, 1993, str. 117–129.
- Rybař, Miloš. Nacistični ukrepi zoper duhovščino lavantinske škofije 1941–1945. Ožinger, Anton (ur.), *Zbornik ob 750-letnici Mariborske škofije*. Maribor: Mariborski škofijski ordinariat, 1978.

Šafárik, Pável Josef. *Geschichte der Slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten*. Ofen 1826.

Saje Franček. *Belogardizem* (druga, dopolnjena izdaja). Ljubljana: Slovenski knjižni zavod, 1952.

Savezna narodna skupština: stenografske beleške. knjiga III, sveska 1. Beograd: Savezna narodna skupština, 1956.

Schiffreer, Carlo. *La Venezia Giulia: Saggio di una carta dei limiti nazionali italo-jugoslavi con la carta annessa*. Roma: Colombo, 1946.

Schmitz, Denine, Blank, Matt, Ammondt, Selita, Patten, Duncan T. Using historic aerial photography and paleohydrologic techniques to assess long-term ecological response to two Montana dam removals. *Journal of Environmental Management*, 90, 2009, št. 3, str. 237–248.

Schulze, Hagen. *Država in nacija v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf., 2004.

Seručník, Miha. Reambulančni kataster za Kranjsko. *Kronika*, 57, 2009, št. 3, str. 491–504.

Sitar, Sandi. *Letalstvo in Slovenci, 1: Pionirsko obdobje in prva svetovna vojna*. Ljubljana: Založba Borec, 1985.

Skaloš, Jan, Weber, Martin, Lipský, Zdeněk, Trpáková, Ivana, Šantrůčková, Markéta, Uhlířová, Lenka, Kukla, Pavel. Using old military survey maps and orthophotograph maps to analyse long-term land cover changes – case study (Czech Republic). *Applied Geography*, 31, 2011, št. 2, str. 426–438.

Škerbec, Matija. Moja pot v Zagreb. *Vestnik Združenja protikomunističnih borcev*. 1976, št. 7–8–9.

Sklenička, Petr. Temporal changes in pattern of one agricultural Bohemian landscape during the period 1938–1998. *Ekológia*, 21, 2002, št. 2, str. 181–191.

Slavič, Matija. *Naše Prekmurje: zbrane razprave in članki*. Murska Sobota: Pomurska založba, 1999.

Slovenske vasi ob Bregani je dobil Pavelić (pričevanja). Šetinc, Franc (ur.), *Zbornik slovenskih izgnancev 1941–1945*. Ljubljana: Društvo izgnancev Slovenije, 1993.

Slukan Altić, Mirela. *Povijesna kartografija: kartografski izvori u povijesnim znanostima*. Samobor: Meridijani, 2003.

Šmid, Gašper. *Uprava Dravske banovine 1929–1941*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2003.

Snoj, Franc. Spomini člana emigrantske vlade. *Delo*, april–maj 1998.

Spezialortrepertorium der österreichischen Länder v. VII, Österreichisch-Illyrisches Küstenland, Dunaj, 1918.

Splošni pregled Dravske banovine: glavni statistični podatki, upravna, sodna in cerkvena razdelitev ter imenik krajev po stanju 1. julija 1939 z dvema zemljevidoma. Ljubljana: Kraljevska banska uprava Dravske banovine, 1939.

Stane Tonejc (ur.). *Deset let delavskega samoupravljanja Tovarne glinice in aluminija*. Kidričevo: Boris Kidrič, 1960.

Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.

Stenografski zapiski Ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije: tretji sklic, knjiga 6. Ljubljana Ljudska skupščina LRS, 1956.

Stergar, Nataša. Narodnostno vprašanje v predmarčnih letnikih Bleiweisovih Novic. *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 25, 1977, št. 3, str. 184–189.

Stergar, Rok. National Indifference in the Heyday of Nationalist Mobilization? Ljubljana Military Veterans and the Language of Command. *Austrian History Yearbook*, 43, 2012, str. 45–58.

Špes, Metka. Odnos prebivalcev obmejnih območij do slovensko-hrvaške državne meje. V: Pak, Mirko (ur.) *Socialnogeografska problematika obmejnih območij ob slovensko-hrvaški meji*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo 2001.

Štih, Peter. Salzburg, Ptuj in nastanek štajersko-madžarske meje v današnji Sloveniji. *Zgodovinski časopis*, 50, 1996, str. 535–544.

Strčić, Petar. Prilog o hrvatskom sudjelovanju u diplomatskim odlukama druge Jugoslavije o zapadnim hrvatskim krajevima (1943–1947). *Acta Histriae*, 1998, str. 45–70.

Štrumbl, Žarko. Uskoki na Slovenskem in v Žumberku. *Arhivi*, 14, 1991, št. 1–2, str. 42–50.

Štular, Benjamin. Jožefinski vojaški zemljevid kot vir za preučevanje preteklih pokrajin. *Geografski vestnik*, 82, 2010, št. 1, str. 85–96.

Šuman, Josip. *Die Slovenen*. Dunaj, Teschen: K. Prochaska, 1881.

Sunajko, Stevo. *Sodelovanje slovenskih in hrvaških narodnoosvobodilnih enot 1941–1945*. Ljubljana: Partizanska knjiga, 1971.

Teropšič, Tomaž. *Kozjanski odred (I. knjiga)*. Maribor: Založba Obzorja, 1993.

Thürer, Daniel, Burri, Thomas. Self-Determination. *Max Planck Encyclopedia of Public International Law*. <http://opil.ouplaw.com/view/10.1093/law/epil/9780199231690/law-9780199231690-e873?rskey=YVjdhp&result=1&prd=EPIL> (pridobljeno 20.10.2015).

Timár, Gábor. System of the 1 : 28,800 scale sheets of the Second military survey in Tyrol and Salzburg. *Acta geodaetica et geophysica Hungarica*, 44, 2009, št. 1, str. 95–104.

Tomšič, Ivan. *Vojno in nevtralnostno pravo*. Ljubljana: Nova založba, 1942.

Triglav Čekada, Mihaela, Bric, Vasja, Zorn, Matija. How to decide which oblique image has the highest mapping potential for monoplotted method: A case studies on river erosion and floods. *ISPRS Annals of the Photogrammetry, Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, II-5, 2014, str. 379–384.

Triglav Čekada, Mihaela, Bric, Vasja. Končan je projekt laserskega skeniranja Slovenije. *Geodetski vestnik*, 59, 2015, št. 3, str. 586–592.

Triglav Čekada, Mihaela, Gabrovec, Matej. Documentation of Triglav glacier, Slovenia, using non-metric panoramic images. *Annals of Glaciology*, 54, 2013, št. 62, str. 80–86.

Triglav Čekada, Mihaela, Radovan, Dalibor, Gabrovec, Matej, Kosmatin Fras, Mojca. Acquisition of the 3D boundary of the Triglav glacier from archived non-metric panoramic images. *Photogrammetrical Record*, 26, 2011, št. 133, str. 111–129.

Triglav Čekada, Mihaela, Zorn, Matija, Colucci, Renato R. Površina Kaninskih in Triglavskega ledenika od leta 1893, določena na podlagi arhivskih posnetkov ter aerolaserskih podatkov. *Geodetski vestnik*, 58, 2014, št. 2, str. 274–313.

Triglav Čekada, Mihaela, Zorn, Matija. Poplave septembra 2010 – obdelava nemerskih fotografij s fotogrametričnim DMR in lidarskimi podatki. *Geodetski vestnik*, 56, 2012, št. 4, str. 802–813.

Triglav, Mihaela, Kosmatin Fras, Mojca, Gvozdanovič, Tomaž. Spremljanje površja ledenikov s fotogrametrijo, študija na primeru Triglavskega ledenika. *Geografski zbornik*, 40, 2000, str. 7–30.

Troha, Nevenka. *Komu Trst? Slovenci in Italijani med dvema državama*. Ljubljana: Modrijan, 1999.

Troha, Nevenka. Predlogi Jugoslavije za rešitev tržaškega vprašanja po objavi resolucije Informbiroja = Yugoslav proposals for the solution of Trieste Question following the cominform resolution. Fischer, Jasna et al. (ur.), *Jugoslavija v hladni vojni [zbornik z Znanstvenega posveta Jugoslavija v hladni vojni, Ljubljana, 8.–9. maja 2000] = Yugoslavia in the cold war [the collection of papers at the Scientific Conference Yugoslavia in the Cold War, Ljubljana, 8–9 May 2000]*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, Toronto: University = Ljubljana: Institute for Contemporary History, Toronto: University, 2004, str. 143–154, 161–180.

Troha, Nevenka. Uprava v Slovenskem primorju 1918–1954 (Pregled). *Arhivi*, 20, 1997, št. 1–2, str. 88–102.

Troha, Nevenka. *Podatki štetja prebivalstva na Primorskem in v Istri 1910–1956*. Rokopis, neizdano, hrani avtorica.

Tršar, Marijan. *Dotik smrti: Zagreb 1941, Gonars 1942, Teharje 1945*. Ljubljana: Nova revija, 2000.

Trstenjak, Anton. Ogrski Slovenci. *Ljubljanski zvon*, 21, 1901, str. 173–178, 240–243, 313–316.

Urbas, Viljem. *Die Slovenen: ethnographische Skizze*. Trst, 1870.

Ustaški zločini nad slovenskim narodom. Raziskovalno-dokumentacijski sektor Državnega zbora Republike Slovenije, 2006.

Ustavotvorni odbori Savezne skupštine i Skupštine naroda: 10. decembar 1945–4. januar 1946: stenografske beleške. Beograd: Narodna skupština.

V Jasenovcu so ubijali tudi slovenske rimokatoliške duhovnike. V: Borovnik-Bartol, Jernej (ur.). *Spomini Slovencev na Jasenovac, Staro Gradiško in Lepoglavo*. Šentjur: samozaložba, 1998, str. 84–112.

Valentić, Mirko. *Vojna krajina i pitanje njezina sjedinjenja s Hrvatskom 1849–1881*. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske, 1981.

Vauhnik, Vladimir. *Nevidna fronta. Spomini*. Buenos Aires, Svobodna Slovenija, 1965.

Vidmar, Luka. *Struktura in funkcija pisem iz literarnopreradne korespondence Žige Zoisa*, doktorska disertacija. Nova gorica: Univerza v Novi gorici, 2009.

Vinaver, Vuk. *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski »satelit«)*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1985.

Vinkler, Jonatan. *Posnemovalci, zavezniki in tekmeči: češko-slovenski in slovensko-češki kulturni stiki v 19. stoletju*. Koper: Založba Annales, 2006.

Vrbnjak, Viktor. Kulturni stiki med Varaždinom in slovenskim Podravjem. *Zgodovinski zapisi*, 3, 2006, št. 1, str. 52–57.

Vodušek Starič, Jerca. *Slovenski špijoni in SOE: 1938–1942*. Ljubljana: samozaložba, 2002.

Vrišer, Igor. *Uvod v geografijo*. Ljubljana: Ljubljana, Filozofska fakulteta, 1992.

Vršič, Nataša. Kulturno približevanje Prekmurja Sloveniji 1919–1941. *Kronika*, 52, 2004, št. 1, str. 73–90.

Wakounig, Marija. Žandarji ali roparji? Štih, Peter, Balkovec, Bojan (ur.), *Regionalni vidiki slovenske zgodovine. Zbornik referatov XXXI. zborovanja zgodovinarjev*. Maribor: ZZDS, 2002.

Weber, Eugen. *Peasants into Frenchmen*. Stanford: Stanford University Press, 1976.

Wolf, Eric J. *Evropa in ljudstva brez zgodovine I*. Ljubljana: Studia humanitatis, 1998.

Zahra, Tara. Imagined Noncommunities: National Indifference as a Category of Analysis. *Slavic Review*, 69, 2010, št. 1, str. 93–119.

Zajc Cizelj, Ivanka. *Okrožni urad Celje 1798–1850*. Celje: Zgodovinski arhiv, 1998.

Zajc, Marko. The Border Monster Refuses to Die. *Südosteuropa* 66, 2018, št. 1, str. 119–130.

Zajc, Marko. *Kje se slovensko neha in hrvaško začne: slovensko-hrvaška meja v 19. in na začetku 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Zajc, Marko. Sotla, majhna voda. *Zgodovina za vse*, 19, 2012, št. 1–2, str. 101–113.

Zakrajšek, Kazimir. *Ko smo šli v morje bridkosti*. Washington, D.C., 1942.

Zapiski politbiroja CK KPS/ZKS 1945/1954, zbrala in uvodno besedilo napisala Darinka Drnovšek. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000 (Viri, 15).

Zapisniki Politbiroa Centralnog komiteta Komunističke partije Hrvatske: 1945–1952 (priredili Iskra Iveljić, Josip Kolanović, Nikša Stančić). Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2005.

Zapisniki politbiroja CK KPS/ZKS 1945–1954 (zbrala in uvodno besedilo napisala Darinka Drnovšek). Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2000.

Zečević, Miodrag, Lekić, Bogdan. *Državne granice i unutrašnja teritorijalna podela Jugoslavije*. Beograd: Građevinska knjiga, 1991.

Zimmer, Oliver. *Nationalism in Europe, 1890–1940*. London: Palgrave, 2003.

Zimova, Ruzena, Pestak, Jaroslav, Veverka, Bohuslav. Historical military mapping of the Czech lands – cartographic analysis. V: Bandrova, T. (ur.), *Proceedings of the First International Conference on Cartography and GIS*. Borovets, 2006, str. 25–28.

Zorn, Jelka. The Politics of Exclusion During the Formation of the Slovenian State. Dedić, Jasminka, Jalušič, Vlasta, Zorn Jelka (ur.), *The Erased: Organized Innocence and the Politics of Exclusion*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003.

Zorn, Matija. *Erozijski procesi v slovenski Istri. Geografija Slovenije, 18*. Ljubljana: Založba ZRC, 2008.

Zorn, Matija. Jožefinski vojaški zemljevid kot geografski vir. *Geografski vestnik, 79*, 2007, št. 2, str. 129–140.

Zorn, Matija. Uporaba zgodovinskih virov pri sorodnih vedah zgodovine. *Kronika, 57*, 2009, izredna številka, str. 383–400.

Zupančič, Jernej. Obmejni značaj Spodnjega Podravja. V: Lampič, Barbara, Rebernik, Dejan (ur.). *Spodnje Podravje pred izzivi trajnostnega razvoja*. Ljubljana: Oddelek za geografijo Filozofske fakultete, 2011

Zwitter, Fran. Priprave Znanstvenega inštituta za reševanje mejnih vprašanj po vojni. V: Grafenauer, Bogo (ur.), *Osvoboditev Slovenije 1945*. Ljubljana: Založba Borec, 1977.

Zwitter, Fran. *Nacionalni problemi v Habsburški monarhiji*. Ljubljana: Slovenska matica, 1962.

STENOGRAFSKI ZAPISNIKI

Obravnave kranjskega deželnega zbora

Dnevnik sabora trojedine kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije

Stenographisches Protokoll des Hauses der Abgeordneter

DRUGO

Korespondenca s podjetjem Talum d. d., hrani Aleksander Lorenčič.

Korespondenca z Brankom Oblakom (Zgodovinski arhiv Ptuj), hrani Aleksander Lorenčič.

Korespondenca z Jocom Tarbukom (Svetovalec za odnose z javnostmi pri Perutnini Ptuj d. d.), hrani Aleksander Lorenčič.

Korespondenca z Marijo Hernja Masten (upokojenka Zgodovinskega arhiva Ptuj), hrani Aleksander Lorenčič.

Imensko kazalo

A

Ademović, Fadil 127, 234
Ahčin, Ivan 121, 238, 241
Alexander, Harald 168
Ammond, Selita 249
Andrič, Maja 237
Angerle Franz 57,
Anić, Ante 133, 135
Apih, Milan 136
Archer, S. R. 212, 234
Armada, Ivan 131, 132, 234
Arnež, Janez A. 140, 234
Asseid, Bakari S. 244
Attems, Anton 50
Avramovski, Živko 118, 234
Avsenek, Ivan 138, 139

B

Babić, Tito 57
Babić, Andrija 158
Bajc, Gorazd 143, 234
Bakarić, Vladimir 148
Baljić, Salih 128, 135, 144
Bandrova, Temenoujka 253
Bara, Mario 75, 234
Bathyan, Philipp 50
Bauman, Franz 58
Bebler, Anton 240
Bec, Damijan 211, 212, 234
Belec, Boris 197, 234
Beltram, Julij 176
Berberih-Slana, Aleksandra 46, 234
Bertić, Vatroslav 57
Bescoby, David 212, 234
Biber, Dušan 118, 234
Blank, Matt 249
Boban, Ljubo 10, 126, 235
Bogataj, Lovro 71, 235
Bohinec, Valter 43, 44, 73, 235
Bombelles, Markus 59
Borko, Jurij 199, 240
Borovnik-Bartol, Jernej

Bovha, Dominik 237, 240, 251
 Bračič, Vladimir 227, 235
 Breg Valjavec, Mateja 207, 212, 213, 214, 218, 235
 Bric, Vasja 246, 250
 Brlić, Ivan 126
 Broucek, Peter 123, 235
 Browning, D. M. 235
 Broz, Josip – Tito 109, 144, 148, 149, 150, 155, 156, 157, 173, 178
 Brubaker, Rogers 30, 235
 Brunader, Anton 56,
 Burri, Thomas 34, 250
 Byrne, A. T. 235

C

Caf, Oroslav 41
 Caffio, Fabio 180, 235
 Čalin, Iulia 240
 Cammarata, Angelo 178
 Cankar, Izidor 138, 141, 231,
 Cavallaro, Paul C. 236
 Celar, Branko 162, 235
 Celinić, Anita 34, 244
 Chandler, Jim 236
 Choy, Sama J. L. 236
 Ciano, Galeazzo 127, 129, 236
 Ciglencečki, Marjeta 190, 236
 Ciglič, Rok 208, 235
 Clevers, Jan G. P. W. 237
 Colnar, Alojzij 133,
 Colucci, Renato R. 251
 Cvetković, Dragiša 117, 118, 121, 122, 138,
 Czörnig, Carl 45, 236

Č

Čeh, Marjan 244, 246
 Čepič, Zdenko 10, 28, 83, 89, 168, 235
 Čermelj, Lavo 160
 Čok, Ivan Marija 143

Ć

Ćosić, Dobrica 10

D

D'Annunzio, Gabriele 166
 Darovec, Darko 47, 236
 De Castro, Diego 169, 236
 De Gasperi, Alcide 170
 de Tena, María Teresa 246
 Debeljak, Tine 126, 245
 Dech, Stefan 243
 Deschmann, Karl 26
 Dienersberg, Johann 49
 Diminić, Dušan 154, 236
 Dobrovský, Josef 39, 40, 242
 Dolenc, Ervin 238
 Draganovič, Krunoslav 133, 140
 Dragović Soso, Jasna 10, 236
 Drnovšek, Darinka 171, 176, 236, 252
 Drobenik, Marjan 218, 236
 Drobne, Samo 244
 Druškovič, Drago 128, 236
 Dular, Lojze 74, 161
 Duroselle, Jean Baptiste 169, 236
 Đilas, Milovan 75, 157, 236

E

Evans, I. S. 247

F

Fagerholm, Nora 244
 Fairfax, Russell J. 236
 Fajfar, Tone 138, 139, 156
 Fensham, Roderick J. 212, 236
 Ferenc, Mitja 145, 236
 Ferenc, Tone 126, 130, 132, 133, 154, 158, 160, 163, 236, 237
 Ferlan, Miran 244
 Firšt, Božidar 95, 96, 97, 99, 104
 Flego, Vojko 84,
 Florjančič, Pavel Alojzij 237
 Fournier, August 18, 22, 237
 Frajer, Jindřich 208, 237
 Franc I., avstrijski cesar 39
 Frazier, Paul S. 221, 237
 Fridl, Jerneja 210, 211, 246,
 Frković, Ivica 144
 Fuchs, Richard 208, 229, 237
 Fujs, Metka 35, 237

G

Gabrič, Aleš 12, 28, 69
 Gabrovec, Matej 214, 218, 237, 251
 Garbarino, Matteo 239
 Garnero, Gabriele 239
 Gašparič, Jure 27, 237
 Gašperič, Primož 237, 242
 Geletič, Jan 208, 237
 Gellner, Ernest 30, 238
 Giron, Antun 128, 158
 Glaise von Horstenau, Edmund 122, 235, 238
 Globočnik, Anton 42, 244,
 Godeša, Bojan 117, 119, 120, 122, 123, 129, 136, 137, 139, 141, 147, 148, 149, 151, 156, 238
 Godone, Danilo 212, 239

Godone, Franco 239
 Goldstein, Ivo 131, 239
 Golec, Boris 35, 36, 218, 239
 Goñi, Uki 133, 239
 Grafenauer, Bogo 10, 11, 12, 33, 36, 157, 159, 160, 161, 208, 239, 243, 253
 Grdina, Igor 120, 121, 239
 Gregorić, Pavle 80, 109,
 Griesser Pečar, Tamara 140, 239
 Gross, Mirjana 24, 239
 Gspan, Alfonz 38, 239
 Guček, Milan 158, 159
 Guo, Huadong 243
 Guštin, Damijan 126, 130, 131, 134, 150, 168, 235, 240,

H

Hansen, Jason D. 33, 240
 Hasanbegović, Zlatko 135, 240
 Haulik, Juraj 22,
 Hebrang, Andrija 148,
 Heindl, Waltraud 48, 240
 Hengl, T. 247
 Hepe, Boštjan 36, 240
 Heric, Albert 135
 Hernja Masten, Marija 199, 200, 201, 240
 Herold, Martin 237
 Hitler, Adolf 118, 123, 124, 127, 128, 129, 130, 136, 137, 238,
 Hladnik, David 234, 246,
 Hohenburger, Franz 57
 Horvat, Pavle 129, 131, 135
 Hösler, Joachim 37, 240
 Hranilović, Jovan 16, 240
 Hranilović, Nada 27, 240
 Hroch, Miroslav 30, 240
 Hurni, Lorenz 240
 Huziu, Alina Elena 215, 240

I

Ivanić, Anton Zvonimir 135
 Ivanović, Stanoje 10, 240
 Iveljić, Iskra 252

J

Jelinčič, Zmago 11
 Jenny, Bernhard 208, 209, 210, 229, 240
 Jenny, Helen 240
 Jeri, Janko 169, 174, 241
 Jones, Alan 5, 241
 Judson, Pieter M. 23, 30, 31, 241
 Jurčec, Ruda 121, 241

K

Kacin Kramaršič, Jaša 7, 236
 Kacin Wohinz, Milica 122, 142, 167, 241
 Kajzer, Rok 120, 241
 Kamusella, Tomasz 41, 241
 Karadžorđević, Aleksandar 166, 237
 Karadžorđević, Petar II. 144
 Kardelj, Edvard 107, 108, 112, 146, 147, 151, 152, 153, 156, 170, 195, 231
 Kardoš, Miroslav 247
 Kasapović, Mirjana 120, 241
 Kasche, Siegfried 128, 258
 Käyhkö, Niina 212, 244
 Kemperle, Metoda 49, 242
 Kidrič, Boris 108, 148, 190, 250
 Kidrič, France 39, 40, 242
 Kisić Kolanović, Nada 128, 242
 Kiš, Ladislav 57
 Kladnik, Drago 8, 208, 209, 242
 Klasinc, Peter Pavel 79, 93, 96, 98, 99, 100, 101, 103, 104, 106, 109, 110, 114, 242
 Klemenčič, Mladen 27, 242
 Klun, Karol 26

Knežević Hočevar, Duška 88, 242
 Koblar, Anton 16, 242
 Kocbek, Edvard 156
 Kokalj, Žiga 214, 242
 Kokolj, Miroslav 46, 242
 Kolanović, Josip 252
 Kolenc, Črtomir 179, 180, 242
 Komac, Blaž 237
 Konrad I., salzburški škof 35
 Konstantinović, Mihailo 121, 242
 Kontler, László 23, 242
 Kopecky, Ivan 57
 Korošec, Anton 46, 71, 113, 118, 119, 120, 122, 243, 246, 248
 Korošec, Branko 18, 242
 Korunić, Petar 47, 242
 Kos, Dušan 16, 17, 242
 Kos, Janko 39, 243
 Kos, Milko 160, 161
 Kosanović, Sava 74, 75
 Kosi, Jernej 12, 29, 31, 37, 39, 40, 46, 243
 Kosi, Miha 16, 243
 Kosmatin Fras, Mojca 251
 Kovačević, Dragutin 57
 Kovačič, Fran 35, 48
 Kovačič, Oskar 152, 153
 Kozler, Peter 43, 44, 45, 46, 235, 243
 Kraigher, Boris 84, 231
 Krajačić, Ivan – Stevo 79, 109, 110, 111, 113,
 Kralj, Janko 141, 241
 Krek, Janez Evangelist 121
 Krek, Miha 123, 138, 139, 140, 141, 144,
 Kresnik, Zdenka 201, 202, 243
 Krevs, Marko 234, 246
 Kristen, Samo 128, 142, 143, 154, 155, 160, 243
 Krizman, Bogdan 120, 127, 128, 129, 243
 Krnel-Umek, Duša 245

Krnjević, Juraj 139, 142, 143
 Krošelj, Joško 120, 243
 Kržišnik-Bukić, Vera 133, 243
 Kuenzer, Claudia 214, 243
 Kuhar, Alojzij 118, 142, 244
 Kukla, Pavel 249
 Kulovec, Fran 120, 121, 122, 123, 138, 139, 238,
 Kužatko, Želimir 145, 236
 Kvaternik, Evgen 132
 Kvaternik, Slavko 132

L

Laszowski, Emil 160
 Leersen, Joep 30, 244
 Lefebvre, Henri 7, 244
 Lekić, Bogdan 9, 74, 75, 76, 79, 80, 92, 97, 98, 100, 103, 105, 109, 113, 156, 253
 Lemkin, Raphael 125, 126, 244
 Lenac, Mirko 176
 Lenič, Stanislav 140, 239
 Lenković, Ivan 17
 Lichtenberg, Vuk (Wolf) 22
 Lichtenegger, Johann 57, 59
 Linhart, Anton Tomaž 37, 38, 39
 Lipej, Božena 212, 244
 Lipský, Zdeněk 249
 Lipušček, Uroš 34, 244
 Lisec, Anka 219, 244
 Lončar, Dragotin 42, 244
 Lončarić, Mijo 34, 244
 Lorković, Mladen 127, 128, 242
 Lovrenčak, Franc 242
 Lukač, Niko 245
 Lukan, Walter 34, 244

M

MacMillan, Margaret 34, 244
 Maček, Ivan – Matija 79, 109, 110, 112, 113,
 Maček, Vladko 77, 117, 120, 121, 122, 125, 138, 144, 145, 235, 243
 Majar, Matija 30, 39, 41, 42, 244
 Majciger, Janez 46, 244
 Mal, Josip 16, 17, 244, 245
 Małecki, Mieczysław 160
 Malletke, Walter 120, 243
 Mandelstein, Karl 53
 Marđetko, Aleš 137, 245
 Marija Terezija, vladarica 17, 23
 Marin, Leon 245
 Marinko, Miha 160
 Martínez del Pozo, José Ángel 246
 Martinjak, Izidor 140
 Mašera, Marjan 170, 186, 187
 Matačić Vekoslav 57
 Mayer, Ignatz 56
 Mayer, Karl 57
 Mayoral Herrera, Victorino 246
 Medvedová, Alžbeta 247
 Megla, Jože 195
 Melik, Anton 160, 161
 Melinčević, Antun 57
 Mihelič, Darja 5, 160, 245
 Mikuž, Metod 153, 245
 Milanović, Božo 141, 245
 Milošević, Slobodan 10
 Milošević, Slobodan D. 137, 245
 Minić, Miloš 75
 Mlakar, Boris 127, 128, 129, 140, 141, 144, 245
 Mohorič, Fran 36, 245, 247
 Molnár, Gábor 216, 245

Mongus, Domen 215, 245
Morgan, William D.
Moro, Aldo 178
Mosse, George L. 31, 246
Murschitsch Georg 56
Mussolini, Benito 123, 127
Mzee, Abbas J. 244

N

Nagode, Črtomir 142, 152
Nared, Janez 234
Natlačen, Marko 117, 123, 124, 245
Nećak, Dušan 9, 235, 246
Nemanitsch, Josef 56
Nikolić, Nikola 134
Novak, Franc 201
Novak, Drago 101, 246
Novak, Karel 135
Novak, Viktor 167, 246

O

Oblak, Brane 190, 253
Obreza, Alenka 246
Ogrizek, Anton 133
Olshausen, Klaus 126, 246
Orožen Adamič, Milan 242
Osolnik, Marko 120
Ostaneč, France 86, 87, 158, 246
Oštir, Krištof 211, 215, 246
Ottinger, Marco 243

P

Pacina, Jan 213, 214, 246
Page, Kenneth J. 221, 237
Paradeiser, Ivan Ernest 17
Parcak, Sarah H. 214, 246
Pătru-Stupariu, Ileana 240
Patten, Duncan T. 249

Pavel VI., papež 179
Pavelić, Ante 123, 125, 126, 127, 128,
129, 138, 144, 145, 238, 243, 244, 249
Peak, Charles 173,
Pegan Žvokelj, Borut 215, 246
Pérez Álvarez, Juan Antonio 213, 246
Perko, Drago 234, 235, 242
Perko, Kristina 212, 246
Perović, Lepa 80, 109
Peršak, Katja 46, 246
Pestak, Jaroslav 253
Pešelj, Branko
Petain, Henri Philippe 122, 238
Petek, Franci 208, 210, 211, 212, 246, 247
Petranović, Branko 120, 246
Pijade, Moša 75
Pike, R. J. 213, 247
Pintar, Marina 244
Pipan, Primož 10, 242
Pirjevec, Jože 122, 167, 241
Pleterski, Janko 120, 123, 124, 125,
152, 247
Pleteršnik, Maks 46, 244
Plohl, Franjo 57
Poč, Miro 6, 247
Podgoršek, Nataša 47, 247
Podobnikar, Tomaž 210, 247
Pogledić Kurilovečki, Dragutin 56
Pogorelec, Breda 88, 247
Polec, Janko 36, 247
Possener, Pavel 50, 51
Primic, Janez Nepomuk 38, 40, 247
Primožič, Tomaž 244
Prokešová, Roberta 213, 247
Prosen, Anton 244
Prunk, Janko 30, 120, 244, 248
Puc, Ivan 120, 248
Pupo, Raoul 127, 248

R

Radelić, Zdenko 158, 248
Radovan, Dalibor 251
Rahten, Andrej 47, 120, 248
Raič, Božidar 45, 46, 244, 248
Rainer, Friedrich 140
Rajšp, Vincenc 15, 216, 245, 248
Ravbar, Matjaž 213, 248
Reeves, Dache M. 213, 248
Regan, lik iz filma Eksorcist 5
Regent, Ivan 83, 231
Reiner, Gottlieb 57
Renan, Ernest 32, 248
Repe, Božo 29, 120, 238
Ribar, Ivo Lola 146, 148, 149, 150, 151
Ribbentrop, Joachim 128, 129
Ribeiro, Daniela 212, 213, 214, 218, 235
Ribnikar, Peter 7, 218, 248
Richter, Jakob 133
Rittig, Svetozar 151
Rotar, Tadej 246
Rozman, Franc 154, 155
Rožman, Gregorij 129, 144, 244
Rudolf, Davorin 11
Rudolf, Ivan 143, 239
Rumpler, Helmut 24, 248
Rumsey, David 208, 209, 248
Rupnik, Leon 140, 144, 244
Rutar, Simon 160
Rybař, Miloř 134, 248

S

Saje, Franček 123, 249
Santin, Antonio 179
Sarnitz, Johann 56
Sauer, Edith 48, 240
Savinschegg, Josef 26
Schiffreer, Carlo 172, 175, 249

Schmitz, Denine 213, 249
Schoster, Franz 53
Schulze, Hagen 30, 249
Seručnik, Miha 211, 218, 249
Sever, Jani 6, 236
Sibona, Emanuele 239
Simović, Dušan 138
Sitar, Sandi 212, 249
Skaloř, Jan 216, 249
Sklenička, Petr 212, 249
Slavič, Matija 35, 249
Slukan Altić, Mirela 208, 209, 249
Smičiklas, Tadija 27
Snoj, Franc 139, 142, 249
Sok, Alojz 203
Stalin, Josif Visarionovič 174
Stančić, Zoran 247
Stančić, Nikša 23, 250, 252
Starman, Danijel 11
Stepinac, Alojzije 131, 132, 234
Stergar, Nataša 41, 250
Stergar, Rok 29, 31, 41, 243, 250
Stiplovšek, Miroslav 235
Stoimirović Jovanović, Milan 121, 241
Strčić, Petar 159, 236, 237, 245, 250
Sunajko, Stevo 150, 250
Szabo, Agneza 24, 239

Š

Šafárik, Pável Josef 40, 41, 43, 249
Šantrůčková, Markéta 249
Šepić, Dragovan 143
Šilih, Niko 85
Škerbec, Matija 145, 249
Šmajd, Albin 129, 140
Šmid, Gašper 27, 249
Špes, Metka 191, 193, 196, 250
Štamcar Đ., Miha 6, 236

Štih, Peter 35, 238, 246, 250, 252
 Štrumbl, Žarko 18, 250
 Štular, Benjamin 216, 250
 Šubašić, Ivan 142
 Šuman, Josip 46, 250
 Šumrada, Radoš 234, 244
 Šušteršič, Ivan 120, 122, 247

T

Tarbuk, Joco 190, 253
 Teropšič, Tomaž 150, 250
 Thüerer, Daniel 34, 250
 Timár, Gábor 216, 245, 250
 Tiso, Jozef 123
 Tomšič, Ivan 124, 250
 Tomšič, Vida 80, 109
 Tonejc, Stane 190, 250
 Triglav Čekada, Mihaela 213, 214, 215, 227, 250, 251
 Troha, Nevenka 165, 167, 168, 169, 171, 172, 174, 175, 176, 235, 251
 Trpáková, Ivana 249
 Trstenjak, Anton 46, 251
 Tršan, Stane 246
 Tršar, Marijan 137, 251
 Turina, Oskar 136

U

Ude, Lojze 159, 161
 Uhlířová, Lenka 249
 Uiberreither, Siegfried 136
 Urbanc, Mimi 208, 211, 247
 Urbas, Viljem 45, 46, 251

V

Valdevit, Giampaolo 169, 238
 Valentić, Mirko 24, 252
 Vauhnik, Vladimir 122, 133, 135, 252

Veljanovski, Tatjana 214, 242
 Verburg, Peter H. 237
 Veverka, Bohuslav 253
 Vidmar, Josip 156
 Vidmar, Luka 39, 252
 Vinkler, Jonatan 40, 252
 Vodnik, Valentin 38
 Vodušek Starič, Jerca 121, 136, 252
 Voranc, Prežihov 128, 236
 Vrbnjak, Viktor 200, 252
 Vrišer, Igor 208, 252
 Vršič, Nataša 46, 252

W

Wakounig, Marija 16, 252
 Wang, Changlin 243
 Weber, Eugen 30, 252
 Weber, Martin 249
 Wegmann, Martin 243
 Weiss, Lukáš 213, 214, 246
 Wikelski, Martin 243
 Williams, Meredith 208, 209, 248
 Wilson, Woodrow 34, 166, 170, 244
 Wolf, Eric J. 32, 252

Z

Zahra, Tara 31, 252
 Zajc Cizelj, Ivanka 49, 51, 53, 252
 Zajc, Marko 4, 9, 12, 16, 24, 29, 36, 48, 252
 Zakrajšek, Kazimir 137, 238, 252
 Zečević, Miodrag 9, 74, 75, 76, 79, 80, 92, 97, 98, 100, 103, 105, 109, 113, 156, 253
 Zečević, Momčilo 126, 247
 Zhang, Jianzhong 243
 Zimmer, Oliver 30, 31, 253
 Zimova, Ruzena 216, 253

Zirnfeld, Balthasar 53

Zois, Žiga 38, 39, 40, 242, 252

Zorko, Johann 57

Zorn, Jelka 10, 253

Zorn, Matija 207, 214, 216, 219, 227,
229, 235, 237, 242, 250, 251, 253

Zupančič, Jernej 191, 253

Zupančič, Pavel 245

Zwitter, Fran 26, 74, 160, 161, 167, 171,
246, 253

Ž

Žalik, Borut 215, 245

Žičkar, Josip 64

Žumer, Srečko 156

Županič, Niko 160

O avtorjih

Mateja Breg Valjavec (1979) se je rodila na Ptuju. Po maturi na tamkajšnji gimnaziji je študirala geografijo na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, kjer je diplomirala leta 2005. Istega leta se je zaposlila na Geografskem inštitutu Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Izobraževanje je nadaljevala na podiplomskem študiju Krasoslovje na Fakulteti za podiplomski študij Univerze v Novi Gorici in ga zaključila leta 2012. Raziskovalno deluje predvsem na področju geoinformatike, trirazsežnostnega modeliranja, varstva okolja, ravnanja z odpadki, varstva narave in zavarovanih območij. Njena bibliografija obsega približno sto enot, med katerimi je ena znanstvena monografija. Je nadomestna članica Sosveta za statistiko naravnih virov in okolja pri Statističnem uradu Republike Slovenije in koordinatorka slovenskega sodelovanja s Švicarsko-avstrijsko zvezo za preučevanje gora (CH-AT mountain alliance). Za svoje delo je leta 2015 prejela Melikovo priznanje Zveze geografov Slovenije za mladega znanstvenika.

Rok Ciglič (1983) se je rodil v Ljubljani. Maturu je opravil leta 2002 v Kočevju. Na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani je leta 2008 diplomiral, leta 2013 pa doktoriral. Od leta 2008 je zaposlen na Geografskem inštitutu Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti, kjer je leta 2013 prevzel vodenje Oddelka za geografski informacijski sistem. Ukvarja se predvsem z uporabo geografskih informacijskih

sistemov na raznih področjih, z varstvom okolja, tipizacijo pokrajine in preučevanjem naravnih nesreč. Njegova bibliografija obsega več kot 150 enot, med katerimi so štiri znanstvene monografije. Je področni urednik za geografske informacijske sisteme v znanstveni reviji *Acta geographica Slovenica* ter upravnik in tehnični urednik znanstvene revije *Geografski vestnik*. Je tudi sourednik knjižnih zbirk *Naravne nesreče in GIS v Sloveniji*. Med letoma 2004 in 2006 je bil podpredsednik Društva mladih geografov Slovenije, od leta 2008 pa je član izvršnega odbora Ljubljanskega geografskega društva. Leta 2010 je prejel štipendijo mednarodnega Društva za varovanje okolja in geografske informacijske sisteme, leta 2015 pa Melikovo priznanje Zveze geografov Slovenije za mladega znanstvenika.

Zdenko Čepič (1952), zgodovinar, je doktoriral leta 1993 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani z disertacijo *Agrarna reforma in kolonizacija v Sloveniji 1945–1948*; delo je z istim naslovom leta 1995 izšlo v Mariboru. Dela kot znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino. Raziskovalno se ukvarja predvsem z obdobjem druge svetovne vojne in časom po njej, pri čemer daje poudarek prikazovanju politične zgodovine Slovenije in Jugoslavije, zlasti vprašanjem države oz. državnosti vse do obdobja demokratizacije in osamosvajanja Slovenije; ukvarja se tudi z gospodarsko politiko celotnega obdobja po drugi svetovni vojni. Je avtor številnih znanstvenih člankov o političnih in gospodarskih temah v tem obdobju. Bil je eden od vodilnih avtorjev za obdobje po drugi svetovni vojni in eden od urednikov monografije *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (Ljubljana 2005). Uredil je številne zbornike in je avtor ali soavtor nekaj monografij, nazadnje knjige *Slovenija v vojni 1941–1945* (Ljubljana 2017).

Filip Čuček je znanstveni sodelavec, zaposlen na Inštitutu za novejšo zgodovino. Po študiju na Filozofski fakulteti (1996–2003) in izpopolnjevanju na Univerzi J. A. Komenskega v Bratislavi (1999–2000) je vpisal podiplomski študij novejše zgodovine na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani (2002–2007, mentor dr. Janez Cvirn). V letih 2003–2007 je bil zaposlen kot mladi raziskovalec na Pedagoški fakulteti Univerze v Mariboru. Aprila 2007 je doktoriral s temo *Gospodarske, socialne, kulturne in politične razmere na Spodnjem Štajerskem v času Taaffejeve vlade (1879–1893)*. Na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani je zaposlen od maja 2008. Nekaj let je predaval teme iz slovenske zgodovine 19. stoletja (v študijskem letu 2009/2010 na Filozofski fakulteti Univerze v Mariboru,

v študijskem letu 2012/2013 in 2013/2014 na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani). Osrednje področje njegovega dela je raziskovanje slovenske politične zgodovine v drugi polovici 19. stoletja; ob tem se parcialno posveča tudi srednjeevropski problematiki v habsburški monarhiji, sodeluje pa tudi pri projektih polpretekle zgodovine. Obenem sodeluje pri portalu Sistory.

Aleš Gabrič, rojen leta 1963 v Ljubljani, je znanstveni svetnik na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Doktoriral je leta 1994 na oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Raziskuje slovensko politično, kulturnopolitično, kulturno in šolsko zgodovino. Na Fakulteti za družbene vede Univerze v Ljubljani predava zgodovino slovenske kulture. Je avtor več znanstvenih monografij, med njimi *Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952* (Ljubljana 1991), *Socialistična kulturna revolucija: slovenska kulturna politika 1953–1962* (Ljubljana 1995), *Šolska reforma 1953–1963* (Ljubljana 2006) in *Sledi šolskega razvoja na Slovenskem* (Ljubljana 2009). Kot soavtor je sodeloval pri nekaterih večjih projektih, npr. *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjena Slovenija do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (Ljubljana 2005) in *Slovenski zgodovinski atlas* (Ljubljana 2011). Je tudi soavtor več osnovnošolskih in srednješolskih učbenikov, urednik več zbornikov in avtor več kot sto znanstvenih člankov. Od leta 2008 je predsednik Državne predmetne komisije za splošno maturo za zgodovino, od leta 2018 pa predsednik Slovenske matice.

Bojan Godeša, rojen 1962 v Ljubljani, se je po končanem študiju zgodovine in sociologije na ljubljanski Filozofski fakulteti leta 1987 zaposlil na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. Leta 1993 je doktoriral na ljubljanski Filozofski fakulteti. Leta 1994 je bil na strokovnem izpopolnjevanju v Centre Nationale de la Recherche Scientifique v Parizu. Raziskovalno se pogloblja predvsem v zgodovino druge svetovne vojne na Slovenskem. Objavil je več monografij: *Kdor ni z nami, je proti nam. Slovenski izobraženci med okupatorji, Osvobodilno fronto in protirevolucionarnim taborom* (1995), *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno* (2006), skupaj z Ervinom Dolencem *Izgubljeni spomin na Antona Korošca* (1999), z Ervinom Dolencem in Alešem Gabričem zbornik virov *Slovenska kultura in politika v Jugoslaviji* (1999) ter *Čas odločitev. Katoliški tabor in začetek okupacije* (2011). Slednja monografija je bila s strani ARRS leta 2011 izbrana za izjemni dosežek s področja humanistike ter je leta 2012 prejela nagrado Klio za najboljšo knjigo v letih 2010 in 2011, ki jo podeljuje ZZDS. Bil je urednik in pisec večine gesel o drugi svetovni vojni v *Slovenski kroniki XX*.

stoletja 1941–1995 (1996) ter eden od avtorjev in urednikov sintetične monografije *Slovenska novejša zgodovina: od programa Zedinjene Slovenije do mednarodnega priznanja Republike Slovenije 1848–1992* (2005). Sodeloval je pri pisanju znanstvenega poročila *Ključne značilnosti slovenske politike v letih 1929–1955* (1995), ki je nastalo po naročilu Državnega zbora Republike Slovenije, in pri pisanju poročila slovensko-italijanske kulturnozgodovinske komisije. Bil je tudi član slovensko-avstrijske ter slovensko-hrvaške zgodovinske komisije. Skupaj z Alešem Gabričem in Božom Repetom je leta 2015 napisal posebno številko *Mladine Druga svetovna vojna – Vojna v Sloveniji*.

Jernej Kosi je od leta 2014 zaposlen kot asistent na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, kjer je član oddelčne programske skupine in sodelavec pri različnih raziskovalnih projektih, ki jih financira ARRS. Raziskovalno se posveča zgodovini nacionalizma, zgodovini modernega begunstva in množičnih migracij, socialni zgodovini in epistemologiji zgodovinopisja. Njegova znanstvena monografija *Kako je nastal slovenski narod* je izšla leta 2013 (ponatis 2016). Doslej je uspešno kandidiral za dve ugledni avstrijski raziskovalni štipendiji, v letih 2016 in 2017 pa je bil zaposlen tudi na Karl-Franzens Universität v Gradcu (Avstrija) kot podoktorski raziskovalec pri projektu *Postcarding Lower Styria. Nation, Language and Identities on Picture Postcards (1885–1920)*. Rezultate svojih raziskav je doslej predstavljal na številnih mednarodnih konferencah doma in v tujini.

Aleksander Lorenčič je bil do konca leta 2015 kot znanstveni sodelavec zaposlen na Inštitutu za novejšo zgodovino, kjer je bila težišče njegovega raziskovalnega dela sodobna gospodarska zgodovina. Poleg programskega dela je sodeloval pri različnih raziskovalnih projektih, na domačih in mednarodnih znanstvenih simpozijih ter pri uredniškem delu. Kot raziskovalec je poleg znanstvene monografije objavil več znanstvenih in strokovnih člankov tako v Sloveniji kot tudi v tujini. Maja leta 2012 je izšla njegova monografija *Prelom s starim in začetek novega: tranzicija slovenskega gospodarstva iz socializma v kapitalizem (1990–2004)*. V tem delu, v katerem avtor v širši mednarodni perspektivi obravnava preobrazbo slovenskega gospodarstva v kapitalistični sistem, verjetno najpomembnejši proces po osamosvojitvi Slovenije postavlja v širši družbeni kontekst. Monografijo je znanstveni svet za humanistične vede Agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije prepoznal kot izjemen znanstveni dosežek v letu 2012, leta 2014 pa je avtor zanj prejel tudi nagrado Ervina Dolenca za

najboljši prvenec v zgodovinopisju. Trenutno je direktor Pokrajinskega muzeja Ptuj–Ormož.

Nevenka Troha, rojena leta 1951, je gimnazijo obiskovala v Trbovljah. Na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani je študirala zgodovino in sociologijo ter diplomirala leta 1980. Na isti fakulteti je leta 1993 magistrirala in leta 1996 doktorirala. Med letoma 1974 in 1986 je bila zaposlena v Revirskem muzeju ljudske revolucije (sedaj Zasavski muzej) v Trbovljah, od leta 1977 do 1986 kot direktorica, nato med letoma 1986 in 1990 v Zgodovinskem arhivu CK ZKS, med letoma 1990 in 1997 v Arhivu Republike Slovenije, med letoma 1997 do upokojitve leta 2013 pa na Inštitutu za novejšo zgodovino v Ljubljani. V glavnem raziskuje vprašanje slovensko-italijanskih odnosov po letu 1945, problematiko obmejnega območja Primorske in Istre (Julijske krajine), problematiko manjšin, v zadnjem času pa tudi vprašanje represije in delovanja Komunistične partije Slovenije oz. Zveze komunistov Slovenije. Poleg tega je iz italijanščine prevedla več del z zgodovinsko tematiko. Njeno najpomembnejše delo je monografija *Komu Trst: Slovenci in Italijani med dvema državama*, ki je izšla leta 1999. Leta 2009 je izšel njen italijanski prevod.

Marko Zajc je znanstveni sodelavec na Inštitutu za novejšo zgodovino. V letih 2014–2017 je bil vodja temeljnega projekta Fenomen mejna reka, v letih 2011–2014 pa je vodil temeljni projekt Zgodovina upravnih meja in mejnosti: slovensko-hrvaška meja. Leta 2013 je kot štipendist DAAD raziskoval v Berlinu, 2014 pa se je izpopolnjeval na inštitutu za izmenjavo Imre Kertész Kolleg v Jeni. Poleg raziskovanja meja, še zlasti slovensko-hrvaške meje v 19. stoletju, se v zadnjih letih ukvarja tudi s študijem poznega jugoslovanskega socializma. V središču njegovega zanimanja so tako historično-geografske tematike (mejne reke, upravne meje) kot tudi intelektualna zgodovina in zgodovina nacionalizmov (slovenstvo, jugoslovanstvo v daljši časovni perspektivi). Leta 2017 je pridobil docenturo na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem v Kopru, kjer tudi predava.

Matija Zorn (1975) se je rodil v Kranju. Leta 1994 je maturiral v Ljubljani, kjer je leta 2001 tudi diplomiral iz geografije in zgodovine. Leta 2007 je doktoriral na Oddelku za geografijo Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Od leta 2001 dela na Geografskem inštitutu Antona Melika Znanstvenoraziskovalnega

centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti. Dopolnilno je zaposlen na Fakulteti za humanistične študije Univerze na Primorskem, kjer je habilitiran v docenta. Ukvarja se predvsem s fizično geografijo, geografijo naravnih nesreč, geografskimi informacijskimi sistemi in okoljsko zgodovino. Njegova bibliografija obsega blizu 800 enot, med katerimi je sedem znanstvenih monografij. Od leta 2011 je glavni urednik znanstvene revije Geografski vestnik in področni urednik za fizično geografijo v znanstveni reviji Acta geographica Slovenica. Je tudi sourednik knjižnih zbirk Naravne nesreče in GIS v Sloveniji. Od leta 2007 je pomočnik predstojnika inštituta in od leta 2008 vodja inštitutskega Oddelka za fizično geografijo. Za svoje delo je prejel več nagrad – leta 2001 študentsko Prešernovo nagrado Univerze v Ljubljani, leta 2009 Srebrni znak ZRC za vrhunski doktorat iz humanistike ter leta 2011 Bronasti znak Zveze geografov Slovenije. Je član izvršilnega odbora Zveze geografov Slovenije.

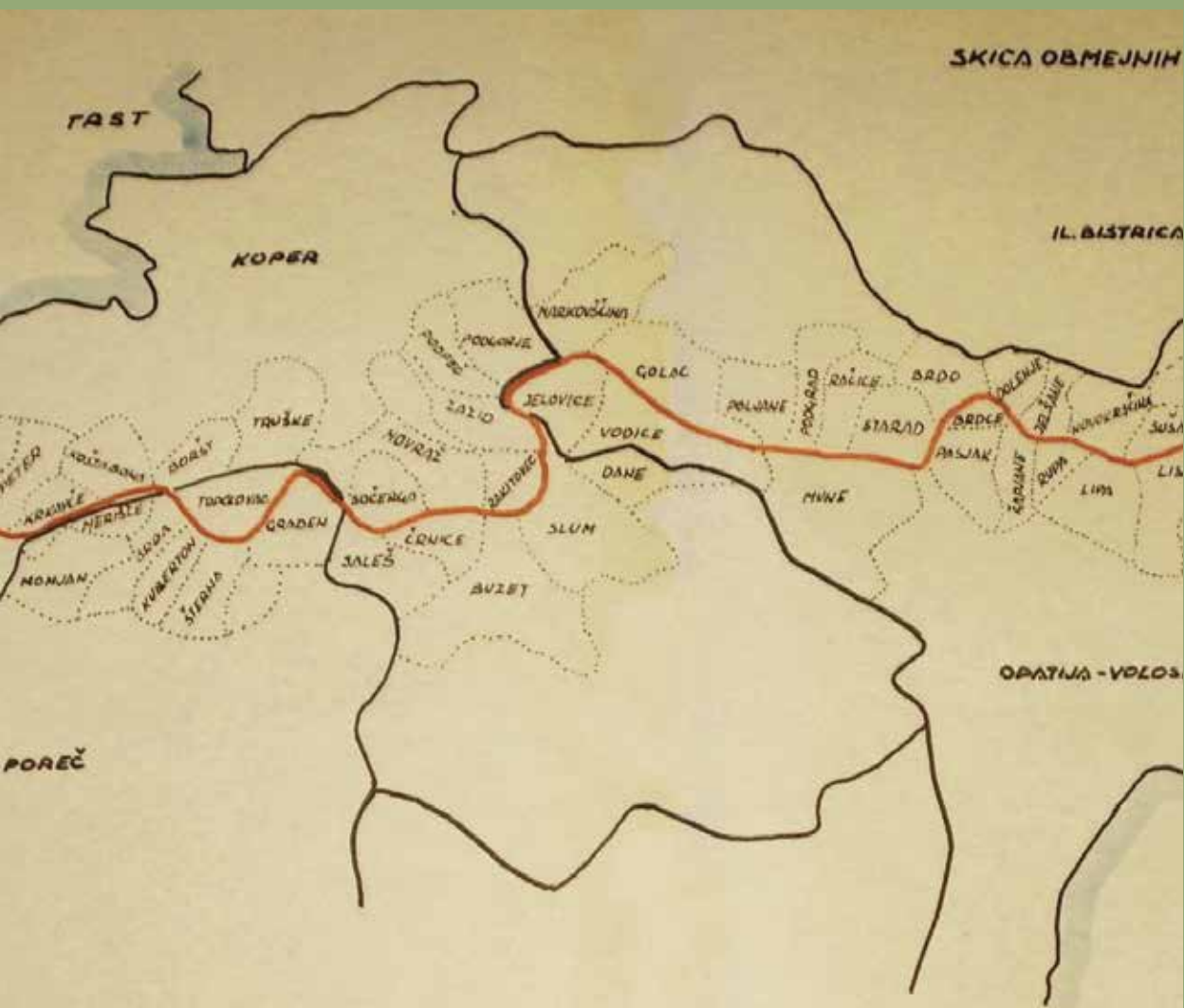

9 789616 1386913

Cena: 20 EUR

Inštitut za novejšo zgodovino

LEGENDA:

- REPUBLIŠKA MEJA
- MEJA OKOL GLAVADSTEV POD A.O.
- MEJA KATASTRALNIH OBČIN